

ISSN 2413-2004

ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон

МАҶАЛЛАИ ИЛМӢ-НАЗАРИЯВИИ
«АХБОРИ ДДҲБСТ»

Силсилаи илмҳои гуманитарӣ

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
Таджикский государственный университет права, бизнеса и политики

НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
«ВЕСТНИК ТГУПБП»

Серия гуманитарных наук

EDUCATION AND SCIENCE MINISTRY OF TAJIKISTAN REPUBLIC
Tajik State University of Law, Business and Politics

SCIENTIFIC-THEORETICAL JOURNAL
“BULLETIN OF TSULBP”

Series of Humanitarian Sciences

№1 (78), 2019

Хучанд – Khujand

Маҷаллаи «Ахбори ДДХБСТ» аз соли 2000 на кам аз 4 маротиба дар як сол бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мешавад.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд гирифта шудааст (Шаҳодатномаи № 065/МЧ-97 аз 31.05.2018).

Маҷалла ба Рӯйхати маҷаллаҳо ва нашрияҳои илмӣ пешбари КОА-и ВМ ва ИФР (аз июни соли 2011; бознависӣ дар моҳи июни соли 2016) ва КОА-и назди Президенти ҶТ (аз ноябри соли 2018), ки чопи муҳимтарин дастовардҳои илмӣ рисолаҳо барои дарёфти унвонҳои номзад ва докторони илм дар онҳо ҳатмӣ мебошад, дохил шудааст.

Маҷалла ба Индекси иқтибоси илмӣ Русия (РИНЦ) ворид аст.

ҲАЙАТИ ТАҲРИР

Сармуҳаррир: *Ғаффоров Н.У., доктори илмҳои таърих, профессор*

Азимова М.Н., доктори илмҳои филология, профессор; Бобоҷонова Р., доктори илмҳои филология, профессор; Ғиёсов Н.И., номзоди илмҳои филология, дотсент; Дубовитский В.В., доктори илмҳои таърих, профессор; Зоҳидӣ Н.Ш., доктори илмҳои филология, профессор; Исомитдинов Љ.Б., номзоди илмҳои таърих, дотсент; Катсев А.С., доктори илмҳои филология, профессор; Мирбобоев А.К., доктори илмҳои таърих, профессор; Мирзоев Н.М., доктори илмҳои таърих, профессор; Мирзоюнус М., доктори илмҳои филология, профессор; Муқимов М.А., доктори илмҳои филология, профессор; Нағзибекова М.Б., доктори илмҳои филология, профессор; Насриддинов Ф.А., доктори илмҳои филология, профессор; Раҳимов М.А., доктори илмҳои таърих, профессор; Ҳакимова Б.Н., номзоди илмҳои филология, дотсент (қотиби масъул); Ҳасанов А.А., доктори илмҳои филология, профессор; Пирумишоев Х.П., доктори илмҳои таърих, профессор; Пянков И.В., доктори илмҳои таърих, профессор; Раҳимов Н.Т., доктори илмҳои таърих, профессор; Салимов Р.Д., доктори илмҳои филология, профессор; Шокиров Т.С., доктори илмҳои филология, профессор; Яъқубов Ю.Ё., доктори илмҳои таърих, профессор.

Журнал «Вестник ТГУПБП» основан в 2000 году, выходит не менее четырёх раз в год на таджикском, русском и английском языках

*Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан
(Свидетельство № 065/МЧ-97 от 31.05.2018)*

Журнал входит в Перечень ведущих рецензируемых научных журналов и изданий ВАК МОН РФ (с июня 2011 года; перерегистрирован в июне 2016 г.), и в Перечень изданий ВАК при Президенте Республики Таджикистан (с ноября 2018 г.), в которых должны быть опубликованы основные научные результаты диссертаций на соискание ученой степени кандидата и доктора наук

Журнал включен в Российский индекс научного цитирования (РИНЦ).

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Главный редактор: Гафаров Н.У., доктор исторических наук, профессор

Азимова М.Н., доктор филологических наук, профессор; Бабаджанова Р., доктор филологических наук, профессор; Гиясов Н.И., кандидат филологических наук, доцент; Дубовицкий В.В., доктор исторических наук, профессор; Захиди Н.Ш., доктор филологических наук, профессор; Исомиртинов Ж. Б., кандидат исторических наук, доцент; Кацев А.С., доктор филологических наук, профессор; Мирбобоев А.К., доктор исторических наук, профессор; Мирзоев Н.М., доктор исторических наук, профессор; Мирзоюнус М., доктор филологических наук, профессор; Мукимов М.А., доктор филологических наук, профессор; Нагзибекова М.Б., доктор филологических наук, профессор; Насриддинов Ф.А., доктор филологических наук, профессор; Пирумишов Х.П., доктор исторических наук, профессор; Пьянков И.В., доктор исторических наук, профессор; Рахимов Н.Т., доктор исторических наук, профессор; Рахимов М.А., доктор исторических наук, профессор; Салимов Р.Д., доктор филологических наук, профессор; Хакимова Б.Н., кандидат филологических наук, доцент (ответственный секретарь); Хасанов А.А., доктор филологических наук, профессор; Шокиров Т.С., доктор филологических наук, профессор; Якубов Ю.Ё., доктор исторических наук, профессор.

© ТГУПБП, 2019

The journal "Bulletin of TSULBP" based in 2000 is issued no less than 4 times a year in Tajik, Russian and English

*The journal is registered in the Ministry of Culture of Tajikistan Republic
(Licence №065/ MJ-97 from 31.05.2018)*

The journal is included into the Inventory of leading scientific journals and editions being under the auspices of Russian Federation Ministry of Education of Science supervising the Higher Attestation Commission (since June 2011, rerefistered in June 2016); the edition being included also into the Inventory of HAC publications under the auspices of Tajikistan Republic President (since November 2018) major scientific results presented in dissertations challenging for Doctor's of Candidate's degree being bound to be published in the present periodical.

The journal is included into the Russian index of scientific citing (RISC)

EDITORIAL BOARD

Editor-in-chief: Gafforov N.U., Dr. of History, Professor

Azimova M. N., Dr. of Philology, Professor; Babadjanova R., Dr. of Philology, Professor; Ghiyasov N.I., candidate of philological sciences, Associate Professor; Dubovitskiy V. V., Dr. of History, Professor; Yokubov Yu. Yo., Dr. of History, Professor; Zokhidi N. SH., Dr. of Philology, Professor; Isomiddinov Dj. B., candidate of historical sciences, Associate Professor; Kateyev A. S., Dr. of Philology, Professor; Mirboboyev A. K., Dr. of History, Professor; Mirzoyev N. M., Dr. of History, Professor; Mirzoyunus M., Dr. of Philology, Professor; Mukimov M. A., Dr. of Philology, Professor; Nagzibekova M. B., Dr. of Philology, Professor; Nasriddinov F. A., Dr. of Philology, Professor; Rakhimov M. A., Dr. of History, Professor; Rakhimov N. T., Dr. of History, Professor; Hakimova B.N., candidate of philological sciences, Associate Professor (Responsible Secretary); Hasanov A. A., Dr. of Philology, Professor; Pirumshoyev Kh. P., Dr. of History, Professor; Pyankov I. V., Dr. of History, Professor; Salimov R. D., Dr. of Philology, Professor; Shokirov T.S., Dr. of Philology, Professor/

© TSULBP, 2019

07 00 00 ИЛМҲОИ ТАЪРИХ ва АРХЕОЛОГИЯ
07 00 00 ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ и АРХЕОЛОГИЯ
07 00 00 HISTORICAL SCIENCES and ARCHEOLOGY

07 00 02 ОТЕЧЕСТВЕННАЯ ИСТОРИЯ
07 00 02 HOME HISTORY

УДК 394.91

ББК 63.5

**ВОПРОСЫ ТОПОНИМИКИ И
ЛОКАЛИЗАЦИИ СТОЛИЧНЫХ
ГОРОДОВ ФЕРГАНЫ В КИТАЙСКИХ
ИСТОЧНИКАХ И В СОВРЕМЕННОЙ
ИСТОРИОГРАФИИ**

Аюбов Абдусалом Рауфович,
к.и.н., доцент кафедры всеобщей истории
ГОУ «Худжандский государственный
университет им. акад. Б.Гафурова»
(Таджикистан, Худжанд)

**МАСЪАЛАҲОИ ТОПОНИМИКА ВА
ЧОЙГУЗОРИИ ШАҲРҲОИ
МАРКАЗИИ ФАРҶОНА ДАР
МАЪХАЗҲОИ ХИТОЙ ВА
ТАЪРИХНИГОРИИ МУОСИР**

Аюбов Абдусалом Рауфович,
н.и.т., дотсенти кафедраи таърихи
умумии МДТ «ДДХ ба номи акад. Б.
Гафуров» (Тоҷикистон, Хуҷанд)

**THE ISSUES OF TOPONYMY AND
LOCALIZATION OF THE CAPITAL
CITIES OF FERGHANA IN CHINESE
SOURCES AND MODERN
HISTORIOGRAPHY**

Ayubov Abdusalom Raufovich, candidate of
historical sciences, Associate Professor of the
universal history department under the State
Educational Institute “Khujand State University
named after acad. B.G.Gafurov”
(Tajikistan, Khujand)

E -MAIL: abdusalom-1@mail.ru

Ключевые слова: Фергана, Давань, Эриш, Гуйшань, Ю-чен, Ош, китайские источники, локализация городов, топонимика

Изучена локализация и топонимика древних столичных городов Ферганы. Отмечено раннее государственное объединение Давань, локализуемое в Ферганской долине Средней Азии. В ранних китайских письменных хрониках «Бейши» и «Таньшу» Давань первоначально упоминается как Лона или Полона, Боханна или Бохан, Ниньюань, Тайюань. Название «Фергана» согдийские источники упоминают в период VIII-IX вв. В ранних китайских письменных источниках названы три города – Эриш и Гуйшань как столицы Давани, а также Ю-чен. Впервые высказывается мнение, что в докушанский период столицей Давани являлся город Эриш, а позднее, в кушанский период, столицу перенесли на север Ферганы, в Касан - город Гуйшань. Высказано мнение, что город Эриш – древний столич-

ный город Давани - был расположен на месте современного города Ош, а Ю-чен отождествляется с городом Узгеном. Также приведены сведения о локализации и топонимике городов Узген и Ош. Эти топонимы с течением времени дошли до нас в новой форме.

Калидвожаҳо: Фаргона, Даван, Эриш, Гуйшан, Ю-Чен, Ўш, маъхазҳои хитой, ҷойгузори шаҳрҳо, топонимика

Мақола ба масъалаи ҷойгузорӣ ва топонимикаи шаҳрҳои марказии қадимаи Фаргона бахшида шудааст. Яке давлатҳои бостониي Осӣи Миёна - Даван тавсиф карда, ҷойгузори он дар води Фаргона муайян карда шудааст. Даван аввалин маротиба дар ҳуҷҷатҳои хаттии хитой ёдрас шудааст. Дар солномаҳои «Бейши» ва «Таншу» Даван дар шакли Лона ё Полона, Боханна ё Бохан, Нинюан, Тайюан қайд гардидааст. Номи «Фаргона»-ро манбаҳои сугдӣ дар асрҳои VIII-IX зикр кардаанд.

Дар манбаҳои хитой номи танҳо се шаҳр – Эриш, Ю-чэн ва Гуйшан оварда шудаанд. Барои нахуст изҳори ақида шудааст, ки дар давраи қабл аз Кушон пойтахти Даван шаҳри Эриш буд. Дертар, дар давраи Кушониён пойтахт ба шимоли Фаргона ба Косон – шаҳри Гуйшан кӯчид. Аз назари муаллифи мақола шаҳри Эриш – шаҳри марказии қадимаи Даван дар ҳудуди шаҳри имрӯзаи Ош ва Ю-чен дар маҳалли Узгени муосир ҷойгир буд. Муаллиф ҳамчунин дар бораи ҷойгузорӣ ва топонимикаи шаҳрҳои Узген ва Ўш маълумот додааст. Ин топонимҳо бо гузашти вақт то замони мо дар шакли нав омада расидаанд.

Keywords: *Ferghana, Davan, Ershi, Guishan, Yu-Chen, Osh, Chinese sources, localization of cities, toponymy*

The article is devoted to the issue of localization and toponymy of the ancient capital cities of Ferghana. One of the earliest state associations of Central Asia in the era of antiquity was Davan. Researchers localize this state in the fertile valley of Central Asia, that of Ferghana. Davan is first mentioned in early Chinese written sources. In the chronicles of "Beishi" and "Tangsh" Davan is mentioned as Lona or Polona, Bohanna or Bohan, Ninyuan, Taiyuan. The name "Ferghana" is mentioned by Sogdian sources in the period of the VIII-th – the IX-th centuries. In the early Chinese written originals, the names of only three cities are known - Ershi, Yu-cheng and Guishan. The cities of Ershi and Guishan are referred to as the capital of Davan. The first opinion was expressed that during the pre-Kushan period, the capital of Davan was the city of Ershi, and later, in the Kushan period, the capital was transferred to the north of Ferghana, to Koson - the city of Guishan. According to the author of the article, the city of Ershi - the ancient capital city of Davan - was located on the site of the modern city of Osh, and Yuchen is identified with the city of Uzgen. The author also provides information on the localization and toponymy of the cities of Uzgen and Osh. After the time these toponyms reached us in a new form.

Историческая география и топонимика – науки, имеющие тесную взаимосвязь. В круг задач исторической географии входят: выявление и локализация городов и поселений, изучение изменений ландшафта, направлений торговых путей, динамики развития населенных пунктов, плотности их размещения и, следовательно, интенсивности заселения исследуемого региона. Анализ топонимов позволяет проследить пути миграции народов, особенности контактов между различными этносами, воссоздать географические

условия местности, исторические события, этнолингвистическое прошлое и представить этнокультурный фон в целом.

Во второй половине I тыс. до н.э. на территории Средней Азии существовало раннее государственное объединение Давань. Исследователи локализуют это государство в плодородной Ферганской долине Средней Азии.

Впервые Давань упоминается в ранних китайских письменных источниках. В V в. в летописи «Бейши» встречаются топонимы «Лона» или «Полона». В VI-VII вв. территория Давани известна под названием Боханна или Бохан. В VII - начале VIII вв. в летописи «Таншу» Фергана упоминается как «Ниньюань». Все названные выше источники указывают на соответствие данных названий топонимам «Давань» или «Тайюань». К примеру, в «Таншу» упомянуто, что Ниньюань – это и есть Бохан. Ранее это владение было известно под названием Полона. В «Бейши» отмечается, что «Лона – древнее государство Давань» [8, с. 238; 17, с.122]. В согдийских источниках топоним «Фергана» встречается в период VIII-IX вв.

В 1756-1758 гг. французский китаевед М. де Гинь установил, что название «Давань» связано с Ферганой. Однако некоторые исследователи, в том числе Э. Пуллейблэнк, полагали, что государство Давань располагалось на территории Согда [25, с. 26]. Свои выводы американский ученый обосновывает тем, что в Фергане не имелось древних земледельческих памятников. В этом он был неправ, так как, по археологическим данным, земледельческое освоение Ферганы началось в эпоху поздней бронзы - с последней четверти II тысячелетия до н.э. [11, с.188]. В дальнейшем Фергана превратилась в один из древних земледельческих центров Средней Азии.

По данным китайских источников, Давань был большим государством. Чжан Цянь указывает, что на северо-западе оно граничило с Кангюем, занимавшим территорию по среднему и нижнему течению Сырдарьи, на юге - с племенами юечжей, а на севере - с усунями. О вхождении Западной Ферганы и Алая в состав Давани в данный момент сведений нет. Однако Т.В. Беляева считает, что в 82 г. н.э. Ходжент был частью Давани [4, с. 25].

Первые сведения о государстве Давань появились после поездки Чжан Цяня в Среднюю Азию. Топоним «Давань» передан китайскими иероглифами и состоит из двух частей – «да» и «юань». И по виду, и по чтению его очень сложно идентифицировать с топонимом «Фергана». Следует отметить, что иероглиф «да» имеет ряд значений, одно из которых - «большой», «великий». Поэтому можно полагать, что иероглиф с таким значением, в совокупности с иероглифом «юань», означающим «местность, окруженную горами или возвышенностью», подходит для обозначения Ферганы, так как Ферганская долина окружена горами. О географических особенностях Ферганы писали китайские путешественники. Один из этих путешественников по имени Сюань Цзан посетил Восточный Туркестан. В дневнике «Записки о путешествии на Запад в период Великого Тана» он писал, что территория Ферганы со всех четырех сторон окружена горами.

По данным источников, в состав государства Давань входило около 70 городов. На данный момент известны названия только трех городов – Эрши, Ю-чэн и Гуйшань. Города Эрши и Гуйшань упоминаются как столицы Давани. Эрши был расположен на берегу реки. Вопрос о точной локализации города остается спорным. Зарубежные историки ассоциируют его с районом современного города Истаравшана. А.Н. Бернштам

отождествил Эрши с городищем Мархамат, находящимся в районе современного города Оша [5, с.156]. Эту позицию в дальнейшем поддержали и другие исследователи.

Узбекский историк А. Ходжаев считает, что в источниках не имеется указаний об Эрши как столичном городе, но сообщает, что существовал город с таким названием, в котором разводили коней. Из этого следует, что он находился недалеко от резиденции правителя [24, с. 61]. Вероятно, даваньские правители были заинтересованы в разведении породистых «быстроногих» коней. А. Ходжаев полагает, что столицей древней Давани был одноименный город Дайюань. Для того чтобы различить их, Чжан Цянь дает столице другое название: государство он называет Дайюань (Давань), а столицу - Юань.

Исследователь истории Китая Л.А. Боровкова, изучая данные китайских источников, связанные с локализацией среднеазиатских городов, пришла к выводу, что город Эрши находился на месте современного Коканда. Она пишет: «Ранее проведенное исследование данных «Ши цзи», «Хань шу» и последующих историй различных династий показало, что г. Эрши находился в районе или даже на месте нынешнего г. Коканд, а г. Гуйшань - восточнее его, в районе или даже на месте нынешнего г. Ош. Он оставался столицей царства и в V в., когда Давань уже называлась Полоной» [10, с.160].

Л.А. Боровкова обосновала своё мнение на основании единственного факта – сведения из источника более позднего времени «Таншу» - о том, что на месте древнего города Эрши находилась столица Восточного Цао – Уструшана (Судуйшана, Сутулисена) [9, с.56]. Свое возражение по этому вопросу высказал Ю.А. Заднепровский. Он писал: «...Основания для этого крайне недостаточны. Утверждение, что место Эрши определено по данным «Ши цзы» и «Хань шу», неверно, поскольку в них нет никаких конкретных сведений. Единственный довод – это сообщение «Синь Тан шу» о том, что на месте древнего Эрши позднее находилась столица Восточного Цао-Судуйшэна. В переводе Н.Я. Бичурина находим совсем иное: «Это место при старшей династии Хань принадлежало городу Эрши». Из всего текста никак не вытекает, что на этом месте находился сам город Эрши» [8, с.149]. Нужно отметить, что столица Уструшаны находилась в районе современного Шахристана.

Второй город, которого упоминают источники, назвался Гуйшань. В «Ши цзы» - исторических записках по истории Китая, составленных Сыма Цянем, - широко использованы отчеты Чжан Цяня о соседних государствах. В этой хронике наименование столицы Давани не указано, но в примечании выдающегося русского китаевода Н.Я. Бичурина со ссылкой на позднего комментатора приведено название столицы - город Гуйшань [8, с.149].

В более поздней хронике «Цянь Ханьшу» сказано: «Правление даваньского владетеля в городе Гуйшани» [8, с.186]. В этой же хронике, когда речь идет о войне с Даванью, в качестве главного города страны называется Эрши, а командующий ханьским войском получил почетное наименование Эршиский [8, с.193]. Получается, что в Давани в один и тот же период были две столицы - Гуйшань и Эрши. Позднее А.Н. Бернштам объяснил это положение хронологической сменой - переносом столичных центров.

В литературе высказаны разные мнения о местоположении г. Гуйшань. Преобладают сопоставления с современным городом Ура-Тюбе, который расположен в 60 км от Худжанда. Также имеет место соотнесение этого города с Кокандом [9, с. 55]. Наиболее научно обосновано отождествление города Гуйшань с Касаном. По заключению В.В. Бартольда, этот город был столицей во II-I вв. до н. э. и в более позднее время и сохранял

столичное положение вплоть до арабского завоевания [2, с.176]. Это заключение основано на сопоставлении независимых китайских и арабских источников. Имеются эпиграфические данные о захвате Касана в начале IX в. полководцем аль-Фадлом ибн Сахлом [21, с. 5]. Сведения о других походах этого полководца на данный момент нам неизвестны. Следовательно, Касан сохранял столичное положение на протяжении почти тысячелетия, до возвышения Ахсикета.

Ещё в 1900 г. академик В.В. Бартольд отождествлял Гесай - город в Фергане эпохи средневековья, который был центром области во времена арабского завоевания, с городом Касаном, и писал, что столицей Давани был город Гуйшан – Касан [3, с. 529].

Отождествление города Гуйшаня с Касаном вслед за В.В. Бартольдом поддержали С.П. Толстов и М.П. Грязнов. В ходе тщательного обследования Ферганы в 1946-1947 гг. и открытия крупнейшего Мархаматского городища А.Н. Бернштам отождествил его с другим столичным городом Ферганы -Эрши. Он впервые высказал мнение, что в докушанский период столицей Давани являлся город Эрши, а позднее, в кушанский период, столицу перенесли на север Ферганы, в Касан - город Гуйшань [7, с.115]. В одной из работ он точно определяет дату переноса, связывая его с возвышением кушанской династии, очевидно, в I в. н. э. В ряде работ А.Н. Бернштам развивает положение о хронологической последовательности смены столичных центров Давани. Иное объяснение сосуществованию двух столиц дал А.Ю. Заднепровский. [14, с.195] Позже А.Н. Бернштам полагал, что город Гуйшань был расположен на месте современного городища Муг-Калъа недалеко от Касана [5, с.155].

Л.А. Боровкова локализовала Гуйшань на территории города Ош. В качестве доказательства своего мнения она приводит факт, что термин «Гуйшанчэн» переводится как «Город у священной горы» [9, с. 56]. Действительно, вблизи города Ош расположена гора Сулаймон-Тог, которая считается священной и которой люди поклонялись ещё в эпоху бронзы. В результате археологических раскопок здесь были найдены остатки древнейшего религиозного центра Восточной Ферганы [13, с.67].

В последние годы вопрос о локализации городов древней Ферганы вновь обрел актуальность. Опираясь на археологические материалы, археолог Б. Матбабаев локализует город Гуйшань на городище Мунчоктеппа, расположенном неподалеку от современного селения Ахсикет [20, с.54]. Относительно локализации городов Эрши и Ю-чен он поддерживает мнения А.Н. Бернштама и Ю.А. Заднепровского.

Другой исследователь, А. Анарбаев, опровергает мнения А.Н. Бернштама, Ю.А. Заднепровского, Н.Г. Горбуновой и Б. Матбабаева о локализации древних городов Ферганы. Не имея никаких доказательств о расположении города Эрши на месте городища Мархамат, он считает, что расположение города нужно искать в местности Эски-Ахси. По его мнению, название Эрши со временем превратилось в Гуйшань [1, с.74-75]. А. Анарбаев неправ в том, что с III в до н.э и по XII в. н.э. центральный город Ферганы располагался на одном и том же месте и несколько раз переименовывался. Фергана была важнейшей частью Великого Шелкового пути, и невозможно, что она оставалась вне поля зрения китайских и арабоязычных авторов. Так, китайские источники сообщают о существовании городов Эрши и Гуйшань по отдельности в одно и то же время.

Одним из древних городов Ферганы был Ю-чен. А.Н. Бернштам в свое время локализовал его на месте городища Узген. По мнению Ю.А. Заднепровского, Ю-чен располагался на месте городища Шурабашат недалеко от Узгена [14, с.110]. Б. Матбабаев

поддерживает точку зрения Ю.А. Заднепровского, так как, в отличие от Узгена, в Шурабашате были найдены археологические слои IV-I вв. до н.э. [20, с.132].

На местоположение Ю-чена также обратил внимание А. Анарбаев. Он считает, что Ю-чен располагался на месте городища Эйлатан и был третьим центральным городом Ферганы [1, с.76]. Однако китайские источники не сообщают о статусе Эйлатана как столичного города.

Ю-чен был первым пунктом, в который через горные перевалы попали китайские войска. Наряду с этим, можно было идти в Эрши прямо, так как Ю-чен находился к востоку от Эрши. Однако усталость от долгого пути и нехватка продовольствия вынудили китайцев отказаться от похода в Эрши и возвратиться назад. Городища Узген и Шурабашат находились в предгорьях, а Эйлатан – в самой долине, между реками Карадарьей и Нарыном. С этой точки зрения, отождествление Ю-чена с Эйлатаном является неприемлемым. После захвата Эрши часть китайских войск была послана в Ю-чен. Ю-чен находился примерно в 50 км от Эрши. И, таким образом, можно предположить, что Ю-чен был расположен в районе современного города Оша [16].

Ю.А.Заднепровский писал, что китайские источники не сообщают о городе Оше. Наряду с этим он также отмечает, что местоположение города притягивало в него торговцев и превратило Ош в важную торговую часть Великого Шелкового пути [12; с. 68]. Нужно отметить, что освоение региона началось ещё в эпоху бронзы. В то время здесь находился культовый центр Сулаймон-Тог. И в эпоху существования древнего государства Давань этот город был известен не только как культовый центр, но и имел статус столичного города. Вероятно, существование культовой местности и близость к горным пастбищам, имевшим огромное значение для развития коневодства, способствовали выбору места для будущего центра государства Давань.

Об отождествлении города Ош с Эрши свидетельствует тот факт, что в горах Сулаймон-Тог, в местности Айримач-Тог в 8 км от Оша обнаружено изображение даваньской лошади. По стилю и технике исполнения эти изображения похожи на известные изображения коней на Араванской скале. Здесь зафиксировано около 30 изображений крупных, тонконогих породистых и красивых лошадей.

Места с изображениями лошадей имели культовый характер. Их почитали, и здесь проводились религиозные обряды. Найденные изображения имели государственную важность. Коневодство было доходной отраслью экономики Давани. Китайцы считали даваньских лошадей «небесными» и всегда хотели заполучить их. Следует отметить, что даваньцы также занимались разведением крупного рогатого скота, овец и коз. Археологические материалы также сообщают о наличии свиней.

Таким образом, поскольку город Эрши являлся столицей Даваньского государства и центром коневодства, то имеющиеся археологические и письменные данные, и особенно многочисленные наскальные рисунки с изображением лошадей, дают возможность локализовать его в районе г. Ош. Древний Эрши мог располагаться на городище Акбуура или даже на территории современного Оша.

Название Давань, как было отмечено выше, встречается в письменных источниках до III в., и только после V в. упоминается в форме Лона или Полоня. Вероятно, в IV в. государство называлось Давань и его столичным городом был Эрши. Но и после переименования государства существовал город и топоним Эрши независимо от того, был ли он центром государства или рядовым городом. Источники об этом не сообщают.

В исторических источниках IX в. встречается топоним «Ош». Этимология топонима сложна, но имеется ряд предположений [23, с. 98]. Вероятно, корень топонима восходит к древнему термину «Эрши». Название города Эрши есть не что иное, как китайское произношение племенного названия арист. Город Арист-Эрши как раз славился своими лошадьми. Аристеи, как и другие племена Ферганы, были скифского происхождения, и эта связь с кочевничеством не была утрачена ферганцами во II-I вв. до н. э. Еще Чжан Цянь упоминал, что они «искусны в конной стрельбе» [6, с.12].

Период с конца I тыс. до н.э. и до конца I тыс. н.э. известен в Средней Азии важными историческими событиями. В это время образовались несколько государственных объединений кочевников. Власть переходила из рук в руки. В результате этого с конца V в. государство Давань больше не упоминается в исторических источниках. В Фергане образовались другие государства. Приход чужеземцев мог повлиять на язык местного населения. В таком случае, возможно, топоним Эрши приобрел другую форму: Эрши-Эши-Оши-Ош. Необходимо также учесть тюркизацию сако-согдийского населения, происходившую с VI в.

Следует вспомнить, что со временем изменилось и название государства. В согдийских документах с горы Муг VIII в. встречается топоним Far[a]gana или Fragana [22, с. 54]. Данные нумизматики указывают, что это название появилось ещё раньше и полностью заменило термин «Давань» [19, с.134]. Позже это название распространилось на всю долину в форме Паркана, Фаргана или Фаргона.

А.Н. Бернштам считает, что в долинах Алая, которые назывались долинами Юйту, жили племена уш, название которых сохранил современный город Ош [6, с.14]. Однако в источниках не имеется сведений о переселении племен уш в город Ош. Древним топоним «Эрши», существовавший в эпоху государства Давань, приобретает форму «Ош». Об этом свидетельствуют арабоязычные источники [15].

Топоним Узген (Узгенд) восходит к древнему топониму Ю-чен. Древние даваньцы могли произносить название города в упрощённой форме Ю-чен. По произношению оба топонима близки друг к другу. К тому же китайские источники сообщают, что город Ю-чен располагался на востоке Ферганы, место которого соответствует средневековому Узгену. Термин «Ю-чен» в период IV–IX вв. изменяет форму и в арабских источниках упоминается в форме Узгенд. Позже буква «д» отпадает, и топоним сохраняется в форме Узген.

Название города Узканд (Узганд) существовало и в форме Йузканд, связанной с древнетюркским словом уз (долина, перевал) или с этнонимом «уз» (йуз) [18, с.103]. Юзы – одно из крупных узбекских племен, обитавших в Фергане. Родиной предков большинства ферганских юзов были сопредельные с Ферганой территории Заамина и Ура-Тюбе. Часть юзов прибыла в Фергану из Гиссара. Основной причиной перекочевков были поиски пастбищ. Значительная часть юзов кочевала в западной части Ходжентского уезда, у подножия Кураминского хребта, а также в окрестностях Коканда, Бешарыка, Кувы, Шахрихана, Ассаки и в других местах [11, с. 57].

Таким образом, из сказанного следует, что Эрши – древний столичный город Давани – был расположен на месте современного города Ош, а Ю-чен отождествляется с городом Узгеном. Вдобавок древние топонимы Эрши и Ю-чен, упомянутые в китайских источниках, независимо от политических изменений в течение столетий дошли до нас в новой форме.

Список использованной литературы:

1. Анарбаев А. Столичные города Ферганы и их локализация (античность, раннее средневековье) // *Цивилизации скотоводов и земледельцев Центральной Азии*. - Самарканд-Бишкек, 2005. - С. 46-56.
2. Бартольд В. В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. Соч. Т. I. - М.: Изд-во вост. лит., 1963 - 763 с
3. Бартольд В. В. Фергана. Соч. Т. 3. - М.: Изд-во вост. лит., 1965. - С. 527-538.
4. Беляева Т. В. Керамика Ходжента как исторический источник // *ТД «Средняя Азия и мировая цивилизация»*. - Ташкент, 1992. - С. 25-26.
5. Бернштам А. Н. Араванские наскальные изображения и даваньская (ферганская) столица Эрши // *Советская этнография*. - 1948. - Вып. 4. - С. 155-161.
6. Бернштам А. Н. Древняя Фергана. - Ташкент: Издательство АН УЗССР, 1951. - 49 с.
7. Бернштам А. Н. Из истории Восточной Ферганы и Алая: краткий отчет археологической экспедиции 1946 г. // *КиргИФ АН СССР*. - 1947. - № 6. - С. 115-122.
8. Бичурин Н. Я. Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. Т. II. - М.-Л., 1950. - 354 с.
9. Боровкова Л. А. Запад Центральной Азии во II в. до н.э. - VII в. н.э. (Историко-географический обзор по древнекитайским источникам). - М., 1989. - 181 с.
10. Боровкова Л. А. Царства «западного края» во II—I веках до н. в. (Восточный Туркестан и Средняя Азия по сведениям из «Ши цзи» и «Хань шу»). - М.: Институт востоковедения РАН, Крафт+, 2001. - 368 с.
11. Губаева С. С. Расселение узбекского племени юз в Ферганской долине в конце XIX-начале XX в. // *Ономастика Средней Азии*. - Фрунзе: Илим, 1980. - С. 54-59.
12. Заднепровский Ю. А. Динамика развития оседло-земледельческой культуры Ферганы // *Аральский кризис: Историко-географическая ретроспектива*. - М., 1991. - С. 186-190.
13. Заднепровский Ю. А. Рецензия: Л. А. Боровкова. Запад Центральной Азии во II в. до н.э. - VII в. н.э. (Историко-географический обзор по древнекитайским источникам). - М., 1989 / *Древние номады Центральной Азии*. - СПб., 1997. - С. 66-73.
14. Заднепровский Ю. А. О столичных центрах Давани (Древней Ферганы) // *Взаимодействие культур и цивилизаций (в честь юбилея В. М. Массона)*. - СПб., 2000. - С. 194-198.
15. Ибн Хордадбех. Книга путей и стран / Перевод с арабского, комментарии, исследование, указатели и карты Наили Велихановой. - Баку: Элм, 1986. - 428 с.
16. Кюннер Н. В. Китайские известия о народах южной Сибири, Центральной Азии и Дальнего Востока. - М., 1961. - 392 с.
17. Литвинский Б. А. Проблемы этнической истории древней и раннесредневековой Ферганы / *История и культура народов Средней Азии*. - М., 1976. - С. 122-132
18. Лурье П. Б. Историко-лингвистический анализ согдийской топонимии: дисс. канд. филол. наук. - СПб.: Институт востоковедения РАН, СПб филиал, 2004. - 305 с.
19. Мамытов С. К проблеме этимологии слова «Ош» // *Новое о древнем и средневековом Кыргызстане*. Вып. 2. - Бишкек, 1999. - С. 76-82.
20. Матбабаев Б. Древнеферганское государство Давань // *Очерки по истории государственности Узбекистана*. - Ташкент, 2001. - С. 128-135.
21. Михайлова А. И. Новые эпиграфические данные для истории Средней Азии IX в. // *ЭВ*. - 1951. - № 5. - С. 5-12.

-
22. Согдийские документы с горы Муг. Вып. II. Юридические документы и письма. Чтение, перевод и комментарии В.А. Лившица. - М.: Изд-во восточной литературы, 1962. - 224 с.
 23. Ташибаева К. К проблеме локализации городов государства Давань // Цивилизации скотоводов и земледельцев Центральной Азии. - Самарканд-Бишкек, 2005. - С.98-112.
 24. Ходжаев А. Сведения древних китайских источников о городах-государствах Ферганы (Дайюань) // Материалы республиканской научно-практической конференции «Великий шелковый путь и Ферганская долина». - Ташкент, 2004. - С.50-62
 25. Pulleyblank E.G. Chinese and Indoeuropean // *Journal of Royal Asiatic Societe of Great Britain and Ireland*. - London, 1966. - P. 25-30.

Reference Literature:

1. Anarbaev A. Capital Cities of Ferghana and their Localization (Antiquity, Early Middle Ages) // *Civilization of Herders and farmers in Central Asia*. - Samarkand-Bishkek, 2005. - pp. 46-56.
2. Bartold, V. V., *Turkestan in the Epoch of Mongolian Invasion. Compositions. V. I.* - M.: Oriental Literature Publishing-House, 1963 - 763 pp.
3. Bartold V. V. *Ferghana. Compositions.* - Vol. 3. - M.: Oriental Literature Publishing-House, 1965. - pp. 527-538.
4. Belyaeva T. V. *Khujand Ceramics as a Historical Source* // TD "Central Asia and World Civilization". - Tashkent, 1992. - pp. 25-26.
5. Bernshtam A. N. *Aravan Rock Paintings and Davan (Ferghana) Capital Ershi* // *Soviet Ethnography*. - 1948. - Issue. 4. - pp. 155-161.
6. Bernshtam A. N. *Ancient Ferghana*. - Tashkent: Publishing House of Academy of Sciences of the Uzbek SSR, 1951. - 49 pp.
7. Bernshtam A. N. *From the History of Eastern Ferghana and Alai: the Concise. Report of the Archaeological Expedition of 1946* // *Kyrgyz Filial of the USSR Academy of Sciences*. - 1947. - No. 6. - pp. 115-122.
8. Bichurin N. I. *Collection of Information about the Peoples who Inhabited Central Asia in Ancient Times. V. II.* - M.-L., 1950. - 354 pp.
9. Borovkova L. A. *The West of Central Asia in the II-nd Century BC – the VII-th Century AD (Historico-Geographical Review of Ancient Chinese Sources)*. - M., 1989. - 181 pp.
10. Borovkova L. A. *Kingdoms of the "Western Territory" in the II-nd – the I-st Centuries B. V. (Eastern Turkestan and Central Asia according to the Information from "Shi Tsi" and "Han Shu")*. - M.: Institute of Oriental Studies under RAS, Kraft+, 2001. - 368 pp.
11. Gubaeva S. S. *Resettlement of Uzbek Tribe skid in the Ferghana Valley in the Late XIX-th - the Early XX-th Century* // *Onomastics of Central Asia*. - Frunze: Science, 1980. - pp. 54 - 59.
12. Zadneprovsky Yu. A. *Dynamics of Development of Settled Agricultural Culture of Ferghana // the Aral Sea Crisis: Historical-Geographical Retrospective*. - M., 1991. - pp. 186-190.
13. Zadneprovsky Yu. A. *Review: L. A. Borovkova. The West of Central Asia in the II-nd Century BC – the VII-th Century AD (Historical and geographical overview of the ancient Chinese sources)*. Moscow, 1989 // *the Ancient nomads of Central Asia*. - SPb., 1997. - P. 66-73
14. Zadneprovsky Yu. A. *About Metropolitan Centers Davan (the Ancient Ferghana) // Interaction of Cultures and Civilizations (in Honor of the Anniversary of V. M. Masson)*. - SPb., 2000. - pp. 194-198.

15. *Ibn Khordadbeh. The Book of Ways and Countries / Translation from Arabic, commentaries, research, signs and maps by Nailya Velikanova. - Baku: Science, 1986. - 428 pp.*
16. *Cyunner N. V. Chinese News about Peoples of Southern Siberia, Central Asia and the Far East. - M., 1961. - 392p.*
17. *Litvinsky B. A. The Problems of Ethnic the History of Ancient and Early Mediaeval Ferghana // History and Culture of the Peoples of Central Asia. - M., 1976. - pp. 122 - 132.*
18. *Lurie P. B. Historical and Linguistic Analysis of Sogdian Toponymy. Candidate dissertation in philology - SPb.: Institute of Oriental studies under RAS, SPb branch, 2004. - 305 pp.*
19. *Mamitov S. To the Problem of the Etymology of the Word "Osh" // The New in Ancient and Medieval Kyrgyzstan. Vol.2. - Bishkek, 1999. - pp. 76 - 82.*
20. *Matbabaev B. The Davan State of Ancient Ferghana // essays on the history of statehood of Uzbekistan. - Tashkent, 2001. - pp. 128 - 135.*
21. *Mikhailov A. I. New Epigraphic Data for the History of Central Asia of the IX-th Century. // Ethnography of the Orient. - 1951. - No. 5. - pp. 5-12.*
22. *Sogdian Documents from the Mug Mountain. Vol. II. Legal Documents and Letters. Reading, translation and comments by V. A. Livshits. - M.: Publishing house of Oriental literature, 1962. - 224 pp.*
23. *Tashbaev K. To the Problem of Localization of the Cities of the Davan State // Civilizations of Nomadic Cattle-Breeders and Farmers in Central Asia. - Samarkand-Bishkek, 2005. - pp. 98-112.*
24. *Khodzhaev A. Information from Ancient Chinese Sources on the Cities-States of Ferghana (Xishuangbanna Dai) // Materials of the Republican scientific-practical conference "The Great Silk Road and the Ferghana Valley". - Tashkent, 2004. - pp. 50 - 62.*
25. *Pulleyblank E.G. Chinese and Indoeuropean // Journal of Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland. - London, 1966. - pp. 25 - 30.*

УДК 9.30
ББК 63.3 (5 Тад)

**ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ МИЛИЦИИ
СЕВЕРНОГО ТАДЖИКИСТАНА КАК
ГОСУДАРСТВЕННОГО ОРГАНА
ТАДЖИКСКОЙ АССР В 1924-1929 гг.**

*Хокироев Азимджон Юсупович, начальник
кафедры общественных дисциплин
факультета № 4 Академии МВД РТ,
полковник милиции (Таджикистан, Худжанд)*

**ФАЪОЛИЯТИ МИЛИТСИЯ ДАР
ШИМОЛИ ТОЧИКИСТОН ҲАМЧУН
МАҚОМОТИ ДАВЛАТИИ РАСС
ТОЧИКИСТОН ДАР СОЛҲОИ 1924-
1929.**

*Хокироев Азимҷон Юсупович, сардори
кафедраи ҷағҳои ҷамъиятии факултети №4
Академияи ВҚД ҚТ, полковники милитсия
(Тоҷикистон, Хуҷанд)*

**FUNCTIONING OF MILITIA IN
NORTHERN TAJIKISTAN AS A STATE
BODY OF TAJIK AUTONOMOUS
SOVIET SOCIALIST REPUBLIC (ASSR)
IN THE PERIOD OF 1924-1929**

*Khokiroev Azimjon Yusupovich, chief of the
department of social disciplines of faculty N4
under Tajikistan Republic Academy of Home Af-
fairs, colonel of militia (Tajikistan, Khujand)
E-MAIL: Hokiroev-1966@mail.ru*

Ключевые слова: Северный Таджикистан, деятельность таджикской милиции, НКВД, Ревком, уголовный розыск, расследование преступлений

Проведен историко-правовой анализ деятельности милиции как органа государственной власти в районах Северного Таджикистана. Раскрыта роль милиции в установлении и раскрытии преступлений, отмечено содействие гражданских лиц в поддержании правопорядка. Показан порядок подготовки и воспитания милицейских кадров, дана характеристика состояния делопроизводства в органах милиции, а также названы меры по укреплению Советской власти и общественной и личной безопасности граждан в населенных пунктах Северного Таджикистана в период 1924-1929 гг. Сделан вывод, что в указанное время происходил процесс совершенствования деятельности органов милиции в связи с ослаблением карательной политики и репрессий благодаря окончательному установлению Советской власти на территории республики. В этот период деятельность органов милиции жестко регулировалась законодательством.

Калидвожаҳо: Тоҷикистони Шимолӣ, КХҚД, фаъолияти милитсияи тоҷик, комитети революсионӣ, ҷустуҷӯи ҷиноӣ, тафтиши ҷиноят

Дар мақолаи мазкур муаллиф таҳлили таърихӣ-ҳуқуқии фаъолияти милитсияи шимолӣ Тоҷикистонро ҳамчун мақомоти давлатӣ мавриди таҳлил қарор додааст. Нақши милитсия дар муайян кардани маҳв сохтани ҷиноятҳо, мусоидати шаҳрвандон дар нигоҳ доштани тартиботи ҳуқуқӣ қайд карда шудааст. Тарзу тартиби омода сохтани тарбия кардани кормандони милитсия, ҳолати коргузорӣ дар мақомоти корҳои дохилӣ, ҳамчунин тадбирҳо оид ба таҳкими ҳокимияти шӯравӣ ва амнияти шаҳрвандон дар ҳудуди шаҳру ноҳияҳои шимолӣ Тоҷикистон тавсиф шудааст. Муаллиф ба хулоса омадааст, ки дар давраи мавриди таҳлил раванди тақмили фаъолияти мақомоти

милиция дар иртибот бо қоҳиши сиёсати таъқиботу ҷазодиҳӣ ба туфайли истиқрори шахсии ҳокимияти шӯравӣ дар ҳудуди ҷумҳурии сураи мегурифт. Дар давраи мазкур фаъолияти мақомоти милиция аз ҷониби қонунгузориҳо қатъан танзим мешуд.

Key words: Northern Tajikistan, Tajik militia activities, NKVD (People's Commissariat for Internal Affairs), Revcom (revolutionary committee), Criminal Investigation Department, investigation of crimes

The author of the article has conducted a historico-legal analysis of the activities of militia as a body of state power in the areas of Northern Tajikistan. The role of militia in ascertainment and revelation of crimes is disclosed, promotion of civil persons in maintenance of order is underscored. The order of training and upbringing of militia cadres is shown, characteristics are given in reference to the state of office record keeping in militia bodies; measures aimed at Soviet power consolidation, social and personal security of citizens in populated settlements of Northern Tajikistan in the period of 1924-1929 being nominated. The conclusion is made that at the time pointed the process of improvement of militia bodies activities took place being accounted for by relaxation of punitive policy and repressions due to the final establishment of Soviet power on the territory of the republic. At this time the activities of militia bodies were rigidly regulated with legislation.

Рассматривая становление и функционирование милиции Северного Таджикистана как государственного органа, можно констатировать, что объектом исследования в данной статье является процесс обеспечения правопорядка, осуществлявшийся таджикской милицией на территории Северного Таджикистана в период с 1924 по 1929 г.

Президиум Ревкома Таджикской АССР 27 февраля 1926 года утвердил «Общее положение о службе в рабоче-крестьянской милиции», состоявшее из девяти глав. Данный документ регламентировал общий порядок осуществления приема, увольнения и прохождения службы строевого состава, сотрудников уголовного розыска и работников административно-хозяйственных отделов милиции Таджикской АССР. Трудовые отношения с другими категориями работников осуществлялись в соответствии с Кодексом законов о труде и правилами внутреннего распорядка.

В соответствии с Положением, всем действующим сотрудникам милиции предписывалось носить форму установленного образца, которую они получали при приеме на работу. Положение ужесточало ответственность «за потерю или умышленную порчу выданного казенного оружия, боеприпасов и спецсредств. За эти действия наступала уголовная ответственность в соответствии с диспозициями статей 108 и 196 УК РСФСР» (7, с. 14.)

Согласно принятому Положению, при НКВД и районных отделах милиции были созданы аттестационные комиссии, функцией которых являлся строгий отбор претендентов на работу в органах милиции. Эти же комиссии проводили аттестацию действующих сотрудников и в случае соответствия необходимым требованиям давали рекомендации для продвижения на руководящие должности. Комиссия оценивала также уровень знаний претендентов и степень их годности к милицмейской службе (8, с. 51).

Новый документ по-другому регулировал перевод милиционера на новое место службы. Если раньше при перемещении сотрудника милиции учитывалось его мнение, то в соответствии с новым Положением перевод работника на другую должность

«производился по усмотрению руководителя независимо от согласия или несогласия переводимого», который должен был «прибыть к новому месту службы в срок, обозначенный в предписании». В случае неподчинения приказу милиционеры подлежали привлечению не только к дисциплинарной ответственности, но и несли уголовную ответственность в соответствии с диспозицией статьи 108 Уголовного кодекса.

Положение также регулировало процесс смещения сотрудников милиции на низшие должности, которое производилось в аттестационном и дисциплинарном порядке. Отстранение от должности сотрудника милиции и его увольнение происходили лишь в исключительных, не терпящих отлагательств случаях, которые рассматривались в пунктах с 22 по 32 (10, с. 67) указанного Положения.

Рабоче-крестьянская милиция в этот период доказала эффективность своей деятельности: работники милиции активно помогали советским органам в реализации экономических и политических решений правительства, стали надежной опорой в борьбе с врагами революции.

Формирование аппарата уголовного розыска происходило одновременно с созданием других подразделений таджикской милиции. Но создание уголовного розыска в Аште, Канибадаме, Ура-Тюбе, Исфаре, Нау было затруднено рядом обстоятельств. Это были:

- нехватка квалифицированных сотрудников из числа коренного населения для работы в уголовном розыске из-за низкого образовательного уровня;
- трудности в подготовке русскоговорящих кадров из-за незнания ими таджикского языка и местных обычаев;
- отсутствие почтовой, телефонной и другой связи внутри вилоята и между соседними вилоятами;
- трудность взаимодействия русских представителей уголовного розыска с местным населением, не понимавшим роли уголовного розыска в искоренении преступности;
- недостаток финансирования органов уголовного розыска, низкие зарплаты его сотрудников (3, с. 69).

В период 1925-1926 годов было отмечено, что недостаток финансирования секретной оперативной работы вызывает задержку в разработке дел или их необоснованное прекращение. Низкая оплата труда заставляла некоторых опытных и грамотных оперативников оставлять службу в милиции и переходить на работу в другие учреждения (4, с. 47).

К 1926 году возникла особая необходимость в создании эффективно действующего уголовного розыска, так как на территорию Таджикской АССР, в связи с ее отдаленностью от Центральной России, хлынули скрывавшиеся от правосудия преступники и нарушители закона всех мастей. Промышленное развитие Таджикской АССР способствовало значительному увеличению населения республики, сфера деятельности уголовного розыска постепенно расширялась. Руководство Таджикской АССР, с учетом данного обстоятельства, не только выделяло значительный объем средств на расходы уголовному розыску, но и увеличило количество штатных работников.

На базе договора об образовании СССР и Конституции СССР 1922 г. были разработаны концепции уголовного законодательства СССР, а 31 октября 1924 г. законодатель ввел в действие «Основные начала уголовного законодательства СССР и союзных республик». Данный документ сыграл важную роль в разработке Уголовного кодекса Таджикской АССР. Уголовный кодекс Таджикской АССР подразделялся на следующие разделы:

- о сферах действия уголовного закона;

- общие постановления;
- меры социальной защиты и их применение судом;
- раздел, регулирующий досрочное освобождение осужденного (2, с. 55).

Впервые в истории советского уголовного права в данном документе преступления классифицировались по категориям. Однако основания классификации содержали лишь два основания: против советского строя и все остальные.

Основанием для наступления уголовной ответственности за преступление по упомянутому правовому акту считалась доказанная виновность человека. На территории Таджикской АССР уголовно-правовые отношения регулировались также с помощью нормативно-правовых актов, принятых органами государственной власти республики (Ревкомом, а в дальнейшем ЦИК и СНК Таджикской АССР).

Основными направлениями работы уголовного розыска Северного Таджикистана во второй половине 1926 года были:

- повышение работоспособности сотрудников на местах;
- руководство деятельностью отделов уголовного розыска в городе Ура-Тюбе, Аште и на периферии;
- снабжение работников уголовного розыска средствами передвижения;
- повышение заработной платы сотрудников;
- обеспечение сотрудников уголовного розыска вооружением и обмундированием (4, с. 52).

В процессе обучения сотрудников уголовного розыска в обязательном порядке обучали раскрытию преступлений по горячим следам, поскольку такая мера способствовала достижению следующего эффекта (10, с. 66):

1. Быстрое изобличение преступника способствовало предотвращению вредных последствий преступления, оперативному обнаружению и фиксации следов преступления.

2. Сохранение актуальности судебного рассмотрения уголовного дела для населения и потерпевших, когда резонанс от преступления в обществе еще силен, что способствует достижению и профилактических целей.

3. Ограничение возможностей для обвиняемых по созданию противодействия в доказывании.

Президиум Ура-Тюбинского горисполкома на заседании 24 октября 1928 г. поставил перед милицией задачу, «чтобы ее органы дознания сугубо подошли к производству дознаний, упорядочили оформление дознаний, ускоряя этим самым разбор дел, а также приняли все меры к своевременному вручению повесток и добились сокращения срока расследования уголовных дел» (5, с. 52).

После ознакомления с докладом «О мероприятиях по внедрению революционной законности в массы и состоянии судебно-следственных органов», расширенный президиум Пенджикентского вилоята принял следующую резолюцию: «Принимая во внимание неудовлетворительность работы уголовного розыска и милиции, поручить административному отделу принять меры к укомплектованию работниками, знакомыми с производством дознания» (18).

Создание органов милиции на местах сопровождалось трудностями из-за нехватки материальных ресурсов. Например, по штатному расписанию отдел милиции в Пенджикентском вилояте составлял 40 человек, но в 1925 году численность милиционеров составляла 26 человек, причем все они дислоцировались в городе и не было ни одного в

окрестных населенных пунктах из-за отсутствия транспорта и средств на его приобретение.

В эти годы в городах и кишлаках Северного Таджикистана, таких как Пенджикент, Ашт, Канибадам, Ура-Тюбе, Исфара, Ганчи, Нау, Гулякандоз руководители милицеских подразделений уделяли огромное внимание политическому просвещению сотрудников милиции. Этот вопрос также всегда находился в центре внимания партийных органов. Например, в 1925 году Комиссией ЦК РКП (б) было разработано «Положение о политической просветительной работе в милиции, уголовном розыске и местах заключения». Данный документ предусматривал наличие поголовной грамотности в органах милиции; предусматривал ряд мер, направленных на повышение уровня политических знаний работников милиции; на усиление мер по физическому воспитанию сотрудников; работу с милиционерами по пропаганде существующего политического строя (9, с. 62).

Во всех населенных пунктах Северного Таджикистана регулярно в форме политчаса проводились занятия для работников милиции по приобретению политических и профессиональных знаний. В качестве других форм просвещения и обучения сотрудников следует отметить обучение в школах резерва и школах комсостава милиции. Милиционеры также посещали занятия в школах-передвижках, посылались командованием на курсы, посещали кружки и клубы самообразования.

Руководство милиции Таджикской АССР придавало большое значение подготовке кадров. Для этой цели создавались курсы по подготовке командного, рядового и технического состава из числа местных жителей. Через эти курсы прошли тысячи милиционеров, что положительно повлияло на деятельность таджикской милиции.

6 февраля 1925 года на заседании Ревкома Таджикской АССР Абдулло Ярмухаммедов и Ф.Я. Ижевский докладывали о состоянии милиции в Таджикистане. В докладе отмечались недостатки в работе, связанные с нехваткой квалифицированных кадров, лошадей, оружия и патронов, обмундирования. Докладчики были также озабочены отсутствием оперативной связи с центральным руководством в случае необходимости решения различных вопросов, нехваткой нормативной и методической литературы.

В качестве резолюции заседание приняло решение об установлении бесперебойного снабжения различными видами довольствия органов милиции; о проведении планового обследования Пенджикентской и Истравшанской районной милиции; о создании на территории области Школы младшего милицеского состава для подготовки милицеских кадров на местах; о необходимости усиления учебной, воспитательной и просветительской работы среди сотрудников милиции (10, с. 98).

Подготовка и воспитание милицеских кадров проходило в соответствии с правовыми актами Совнаркома. Главными документами в этом направлении были: приказ Совнаркома от 29 января 1918 г. «Об образовании запасного кадра и реорганизации милиции» и проект Положения «Об организации кадра милиции для городов и уездов Туркестанского края».

В соответствии с требованиями данных нормативных документов, жителям Туркестанского края в возрасте от 21 г. до 45 лет, желающим проходить службу в милиции, было необходимо пройти обучение на двухмесячных курсах и сдать экзамен по итогам обучения. По результатам экзамена принималось решение о принятии кандидата в ряды милиционеров. Кроме результата экзамена, учитывались также нравственные качества соискателя: смелость, отзывчивость, дисциплинированность, хладнокровие, верность

воинскому долгу. К милиционеру предъявлялись требования по знанию правил составления актов в различных случаях нарушения общественного порядка или норм законодательства, а также по наличию различных боевых навыков (например, по обращению с холодным и огнестрельным оружием) (11, с. 48).

С первого ноября 1925 года при НКВД Таджикской АССР были организованы курсы секретарей милиции, на которых обучались восемь месяцев. Сотрудниками НКВД Таджикской АССР были разработаны инструкции (на таджикском и русском языках), регламентирующие проведение выборов в кишлачные Советы, выборов делегатов на волостные съезды Советов и планы проведения перевыборных компаний, в которых важную роль играли секретари милиции. Органы милиции Ура-Тюбе, Пенджикента, Ашта, Канибадама принимали активное участие в предвыборных и выборных собраниях, выступая с докладами, разъясняли жителям населенных пунктов задачи милиции и роль общественности в борьбе за укрепление законности и правопорядка (6, с. 68).

Принятое руководством республики 14 августа 1926 года постановление «О НКВД Таджикской АССР» поставило перед милицией новые задачи по снабжению милицейских подразделений, отделов уголовного розыска, а также мест исполнения наказаний современным вооружением, новым снаряжением и обмундированием. Постановление правительства ставило перед милицией задачи по усилению борьбы с преступностью, по обязательному созданию картотеки учета преступников-рецидивистов; по организации помощи в трудоустройстве и жилье лицам, освобожденным из мест лишения свободы (13, с. 36).

Для решения поставленных задач НКВД Таджикистана принял ряд положений, регулирующих деятельность милиции на местах: «Положение о Народном Комиссариате внутренних дел», «Положение о вилайетских и тюменских адмотделах», «Положение об Адмотделе ЦАУ НКВД». Происходил процесс совершенствования делопроизводства в органах милиции, которое находилось на низком уровне, а в ряде сельских населенных пунктов вообще не велось. Приказом НКВД всем подразделениям милиции предписывалось вести делопроизводство, в том числе книги точного учета людских ресурсов, лошадей, оружия, боеприпасов, спецсредств, а также происшествий на территории действия подразделения милиции.

НКВД Таджикской АССР предписывал в обязательном порядке изучение работниками милиции инструкций, которые определяют порядок деятельности милиции: инструкции о постовом милиционере, о сопровождении арестованных, о правилах учета и хранения оружия, о выдаче удостоверения личности, об обязанностях милиции во время выполнения профессиональных обязанностей, об охотничьем оружии, о правилах ношения формы (10, с. 76).

Данные нормативные акты устанавливали границы полномочий работников милиции во время исполнения ими своих обязанностей в сложную историческую эпоху. Согласно установленным предписаниям, «каждый милиционер во время несения службы, под страхом суровой ответственности перед законом, обязан выполнить обязательство, данное им при поступлении на службу; беспрекословно исполнять все приказы и распоряжения своих начальников, соблюдать строгую дисциплину и порядок; неуклонно следить за исполнением гражданами декретов, постановлений и распоряжений Советской власти; быть честным, трезвым, исполнительным и вежливым со всеми, и в особенности с городской и деревенской беднотой; защищать республику всеми силами и средствами от империалистов, басмачей и других врагов» (4, с. 85).

Работников милиции законодательно ставили в известность о недопустимости злоупотребления служебным положением: «Служебное положение милиционера не дает ему никаких преимуществ перед другими гражданами во внеслужебное время» (4, с. 86).

Несмотря на принятые меры, на начало 1927 года Наркомат юстиции признает, что милиция слабо и неэффективно проводит дознание, несмотря на то, что Наркомат юстиции дал ряд определенных циркуляров. В некоторых населенных пунктах были отмечены случаи, когда прокурор подготавливал работника для производства дознания, но административный отдел переводил его на другую работу. К примеру, в Пенджикенте старшие милиционеры являлись выборными в исполком и занимали должности заместителей председателей исполкомов. Все эти обстоятельства ухудшали ведение дознания.

Например, 8 мая 1926 года младший агент уголовного розыска Пенджикентского вилоята принял протокол-заявление в порядке ст. 177-179 УПК от председателя сельскохозяйственной артели Ходжаева о вымогательстве и грабеже его со стороны его заместителя Нугманова (14).

Тогда же младший агент принял заявление к производству, приступил к производству дознания, копию постановления направил прокурору и народному следователю. Постановление утвердил уполномоченный уголовного розыска и выдал ордер на обыск, который проводился младшим агентом в присутствии понятых, дежурного по городу и младшего милиционера.

Младший агент выбрал меру пресечения в виде содержания под стражей и утвердил ее через уполномоченного уголовного розыска. В период до 22 мая 1926 года дознанием были проведены шесть допросов, в том числе Нугманова, и тогда же постановлением материал дознания с утверждением уполномоченного уголовного розыска и уведомления прокурора был направлен для осуществления предварительного следствия. Однако с 8 июня по 21 сентября 1926 года дело находилось без движения, а обвиняемый все это время пребывал под стражей.

Такая волокита в проведении следственных действий вызвала многочисленные жалобы Нугманова, который объявил голодовку. Несмотря на это, другие следственные действия так и не производились, без них было предъявлено обвинение, и дело с обвинительным заключением следователь передал прокурору Пенджикентского вилоята.

На примере данного дела видно, что и оперативная работа, и дознание проводились с нарушениями законодательства и предписаний, обязательных для сотрудников милиции, занимавшихся расследованием подобных дел, и процесс оперативной работы и дознания нуждался в совершенствовании.

На рисунке 1 приведен перечень преступлений, расследованных на территории Пенджикентского вилоята в 1926 г. Разработано на основании архивных данных (15).

На территории Пенджикентского вилоята за 1926 год с помощью уголовного розыска было раскрыто и направлено в суд 650 преступлений из 1218 поступивших заявлений. Раскрываемость была оценена в 50 %.

Анализируя расследованные преступления на территории Пенджикентского вилоята, отметим, что наибольший удельный вес среди всех преступлений имели кражи, растраты, спекуляция и хранение оружия. Тяжелые насильственные преступления, такие как убийства, грабежи, поджоги, зарегистрированы в меньшем количестве, что свидетельствует об успешной профилактической работе с населением работников милиции на данной территории.

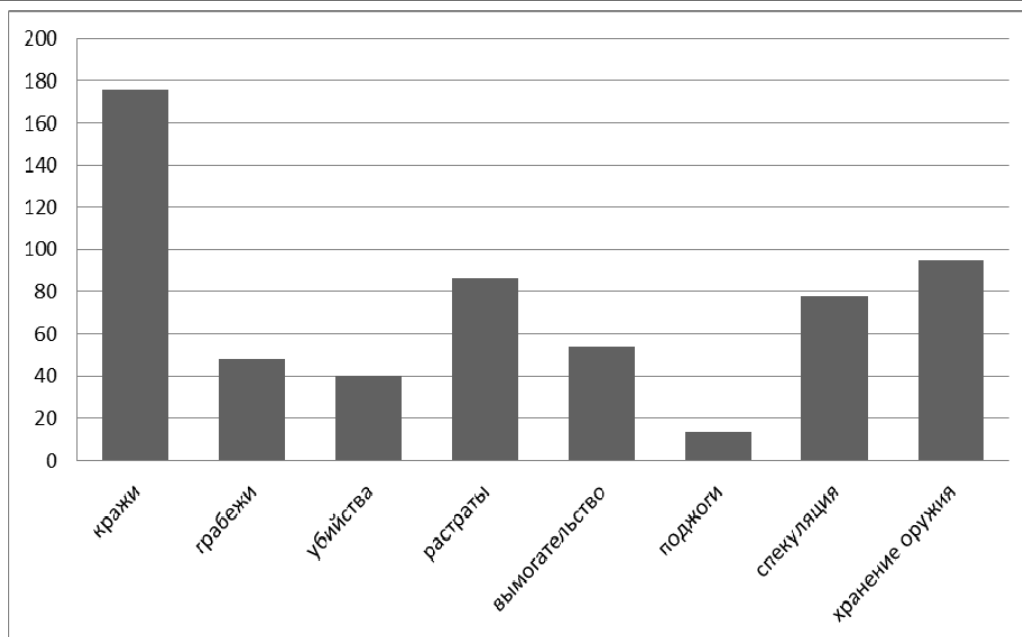

Рисунок 1 - Преступления, расследованные на территории Пенджикентского вилоята в 1926 г.

В 1925-1926 гг. в Ура-Тюбе, Аште и других населенных пунктах существовали серьезные трудности в укомплектовании органов милиции. В данных населенных пунктах было мало лиц, подходящих для назначения на должность старшего милиционера, поскольку население было в основном неграмотно или малограмотно, а работа в милиции требовала навыков в делопроизводстве, дознании, знания уголовно-процессуальных функций, а также умения обращаться с оружием. Для решения этой проблемы постановлением Революционного Комитета Таджикской АССР от 26 октября 1926 года было принято решение о приоритете демобилизованных красноармейцев при приеме на работу в милицию и при формировании подразделений милиции.

Милиция Таджикской АССР в 1923-1926 гг. подразделялась на три группы: начальствующий состав, офицерский состав (старшие милиционеры, соответствующие нынешнему среднему начальствующему составу) и младший командный состав.

В ура-тюбинской милиции работали люди разных национальностей. В 1922 году уездно – городскую милицию возглавлял австриец Ю.И.Салка. В 1923-1924 годах начальником уездно – городской милиции был назначен венгр Рудольф Антонович Сабо. Старшим конным милиционером, а затем командиром конного отряда милиции работал поляк Степан Войцехович Теодорчик, помощником начальника районной милиции – русский Илья Попов, командиром отряда районной милиции - армянин Артем Степанянц, командирами отрядов – узбек Абдулло Эркабаев, таджики Ота Рахимджанов, Рауф Алибоев и другие. Всех их объединяла и вдохновляла дружба народов Советского государства (8, с. 30).

В 1925 году штат городской милиции Ура-Тюбе составлял 40 человек (10, с. 38). Большая группа кадров, пополнившая милицию Ашта и Ура-Тюбе, осуществляла постоянную работу по укреплению ее рядов. Особая заслуга в этом процессе принадлежала

Хаджи Бабаеву, Мирзе Усману - инспектору НКВД, Николаю Михайловичу Павлинскому - начальнику Центррозыска, инспекторам уголовного розыска Обновленному Сергею Александровичу, Выборнову Петру Ивановичу и многим другим (12, с. 65). Абдумалик Назаров, уроженец кишлака Гулякандоз, в 19-летнем возрасте поступил на службу в милицию, служил в милиции Пенджикентского вилоята, закончил специальные курсы, после которых командовал милицейским кавалерийским взводом в Кулябе и более 30 лет служил в органах милиции.

По данным архивов, в двадцатые годы прошлого века наиболее распространенными преступлениями в городах Канибадам и Ура-Тюбе были грабежи и кражи. Например, в городе Канибадаме: «...ограбление кассы сельскохозяйственной артели «Роҳи нав» в сентябре 1926 года в сумме 85 000 рублей, совершено путем нанесения телесных повреждений средней тяжести сторожу артели. Преступление было раскрыто уголовным розыском, было задержано четыре преступника» (16). Данный факт свидетельствует об успешной оперативно-розыскной деятельности сотрудников уголовного розыска того времени.

Следующий факт раскрытия уголовного преступления, совершенного в Ура-Тюбе: кража денег из кассы артели «Парчами мехнат» в сумме около 5 000 руб. Сотрудники уголовного розыска г. Ура-Тюбе отметили, что по способу совершения данная кража наводит на мысль о совершении ее опытными и хитрыми преступниками, проникшими в помещение кассы через окно между 6 и 7 часами утра 15 мая 1926 года, умело скрывшими следы проникновения в помещение. Благодаря умелым действиям работников уголовного розыска, преступники были пойманы, у них изъято 4 360 руб. Хитрость преступников заключалась еще и в том, что они симулировали кражу денег кассиром, однако очень скоро сотрудники уголовного розыска установили личности похитителей. Преступники были найдены и арестованы в кишлаке Навобод, расположенном в трех километрах от Ура-Тюбе (17).

В 1929 г. в Северном Таджикистане была начата паспортизация всего населения, в которой также участвовали сотрудники милиции. В это же время НКВД республики создал специальную школу, где проходил подготовку начальствующий состав милиции. Это школа при НКВД являлась основной базой осуществления подготовки и переподготовки милицейских кадров для нужд милиции Таджикистана.

Для обеспечения милиции и ее подразделений необходимыми для работы материалами: оперативно-справочными, статистическими, архивными – был создан информационный центр НКВД Таджикской ССР.

Органы милиции продолжали работу по борьбе с детской беспризорностью. Например, в Канибадаме десять беспризорных подростков были прикреплены к сельскохозяйственной артели, в которой они работали наравне со взрослыми. В Ура-Тюбе, а также в населенных пунктах Исфара, Нау были открыты детские дома для беспризорных детей (1, с. 26).

Милиция Таджикистана также участвовала в освоении новых земель: в крупнейшей стройке республики - строительстве ирригационной системы на реке Вахш, которая была необходима для полива хлопка. В этой стройке, в реальность осуществления которой не верили приглашенные из-за рубежа специалисты, участвовало почти 900 тыс. дехкан, приехавших из разных областей Таджикской ССР, десятки тысяч строителей разных национальностей из многих городов Советского Союза, среди которых инженеры-гидротехники, мастера, сварщики и бетонщики. Десятки тысяч милиционеров охраняли общественный порядок на этой гигантской стройке.

В 1929 г. в городах Северного Таджикистана было построено 8 предприятий и цехов, в том числе шелкокомбинат в г. Ходженге, консервный завод в Ура-Тюбе, хлопкоочистительный завод в Аште. Работники милиции расследовали случаи кражи готовой продукции, а также сырья и инструментов с социалистических предприятий, привлекали к ответственности виновных в саботаже.

В процессе установления Советской власти и борьбы с басмачеством на территории Северного Таджикистана, органы милиции претерпевали изменения и совершенствовались. Подразделения милиции военизировались, становились более централизованными, улучшалось их материально-техническое снабжение. В условиях мирного строительства и восстановления хозяйства, представители советской милиции также принимали активное участие в проведении разъяснительной работы среди населения о задачах и политике Советской власти. Органы советской милиции в Северном Таджикистане и в мирное, и в военное время занимались расследованием преступлений и их предупреждением.

Таким образом, период 1924-1929 гг., во время которого происходил процесс совершенствования деятельности органов милиции, характеризовался ослаблением карательной политики и репрессий в связи с окончательным установлением Советской власти на территории республики. В этот период деятельность органов милиции жестко регулировалась законодательством.

Для совершенствования органов правопорядка в городах и районах Северного Таджикистана была проведена большая работа: милиционеры учились грамоте, обучались на курсах командного состава, изучали нормативно-правовые акты, методы дознания и расследования уголовных дел, учились ведению делопроизводства, ведению учета обмундирования и вооружения, статистики происшествий.

Небольшое количество басмаческих формирований, не ликвидированных к тому времени, утратило идеологический аспект и превратилось в уголовные банды. Данный период характеризуется позитивными изменениями в структуре органов милиции, стабилизацией ее деятельности, принятием нормативных актов, регламентирующих деятельность органов милиции. На данном историческом этапе милиция занималась обеспечением законности и социальной справедливости, борьбой с преступностью, обеспечением общественного порядка, борьбой с детской беспризорностью, со спекуляцией и саботажем.

Следовательно, в исторический период 1924-1929 гг. милиция Северного Таджикистана прочно заняла место в системе органов исполнительной власти государства. Статус милиции регулировался Конституцией СССР и рядом нормативно-правовых актов, которые давали право подразделениям милиции являться носителями государственно-властных полномочий по охране порядка.

Список использованной литературы:

1. *Борьба за установление и упрочение Советской власти в Ходженском уезде (1917-1920 гг.): сб. док. – Ленинабад, 1957.*
2. *Дегтяренко Н.Д. Развитие советской государственности в Таджикистане. – М.: Госюриздат, 1960.*
3. *Джалилов Т.А. Верные Отчизне (Из истории рабоче-крестьянской милиции в Туркестане (1917- 1924 гг.).-Ташкент: Узбекистан, 1968.*
4. *Документальные материалы Центрального государственного архива Таджикской ССР /под ред. В.А. Козачковского. - Сталинабад, 1961.*

-
5. За Советский Туркестан: сборник воспоминаний.- Ташкент: Госиздат, 1963.
 6. Иноят Х.Ш. Победа Советской власти в Туркестане.- М.: Мысль, 1978.
 7. Каххаров А.А. Правоохранительная система Таджикской АССР (1924-1929гг.).- автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 1999.
 8. Мотылев Я.С., Лысенко Е.А. Солдаты порядка. Краткий очерк истории таджикской милиции.- Душанбе: Ирфон, 1967.
 9. Мулукаев Р.С. Организационно-правовые основы становления советской милиции (1917-1924 гг.). - М.: Академия МВД СССР, 1975.
 10. Назаров Н.Д. История таджикской милиции: этапы становления, развития и совершенствования. - Душанбе, 2005.
 11. Пиндюрина Н., Акопян А.В суровые годы военной интервенции и гражданской войны // Советская милиция. – 1957. - № 8. - С.48-56.
 12. Прокопенко В.Н., Романов М.В. Советская милиция (1917-1920гг.).- М.: Юридическая литература, 1965.
 13. Тахиров Ф.Т. Правовая система Таджикской АССР (1924-1929 гг.) - Душанбе, 1988. - С. 36.
 14. ЦГА РТ. – Ф. 12 – 26/с. – Оп. 1. – Д. 6. Протокол-заявление от председателя сельскохозяйственной артели Пенджикентского вилоята.
 15. ЦГА РТ. – Ф. 13. – Оп. 1. – Д. 5. Доклад начальника уголовного розыска о преступлениях на территории Пенджикентского вилоята.
 16. ЦГА РТ. – Ф.10. - Оп.1. - Д. 230. Доклад о работе уголовного розыска в г. Канибадаме.
 17. ЦГА РТ. – Ф.9. - Оп. 1. - Д. 48. Доклад о работе уголовного розыска в г. Ура-Тюбе.
 18. ЦГА РТ. – Ф. 12. – Оп. 1. – Д. 16. Резолюция Пенджикентского вилоята «О мероприятиях по внедрению революционной законности в массы и состоянии судебно-следственных органов»

Reference Literature:

1. *The Struggle for Establishment and Consolidation of Soviet Power in Kodzhent uyezd (a small administrative-territorial unit of that time inherited from prerevolutionary Russia) (1917-1920). Collection of Reports.* – Leninaad, 1957.
2. Degtyarenko N. D. *Development of Soviet Statehood in Tajikistan.* – М.: State publishing-house of juridical literature (Gosjurizdat), 1960.
3. Djalilov T. A. *Devoted to the Fatherland (From the History of Workers' - Peasants' Militia in Turkestan (1917 - 1924).* – Tashkent: Uzbekistan, 1968.
4. *Documentary Materials of the Central State Archive of the Tajik SSR // under the editorship of V.A. Kozachkovsky.* – Stalinabad, 1961.
5. *For Soviet Turkestan. Collection of Reminiscences.* – Tashkent StatePublishing-house, 1963.
6. Inoyatov Kh. Sh. *The Victory of Soviet Power in Turkestan.* – М.: Thought, 1978.
7. Kahharov A.A. *Law Enforcement System of the Tajik ASSR (1924-1929).* – Synopsis of candidate dissertation in jurisprudence. – Dushanbe, 1999.
8. Motylev Ya. S., Lysenko Ye. A. *Soldiers of Order. Brief Essay on the History of Tajik Militia.* – Dushanbe: Cognition, 1967.
9. Mulukayev R. S. *Organizal-Legal Foundations of Soviet Militia. Formation (1912-1924).* –М.: USSR Academy under Home Affairs Ministry, 1975.
10. Nazarov N. D. *The History of Tajik Militia: Stages of Formation, Development and Perfection.* – Dushanbe, 2005.

11. Pindyurina N., Akopyan A. V. *In Severe Years of Military Intervention and Civil War // Soviet Militia (1917-1928)*. – M.: Juridical Literature, 1965.
12. Prokopenko V. N., Romanov M. V. *Soviet Militia (1917-1920)*. – M.: Juridical Literature, 1965.
13. Takhirov F. T. *Legal System of the Tajik ASSR (1924-1929)*. – Dushanbe, 1988.
14. TR CSA. – F. 12-26 /c – Inv.1.- Case 6. *Protocol-Application from the Chairman of Agricultural Artel of Penjikent Viloyat*.
15. TR CSA. – F. 113. – Inv.1. – Case 50 – *The Report on the Work of Criminal Investigative Department on the Territory of Penjikent Viloyat*.
16. TR CSA. – F.10. – Inv.1. – Case 230. *The Report on the Works of Criminal Investigative Department in the Town of Kanibadam*.
17. TR CSA – F.9. – Inv.1. – Case 48. *The Report on the Work of Criminal Investigative Department in the Town of Ura-Tyube*.
18. TR CSA. – F. 12. – Inv.1. – Case 16. *Resolution of Penjikent Viloyat “On Arrangements Targeted at Inculcation of Revolutionary Legitimateness into Masses and at State of Forensic-Investigative Bodies”*.

**ОБЗОРЫ И РЕЦЕНЗИИ
ТАҚРИЗ ВА КИТОБИЁТ
SURVEYS AND REVIEWS**

**УДК 94 (100-87)
ББК 63.218**

**ЦЕННОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ПО
ИСТОРИЧЕСКОЙ ГЕОГРАФИИ
ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ**

**Рецензия на монографию Н. Дж.
Ходжаевой «Историческая география
Центральной Азии в доисламский период».
- Душанбе, 2017. – 380 с.**

Рахимов Набиджон

**Турдиалиевич, д. и. н., профессор
кафедры отечественной истории и
археологии ГОУ « ХГУ им. акад. Б.Г.
Гафурова» (Таджикистан,
Худжанд)**

**ТАДҚИҚОТИ ПУРАРЗИШ ОИД БА
ҶУҒРОФИЯИ ТАЪРИХИИ ОСИЁИ
МАРКАЗӢ. Тақриз ба рисолаи Н.Ҷ. Хоҷаева
«Ҷуғрофияи таърихӣи Осиёи Марказӣ дар
давраи қабл аз ислом». – Душанбе, 2017. – 380 с.**

**Раҳимов Набиҷон Турдиалиевич,
д.и.т, профессори кафедраи таъри-
хи Ватан ва археологияи МДТ
«ДДХ ба номи акад. Б.Гафуров»
(Тоҷикистон, Хуҷанд)**

**VALUABLE STUDY ON THE
HISTORICAL GEOGRAPHY OF CENTRAL ASIA**

**Review on N.Dj. Khodjayeva`s monograph
“Historical Geography of Central Asia in pre-
Islamic Period”. – Dushanbe, 2007. – 380 pp.**

**Rahimov Nabijon Turdialievich, Dr. of
History, Professor of the Department of
National History and Archaeology un-
der the SEI “KhSU named after acad.
B.G.Gafurov” (Tajikistan, Khujand)
E-MAIL: nabir@mail.ru**

Ключевые слова: Центральная Азия, историческая география, Авеста, топонимы, локализация

В рецензии анализируется монография Наргис Джомиевны Ходжаевой «Историческая география Центральной Азии в доисламский период». Представлен общий обзор структуры и содержания исследования, дана оценка актуальности проблемы, подчеркнуты новизна и своевременность публикации. В рецензии выделена обоснованность локализации многих топонимов, содержащихся в письменных источниках, на современной географической карте Центральной Азии. Указывается на незначительные упущения, имеющиеся в монографии. Делается вывод о ценном вкладе Н.Д. Ходжаевой в современное источниковедение.

Калидвожаҳо: Осиёи Марказӣ, ҷуғрофияи таърихӣ, Авеста, номи маҳалҳо, ҷойгузорӣ

Дар тақриз рисолаи Наргис Ҷомиевна Хоҷаева «Ҷуғрофияи таърихӣи Осиёи Марказии дар давраи тоисломӣ» ба риштаи таҳқиқ кашида шудааст. Сухан дар бораи моҳият ва зарурати баррасии масъалаҳои ҷуғрофияи таърихӣ, дараҷаи омӯзиш, сохтори

асар ва навоари муаллифи он меравад. Муаллифи тақриз ҷойгузори топонимҳои таърихӣ сарчашмаҳои ҳаттиро дар харитаи ҷуғрофӣ имрӯза асоснок меҳисобад. Дар тақриз ба баъзе навоқиси ҷузъи ишора рафтааст. Дар маҷмӯи китоби Н.Хоҷаева дар манбаъшиносии муосир ҳамчун асари арзишманд ва навоварона арзёбӣ шудааст.

Key words: Central Asia, historical geography, Avesta, toponyms, localization

The review dwells on Nargis Jomievna Khojaeva's monograph entitled "Historical Geography of the pre-Islamic Central Asia". The reviewed monograph touches upon such issues as general review of the structure and content, assessment of an actualness of the problem, timely novelty of the publication. The author of the review emphasizes the validity of the localization of many toponyms contained in written sources on the contemporary geographical map of Central Asia. The reviewer points out certain minor omissions lacking in the monograph. In a nutshell, he makes a conclusion concerned with Nargis Khojaeva's valuable contribution into today's study of originals.

Центральная Азия является одним из очагов человеческой цивилизации. На протяжении многих тысячелетий равнинные пространства, речные долины и горы этого региона были свидетелями многих исторических событий, связанных с зарождением, взлётом и падением различных культур, миграцией племён и народов, образованием и распадом государств. Каждое из этих событий оставило свою печать на исторической карте Центральной Азии, а географические названия гор, рек, долин и др. имели тесную связь и были частью культуры населения тех периодов. Без глубокого научного изучения исторической географии периодов миграции и расселения арийцев, арабского завоевания и утверждения ислама, вторжения и расселения в регионе тюрко-монгольских племён нельзя в полной мере восполнить историческую картину событий, материальную и духовную культуру населения. Несмотря на значительный прорыв в целом в области изучения исторической географии Центральной Азии, следует отметить, что её отдельные периоды остаются слабоизученными и являются предметом жарких научных дискуссий. Сказанное во многом относится к древнему доисламскому периоду, отдалённому от наших дней тысячелетиями. И на этом фоне весьма отрядным фактом является появление монографии «Историческая география Центральной Азии в доисламский период» [9, с. 330], подготовленной к печати в Институте истории, археологии и этнографии имени Ахмада Дониша Академии наук Республики Таджикистан.

Автор книги - доктор исторических наук Ходжаева Наргис Джомиевна, уже много лет работает над проблемами исторической географии Средней Азии и является автором ряда серьёзных исследований по данной проблематике [5; 6; 7, с. 723-728; 8, с. 18-29]. Но новый труд исследователя - это работа нового уровня: монографическое исследование основных вопросов исторической географии древности, почти двухтысячелетнего периода. Вне всякого сомнения, Н.Дж. Ходжаева права в том, что до настоящего времени рассматриваемая в монографии проблема не была предметом специальных исследований. Именно это, несомненно, позволяет считать работу доктора Н.Дж. Ходжаевой оригинальным научным исследованием, заполняющим имеющиеся в отечественной историографии пробелы в изучении исторической географии Центральной Азии в доисламский период.

В рецензируемой работе использован широкий круг разнообразных источников и научных исследований предшественников автора монографии по этой проблеме.

Источниковедческая база исследования включает в себя материалы древних и раннесредневековых письменных источников и результаты археологических и этнографических исследований. Как правило, результат исследования во многом определяется правильным выбором методов работы. В исследовании доктора Н.Дж. Ходжаевой умело применены методы сравнительно-исторического и логического анализа, а также комплексный подход, что соответствует цели исследователя. В соответствии с обоснованной актуальностью автор выбирает удачную и логически оправданную структуру работы, ведущую к достижению обозначенной цели исследования и решению всех сформулированных задач. Монография доктора Н.Дж. Ходжаевой состоит из введения, пяти глав и заключения. К основному тексту прилагаются: список использованных источников и литературы, список сокращений и иллюстрации (карты). Основное содержание монографии позволяет автору ответить на поставленные во введении вопросы.

В первой главе монографии - «Источниковедческий и историографический аспекты проблемы» - представлен обширный анализ источников и научной литературы, посвященных историографии вопроса. Во вводной части монографии автор объясняет необходимость написания этой специальной главы большим объемом имеющихся источников и научной литературы. Это отражает действительную ситуацию.

Вопросы исторической географии Центральной Азии отражены в древнейшем письменном памятнике Авесте, наскальных надписях древних иранских правителей, памятниках письменности и эпиграфики средневекового периода («Бундахишн», «Дадистан-и Дениг», «Дадестан-и Меног-и храд», «Денкард», «Задспрам» и др.), в трудах авторов античного и мусульманского периодов. Здесь доктор Н.Дж. Ходжаева представила полную характеристику доступных ей письменных источников и эпиграфических памятников, которые уже давно стали объектом исследования.

Начало изучения зороастрийских памятников восходит к середине XVIII в., когда французский лингвист А-Г. Анкетиль-Дюперрон (1731-1805) приступил к изучению авестийских и пехлевийских текстов, полученных от зороастрийских священников-мобадов в Индии. Французский перевод Авесты (1771 г.) дал первые сведения о географических представлениях древних арийских народностей. Появление богатого и ранее не доступного материала по исторической географии вызвало огромный интерес специалистов. Вопросы локализации историко-культурных областей и географических названий стали предметом научных споров и дискуссий.

На протяжении почти двух столетий (XIX-XX вв.) учёными были высказаны различные предположения и гипотезы по вопросам исторической географии древней и раннесредневековой Центральной Азии. Во втором параграфе первой главы рецензируемой монографии представлена история изучения географических представлений древних иранцев о Центральной Азии в научной литературе и дискуссии по этой проблеме. Огромный материал, содержащийся в публикациях, был разделён автором книги на три этапа с характерными особенностями: 1. (Середина XIX в. – 30-е гг. XX в.) – лингвистический; 2. (40-е гг. XX в. – 70-е гг. XX в.) - начало привлечения археологического материала; 3. (Начало 80-х гг. XX в. до настоящего времени) - комплексный метод.

Таким образом, в первой главе монографии доктор Н. Дж. Ходжаева вводит читателя в проблему, рассматривая дошедшие до нас тексты первоисточников с анализом их структуры, сохранившихся частей текста, историей обнаружения древних текстов и их последующим научным исследованием. Одновременно в книге в хронологической после-

довательности представлен процесс изучения источников учёными разных стран с аннотацией изложенных ими позиций (В. Вогельзанга, М. Витцеля, Ф. Грене, Ж. Фусмана, Ж. Келлена, А.-П. Франкфора, Х.Трембля, Ф. Хиберта, К. Ламберг-Карловски, Г.М. Бонгард-Левина, Э.А. Грантовского, Е.Е. Кузьминой, И.В. Пьянкова, Л.А. Лелекова и др.). Таким образом, в первой главе монографии в развёрнутом виде представлена степень изученности проблемы.

Примечательно, что автор монографии не ограничивается характеристикой результатов своих предшественников. Доктор Н.Дж. Ходжаева, указывая на недостатки тех или иных исследователей, объясняет их уровнем знаний того периода, недостаточностью материала и т.д. и в то же время подчёркивает достижения учёных в объяснении Авесты, отмечает основные методы изучения своих предшественников, среди которых и таджикские учёные Н.Н. Негматов и Ю.Якубов, имеющие ряд публикаций по данной проблеме. Как известно, академик Н.Н. Негматов выступил на французско-советском симпозиуме (1985 г.) с докладом «Историческая география Центральной Азии доахеменидской эпохи», опубликованном на французском языке [10, с. 177-182]. В докладе представлена периодизация исторической географии древнейшей Центральной Азии, осуществлена перелокализация Арианам-Веджа и выделены два основных этапа её историко-культурной интеграции. Учёный убедительными аргументами, с привлечением историко-археологических и письменных памятников, обосновывает тождественность Арьянведжа и т.н. «Большого Хорезма» с локализацией их не в высотном - Хорезм-Маргиана-Герат (И. Маркварт, С.П. Толстов и др.), а в широтном направлении - от Хорезма, Аральского моря и Северного Прикаспия через Сырдарьинский бассейн и прилегающие северные степи до Алтая и глубин Центральной Азии [10, с. 177-182]. Эта концептуальная теория построена Н.Н. Негматовым на анализе материалов предшественников, синтезе новейших археологических открытий и сопоставлении данных письменных источников. Хронологически она идёт по восходящей линии: Арьянведжа (Большой Хорезм) - Кангюй-Давань, где отправной точкой являются древнейшие области Сырдарьинского бассейна и степи северной Центральной Азии.

Позже Н.Н. Негматов еще не раз обращался к вопросам исторической географии, территории формирования протоарийских и арийских культур, Авесты и археологических памятников Центральной Азии [2, с. 17-20; 3, с. 25-33; 4, с. 62-64].

Во второй главе монографии - «Орогидрографическая схема в «Авесте» как основа общей географической картины мира древних иранцев» - доктор Н.Дж. Ходжаева делает акцент на отождествление названий гор, рек и морей, упомянутых в Авесте, с современными географическими пунктами Центральной Азии. Здесь ею была удачно использована орогидрографическая схема «горы - реки - море», разработанная и впервые применённая И.В. Пьянковым.

В первом разделе автор монографии сосредоточила внимание на отождествлении гор Хара Березаити. Это объясняется тем, что горы Хара Березаити - своеобразный «репер», начиная от которого располагаются другие авестийские топонимы. Следует отметить, что науке известно немало попыток локализовать эти, многократно упоминаемые в Авесте, горы на Урале, Кавказе, Памире и т.д. Но, как отмечается в монографии, «...многие исследователи свои выводы не обосновывают, и почти все вышеуказанные гипотезы, в основном, строятся только на лингвистическом материале».

Следует отметить и удачное использование доктором Н.Дж. Ходжаевой этнографического материала и сведений русских исследователей второй половины XIX-начала XX вв. Представленный материал очень хорошо иллюстрирует наличие пережитков домусульманских верований (особенно связанных с почитанием Солнца и огня) в среде населения высокогорья и трансформацию верований древних иранцев в жизнь современных таджиков. На основе анализа источников, археологического и этнографического материала, доктор Н.Дж. Ходжаева приходит к выводу, «что Хара Березаити отождествляется с Памиром». А после рассмотрения ареала распространения погребений животных на Памире, Н.Дж. Ходжаева указывает, что «это еще один аргумент в пользу локализации гор Хара Березаити в горной системе Тянь-Шань-Памир-Гиндукуш», которые в то же время были восточной границей иранских земель.

Второй параграф посвящен водным объектам - отождествлению рек Вахви-Датия, Ардви, Ранха и моря Ворукаша. Здесь важен акцент автора на анализе мнений и предположений предшественников. Проследивая гипотезы учёных (И. Херцфельда, Дж. Дармстетера, Ф. Грене, Й. Маркварта, И.В. Пьянкова, Г.С. Нейберга, И.М. Стеблин-Каменского и др.), исследователь делает вывод о том, что по вопросу о локализации рек учёные не пришли к единому мнению. Исходя из этого, доктор Н.Дж. Ходжаева предлагает своё видение вопроса и обосновывает тождество авестийской Вахти-Датии с Амударьей. Следует согласиться с автором в том, что при локализации гидронимов Авесты принципиальную важность имеет привлечение материалов раскопок памятников культового характера. Действительно, приведённые в тексте известные археологические памятники (Тахти Сангин, Калалы-гыр, Кой-Крылган-кала и др.) были связаны между собой и служат подтверждением отождествления реки Вахти-Датия с рекой Амударьей.

Не вызывает возражений и последующий ход размышлений автора монографии по локализации других водных объектов, названных в Авесте. Рассмотренный археологический материал и лингвистический анализ дали основание доктору Н.Дж. Ходжаевой отождествить авестийскую реку Ранха с рекой Сырдарьёй, а море Ворукаш - с Аральским морем. В соответствии со схемой «горы-реки-море», используемой в монографии, современная горная система Памир-Тяньшань-Гиндукуш, а также берущие там начало могучие реки Амударья и Сырдарья, впадающие в Аральское море, совпадают с Хара-Березаити - Вахти-Датия и Ранха - Ворукаш, тем самым подтверждая историко-географические реалии древней Центральной Азии, точно отражённые в Авесте и пехлевийских источниках.

В третьей главе монографии - «Орография и гидрография Центральной Азии в иранской традиции» - автор развёрнуто излагает географические знания арийцев о горах и реках, отражённые в тексте Авесты и в пехлевийских источниках.

Доктор Н.Дж. Ходжаева предлагает специально разработанную периодизацию, отражающую развитие научных гипотез, касающихся географии иранских источников. Она определила оронимы, встречающиеся в разных частях Авесты, и сопоставила полученные данные со сведениями об авестийской орографии из более поздних источников - «Бундахишны», «Миног-и Храд», «Дадестан-и Дениг», «Денкарде» и др. Было определено, что в изучаемых текстах названы только 54 горы из предполагаемых 2 244 гор на Земле.

Если в Авесте указаны только названия гор, то в пехлевийских источниках указаны и места их расположения. Сопоставление данных из разных источников позволяет выявить исторические события и связанных с ними исторических личностей.

Не вызывает сомнения локализация гор Аснаванд, Ватигайса, Вафрая, Раодима, Сиёмака, Упарисаэна, Ушидам. Интересен опыт доктора Н.Дж. Ходжаевой по сведению в одной таблице данных из Авесты и пехлевийских источников и их локализация на современной карте. Такое сопоставление показало, что из 54 оронимов Авесты только 21 встречается в «Бундахишне». Автор книги определяет, что географический фон оронимов в пехлевийских источниках гораздо шире, чем в Авесте, а перечисление гор идёт в направлении с севера на юг и с востока на запад. А то, что большинство оронимов «Бундахишны» располагается на территории Ирана, подтверждает точку зрения, что автор трактата проживал в Сасанидском Иране.

По такому же принципу в книге определены и реки. Сопоставление данных показало, что в пехлевийских источниках количество гидронимов увеличилось за счёт рек, которые протекают за пределами Центральной Азии (напр. Фрат-Евфрат и Диглат-Тигр). Исходя из этого доктор Н.Дж. Ходжаева делает вывод о том, что повторение авестийских названий в пехлевийских источниках свидетельствует об устойчивой иранской географической традиции на протяжении более чем тысячи лет.

В результате сравнительного анализа авестийской и пехлевийской орографии и гидрографии выяснилось, что авестийская география касается только территории бывших советских центральноазиатских республик и Афганистана, а в пехлевийских источниках географические границы расширились. Здесь уже встречаются гидронимы и оронимы, принадлежащие территории Ирана, Ирака, Сирии и др.

Четвёртая глава рецензируемой монографии - «Историко-культурные области и география расселения племен и народов по данным иранской традиции» - включает два параграфа. Как уже было отмечено, географические знания авестийского периода носят страноведческий характер. В Авесте и последующих пехлевийских источниках представлены списки стран, населённых арийскими народами. Исходя из выводов Э. Бенвениста, доктор Н.Дж. Ходжаева предлагает рассматривать авестийскую Арианам-Вайджа как территорию расселения всех племён и народов иранского мира. Перечень начинается с Арианам-Вайджа (Арийского простора). Исходя из разницы в перечне областей Авесты и надписей ахеменидских царей установлено, что авестийский список был составлен в доахеменидский период.

Наряду с анализом письменных источников автор монографии рассматривает области иранских народов в контексте археологического материала, т.е. ареал расселения ираноязычных племён начала I тыс. до н.э., перечисленных в Авесте. Акцент сделан на археологических материалах, которые иллюстрируют процесс расселения восточноиранских племён от Прикаспия до Припамирья. Привязка географических точек письменных источников к географической карте и их локализация позволяет доктору Н.Дж. Ходжаевой воссоздать историческую географию периода, к которому относятся сведения письменных источников и слои археологического памятника, т.е. археологической географии.

Всестороннее исследование археологических памятников различных историко-культурных областей Центральной Азии и их хронологическая привязка во взаимосвязи со сведениями из письменных источников дают возможность более точно локализовать топонимы, гидронимы и оронимы, гораздо глубже и подробнее раскрыть многие вопросы исторической географии. В данной главе автор монографии, основываясь на вполне аргументированных данных, приводит собственную интерпретацию данных источников и определяет локализацию Арианам-Вайджа: «авестийской «Арианам-Вайдже» соответству-

ет территория Центральной Азии в пределах Кыргызстана, Таджикистана, Туркменистана, Узбекистана, Южного Казахстана, Афганистана и Восточного Ирана».

Не менее интересные и во многом дискуссионные вопросы о родине зороастризма и географии странствований пророка Зардушта (Зороастра) рассмотрены в пятой главе монографии - «Обоснование месторасположения родины Заратуштры и география его странствий». Несмотря на особое внимание исследователей, названные вопросы до сих пор остаются неразрешёнными. Доктор Н.Дж. Ходжаева тщательно рассматривает взгляды как «западников» (считающих родиной Заратуштры Западный Иран), так и «восточников» (они считают, что родиной Заратуштры является Восточный Иран). Западная теория сейчас уже отвергнута, но в восточной теории имеют место «хорезмийская» (Й. Маркварт, Ф. Андреас, Э. Бенвенист, А. Кристенсен, С.П. Толстов), «систанская» (Г. Ньюли), «бактрийская» (Ф. Альтхайм, Р. Штиль, В. Хинц, Б.Г. Гафуров, Ю. Якубов), «мервская» (В. Хеннинг, И. Гершевич, Р. Фрай, В.А. Лившиц) и другие версии.

Доктор Н.Дж. Ходжаева считает наиболее приемлемой «бактрийскую» теорию. Она соглашается с доводами Ю. Якубова о локализации реки Даредж и одноименного селения и приходит к выводу, что «родина Заратуштры должна помещаться в Дарвазской части Афганского Бадахшана» [9, с. 290]. За отсутствием более аргументированных версий можно согласиться с мнением исследователя о родине Заратуштры. Однако более важным моментом в биографии Заратуштры является признание его пророком, что произошло в другой местности. Решению этого вопроса посвящен второй параграф пятой главы книги («География странствий Заратуштры»). По контексту, встреча Заратуштры с Ахура Маздой произошла в Эранвеже, недалеко от берегов р. Даити, а затем Заратуштра двинулся в направлении её основного русла, перешёл Амударью и через некоторое время встретил первого тура Арвайтаданга, а затем второго тура - Паршата, правителя области «Голова Сагистана». При определении маршрута путешествий пророка Заратуштры остаётся много неясных моментов: судя по направлению движения и встречам (с турами), пророк шёл на север (?) - в зону обитания степных племён, но районы встреч локализуются к югу от Амударьи. Проследив путь странствий Заратуштры, исследователь заключает, что «...жизнедеятельность пророка связана с двумя древними государствами - Бактрией и Согдом» [9, с. 305]. В этом случае возникает вопрос о северных границах Согда и о территории расселения туров. Но, думается, эта проблема может стать темой отдельного исследования.

В заключительной части монографии подведены общие итоги анализа избранной проблемы, сформулированы результаты и выводы исследования и даются рекомендации по дальнейшему изучению данной проблемы. Весьма существенным дополнением к тексту являются карты.

Суммируя сказанное, следует сказать, что рецензируемая работа - монография доктора исторических наук Наргис Джомиевны Ходжаевой «Историческая география Центральной Азии в доисламский период» - написана на основе анализа большого объема фактических знаний, материал книги оригинален и содержит существенно новые результаты. Н.Дж. Ходжаева корректно провела статистическую и аналитическую обработку полученных результатов, что явилось следствием правильного выбора методов исследования. Поэтому достоверность результатов исследования сомнений не вызывает. Без сомнения можно сказать, что выводы и результаты Н.Дж. Ходжаевой имеют научную и практическую значимость. Следует отметить, что изложение материала сжатое и логически верное, стиль изложения научный, понятный, не требует дополнительной редакторской правки.

Содержание книги свидетельствует, что доктор Н.Дж. Ходжаева хорошо владеет материалом, знакома с последними научными достижениями в области исторической географии Центральной Азии. В ходе работы над монографией Н.Дж. Ходжаева использовала обширный круг первоисточников и научной литературы, о чём свидетельствует полный список литературы (более 500 наименований), включающий последние публикации по исторической географии Центральной Азии в доисламский период.

В целом книга Ходжаевой Наргис Джомиевны «Историческая география Центральной Азии в доисламский период», написанная на высоком научном уровне, будет интересна как специалистам - историкам, археологам, авестологам, так и широкому кругу читателей, интересующихся исторической географией Центральной Азии древности и раннего средневековья.

Список использованной литературы:

1. Ариана и Арийанведжа. - Худжанд, 2006. - 712 с.
2. Негматов Н.Н. Степи Азии и Айран Вэджа//Проблемы археологии степной Евразии. - Кемерово, 1987. - Ч.1. - С.17-20.
3. Негматов Н.Н. Тамаддуни авастойи эрониёни кадим [Авестийская цивилизация древних иранцев] //Research in Ancient Iran and Avesta: The Second International congress in Indo-Iranian civilization, 7-11 October 1997 the Netherlands/ Vincennes (France), 1997. - P.25-33.
4. Негматов Н.Н. Арийская «золотая подкова» Евразии (попытка культурно-антропологической концепции) // Степи Евразии в древности и средневековье. - СПб., 2002. - С.62-64.
5. Ходжаева Н. Историческая география по данным «Авесты» и пехлевийских источников: автореф. дис... канд. ист. наук: 07.00.09/ Ходжаева Наргис Джомиевна. - Душанбе, 2000. - 25 с.
6. Ходжаева Н. Локализация авестийских гор Хара Березаити, рек Вахти-Датия и моря Ворукаша /Н. Ходжаева. - Душанбе: Дониш, 2003. - 135 с.
7. Ходжаева Н. Географические реалии «Авесты» и современная Центральная Азия / Н.Ходжаева // Арийская цивилизация в контексте евроазиатских культур. - Душанбе: Дониш, 2006. - С.723-728.
8. Ходжаева Н. Авестийские реки в «Бундахшине» / Н.Ходжаева //Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Серия гуманитарных наук. 2009. - №3/5 - (118). - С.18-29 и др.
9. Ходжаева Н.Дж. Историческая география Центральной Азии в доисламский период. - Душанбе, 2017. - 330 с.
10. Negmatov N. Geographie historique de l'Asie Centrale a l'epoque pre-achemenide||L'Asie Centrale et ses Rapports avec les civilisations Orientales, des origins a l'age ou Fer: Memoires de la Misson archeologique Francaise en Asia Centrale/ - Paris, 1988. - Vol.1. - P.177-182

Reference Literature:

1. Ariana and Aryanwedja. - Khujand, 2006. - 712 pp.
2. Negmatov N.N. Steppes of Asia and Ayran Wedja // Problems of Archaeology of Steppe Eurasia. - Kemerovo, 1987. - Part 1. - pp. 17 - 20.
3. Negmatov N.N. Tamaddouni avastoiyi eronioni kadim = [Avestian Civilization of Ancient Iranians] // Research in the Indo-Iranian civilization, The second International Congress in In-

-
- do-Iranian Civilization 7-11 October 1997 the Netherlands / Vincennes (France), 1997. - pp. 25- 33.*
4. Negmatov N.N. *Aryan "Golden Horseshoe" of Eurasia (an attempt of cultural-anthropological concept) // Steppes of Eurasia in Antiquity and Middle Ages. - SPb, 2002. - pp. 62 - 64.*
 5. Khojaeva N. *Historical geography according to "Avesta" and Pahlavi Sources: synopsis of candidate dissertation in history: 07.00.09 / Khojaeva Nargis Jomievna. - Dushanbe, 2000. - 25 pp.*
 6. Khojaeva N. *Localization of the Avestian Mountains Hara Berezaiti, the Vakhti-Datiya Rivers and the Sea of Vorukash / N.Khodjaeva. - Dushanbe: Knowledge, 2003. - 135 pp.*
 7. Khojaeva N. *Geographical Realias of "Avesta" and today`s Central Asia / N.Khojaeva // Aryan Civilization in the Context of Eurasian Cultures. - Dushanbe: Knowledge, 2006. - pp.723-728.*
 8. Khojaeva N. *Avestian Rivers in "Bundakhishn" / N.N. Khodjaeva // Bulletin of the Tajik National University (scientific journal). Humanities series. 2009. - № 3/5 - (118). – pp. 18-29.*
 9. Khojaeva N.J. *Historical geography of Central Asia in the pre-Islamic Period. - Dushanbe, 2017. - 330 pp.*
 10. Negmatov N. N. *Geographie historique de l'Asie Centrale a l'epoque pre-achemenide||L'Asie Centrale et ses Rapports avec les civilisations Orientales, des origins a l'age ou Fer: Memoires de la Misson archeologique Francaise en Asia Centrale/ - Paris, 1988. - Vol.1. - pp.177-182. – Historical Geography of Central Asia in the Epoch of pre-Acheminides // Central Asia and Relations with Eastern Civilizations Traced back to the Iran: Memoirs of French Archeological Mission in Central Asia (in French)*

10 01 00 АДАБИЁТШИНОСӢ
10 01 00 ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ
10 01 00 LITERARY CRITICISM

10 01 03 ЛИТЕРАТУРА НАРОДОВ СТРАН ЗАРУБЕЖЬЯ
10 01 03 LITERATURE OF FOREIGN COUNTRIES PEOPLES

УДК 8 тоҷ 1 М65
ББК 83.3 (0) 9

**ҶОЙГОҲИ ДОСТОНҲОИ
РАМЗИИ ИРФОНӢ ДАР
ОСОРИ СОИНУДДИНИ
ХУҶАНДӢ**

*Мирзоев Садриддин Холович, н.и.филол., дотсенти
кафедраи адабиёти классикии тоҷики МДТ «ДДХ
ба номи акад. Б. Ғ. Гафуров» (Тоҷикистон,
Хуҷанд)*

**МЕСТО АЛЛЕГОРИЧЕСКИХ
МИСТИЧЕСКИХ ДАСТАНОВ В
ТВОРЧЕСТВЕ СОИНУДДИНА
ХУДЖАНДИ**

*Мирзоев Садриддин Холович, к.филол.н., доцент
кафедры таджикской классической литературы
ГОУ “ХГУ им. акад. Б.Г. Гафурова”
(Таджикистан, Худжанд)*

**THE PLACE OF ALLEGORICAL
MYSTICAL DASTANS IN THE
CREATION OF SOINUDDIN
KHUJANDI**

*Mirzoyev Sadridin Kholovich, candidate of
philological sciences, Associate Professor of the
department of Tajik classic literature under the State
Educational Institute “KhSU named after acad.
B.G.Gafurov” (Tajikistan, Khujand)
E-MAIL: Sadridin-mirzoev @ mail.ru*

Калидвожаҳо: таърихи адабиёти тоҷик, ирфон, эҷодиёти Соинуддини Хуҷандӣ, рамз, Наҷмуддини Розӣ, тамсил, осори рамзӣ

Дар мақола достонҳои рамзии ирфонӣ дар осори мансури намояндаи маъруфи Оли Хуҷанд дар Исфаҳони қуруни вустои Соинуддини Хуҷандӣ (1370-1433) ба риштаи таҳлил кашида шудааст. Зикр гардидааст, ки асарҳои мансури рамзии Соинуддини Хуҷандӣ, аз ҷумла “Базм ва разм”, “Ақлу Ишқ” ва ғайра ба руиди минбаъдаи осори рамзии ирфонӣ дар адабиёти асримиёнагии тоҷик таъсири калон расонидаанд. Дар асарҳои худ Соинуддини Хуҷандӣ бо ёри рамз масоили ирфони назариявӣ, аз ҷумла моҷарои байни Ақлу Ишқро инъикос кардааст. Таъкид шудааст, ки мутафаккир сабки рамзии баёнро барои ошкор насохтани гоҷаҳои ирфонии худ истифода бурдааст. Таҳлил муқоисавии китоби “Ақл ва Ишқ”-и Соинуддини Хуҷандӣ ва “Ишқу Ақл”-и Наҷмуддини Розӣ ба субут расидааст. Вижаҳои сабки достонҳои рамзии Соинуддини Хуҷандӣ баррасӣ гардидаанд.

Ключевые слова: история таджикской литературы, мистицизм, творчество Соинуддина Худжанди, символы, аллегории, Наджмуддин Рози, аллегорические произведения

Изложен анализ аллегорических мистических дастанов в прозаическом наследии известного представителя Дома худжандцев в средневековом Исфгане Соинуддина Худжанди (1370-1433). Отмечается, что аллегорические прозаические произведения Соинуддина Худжанди, в том числе «Базм ва разм» («Пиршество и сражение»), «Аклу ишк» («Разум и любовь») и другие оказали значительное влияние на дальнейшее развитие аналогичных произведений в таджикской средневековой литературе. В своих произведениях Соинуддин Худжанди с помощью аллегорий и символов отражает проблемы теоретического мистицизма, в частности спор между Разумом и Любовью. Подчеркивается, что литератор использует аллегорический стиль изложения для сокрытия своих мистических идей. Проведён сопоставительный анализ книги «Акл ва ишк» С. Худжанди и «Ишк акл» Наджмуддина Рози. Предпринята попытка определить особенности аллегорического стиля произведений Соинуддина Худжанди.

Key words: history of Tajik literature, mysticism, Soinuddin Khujandi's creation, symbols, allegories, Nadgmuddin Rozi, allegoric productions

The author of the article expounds an analysis of allegoric mystical dastans in the prosaic heritage of Soinuddin Khujandi, famous representative of the House of Khujanders in mediaeval Isfagan (1370 – 1433). It is underscored that Soinuddin Khujandi's allegoric prosaic works exerted considerable influence over further development of analogical productions in Tajik mediaeval literature. Among them there are: “Bazm va Razm” (Feast and Battle), “Akl va Ishk” (Reason and Love) and some others. Resorting to allegories and symbols Soinuddin Khujandi reflects the problems of theoretical mysticism, in particular, a controversy between reason and love. It is emphasized that man-of-letters uses an allegorical style of reproduction for concealing his mystical ideas. The author conducts a correlative analysis between the book “Akl va Ishk” by Soinuddin Khujandi and “Ishky Akl” by Nadgmuddin Rozi. He undertakes an endeavor to determine the peculiarities of allegorical style in the works by Soinuddin Khujandi.

Аслан, «рамз» вожаи арабӣ буда, маънои он ба лаб ё ба чашм ва ё ба абруи ишорат кардан аст, яъне сухани пӯшида. Ҳамчунин ба маъниҳои роз, сатр, имо, нишона, аломат ба кор рафта, дар маҷмӯъ фаҳмонидани матлабе аз тариқи узвҳои инсонӣ ё ишораи махсусе, ки чизро мефаҳмонад, ифода менамояд.

Ин мафҳум бисёр густарда буда, бо улуми равоншиносӣ, фалсафа, адабиёт ирфон ва калом робитаи ногустастанӣ дорад. Яъне рамз дар илми баён яке аз анвои киноя маҳсуб шуда, дар осори ирфонӣ ҳамчун истилоҳ муаррифӣ шудааст. Дар забонҳои аврупоӣ бошад муодиле барои вожаи «самбул» аст, вале дар фарҳангҳои фалсафӣ навиштаанд, ки асли он аз вожаи юнонии “symbolon” будааст [5, с.1, 11].

Ба кор гирифтани маънои маҷозии каломот дар фарҳанги адаби форсии тоҷикӣ ва ҳикмати исломӣ собикаи қадима дорад ва ағлаби соҳибназарон дар осори ҳеш рамзу тамсилро канори ҳам дар заминаи улуми ҳикамӣ, мазҳабӣ ва фалсафӣ ба кор бурдаанд. Бинобар ин, адабиётшиносон ба натиҷае расидаанд, ки адабиёти форсии тоҷикӣ аз замони Авасто ба баъд ҷаҳонбинии амиқи мазҳабӣ ва илмӣ дошт. Аз устод Рӯдакӣ сар карда, то устод Айнӣ “мазҳаби муътамади беолоишу тардоманӣ ва умқи андешаи фалсафӣ доштанд. Маҷмӯаи он адабиёт падидаи ҳикамӣ ва фалсафаи илмӣ

дар паҳнои воқеаи ҳунарист. Мазҳаб паҳнои густариш ва диди ҷаҳонии инсонии он аст ва ҳикмат паҳнои амал ва назари фалсафӣ” [14, с.352]. Аз ин ҷост, ки аз асри IX ба баъд адабиёти форсии тоҷикӣ дар заминаи падидаҳои ҳикматӣ ва мазҳабӣ рушду такомул ёфт. Бо таваҷҷӯҳ ба ин ва қонунмандии инкишофи таърихӣ адабиёт муносиб менамояд, ки рамзпардозиро дар адаби форсии тоҷикӣ ба гунаи зайл дастабандӣ кард :

1. Рамзҳои асотирӣ ё паҳлавонӣ. Намунаҳои беҳтарини он “ Шохнома”- и Фирдавсӣ ва “ Гаршоспнома”-и Асдии Тусӣ аст. Ба қавли адабиётшиноси маъруф Худой Шарифзода “хатто ҳамин офариниши офтобу моҳ, ки дар оғози “Шохнома” омадаанд ҷанбаи мазҳабӣ ва асотирӣ доранд” [15, с.7].

2. Рамзҳои осори насрии бадеӣ, ҳамчун дostonҳои “ Калила ва Димна”, “Синбоднома” ва мисли ин. Ба ин гурӯҳ метавон ҳикоеҳои тамсилии дostonҳои “Ҳадиқа”-и Саной, маснавиҳои Шайх Аттор, “Маснавӣ”-и Мавлоно Балхӣ, “Мушу Гурба”-и Убайди Зоконӣ ва ғ. шомил кард. Инҳо дostonҳои мебошанд, ки дар онҳо ҳайвонот, гиёҳҳо ва ашё ба шахсияти инсонӣ зухур мекунанд ва аъмолу афъоли инсонҳо аз онҳо сар мезананд. Яъне ин ҳайвонот ва ашё ҳар як намояндаи шахсе ё гурӯҳи хосе аз инсонҳост. Мақсуди асли аз баёни ин дostonҳо ё ҳикоеҳои таълими масоили ахлоқӣ ва омӯзиши тариқи расидан ба дараҷаҳои саодат бар мабной назари нависанда ба хонанда будааст.

3. Рамзҳои ирфонӣ - фалсафӣ. Ин навъи рамзгароӣ дар адабиёти мо дар муқоиса бо анвои дигар бештар мавриди истиқбол қарор гирифт ва дар заминаи он осори рамзие аз қабилҳои “Ҳай ибни яқзон”, “Рисолат-ут- тайр”, “Саломон ва Абсол”-и Ибни Сино, “Ақли сурх», «Луғати мӯрон», «Овози пари Ҷабраил» ва «Фӣ ҳақиқат-ул-ишқ»-и Сухравардӣ, “Ақлу ишқ” ва “ Базм ва разм”-и Соинуддини Хучандӣ ба миён омаданд.

4. Рамзҳои лирикӣ, ки тавассути санъати киноя ва суварӣ ҳаёл дар анвои адабӣ, ба мисли ғазал, қасида, қитъа, рубой ва ғ. ба қор гирифта мешаванд. Дар ин маврид рамз - яке аз анвои илмӣ баён мебошад.

Мутобиқи назари Айнулқузот ҳам “ шеър ба унвони як асари рамзӣ ” аст [5 , с.77].

Бино ба сухани адабиётшинос Тақии Пурномдориён нахустин касе, ки дар бораи рамз ба унвони як истилоҳ сухан гуфт, Қудомат ибни Ҷаъфар (ваф. 338 х./950 м.) будааст. Вай дар китоби «Нақду-н-наسر» чунин менависад: “Гӯяндагон он гоҳ, ки меҳоханд мақсуди худро аз қофеаи мардум бепӯшонанд ва фақат баъзеро аз он огоҳ кунанд дар каломи худ рамз ба қор мебаранд. Бад-ин сон барои калима ё ҳарф номе аз номҳои паррандагон ё вухӯш ё аҷноси дигар ё ҳарфи ҳуруфи муъҷамро «рамз» қарор медиҳанд ва касеро, ки бихоҳад матлабро бифаҳмад, огоҳаш мекунанд. Пас, он калом дар миёни он ду мафҳум ва аз якдигар мармуз аст» [5, с.3].

Мутобиқи назари устод Мутаххариё бошад дар фарҳангу адабиёти ирфонӣ - ислomӣ аввалин касе, ки ба рамз сухан гуфт ва масоилу матолиби ирфониро ба истилоҳҳои рамзӣ баён кард, Зуннуни Мисрӣ (ваф. 240-250 х./ 855- 865 м.) будааст: «Ҳам ӯ аввал касест, ки рамз ба қор бурд ва масоили ирфониро ба истилоҳоти рамзӣ баён кард, ки фақат касоне, ки вориданд, бифаҳманд ва новоридҳо ҷизе нафаҳманд. Ин равиш тадриҷан маъмул шуд, маонии ирфонӣ ба сурати ғазал ва бо таъбироти самбулик баён шуд» [4, с. 93].

Ба қавли Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ ҳам нахустин касе, ки аз тариқи рамз сухан гуфт, Зуннуни Мисрӣ будааст: «Аввал касе, ки ба рамз сухан гуфт, Зуннуни Мисрӣ буд. Чунайд, ки омад, ин илмро мураттаб сохт ва баст дод (яъне паҳн кард.- С.М.) ва

китобҳо дар ин илм таълиф кард ва чун навбат ба Шиблӣ расид, ин илмро ба болои манобир бурд» [4, с.95].

Ба андешаи инчониб дар адабиёти форсии тоҷикӣ нахустин суҳанваре, ки дар шакли қисса ё дoston доир ба меъроҷи рӯҳ аз олами хокӣ ба сӯи олами улвӣ, дар рамзи парвози мурғ андешаронӣ намуд, Бӯалӣ Синост. Аммо авҷи камолот ва тақомули қиссаву дostonҳои рамзӣ, дар адабиёти форсии тоҷикӣ ба Шаҳобиддини Сӯҳравардӣ - Шайхӣ Ишроқ хатм мешавад, ки дар ин маврид донишманди маъруф Зарринқӯб муносиб навиштааст: «Дар ҳақиқат авҷи камоли қиссаҳои рамзӣ дар мафҳуми фалсафаи худ дар осори Шайхӣ Ишроқ ҷилва кард, ки таълими фалсафии ӯ ҷомеаи байни ҳикмат ва тасаввуф аст ва махсусан рӯҳу забони тасаввуф дар байни осори фалсафии вай бештар ғалаба бо арз дорад: «Ақли сурх», «Луғати мӯрон», «Овози пари Ҷабраил» ва «Фӣ ҳолати туфулия» қудрати вайро дар тақрири масоили фалсафӣ ба забони рамз ва тамсил дар насри форсӣ нишон медиҳад» [2, с.144].

Дарвоқеъ қиссаву дostonҳои рамзӣ дар адаби форсии тоҷикӣ чойгоҳи вижае доранд ва бештари донишмандони асримиёнагӣ қисме аз таълифоти хешро ба суҳанони рамзӣ ихтисос дода, масоилу матолиби фалсафӣ, ирфонӣ ва каломиро дар пардаи рамз баён кардаанд.

Аз ҷумла дар осори Соинуддини Хучандӣ (1370-1433) * рамз ва рамзгарой чойгоҳи вижае дорад ва афқору ақоиди фалсафӣ-ирфонӣ ва адабии нависанда ҳамагӣ дар партави рамзу тамсил бунёд ёфтааст. Вай дар осори насрии “Базм ва разм”, «Ақлу ишқ», “ат-Тамҳид фӣ шарҳи “Қавоиди-т-тавҳид”, “Шаққ-ул-қамар” ва ҳатто дар осори адабиаш монанди “Шарҳи “Назм-уд-дурар”-и Ибни Фориз шарҳу тавзеҳи масоили ирфонӣ-фалсафиро бо забони рамзу тамсил баён кардааст.

Яке аз ин гунаи дostonҳои рамзӣ - ирфонии Соинуддин ҳамин рисолаи “Ақлу ишқ” мебошад. Ин рисола соли 808 ҳ./ 1405м. навишта шуда, дар сарчашмаҳо номи аслии он “Мунозироти хамс” зикр шудааст. Ба хотири ин ки мундариҷа ва мазмуни рисола аз мунозираҳои ақлу ишқ фароҳам омадааст, ин рисола “Ақлу ишқ” ном гирифтааст.

Мусаллам аст, ки пеш аз Соинуддини Хучандӣ Абдуллоҳи Ансорӣ, Начмиддини Розӣ, Саъдии Шерозӣ ва Рӯзбеҳони Бақлӣ дар мавриди шарҳу таъвили ақлу ишқ дostonҳо навишта, мафҳумҳое чун ақл, ишқ, ҳусн, ҳузн ва ғ. ба кор гирифта, таҷрибаҳо ва андешаҳои ирфониро аз тариқи шахсиятбахшӣ дар зимни ҳодисаҳо ва мочароҳо баён кардаанд.

Масалан, мунозираи ақл ва ишқ дар рисолаи “Канз-ус-солиқин”-и Ансорӣ, ки намунаи содаи ин гуна тамсилҳо мебошад, танҳо баёни ҷанбаи назарии ишқ аст. Муқаддимаи дoston чунин оғоз мешавад: “Худро дидам бар асбе, дар тичорат касбе ва тозиёна қаҳре метохтам ба шаҳре, ки гуфтандаш Ҳарӣ...” [3, с. 44]. Шахсиятҳои аслии ин тамсилҳо ақл ва ишқ аст. Яъне ин ду қувва бо ҳам ба мунозира ва мубоҳиса мепардозанд ва ҳар яке аз инҳо кӯшиш мекунанд, ки шоистаи иморат бошанд: “Ақл гуфт: ман сабаби камолотам. Ишқ гуфт: на ман дар банди ҳаёлотам. Ақл гуфт: ман мисри ҷомеаи маъмурам. Ишқ гуфт: ман парвонаи махмурам”... Дар ин ҳангом, ки мочарои ақлу ишқ бо шиддат чараён меёфт, ногоҳ аз подшоҳи Чин- Фағфур фиристодае (элчӣ) бо фармони подшоҳӣ (ярлиғ) ба номи ишқ мерасад, ки дар он чунин навишта: “Эй ақли саргашта, эй радои фаҳми изорат қаноат кун ба мансаби вазорат” [3, с. 45]. Саранҷом ин мочаро ба пирӯзии ишқ бар ақл меанҷомад, яъне ҳамон андешаи орифон-аҷзу норасои ақл дар баробари ишқ, ки чунин равиш бамаротиб дар осори сӯфӣ таҷриба шудааст. Худи Ансорӣ ҳам ин дostonро як

ходисаи сӯфиёна қаламдод кардааст. Бинобар ин, асли маънӣ ё дурнамои достон дар сухани Ансорӣ пӯшида нест. Ё ба ибораи дигар он чӣ дар рисолаи Ансорӣ намояндаи чизи дигар бошад, ба назар нарасид. Аз н рӯ, мо наметавонем, мочарои ақлу ишқи Ансориро асари рамзӣ донем. Аммо бо суvari хаёл ҳамроҳ аст ва он чи ки ба забони оддӣ баёнаш мушкил аст дар пардаи бадеъ ва хаёлҳои шоирона баён кардааст. Аз ин чост, ки сачъ яке аз анвои тасвирҳои шоирона дар мунозираи ақл ва ишқ дар рисолаи “Канз-ус-соликин”-и Абдуллоҳи Ансорӣ густариш ёфта, дostonеро ба вучуд овардааст.

Намунаи дигари ин навъи ин достон «Ишқу ақл»-и Начми Розӣ мебошад, ки дар баъзе манобеи адабӣ бо номи «Меёр -ус-сидқ фӣ мисдоқ -ул-ишқ» сабт шудааст: “Тухми ишқ дар бидояти ҳол агарчӣ ба тасарруфи “Сумма рашша алайҳим мин нура” дар замини арвоҳ андохт, аммо то оби “Ло аъбуду рабба лам араҳ” ба д-он нарасид”. [7, с. 54].

Дар сухани Начми Розӣ, менависад адабиётшинос Пурномдориён, манзур аз калимоти тухм, замин, об, сабза маҳдуд ва муайян аст. Онҳо ишора ба мафохиме чун ҳамон мафохиме, ки нависанда дар канори онҳо гузоштааст надорад. Аммо пайдост, ки дар таҷассум ва интиқоли маънӣ ва дарёфти нависанда аз мавзӯ то чи андоза муассир аст” [5,с.96]. Яъне рисолаи “Ишқу ақл”-и Начми Розӣ ҳам баёни шарҳи камоли ишқу ақл аст ва намунаҳое аз ин қабил дар осори донишмандони мо фаровон аст. Албатта нависанда доир ба “ақли фаёл”, “ақли мустафод” ва “ақли инсонӣ” сухан гуфта, роҳе ба олами малакут, олами рабубият ва убудият, рӯҳи инсонӣ ва мақоми он мабоҳиси доманадоре густурдааст, вале на дар заминаи рамзу тақлид. Яъне дар пардаи рамз ва киноя сухан нагуфтааст, танҳо шарҳу тавзеҳи ақлу ишқ аст, чунонки худи ӯ гӯяд: «Валекин назаре бояд мунсифона, ки аз рамс (яъне рамз.–С. М.), ҳаво ва табиат пок бошад ва аз... анфат (ғурур) ва тақлид мубарро то боз бинад ва инсоф диҳад, ки то ғояти вақт дар ин маънӣ ин тақрир ва баён дар шарҳи камоли ақлу ишқ ва фарқ миёни ҳар ду дигареро будааст ё на...». [7,с.37]. Ба тавре, ки аз ин китоб ҳам бармеояд, Розӣ онро дар ҷавоби яке аз дӯстони хеш, ки доир ба қудрати ақлу ишқ ё мочарои байни онҳо аз вай дархост карда будааст, ба риштаи таҳрир кашидааст: «Илтимосе, ки аз ин заиф фармудай ва истидъо намуда, дар тақрири шарҳи камоли ишқ ва камоли ақл то ҳеҷ музоддате (зиддият) метавон буд, дар камолияти ҳар ду ё на? [31,с.36]. Яъне достони “Ишқу ақл” назария ва дурнамои худи Розӣ нест, балки нависанда бо хоҳиши яке аз дӯстонаш, ки аз дар бобати ақлу ишқ аз ӯ суол карда, ин достон ро таълиф кардааст. Аммо бо тавачҷӯҳ ба мазмун ва мундариҷаи достони “Ақлу ишқ”-и Соинуддин метавон гуфт, ки ин достон дар миёни дostonҳои ақлу ишқ, ки дар ҳавзаи ирфон навишта шудаанд, ҷойгоҳи вижае дорад. Ҳатто аз достони “Ҳусн ва дил” навиштаи Фаттоҳии Нишопурӣ тафовут дорад. Яъне Соинуддин дар равиши тамсил ҳам таҷрибаи “Мӯнис-ул-ушшоқ”-и Шаҳобиддини Сухравардӣ-Шайхӣ Ишроқ ва ҳам равиши Начми Розиро ба кор гирифта, баробари шарҳу таъвили ақлу ишқ назарияи ирфонӣ-фалсафии худро тарҳрезӣ кардааст. Аммо Фаттоҳии Нишопурӣ дар “Ҳусну дил” бо истифода аз санъати ташҳис мубоҳиса ва гуфтугӯи хусну дилро ба вучуд оварда, дар натиҷа равиши сӯфиёнаи шеърӣ форсии тоҷикиро таҷриба карда, саранҷом поёни роҳи маърифати ишқиро нишон додааст. Ё ба ибораи дигар, Фаттоҳӣ вожа ва истилоҳотеро дар дostonаш ба кор гирифтааст, ки бештари он истилоҳот хоси шеърӣ сӯфиёна аст. Аммо Соинуддин фикри аслии дostonашро аз мочарои хилқати Одам дар заминаи рамзу тамсил бардоштааст. Тасаллути ишқ ва машварату ҳамкории ақл ба боргоҳи бошукӯҳи ҳазрати ишқ дар сар то сари дoston густариш меёбад ва Соинуддин ба ин тариқ роҳи наҷоти башар ва саодати ӯро

нишон медиҳад. Нависанда дар дoston чунин таъбироти рамзиро ба кор бурдааст: «ҳавоси ботинӣ», «ҳочибул ҳучҷоб», «се токи азим», «ҳашт кӯшун», «шаҳристон», «баҳр», «шарк», «ғарб», «рубӣ маскун», ва «татбиқ байналоламин» .

“Боргоҳе дидам мунаввар ва дилгир фаршҳои кофурӣ андохта ва пире бар он чо така зада ва мардум аз **ҳар дарвоза** пеши ӯ чамъ. Гуфтанд : Ин **ҳочиб-ул- ҳучҷоб** аст”... [9, с. 41]. Пайдост, ки дар батни маънии зоҳирии суҳанони Соинуддин ҳақиқати рӯҳонӣ нухуфтааст ва мақсуд аз баёнаш ҳам ишора ба он маънии пинҳон аст. Масалан, манзур аз “ҳар дарвоза”- рамзи робитаи панҷ дарвоза бо ҷаҳони хориҷ аст, ба монанди дарвозаи назар, дарвозаи самъ, дарвозаи босира ва мисли ин. Ё ҳочиб - ул- ҳучҷоб, ки рамзи ҳисси муштарақ аст, ҳамаи маҳсусоти зоҳирӣ аз роҳи панҷ ҳисси зоҳирӣ ба сӯи он меоянд [9, с. 120].

Бояд гуфт, ки баъзе аз ин истилоҳот дар осори рамзии Ибни Сино ва Шаҳобиддини Сухравардӣ- Шайхи Ишроқ корбаст шудаанд. Аммо, бештари ибораҳои рамзӣ- ирфонӣ, ки мавриди корбурди Соинуддин қарор гирифта, тозаву ҷолиб мебошанд. Таври намуна: «Дувоздаҳ бародар»-рамзи мақомҳои дувоздаҳгонаи мусиқӣ аст, ки аз мақоми «Рост» оғоз шуда, ба «Наво» хатм мешавад: «Мо дувоздаҳ бародарем аз як падар ва модар, ҳама ба ҳам монем, илло ҳар як забоне донем» [9, с. 45].

Дар забони баёни Шаҳобиддин Сухравардӣ “се бародар” бамаънии рамзӣ истифода шудааст: “ Чун ишқ ин ҳикоят бикард Зулайҳо пурсид, ки сабаби омадани ту аз вилояти худ чӣ буд ? Ишқ гуфт мо се бародар будем, бародари меҳанро хусн хонданд ва моро ӯ парвардааст ” [6, с. 85]. Мурод аз се бародар дар забони Сухравардӣ: хусн, ишқ ва ҳусн буда, онҳо рамз ва намои Юсуф, Зулайҳо ва Яъқуб мебошанд. Аз назари дигар бародар будани хусн, ишқ ва ҳусн манзур падидаи омадани се ақли аввал аз шинохти Ҳақ аст [6, с. 319].

Дар саҳифаи 35-и дostonи “Ақлу ишқ” меҳонем: «Шайхе аз тариқи ғарбии қудс омада...». Мурод аз «шайх» рамзи ақл аст ва байтулмақаддас ё қудс, ки шайх аз он ҷост, рамзи олами уқул аст. Шайхурраис Сино муътақид аст, ки маҳалли ақл самти шарқии қудс аст, на ғарбии он. Аммо дар ҷаҳоншиносии Шайхи Ишроқ-Шаҳобиддини Сӯҳравардӣ қудс маҳалли ишқ аст, на манзили ақл [5, с. 83].

“**Базм ва разм**”. Яке аз дostonҳои рамзии дигари Соинуддин аст. Ҳамон гуна, ки аз унвони китоб бармеояд мунозира ва мочароест миёни шамшер ва қалам, ки ба шеваи орифона таълиф шудааст “қазовати ин баҳс ва ҷадал ба ақл ва завқ воғузор гардида ва қалами тавонои Ибни Турка (Яъне Соинуддин.-С.М.) онро ба сурате дилнишин сохта ва пардохтааст” [2, с.8]. Мазмунӣ мухтасари ин дoston мочаро ва гуфтугӯест миёни баргузидагони базми ҷамол ва фармонравоеӣ боргоҳи ҷалол, ки ҳар яке бо истинод ба ақл ва нақл хешро ҷойгоҳе болотар медонанд. Саранҷом ба фармони султони ишқ завқ ва амал фармонбардор ба даъво мешаванд ва натиҷа ҷунон мешавад, ки ба ҷо овардани корҳои дин ва дунё ба ҳар ду тоифа бастагӣ мегирад ва бояд ҳар яки онҳо дар ҳад (д) ва мақоми худ боқӣ бимонанд [12, с. навад]. Соинуддин дар дostonи “Базм ва разм” бо истифода аз рамз, намод ва тамсил дар наздик сохтани ишроқ, ирфон ва фалсафа кӯшидааст [10 24]. Афкори ҳуруфӣ ӯ ҳамроҳ бо шарият ва улуми ғариба низ шоёни таваҷҷӯҳ аст. Мо доир ба ҷойгоҳи рамзу тамсил ва сабки фикрии Соинуддин дар заминаи дostonи “ Базму разм ” бамаврид суҳан хоҳем гуфт.

Асари дигари Соинуддин “**Тамҳид-ул-қавоид**” аст, ки дар тавҳиди илоҳӣ ба равиши ирфони Ибни Арабӣ дар шарҳи “Қавоиди-т-тавҳид”- и ҷадаш Садриддин Абӯҳомид Муҳаммад, таълиф гардидааст, ки “аз дер боз дар маҷолис ва маҳофили илмӣ ва ҳавзаҳои баҳсӣ ва дарсӣ шинохта шуда будааст ” [13, с. панҷо ҳу се].

Ҳамчунин дар “хавзаи ирфонии Техрон ва Исфаҳон тадрис мешуд, марҳум Муҳаммадризо Қумшай ҳамин китобро чанд давра тадрис намуда ва худ низ ҳамин китобро назди марҳум Саидризо Лоричонӣ дар Исфаҳон кироат кардааст [11, с.12]. То кунун ин китоб панҷ маротиба дар Техрон ба нашр расидааст [11]. Соинуддин дар ин китоб яке аз масоили аслии фалсафа ва ирфони назарӣ- вучудшиносиро мавриди омӯзиш қарор дода, саъй кардааст, ки нуктаҳои муҳим ва амиқро дар мавриди “вучуд” бо забони рамзу тамсил баён намояд.

“Шарҳи “Назм-уд-дурар”. Орифи шинохта Ибни Форизи Мисрӣ (ваф.632х./1237м.) қасидае дорад, ки абёти он ба ҳарфи “т” ба охир мерасад ва ба “қасидаи Тоия” шуҳрат дорад. Бино ба қавли адабиётшинос Дебоҷӣ “ин қасида дар он ҳад аз аҳамият ва азамат будааст, ки бузургоне аз аҳли ирфон ҳам чун Садриддини Қунавӣ онро ба дарс меғуфта ва ба шогирдаш Саъдуддини Фарғонӣ дастур дода, ки шарҳеро, ки худи Фарғонӣ ба форсӣ бар ин қасида навишта буд, онро ба арабӣ боз гардонад, то дар сар то сари ҷаҳони ислом қарор гирад” [13, с. панҷоҳу панҷ]. Шояд Соинуддин аз ин амр, ки миёни Садриддини Қунавӣ ва шогирдаш Саъдуддин воқеъ гардида буд, огоҳӣ ёфт ва бар ин қасида ду шарҳ яке ба форсӣ ва дигаре ба арабӣ бар мабонии ирфони назарӣ ва ба забони рамзу тамсил навишт. Ин шарҳ шомили муқаддимае бар як асл ва ҷаҳордах васл мебошад. Соинуддин байт ё абёте аз қасида оварда, сипас бо равиши хоси худ ба шарҳу тавзеҳи он мепардозад ва “бисёре аз матолиби арабиро бо ашъори орифон тавзеҳ медиҳад ва дилнишин мекунад” [2, с.124]. Ин қасида яке аз шоҳкорҳои ирфонии манзум дар таърихи адабиёти арабӣ ва исломӣ ба шумор меравад, ки дорои 760 байт аст ва Соинуддини Хучандӣ ин теъдодро бо усули таҳлили байт ба байт ба сабки насри фаннӣ тафсир карда, аз забони рамз ва маҷоз истифода бурдааст. Масалан байти аввали ин қасидаро чунин шарҳ мекунад :

“Сақатаний ҳумайё-л- ҳуббу роҳату муқлатий,

Ва қасий муҳайё ман ана-л- ҳусни ҷаллат.

Соқии базмгоҳ ишқи ҳақиқӣ тавонад буд, ки мабдаи зуҳур ва азҳор ва масдари шуур ва ашъор... тавонад шуд то тановули куъуси ғанҷ (қарашма) ва даллоли (роҳнамо) маъшук ва таҷарруъи (ҷуръа) аквоби ҳусн ва камоли маҳбубро “ хумайё ҳуб” аз он киноят аст, васат гардад. Ҳар оина қуввати босираи айни инсонӣ, ки инсонии айни ҳадакаи (мардуми чашм) зуҳур аст, балки айни самараи шачараи ҳадикаи вучуд ўст, мутасаддии ин мансаб гашт” [12, с.37]. Ҳамин тавр, поя ва заминаҳои рамзу тамсилҳои Соинуддини Хучандӣ мубтаи ба улуми ақлӣ ва нақлӣ ва завқӣ аст, ки бидуни дарки улуми мазкур рамзу тамсилҳои Соинуддин қобили дарёфт нест. Ҳамзамонон ва муҳаққиқони минбаъда теъдоди осори Соинуддинро аз 42 то 70 китоб баршумурдаанд, ки аз ин миён бахши қобили тавачҷӯ ва муҳимро осори насрии ў дostonҳои рамзӣ- ирфонӣ ташкил медиҳанд. Вай дар бештари наи ин асарҳо таҷаллии ваҳдати ҳақиқиро дар ашъи табиат, мочарои ақлу ишқ ё мабоҳиси оқилону ошиқон ва нишон додани поёни роҳи онон, аз байн рафтани монёҳои камолоти инсонӣ ва расидан ба мақоми факру фано ва вучудшиносӣ, ки яке аз масоили асосӣ дар ирфони назарӣ аст бо забони рамзу тамсил баён кардааст. Унсурҳои ташкилдиҳандаи андешаву оройи Соинуддин ҳам иборатанд аз шарият, калом, фалсафа, ирфон, тасаввуф ва ҳуруф. Аз мазияту мантиқи каломи Соинуддин ҳам рӯшан аст, ки вай дорои як сабки фалсафии қавист ва бояд мероси илмию адабии ўро яке аз маҷмӯаҳои насри рамзии ирфонӣ ва фалсафӣ ба забони форсии тоҷикӣ донист. Аз шохисаҳои дигаре шеваи забони баёни Соинуддин Хучандӣ самбулизми ирфонист, ки

дарвоқеъ машоихи сӯфия баробари рушди масоилу матолиби насри форсӣ, вижагиҳои адабиёти мансури ирфониро низ тақомул бахшиданд, ки навиштаҳои академик Н. Салимов дар идомаи гуфтаҳои боло ифодагари ин мулоҳиза мебошанд: «Аҳли тасаввуф баробари интишори мавзӯоти насри форсӣ тавонистанд, ки ду мухтассоти муҳими адабиёти мансури сӯфиёнаро аз осори дигар имтиёз бахшанд:

1. Ба вучуд овардани сабки хосаи осори сӯфиёна дар насри форсӣ, яъне нигориши адабии матолибе, ки хоси ҳамин табақа буда, идроки комили мухтавои он ба сӯфиён ва пайравони ин маслак муяссар мегардад.

2. Мустаъмал гардидани мусталехоту таъбироти мармуз дар забони осори мансури сӯфиёна. Ин омил боиси он гардид, ки асарҳои рамзӣю фалсафӣ дар қаламрави ирфони форсӣ ба вучуд омада, мусталехоти хосаи аҳли тариқ, ба иртиботи сулуку фиркаи махсуси онҳо арзи ҳастӣ намоянд ва дар бархе аз таълифоти мутасаввифа, дар зовияи тафаккури эшон шарҳу баст ёбанд» [6, с.189].

Андешаҳои ирфонии рамзӣ - фалсафии Соинуддин дорои ҷанбаҳои бадеъ ва ҳасоиси адабии тозаест, ки аз ҳар нигоҳ шоистаи омӯзиш аст ва як зумра мусталехоту таъбироти рамзии ирфонӣ, ки нависанда дар осори насриаш истифода бурдааст, тоза ва бадеъ мебошанд, ки мо ба таври иҷмол баён кардем. Аз мулоҳизаву андешаҳои Соинуддини Хучандӣ ба натиҷае расидаем, ки барои рамзгаройӣ ӯ чанд ангеza боис шудааст:

1. Равиши тамсил дар баёни мавзӯоти ирфонии рамзӣ бехтар аз равиши далелу бурҳон ба натиҷа мерасонидааст ва ҳатто «забони нотиқа» барои баёни таъвилоти ботинӣ ва асрори дарунӣ нотавон будааст.

2. Рамзгӯӣи Соинуддин ба қасди он, ки мақосиди қалбии хешро пӯшида ниғаҳ дорад, то аз дасти ҳасудон ва ноаҳлон амон ёбад.

3. Таъсир ва нуфузи сабки нависандагии он рӯзгор ба ҷаҳоншиносии нависанда. Ба манзури афзоиши балоғат, зарфияти баён ва авҷи андеша.

Тавзеҳот:

* Барои маълумоти бешитар доир ба зиндагинома ва ҷаҳоншиносии Соинуддини Хучандӣ мулоҳиза фармод ба китоби муаллифи ин мақола: “Вежагиҳои сабкӣ ва бадеии осори насрии «Ақду шиқ» ва «Атвори салоса»-и Соинуддини Хучандӣ.- Хучанд: Ношир, 2013.- 232 с.

Пайнавишт:

1. Бехбаҳонӣ, Сайидалӣ. Аҳвол ва осори Соинуддини Туркаи Исфаҳонӣ ба инзимоми рисолаи “Инзолия”-и ӯ// Маҷмӯаи суҳанронихо ва мақолаҳо дар бораи фалсафа ва ирфони исломӣ/ Сайидалӣ Бехбаҳонӣ.-Техрон: Мутолиоти исломӣ, 1349, саҳ. 110-132
2. Зарринқуб А. Аз гузаштиаи адабии Эрон. Муруре бар насри форсӣ, сайре дар шеъри форсӣ, бо назаре бар адабиёти муосир /Абдулҳусайни Зарринқуб . -Техрон: Алҳудо, 1375.- 588 с.
- 3.Маҷмӯаи расоили форсии Абдуллоҳи Ансорӣ.- Х1. / Бо тасҳеҳу муқобалаи се нусха ва муқаддимаи Муҳаммадсарвари Мавлоӣ /А.Ансорӣ.- Техрон: Тӯс, 1377.- 427с.
- 4.Мутаҳҳарӣ, Муртазо. Ошноӣ бо улуми исломӣ. Ҷилди дуввум.– Калом; Ирфон. Ҳикмати амалӣ / Муртазо Мутаҳҳарӣ.-Душанбе: Ройзани фарҳангӣ, 1999 .- 188 с.
- 5.Пурномдориён,Т. Рамз ва дostonҳои рамзӣ дар адаби форсӣ Тақии Пурномдориён.-Техрон : Илмӣ ва фарҳангӣ, 1375.- 623 с.
- 6.Пурномдориён,Т. Ақли сурх: Шарҳ ва таъвили дostonҳои рамзии Суҳравардӣ.- Техрон: Суҳан, 1390.- 526 с.
7. Розӣ, Н. Рисолаи шиқ ва ақл / Ба эҳтимом ва тасҳеҳи Тақии Тафаззулӣ/ Наҷмиддини Розӣ .- Техрон: Илмӣ ва фарҳангӣ,1367.-129 с.

8. Салимов Н. Марҳалаҳои услубӣ ва таҳаввули анвои наср дар адабиёти форсу тоҷик. (асрҳои IX- XII) / Носирҷон Салимов.-Хуҷанд: Нури маърифат, 2002.- 396 с.
9. Сойнуddин, Алӣ. Ақду ишқ ё мунозироти ҳамс / Тасҳҳеҳ ва таҳқиқи Акрам Ҷудии Неъматӣ /А.Сойнуddин.-Техрон: Аҳли қалам, 1375.-218 с.
10. Сойнуddин Алӣ. Базм ва разм / Ба тасҳҳеҳи Миҳсон Ҳаққонӣ/ А. Сойнуddин.- Техрон: Сухан, 1392.- 126 с
11. Сойнуddин Алӣ. Тамҳид-ул-қавоид / Тасҳҳеҳ ва ҳавошӣ Муҳаммадризо Қумшай ва Мирзо Муҳаммад.Муқаддима ва таълиқ: Ҷалолиддини Оштиёнӣ / А.Сойнуddин.-Қум: Бӯстони китоб, 1387.-489с.
- 12.Сойнуddин Алӣ. Шарҳи Назм-уд-дурар/ Тасҳҳеҳ ва таҳқиқ аз Ҷудии Неъматӣ / А.Сойнуddин.- Техрон: Мероси мактуб,1384.-509 с.
13. Сойнуddин Алӣ. Ал-маноҳич фи-л-мантиқ / Ба эҳтимоми Иброҳими Дебоҷӣ / А.Сойнуddин.- Техрон: Донишгоҳ, 1376.- 232 с.
14. Шарифов Х. Маънавият ва ҷаҳони зоҳирӣ / Х. Шарифов.- Душанбе: Адиб, 2012.- 352 с.
15. Шарифов Х. Шоҳнома ва шеърӣ замони Фирдавсӣ / Х. Шарифов. – Душанбе: “ Андалеб Р”, 2014.- 400 с.

Reference Literature

1. Behbakhoni, Sayidali. *Life and Creation of Soinuddin Turkai Isfahoni with an Appendix of the Treatise “Inzoliya”*. Collection of Speeches and Articles on Islamic Philosophy and Mysticism // Sayidali Behbakhoni. – Tehran: Islamic Readings, 1349hijra. – pp. 110 – 132.
2. Zarrinkub A. *From the Literary Past of Iran. Excursion into Persian Prose, Poetry and Modern Literature* // Abduhusayni Zarrinkub. – Tehran: Alhudo, (The Almighty) 1375hijra. – 588 pp.
3. *Collection of Persian Treatises by Abdullaho Ansori*. – V.1. // A. Ansori. – Tehran: Birch, 1377hijra. – 427 pp.
4. Mutahhari, Murtazo. *Familiarization with Islamic Science, V.2. Pen: Mysticism. Practical Philosophy* // Murtazo Mutahhari. – Dushanbe: Cultural Representation of Iran, 1999. – 188 pp.
5. Purnomdoriyon T. *Symbols and Symbolic Works in Persian Literature* // Taki Purnomdoriyon. - Tehran, –375hijra. – 623 pp.
6. Purnomdoriyon T. *Exquisite Mind. Commentaries to Symbolic Treatises of Sukhravardi*. – Tehran: Word, 1390hijra. – 526 pp.
7. Rozi N. *Treatise about Love and Reason* // under the editorship of Toki Tafazzuli. – Tehran, 1367hijra. – 129 pp.
8. Salimov N. *Stylistic Stages and Evolution of Prose Varieties in Persian-Tajik Literature (IX – XII cc.)* // Nosirjohn Salimov. – Khujand: Light of Enlightenment, 2002. – 396 pp.
9. Soinuddin, Ali. *Love and Reason* // Recension and research by Akram Chudi Negmati // Ali Soinuddin. – Tehran, 1375 hijra. – 218 pp.
10. Soinuddin, Ali. *Feast and Battle* // under the editorship of Mizhgon Hakkoni // Ali Soinuddin. – Tehran: Word, 1392hijra. – 126 pp.
11. Soinuddin, Ali. *Transcription. Recension and commentaries by Muhammadrizo Kumshai and Mirzo Muhammad. Preface and Appendix by Djaloluddin Oshtiyoni* // Ali Soinuddin. – Kum: The Garden of Books. 1387hijra. – 489 pp.
12. Soinuddin, Ali. *Commentaries to “Nazm-ud-Durar”*. Recension and research by Djura Negmati // Ali Soinuddin. – Tehran: School Heritage, 1384hijra. – 509 pp.
13. Soinuddin, Ali. *The Open Way to Logic*. // Under the editorship of Ibrohim Debodgi // Ali Soinuddin. – Tehran: Higher School, 1376hijra. – 232 pp.
14. Sharifov Kh. *Spirituality and Outer World* // Kh. Sharifov. – Dushanbe: Man-of-Letters, 2012. – 352 pp.
15. Sharifov Kh. *“Shakh-Name” and the Poetry of Firdawsi’s Epoch* // Kh. Sharifov. – Dushanbe: Nightingale, 2014. – 400 pp.

УДК 80
ББК 812-7

**МУЛОҲИЗАҲО ДАР БОРАИ
ФАЪОЛИЯТИ ТАРҶУМОНИИ
ЛОИҚ ШЕРАЛӢ**

Ҳамидова Наргис Шарифҷоновна, н.и.ф, дотсенти
кафедраи забонҳои хориҷии ДПДТТ ба номи акад.
М.С.Осимӣ (Тоҷикистон, Хуҷанд)

**НЕКОТОРЫЕ СООБРАЖЕНИЯ
О ПЕРЕВОДЧЕСКОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЛОИКА
ШЕРАЛИ**

Хамидова Наргис Шарифджоновна, к. филол. н.,
доцент кафедры иностранных языков ПИТТУ им.
акад. М. С. Осими (Таджикистан, Худжанд)

**SOME CONSIDERATIONS
RELATED TO LOIK SHERALI'S
ACTIVITY CONCERNED WITH
TRANSLATION**

Hamidova Nargis Sharifjohnovna, candidate of
philological sciences, Associate Professor of the
department of foreign languages under the
Polytechnical Institute attached to the Tajik
Engineering University named after academician M.S.
Osimi (Tajikistan, Khujand) **E-MAIL:** rahim13@list.ru

Калидвожаҳо: адабиёти муосири тоҷик, тарҷумаи бадеӣ, эҷодиёти Сергей Есенин,
Лоик Шералӣ, “Савтҳои форсӣ”, Бозор Собир, Мӯъмин Қаноат

Дар мақола фаъолияти тарҷумони яке аз шоири барҷастаи тоҷик Лоик Шералӣ дар намунаи тарҷумаи ашъори Сергей Есенин ба забони тоҷикӣ мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Дар асоси тадқиқи муқоисавии тарҷумаи шеърҳои Сергей Есенин ба забони тоҷикӣ аз ҷониби мутарҷимони гуногун, аз ҷумла Аслам Адҳам ва Лоик Шералӣ бартарҳои тарҷумаи Лоик собит карда шудааст. Таҳлили муфассал ва амиқу қиёсии тарҷумаи тоҷикӣ ва асли русии баъзе шеърҳои С. Есенин аз ҷиҳати “Савтҳои форсӣ” сурат гирифтааст. Таъсири сабки шоирии Сергей Есенин ба эҷодиёти Лоик Шералӣ таъкид шудааст. Муаллиф ба ҳуҷҷаҳи омадааст, ки солҳои 60-70-уми қарни XX фаъолияти тарҷумони Лоик Шералӣ байни шеъри форсу тоҷик ва адабиёти ҷаҳон пайванде ба вуҷуд овард. Дар бораи вижаҳои фаъолияти тарҷумони Бозор Собир ва Мӯъмин Қаноат изҳори ақида шудааст.

Ключевые слова: современная таджикская литература, художественный перевод, творчество Сергея Есенина, Лоик Шерали, «Персидские мотивы», Бозор Собир, Мумин Каноат

Предпринята попытка изучить переводческую деятельность одного из выдающихся таджикских поэтов современности Лоика Шерали на примере перевода на таджикский язык образцов творчества Сергея Есенина. На основе изучения и сопоставления переводов стихотворений Сергея Есенина на таджикский язык в исполнении разных переводчиков, в том числе Аслама Адхама и Лоика Шерали, доказывается несомненное превосходство последнего. Проведены скрупулёзный анализ и сопоставление некоторых таджикских переводов и оригиналов стихов С. Есенина из знаменитого цикла «Персидские мотивы». Отмечается влияние поэтической манеры Сергея Есенина на творчество Лоика Шерали. Делается вывод, что в 60-70-е годы XX столетия переводческая

деятельность Лоика Шерали проложила мост от персидско-таджикской к мировой литературе. Также изложены соображения об особенностях переводческих опытов Бозора Собира и Мумина Каноата.

Keywords: modern Tajik literature, belles lettres translation, Sergey Yesenin's creation, Loik Sherali, "Persian Melodies", Bozor Sobir, Mumin Kanoat.

The author of the article undertakes an endeavor to analyze the translatory activity of one of the outstanding Tajik Poets of contemporaneity Loik Sherali; the patterns of Sergey Yesenin's creation translated into Tajik being taken as examples. Proceeding from the translated poems and correlation of the paragons belonging to different men-of-letters, comparing diverse versions the author proves the undoubtful supremacy of Loik Sherali over others. Even such master of poetry as Aslam Adham concedes Loik. The author has conducted a scrupulous analysis of Tajik translations comparing them with Yesenin's originals presented with the fragments from his famous cycle "Persian Melodies". She underscores the influence of Sergey Yesenin's poetical manner over Loik Sherali's creation. The conclusion is made that in the period of the 60-ies – the 70-ies Loik Sherali's activity in the field of translation laid a bridge from the Tajik-Persian literature to the world one. Considerations related to the peculiarities of translatory experiments effectuated by Bozor Sobir and Mumin Kanoat are touched upon concurrently.

Тарчумаи ашъори Сергей Есенин дар фаъолияти эҷодии Лоик яке аз мавзӯҳои муҳими раванди адабии солҳои 60-70-уми асри XX ба шумор меравад. Аз феҳристи мухтасари тарҷумаҳои шоир равшан мешавад, ки нахустин пайкори Лоик дар ин замина ба фазои адабии тоҷикӣ ворид кардани шоири пушӯру шайдо ва хунинчигари рус С.Есенин аст. Лоик бо ҳама омодагӣ, ки дар роҳи андӯштани таҷрибаҳои ғании шоирӣ дошт, марҳалаи махсусро дар шеъри муосири тоҷикӣ тай кард. Аммо тарҷумаи С.Есенин оғози давраи наво дар фаъолияти адабиву эҷодии ӯ гардид. Чанд нуктаи муҳим пайванди орзуҳои инсонӣ ва ниятҳои эҷодии мутарҷимро ба шеъри С.Есенин ва тарҷумаи ӯ исбот менамоянд.

Силсилаи «Персидские мотивы», ки солҳои 1924-25 таълиф шудааст, «шаҳодатномаи гардиши амиқ дар эҷодиёти Есенин» (1,303) мебошад. Дар ин силсила авзои рӯҳии шоир пайваستا ба ишқи Эрон ва ормонҳои ӯ аз тамаддуни эронӣ ба таври олии ва муассир нақш ёфтаанд. Мегӯянд, ки С.Есенин хоҳишманди ашадии сафар ба Эрон (Персия) буд. Аммо зимомдорони вақт, ки намехостанд ба сафари хориҷи кишвари С.Есенин иҷозат диҳанд, бо роҳи фиребу найранг ӯро ба Боку оварданд. Ин шаҳр ба вай писанд Афтод. Дар ин ҷо якчанд воқеаи муҳим, аз ҷумла бархӯрди вай бо Шагане-Шоҳонаи маъруф рух доданд ва аз ҳама муҳим силсилаи маъруфи "Персидские мотивы" дар ин сарзамини афсонавӣ таълиф шуд.

«Персидские мотивы», ки дар тарҷумаи Лоик «Оҳангҳои форсӣ» ном гирифт, бори аввал дар маҷаллаи «Садои Шарқ» (2, 112-119) иборат аз 12 шеъри дорои 73 банди чор, панҷ, шашмисрай, ҷамбулҷамъ 314 мисраъ ба таъб расид.

Ин силсила ҳамон сол дар нашриёти «Ирфон» бо номи «Савтҳои форсӣ» ба сурати маҷмӯаи ҷудогона манзури хонандаи тоҷик гардид, ки бино ба андешаи М.Нарзиқул «кӯшиши нахустини ба забони тоҷикӣ тарҷума кардани ашъори Есенин будааст» (3, 41).

Муваффақияти ин тарҷума ва омилҳои дигар боиси таваҷҷӯҳи бештари Лоик ба ашъори шоири рус гардид ва пас аз 12 сол китоби мукаммали ашъори ӯ таҳти унвони «Гулафшон» бо сарсухани адабиётшиноси номии тоҷик А.Сатторов интишор ёфт.

Чавҳари силсилаи "Савтҳои форсӣ"-ро пеш аз ҳама шеъри «Ту, эй Шохона, эй Шохонаи ман» ташкил медиҳад, ки шоир аввалан ин шеърро ҳамроҳи "Ту гуфти: Саъдии оқил..." ба чоп фиристод ва он боиси гуфтугӯи ҷиддӣ қарор гирифт. Дар бораи ин шеър аҳли таҳқиқ изҳори назар кардаанд (4, 126). Аз ҷумла, як кори муҳиме, ки дар ин самт анҷом ёфт, муқоисаи ду тарҷумаи ин шеър мебошад, ки ба қалами Аслам Адҳам ва Лоик мансуб аст (4, 97-109).

Ба шеъри асл ва тарҷумаҳои он таваҷҷӯҳ мекунем:

*Шаганэ ты моя, Шаганэ,
Потому, что я с севера, что ли,
Я готов рассказать тебе поле,
Про волнистую рожь при луне.
Шаганэ ты моя, Шаганэ, (4, с. 112).*

Тарҷумаи Аслам Адҳам:

*Шогуна, эй дилбари ҷон, Шогуна!
Балки шимолияму бар ман чунин,
Нақл кунам, бишнава, аё нозанин
Ҷилваи ҷавдори шаби моҳтоб,
Шогуна, эй дилбари ҷон, Шогуна! (4, 112)*

Тарҷумаи Лоик:

*Ту, эй Шохона, эй Шохонаи ман!
Чу фарзанди шимолам, ман, аз ин боб
Дилам хоҳад, бигӯям васфи саҳро,
Ҳам аз ҷавдорзори зери маҳтоб,
Ту, эй Шохона, эй Шохонаи ман! (6, 100)*

С.Есенин тавонистааст, ки муҳаббати гармашро ба ин сарзамин, табиат ва мардуми он равшан ифода наояд. Мутаносибан мутарҷим низ имкони ифодаи шеваи матолиби шоири русро дар тарҷума аз даст наодоаст. Дар тарҷума низ мо изтироб, интизорӣ ва ҷаъсу навмедии шоирро чун дар шеъри асл эҳсос мекунем. Шояд дар ягон давраи дигар мо шояд ин гуна тарҷумае нагардем, ки бо ин тарзу ҷилва муаммои романтикии як нафар шоири шайдо ва шӯридадилро ба забоне ноб ва шево баргардонида бошад. Тавсифҳое, ки шоир эҷодкорона қорбасти кардааст ва мутарҷимон низ ба забони дигар дарёфтаанд, бадеияти волои шеърро нишон медиҳанд. "Ҷилваи ҷавдори шаби маҳтоб", "моҳи мунир", "манзараи Шероз", "пахнои Рязань", "мӯи тиллоранг", "ранги ҷав", "шаби моҳтоб", "дилбари шӯхию шанг" (А.Адҳам), «ҷавдорзори зери маҳтоб», «мулки Шероз», «мӯи ҳамранги ҷавдор», «мӯй ба ангушт печондан», «мавҷи мӯи печон» (Лоик) ва ғайра манзараҳои ҷозибадорро пеши ҷашми хонанда меоварад. Лоик ба офаридани ҳусни Шохона ва тавсифи хубҳои ӯ бо назардошти рӯҳияи шеъри маъруфи С.Есенин «Ту гуфти: Саъдии оқил, Фақат аз сина мебӯсид...» наздик шудааст.

Баъзе костагиҳои ин тарҷума дар таълифоти есениншиносони тоҷик мавриди интиқод низ қарор гирифт, аммо бо вучуди ин, чи навъе ки муҳаққиқи асосии эҷодиёти шоир дар Тоҷикистон А.Давронов гуфтааст: «Гӯишҳои гуногуни тарҷумаи шеър қариб дар ҳар забон дарёб шудаанд, вале, дар тасаввури мо, тарҷумаи шеъри «Ту, эй Шохона, эй Шохонаи ман...» дар ягон забон ин қадар шево чу лафзи Шогуна, ин қадар хушрӯ чун ҳусни Шогуна ва ин қадар тавҷам ба қавми Шогуна садо наодоаст, ҳамчунон ки дар забони тоҷикӣ» (4, 109).

Дар тарҷума намунаи олии лирикаи ишқӣ будани силсилаи мазкур нигоҳ дошта шудааст. Аз батни он эҳсоси амиқи дили навхостаи шоир садо медиҳад ва аз шеър наво ва оҳанги ҳосе ба гӯш мерасад. Равшан аст, ки С.Есенин ба Саъдӣ ва Фирдавӣ

тақлид накарда, балки бунёди шеърро бар тибқи қавонини анъанавии назми классикии форсӣ гузоштааст:

*У меня в душе звенит тальянка,
При луне собачий слышу лай.
Разве ты не хочешь, персиянка,
Увидать далекий синий край?*

Тарҷумаи Лоик:

*Шаби маҳтобу овози сагонро
Чунон ҳам дӯст дорам, дӯст дорам,
Намехоҳӣ магар созӣ тамошо,
Ту боре кишвари дури маро ҳам (2, 114)*

Таҳрири дигари Лоик:

*Шаби маҳ аккаси сағ бишинавам боз,
Дилам мечӯшад аз шеърӯ тарона
Ту ҳам мулки маро, эй духти Эрон
Хаёли боздидан дорӣ ё на? (6, 102)*

Дар тарҷума мушоҳидаи нозуки зиндагӣ, хоҳиш ва ормонҳои шоири рус сахҳ нигаҳдорӣ шудаанд. Хусусан, дар таҳрири сонӣ мутарҷим ба шоири рус наздикӣ чустааст. Инро, масалан, аз хитоби мутарҷим ба «Духти Эрон» («персиянка») равшан пай бурдан мумкин аст, ки дар тарҷумаи аввал вучуд надошт.

Тавачҷӯх ба шеъри «Ту гуфтӣ: Саъдии оқил, Фақат аз сина мебӯсид...» (6,101) низ барои муайян кардани аҳамияти ин шеър ва тарҷумаҳои он муҳим аст. Чизи дигаре, ки тавачҷӯҳи адабиётшиносонро ба ин шеър ҷалб кардааст, мазаммати аҳли адаб ва андеша дар бобати ин шеър аст, ки В.Самад дар ин бора баъзе мулоҳизаҳо рондааст (1, 324-327).

Асли шеър «Ты сказала, что Саади...» ном дорад ва яке аз маъруфтарин сурудаҳо дар силсилаи «Савтҳои форсӣ» мебошад, ки тарҷумаи онро Лоик дар ғояти хунарамандо анҷом додааст:

*Ты сказала, что Саади
Целовал лишь только в грудь.
Подожди ты, бога ради,
Обучусь когда-нибудь!*

*Ту гуфтӣ: Саъдии оқил
Фақат аз сина мебӯсид.
Худоро, сабр кун охир,
Зи ман ҳам он тавонӣ дид.*

*Ты пропела: «За Евфратом
Розы лучшие смертных дев».
Если был бы я богатым,
То другой сложил напев. (7, 112)*

*Сурудӣ: «Он сӯи Ифрот
Зи духтарҳост гул зебо».
Расад гар даст, мебастам
Суруди тозаю шево. (6, 101; 48, 113)*

Муқоисаи ин ду пора дар ду забон нишон медиҳад, ки тарҷума ба назар сатр ба сатр, дар сатҳи олӣ ва ишнам сурат гирифта ва тағйироту тафовути зиёде дар синтаксиси шеър дида намешавад, аммо дар таҳрир баъзе тағйирот ба назар мерасад:

*Я б порезал розы эти,
Ведь одна отрада мне -
Чтобы не было на свете
Лучше милой Шаганэ.*

*Гули зебо чу медидам,
Зи шохаш дур мекардам,
Ки чуз Шохина дар дунё,
Набошад ҳеҷ гул зебо.*

(2, 113)

*Агар меомад аз дастам
ҳамекандам ҳама гулро,
Ки чуз Шохона дар олам
Набошад ҳеҷ гул зебо.*

(6, 101)

Байти охири тарҷумаи шеър низ таҳрир шудааст:

*И не мучь меня заветом,
У меня заветов нет.*

*Коль родился я поэтом,
То целуюсь, как поэт.* (1, 325)

*Маро ту бо ҳасад м-озор,
Надорам ман ҳасад, чонам.*

*Чу шоир ғаштаам тавлид, Маро модар чу шоир зод,
Чу шоир бўса бистонам (2, 113). Чу шоир бўса бистонам (6, 101).*

Ин шеър, ки дар нусхаи асл хоност, тарҷумаи онро низ муҳаққиқон бобарор хонданд. Далели ин аз ҷониби хонанда гарм пазируфта шудани ашъори шоири рус мебошад. Бино ба мулоҳизаи муаллифи сарсухани «Гулафшон» он «ба назар чун шеъри тоҷикӣ мерасад ва бемуҳобот, кас як муддат аз русӣ будани асли шеър фаромӯш мекунад» (8, 7). Шеъри «Бипурсидам зи саррофе ман имрӯз» ба Лайло ном донишҷӯе, ки ба С.Есенин ашъори форсӣ хонда ва дар дилу шуураш ҷой ёфта буд, бахшида шудааст (1, 322):

*Я спросил сегодня у менялы,
Что дает за полтумана по рублю,
Как сказать мне для прекрасной Лалы
По-персидски нежное "люблю"? (7, с. 110).*

Хусусиятҳои ба назар намоёни ин баргардонӣ аз муқоисаи ин ашъори мазкур маълум мешавад. Масалан, дар байти сонии ин банд Лайло сифати зебоӣ ва қашангӣ дорад: «Как сказать мне для прекрасной Лалы». Аммо дар тарҷума на сифати ин дилбари С.Есенин, балки сифати сухан «ширинтар» аст: «Чӣ сон ширинтар гӯям ба Лайло». Тарҷумаи шеъри дигар низ махсусияти коргоҳи тарҷумонии Лоикро нишон медиҳад:

*Никогда я не был на Босфоре,
Ты меня не спрашивай о нем.
Я в твоих глазах увидел море,
Полыхающее голубым огнем (7, с. 113).*

Дар ин ҷо ба назари мо чунин мерасад, ки дар тарҷума тавсифҳои баландтару ҷолибтаре сурат гирифтаанд, назар ба асли шеър. Масалан, ибораи хушоҳанги «баҳри ҷашмони ту» ба ҷои «в твоих глазах» дар байти дувуми банд:

*Я в твоих глазах увидел море,
Полыхающее голубым огнем.*

Дар тарҷумаи тоҷикӣ ҳатто баъзан аз ҷониби мутарҷим замони воқеа илова шудааст: *Фақат дар баҳри ҷашмони ту дидам,*

Шабонгаҳ мавҷҳои оташинро.

Мутарҷим кӯшидааст, ки ба абёти тарҷума ҷузъиёти тоҷикӣ ворид кунад. Масалан, шоири рус чунин хушдор дода буд:

*Не ходил в Багداد я с караваном,
Не возил я шелк туда и хну.
Наклонись своим красивым станом,
На коленях дай мне отдохнуть.*

Ин хушдорро мутарҷим чунин дидааст:

*Набурдам корвонро сӯи Багдод,
Надорам шолу дебою ҳино ҳам.
Каме хам шав, нишин, эй сарви озод,
Ба рӯи зонуят гирам даме дам*

Пайдост, ки мисраъҳои «Надорам **шолу дебою хино** ҳам» ба ҷои «Не возил я **шелк** туда и **хну**», «Каме ҳам шав, нишин, эй **сарви озо**» ба ҷои «Наклонись своим **красивым станом**» дар тарҷумаи тоҷикӣ бори маънӣ мекашанд.

Ин абёт аз нусхаи асл комилан тафовут дорад:

<i>У меня в душе звенит тальянка,</i>	<i>Шабии маҳтобу овози сагонро,</i>
<i>При луне собачий слышу лай.</i>	<i>Чунон ҳам дӯст дорам, дӯст дорам.</i>
<i>Разве ты не хочешь, персиянка,</i>	<i>Намехоҳӣ магар соӣ тамошо,</i>
<i>Увидать далекий синий край? (7, с. 113)</i>	<i>Ту боре кишварии дури маро ҳам.</i>

Тарҷумаи С.Есенин умумият ва фардияти сабки эҷодии мутарҷимро нишон медиҳад. Дар силсилаи «Савтҳои форсӣ» яке аз шеърҳои муҳиме, ки таваҷҷӯҳи есенин-шиносонро борҳо ҷалб карда буд, «Ватани сабзпӯши Фирдавсӣ» (6, с. 112) аст. Дар ин ҷо мо ба асли шеър ва ду варианти тарҷумаи он, ки Лоик солҳои 1965 ва 1977 анҷом додааст, таваҷҷӯҳ мекунем, зеро дар ин муқоиса на танҳо ҳунари тарҷумонии эшон, балки санъати таҳриргарии ӯ равшану барҷаста падида омадааст:

<i>Голубая родина Фирдуси,</i>	<i>Ватани сабзпӯши Фирдавсӣ,</i>
	<i>Ватани нилгуни Фирдавсӣ,</i>

*Ты не можешь, памятью простив,
Позабыть о ласковом уресе
И глазах, задумчиво простых,
Голубая родина Фирдуси (7, с. 115).*

<i>Кай тавонӣ кунӣ фаромӯшам.</i>	<i>Кай фаромӯш кунӣ зи будани ман.</i>
<i>Накунӣ ёди меҳрубон русе,</i>	<i>Ёд н-орӣ зи меҳрубон уресе,</i>
<i>В-аз ҳаёли ду чаими хомӯшам?</i>	<i>В-аз ҳаёли ду чаими бе фани ман,</i>
<i>Ватани сабзпӯши Фирдавсӣ!</i>	<i>Ватани нилгуни Фирдавсӣ (6, с. 112).</i>

*Хороша ты, Персия, я знаю,
Розы, как светильники, горят
И опять мне о далеком крае
Свежестью упругой говорят.
Хороша ты, Персия, я знаю (7, с. 115).*

<i>Ваҳ, чӣ зебой, эй Аҷам, донам,</i>	<i>Мулки Эрон, қашангу зебой,</i>
<i>ҳар гулат мисли шамъ афрӯзад.</i>	<i>Ҳар гулат шамъсон фурӯзон аст,</i>
<i>Ёд орад ба қалби пазмонам</i>	<i>Бо тароват зи кишварии дуре,</i>
<i>Аз диёрам, зи кишварии дурам,</i>	<i>Ёд орад, ки роҳати он аст.</i>
<i>Ваҳ, чӣ зебой, эй Аҷам, донам!</i>	<i>Мулки Эрон, қашангу зебой!</i>

*Я сегодня пью в последний раз
Ароматы, что хмельны, как брага.
И твой голос, дорогая Шага,
В этот трудный расставанья час
Слушаю в последний раз.*

<i>Охирин бор наҳатат нӯшам,</i>	<i>Охирин бор наҳатат нӯшам,</i>
<i>Ки чу бода бидорадам сархуш</i>	<i>Ки чу бӯса бидорадам сархуш,</i>
<i>Охирин бор мекунам ман гӯш,</i>	<i>Лафзи ширинии ҷонфазоятро</i>
<i>Лафзи ширинии ҷонфизоятро</i>	<i>Охирин бор мекунам ман гӯш,</i>
<i>Дар дами хайрбод, Шоҳина.</i>	<i>Дар дами хайрбод, Шоҳона! (6, с. 100).</i>

*Но тебя я разве позабуду?
И в моей скитальческой судьбе
Близкому и дальнему мне люду
Буду говорить я о тебе –
И тебя на веки не забуду (7, с.115).*

*Лек оё туро барам аз ёд?
Бо чунин ҳоли бесарупой
Баҳри ҳар ошное бегона
Гӯям аз хубиҳои ту доим,
Човидона **туру намоям ёд!***

*Лек оё зи дил барорам? На!
Бо чунин ҳоли бесарупой
Баҳри ҳар ошною бегона,
Гӯям аз хубиҳои ту доим,
Човидона **ту дар дили мой!***

*Я твоих несчастий не боюсь,
Но на всякий случай твой угрюмый
Оставляю песенку про Русь:
Запевая, обо мне подумай,
И тебе я в песне отзовусь... (7, с.116).*

*Ман зи рӯзи бадат наметарсам,
Лек дар васфи Русия акнун
Як суруди ҳазин **туру бахшам,**
Гоҳ-гоҳе суруда ёдам кун,
Ман дар он савт бо ту **хоҳам буд...**
(2, с. 115)*

*Ман зи рӯзи бадат наметарсам,
Лек дар васфи Русия акнун
Як **тарона нишона бигзорам,**
Гоҳ-гоҳе суруда ёдам кун,
Андар он савт ман ба ту **ёрам...**
(6, с. 112-113)*

Ин шеър, ки чавҳари андеша ва афкори шоирро дар ин силсила фаро мегирад ва дар он сухан дар мавриди ватани Фирдавсӣ–Эрон, сарзамини ориёиҳои бузург Форс (Персия) меравад. Ёди кишвари Эрон ҳамеша бо гӯянда аст. Ин кишварро «Ватани сабзпӯши Фирдавсӣ» тарҷума кардани мутарчим шахомату бузургӣ ва нерӯи кашиши Фирдавсиро собит мекунад. Дар таҳрири шеър сифати «нилгун» дарёфтани ватани Фирдавсӣ рангинии вусъати назари мутарчим ва парвози ҳаёли ӯст. Шеър дар ботин такрорҳо дорад. Масалан, ситоиши Аҷам дар банди дувум идомаи тавсифи ватани Фирдавсӣ дар банди аввал аст, ки зебоии Аҷамро меситояд. Ин ҷо диёри афсонавӣ ва дастнорас будани Аҷам ба гӯши хонанда мерасад. Қаҳрамони шеър Шаға–Шоғуна–Шоҳина–Шоҳона низ ба тору пуд шарқиёна ва ин ном пайвандгари силсилаи мазкур аст. Шоҳона ба назари шоир рамзи пайванд бо Эрон аст, бинобар ин «охирин бор нағҳат»-и ўро менӯшад. Ин нағҳат ўро ҷу бода сархуш медорад. Ў охирин бор «лафзи ширини ҷонфазо»-и Эронро «дар дами хайрбод» бо Шоҳона гӯш мекунад. Гӯянда хушдор медиҳад, ки ҳеҷ гоҳ ин кишварро фаромӯш нахоҳад кард.

Дар коргоҳи мутарчим ва назари хосаи ӯ «садои» Шоҳона («И твой голос, дорогая Шаға») дар сифати шоиронаи тоҷикӣ ба «лафзи ширини ҷонфазо» бадал шудааст. Гоҳ мухотаби шоири шеъри асл дар сурати танҳо қарор дорад: «Буду говорить я о тебе». Дар тарҷума ин мухотаб бевосита ба сифати «хубӣ» омехта мешавад: «Гӯям аз хубиҳои ту доим». Синтаксиси шеър низ аз муҳимтарин мавзӯест, ки мутарчим ба он пайваста мутаваҷҷеҳ будааст:

*Но на всякий случай **твой угрюмый**
Оставляю песенку про Русь... (7, с. 116).*
Дар тарҷума: *Лек дар васфи Русия акнун,
Як суруди ҳазин **туру бахшам.***

Лоик тавассути замон, макон, рӯйдод ва ҷаҳони ботиниву лирикии шеър хонандаи тоҷикро бо таърихи иртиботу ҳамназарию мардуми рус ва тоҷик дар ибтидои асри XX ошно месозад. Ба гунае, ки қаҳрамони он Шага–Шагане–Шоҳина–Шоҳона, бино ба таъкиди муҳаққиқони русу тоҷик, аз ҷумла Ю.Белоусов, В.Самад ва дигарон–Шагандухт (Шагане Нерсесовна Тальян) пайвандгари рӯҳониву маънавии С.Есенин бо олами тамаддуни форсӣ аст (1, с. 306).

Зикри ном ва тавсифи зебоиҳои Шоҳона дар шаш шеъри силсилаи «Савтҳои форсӣ» рафта ва ин моро аз эҳсоси латифу ноби шоирона огоҳ месозад.

Таҳриру такмили шеър аз ҷониби мутарҷим дар мактаби ҳосаи тарҷумонӣ ба таври ҷолиб ва рангоранг сурат гирифтааст. Таҳрири Лоик дар «Гулафшон» коргоҳи тарҷумаро хеле равшан нишон медиҳад. Масалан, ватани Фирдавсӣ–«сабзпӯш» дар такмили тарҷума сифати «нилгун»-ро гирифтааст, ки олами рангин ва таҳайюли густурдаи шеъри тоҷикиро ифода мекунад.

Оҳанги марғуб ва матлуб дар таҳрири ин мисраъ низ ба назар мерасад:

Кай тавонӣ кунӣ фаромӯшам.

Кай фаромӯш кунӣ зи будани ман.

Накунӣ ёди меҳрубон русе,

Ёд н-орӣ зи меҳрубон урусе,

Чашмони «задумчиво простых» дар тарҷума «ду чашми хомӯш» ва дар такмили тарҷума «ду чашми бефан» шудааст:

В-аз ҳаёли ду чашми хомӯшам?

В-аз ҳаёли ду чашми бе фани ман,

Дар тарҷума ҷуғрофияи андешаҳои шоири рус бо назардошти ҷуғрофияи таърихии форсизабонон сурат гирифтааст. Ватани Фирдавсӣ Персия аст, ки дар тарҷума ба сурати «Аҷам» омада ва дар таҳрири он бо номи кунунӣ–Эрон иваз шудааст. Мутарҷим дар бозгӯи сифати зебоиҳои Форс аз матни асли («Хороша ты, Персия, я знаю») фаротар меравад:

Ваҳ, чӣ зебӣ, эй Аҷам, донам,

Мулки Эрон қашангу зебӣ,

Бояд таъкид кард, ки ҳам дар шеъри асл ва ҳам дар тарҷума ва таҳрири он суҳан аз Форс (Персия), Хуросон, Аҷам, шаҳрҳои чун Шероз ва Бағдод меравад. Дар шеъри С.Есенин ҳар гули Эрон ба мисоли чароғ («Светильник») месӯзад, ки мутарҷим онро шоирона кардааст: «ҳар гулат **мисли шамъ** афрӯзад». Дар такмили тарҷума «мисли шамъ» боз ҳам шоиронатар **шамъсон** шудааст.

Таҳрири тарҷумаи ин абёт низ ба вачҳи беҳтаре сурат гирифтааст:

Ёд орад ба қалби пазмонам

Бо тароват зи кишвари дуре,

Аз диёрам, зи кишвари дурам,

Ёд орад, ки роҳати он аст.

Ваҳ, чӣ зебӣ, эй Аҷам, донам!

Мулки Эрон қашангу зебӣ! (2, с. 113)

Табилии эҷодии баъзе ному вожаҳо, масалан, «Шоҳина» - «Шоҳона», «бода» - «бӯса» низ қобили зикр аст.

Ҳамин тарик, Лоик пеш аз он ки ба тарҷумаи нисбатан комили С.Есенин даст ёбад, нахуст «Савтҳои форсӣ»-ро бо маҳорату сабки ҳосе тарҷума ва нашр кард. Ашъори ин силсила аз нигоҳи доираи мавзӯ хеле фароҳу доманадор буда, бо мундариҷаи мавзӯоти замона яқин ва шабеҳанд. Яъне, маҷмӯаи мазкур он шеърҳои дар бар мегирад, ки дар васфи Ватан, зан, эҳсосҳои ботинӣ ва дигар таассуроти шарқинаи муаллиф гуфта шудаанд. Оҳангҳои фараҳу ҳаяҷони дили шоири рус бо лирикаӣ шоири тоҷик қаробат пайдо карданд.

Тавачҷӯи Лоикро аввал аз ҳама савтиёти форсии шоири рус ҷалб кард. Сипас аз ҷониби ӯ он шеърҳои тарҷума ва нашр шуданд, ки ҷанбаи реалистӣ, граждонӣ, лирикӣ, эҳсосӣ, мотивҳои фоҷиаангез ва оҳангҳои маҳрамонаи бештаре доштанд. С.Есенин миёни хонандаони рус ҳамчун шоири шӯридадил, ошиқи шайдо, баёнгари

нуктаҳои нозук, латиф ва маҳрамона шӯҳрат ёфта буд. Чунин ба назар мерасад, ки таваҷҷӯҳи Лоикро камтар ва Б.Собирро бештар ашъори дорои рӯҳияи романтикӣ ва ошиқонаю тарабангези С.Есенин ҷалб карданд. Масалан, дар шеъри «Ба саги Качалов» бозтоби изтиробу розҳои маҳрамонаи шоир ва ба ҳам омадани эҳсоси дилу тугъи ботинии ӯ ва Шохоноро эҳсос мекунем. Аз ин ҷост, ки мутарҷим зимни бозтоби ин ҳолу кайфият дар тарҷума чони суханро гуфтааст:

*Миёни меҳмонҳои ту, эй Ҷим,
Ҳазорон нокасу кас буд, аммо.
Ғамину паршикаста духтареро
Надидӣ дар қатори меҳмонҳо?
Аминам мебиёяд ӯ ба наздат,
Ба ҷои ман ту ўро деҳ тасалло:
Билесу бўс дастаи бо назокат,
Бубахшад то ҳама неку бадамро... (6, с. 133-134)*

Аз ин ҷо шояд метавон изҳор кард, ки ба ин умку паҳно вусъат ёфтани сабку тарзи баёни маҳрамонаю эҳсосангез дар шеъри тоҷик то андозае бо тарҷума, баҳрабардорӣ ва умуман вуруди ашъори С.Есенин ва дигар шоирони русу ҷаҳон (масалан, шоирони наваҷодии эронӣ Фурӯғ ва Нодирпур) иртибот дошта бошад:

*Оҳ, ин чӣ шабе! Наметавонам
Осуда кунам ба бистарам хоб.
Гӯё, ки ҳанӯз ҳам ҷавонам,
Дорам ҳавасе ба ширмаҳтоб. (9, с. 97)*

Аз тарафи дигар, дар адабиёти халқҳои мухталифи олам ашъори фаровоне мавҷуданд, ки ба мавзӯи Эрон ва Шарқ ихтисосдоранд, ҳамзамон ғоя ва образҳои он аз рангҳои романтикии лирикаи ошиқонаи тоҷикӣ форс саршор аст. Ба мо алҳол донишмандони ибтидоӣ таваҷҷӯҳи шоирони тоҷик ба мавзӯи Эрон, ки дар шеъраш нуфузи хоҳе дорад, даст надодааст, аммо итминон кардан мумкин аст, ки оҳангҳои эронгароӣ дар шеъри шоирони рус бо дилбастагиҳои шоирони тоҷик ба мавзӯи Эрон тавҷам омадаанд.

Адабиётшиносони тоҷик зимни таҳқиқи мақоми шеъри С.Есенин иртибот, шабоҳат ва умумияти онро бо шеъри Лоик низ таъкид карданд. Масалан, шеъри «Ба модарам» аз маҷмӯаи нахустини «Сари сабз» (1966) бо ашъори С.Есенин марбут мебошад, ки «огози марҳалаи сифатан нава, давраи ҷустуҷӯҳои адабӣ ва навовариҳои» Лоик аст: «Сабки баёни ӯ, лаҳни гуфтори ӯ дар ин шеър шеваи нигориши шоирони овозадори русӣ Сергей Есенинро дар шеърҳои «Мактуб ба модар» ва «Мактуби модар» ба хотир меоварад. Лоик маҳз дар ҳамин солҳо ба омӯзиш ва тарҷумаи осори ин шоир машғул буд ва нахустин китобе ҳам, ки нашр карда буд, «Савтҳои форсӣ» (1965)-и С.Есенин буд» (10, с. 6).

Худи Лоик ҳам ба ин иқдор аст, ки «дар шеърҳои «Модарнома» таъсири Есенину Эрач Мирзо ҳаст». Аз ин эътироф ва тадқиқи баррасии шабоҳатҳои ин ашъор муҳаққиқ ба чунин ҳулоса омадааст, ки шеъри «Ба модарам» аз аввалин таҷрибаҳои бобарори Лоик дар пайванд додани суннатҳои шеъри форсии тоҷикӣ бо шеъри мардуми дунё, дар айни замон бо шеъри русӣ буд» (10, с. 6).

Омӯзиши шеъри русӣ аз роҳи тарҷумаи он ба забони тоҷикӣ, ки солҳои 60-70-уми қарни XX Лоик анҷом дод, «миёни шеърҳои форсии тоҷикӣ ва шеъри мардуми дунё пайванде ба вучуд овард» (10, с. 6). Ба гумони ғолиб шеъри Лоик нахустин

намунаҳои адабии бобарори чунин имтизоч дар адабиёти кунунии тоҷик ба шумор меравад.

Пайнавишт:

1. Самад В. «Шоҳнома»-и Фирдавси ва Чернышевский. – Душанбе: Адиб, 2004. – 400 с.
2. Есенин С. Оҳангҳои форси. Аз русӣ тарҷумаи Лоик. – Садои Шарқ, – 1965. – №11. – С.112-119.
3. Нарзиқул М. Фурӯги ҳастӣ (зиндагинома, баррасӣ ва нақди ашъори Лоик). – Душанбе: Адиб, 2002. – 120 с.
4. Давронов А. Адабиёт ва воқеият (Маҷмӯаи мақолаҳо). – Душанбе, 2003. – 258 с.
5. Давронов А. Адабиёт ва замон (Масъалаҳои равобити адабӣ ва тарҷумаи бадеӣ). – Душанбе: Ирфон, 1996. – 54 с.
6. Есенин С. Гулафшон (Шеърҳо. Савтҳои форси. Достонҳо). Тарҷумаи Лоик, Бозор Собир, Мӯмин Қаноат. – Душанбе: Ирфон, 1977. – 208 с.
7. Лермонтов М.Ю. Шеърҳо ва достонҳо. Тарҷума аз русӣ. – Душанбе: Маориф, 1980. – 128 с.
8. Сатторов А. Маъҷизаи шеър// Есенин С. Гулафшон (Шеърҳо. Савтҳои форси. Достонҳо). – Душанбе: Ирфон, 1977. – С. 3-8.
9. Есенин С. Ашқи маҳтоб. Тарҷумаи Лоик ва Бозор Собир. – Садои Шарқ, – 1977. – №11. – С.92-99.
10. Сатторзода А. Мероси дили шоири дилдода ва озода.// Лоик Шерали. Кулӣёт (ибораат аз 2 ҷилд). Ҷилди I (Китоби якум). – Хуҷанд: Нашириёти давлатии ба номи Р.Ҷалил, 2001. – С.5-29.

Reference Literature:

1. Samad V. Firdawsi's "Shakh-Name" and Chernyshevsky. – Dushanbe: Man-of-Letters, 2004. – 400 pp.
2. Yesenin S. "Persian Melodies". Tajik translation done by Loik from Russian. Sadoi Shark (The Voice of the Orient). – 1965, #11. – pp. 112 – 119.
3. Narzikul M. Radiance of Existence (Loik's Life, Research and Literary Criticism of his Poetry). – Dushanbe: Man-of-Letters, 2002. – 120 pp.
4. Davronov A. Literature and Reality (Collection of Articles). – Dushanbe, 2003. – 258 pp.
5. Davronov A. Literature and Epoch (The Problems of Literary Ties and Belles Lettres Translation. – Dushanbe: Cognition, 1996. – 59 pp.
6. Yesenin S. Lulled with Flowers (Poems. "Persian Melodies". Legends). Translations by Loik, Bozor, Mumin Kanoat. – Dushanbe: Cognition, 1977. – 208 pp.
7. Lermontov M.Yu. Poems and Legends. Translated from Russian. – Dushanbe: Enlightenment, 1980. – 128 pp.
8. Sattorov A. The Miracle of Verse // Yesenin S. Lulled with Flowers (Poems), "Persian Melodies". Legends). – Dushanbe: Cognition, 1977. – pp. 3 – 8.
9. Yesenin S. Tears of the Moon. Translations by Loik, Bozor Sobir. - Sadoi Shark (The Voice of the Orient), 1977, #11. – pp. 92 – 99.
10. Sattorzoda A. The Heritage of the Heart of the Poet Adoring Freedom // Loik Sherali. Compositions in two volumes. V.I. (Book 1). – Khujand: Rahim Jalil publishing-house, 2001. – pp. 5 – 29.

УДК 82
ББК 83.3(0)4

**ТАЪСИРИ ОСОРИ ПАҲЛАВӢ БА
НОМАҲОИ АБДУЛҲАМИДИ КОТИБ ВА
РИВОЧИ ОН ДАР НОМАНИГОРИИ
АРАБИЗАБОН ВА ФОРСУ ТОҶИК**

Шокиров Чамшед Валиевич,
н.и.филол., сармуаллими кафедраи
забонҳои хориҷии ДДХБСТ
(Тоҷикистон Хучанд)

**ВЛИЯНИЕ ПЕХЛЕВИЙСКОЙ ПРОЗЫ НА
ЭПИСТОЛЯРНОЕ НАСЛЕДИЕ
АБДУЛҲАМИДА КАТИБА И ЕГО
РАЗВИТИЕ В АРАБСКОЙ И
ПЕРСИДСКО-ТАДЖИКСКОЙ
ЛИТЕРАТУРЕ**

Шакиров Дҷамшед Валиевич,
к.филол.н., старший преподаватель
кафедры иностранных языков
ТГУПБП (Таджикистан, Худжанд)

**THE INFLUENCE OF PEKHLEVI PROSE
UPON ABULHAMID KATIB'S EPISTOLARY
LEGACY AND ITS DEVELOPMENT IN
ARABIC AND PERSIAN-TAJIK
LITERATURES**

Shokirov Djamshed Valiyevich,
candidate of philological sciences,
senior lecturer of the department of
foreign languages under the TSULBP
(Tajikistan, Khujand)
E-MAIL: Shokirovjamshed1985@gmail.com

Калидвожаҳо: Абдулҳамиди Котиб, жанри номанигорӣ, таъсири адабиёти паҳлавӣ ба адабиёти араб, марҳилаи арабизабони адабиёти форсу тоҷик, робитаҳои адабӣ

Мақолаи мазкур дар мавзӯи мероси номанигории арабизабони форсу тоҷик Абдулҳамиди Котиб маълумот медиҳад. Муаллифи мақола дар асоси осори адабии тоисломии эронӣ ва осори муҳаққиқони асри миёна ба натиҷае расидааст, ки пас аз ғатҳи араб бисёре аз осори тоисломии эронӣ ба адабиёти арабизабон интиқол шудаанд. Дар мақола муаллиф идомаи суннатҳои номанигории тоисломии эрониро дар эҷодиёти Абдулҳамиди Котиб мавриди баррасӣ қарор додааст. Масъалаҳои қаблан таҳқиқнашуда, ба монанди суннатҳои номанигории фарҳангу тамаддуни тоисломии эронӣ (аз қабилҳои ойинҳои дабирӣ, дар васфи бародарӣ ва ойини ҳарб), ки дар номаҳои “Рисола или-л-қутуб”, “Дар васфи бародарӣ” ва “Номаи Абдулҳамиди Котиб аз сӯи Марвон ибни Муҳаммад ба писар ва валиаҳди ӯ-Абдуллоҳ” инъикос ёфтаанд ва дар номанигории араб мавзӯи нав ба ҳисоб мерафтанд, матраҳ шудаанд. Муаллифи мақола ба бардоште расидааст, ки номаҳои Абдулҳамиди Котиб ба рушду ташаққули номанигорӣ дар адабиёти арабизабони форсу тоҷик таъсири амиқ расонидаанд.

Ключевые слова: Абдулхамид Катиб, эпистолярный жанр, влияние пехлевийской литературы на арабскую, арабоязычный период, таджикско-персидская литература, литературные связи

Изучается эпистолярное наследие арабоязычного персидско-таджикского литератора Абдулхамид Катиб (VIII в.). На основании сочинений иранской доисламской литературы и трудов средневековых авторов делается вывод, что после завоевания Мавераннахра арабами многие образцы прозы из иранской доисламской литературы

были переведены на арабский язык. Утверждается, что стиль Абд аль-Хамида, используемый им в посланиях, заимствован из доисламского иранского эпистолярного искусства.

Затрагиваются прежде не обсуждавшиеся вопросы, например эпистолярные традиции иранской доисламской культуры и цивилизации, особенно ярко отразившиеся в большинстве его писем, в том числе в «Письме секретарям», «Письме по случаю победы», «Письме в восхваление братства», «Письме Абдулхамид Катиб от Марвана ибн Мухаммада сыну и престолонаследнику Абдуллаху», что было новой темой в арабской канцелярской прозе. Утверждается, что эпистолярное наследие писателя оказало значительное влияние на развитие эпистолярного жанра в арабоязычный период существования таджикско-персидской литературы.

Key words: *Abulhamid Katib, epistolary genre, influence of Pekhlevi literature upon the Arabic one, the period of the works written in Arabic in Persian-Tajik Literature, literary ties*

The article dwells on the epistolary legacy of Persian-Tajik man-of-letters Abulhamid Katib (the VIII-th century) who wrote in Arabic. Proceeding from the compositions of the pre-Islamic Iranian literature and those ones pertaining to the mediaeval period, the author comes to the conclusion that after the conquest of Maverannkhr by Arabs many paragons of pre-Islamic Iranian prose were translated into Arabic. It is asserted that the style of Abd al-Hamid used by him in messages was borrowed from the pre-Islamic Iranian epistolary art. The issues non-discussed beforehand are touched on, here refer, for example, epistolary traditions of pre-Islamic Iranian culture and civilization especially brightly reflected in the majority of his letters: "The Letter to Secretaries", "The Letter on the Occasion of the Victory", "The Letter Eulogizing Fraternity", "The Letter from Marvan Mukhammad to Abdullah, his Son and Successor to the Throne; Being Composed by Abdulhamid Katib"; the letters in question presented a new thematics in Arabic officialese. It is stated that the writer's epistolary legacy exerted a considerable influence over epistolary genre development of the works pertaining to the Persian-Tajik literature in the period when no few literary productions were written in Arabic.

Таҳқиқи баррасиву осори нависандагони эронитабори арабизабон, чун василаи шинохту бозсозии осори тоисломии эронӣ дар адабиёти форсу тоҷик яке аз вазифаҳои муҳимми адабиётшиносӣ маҳсуб мешаванд. Чунонки маълум аст, баъди истилои арабҳо ағлаби осори фарҳанги эронӣ, хоссатан, осори адабиву бадеии ин сарзамин бо сабабҳои мухталиф аз байн рафт. Аммо ин ҳама суннатҳои адабиву фарҳангии эрониро ба пуррагӣ аз байн бурда натавонист. Зеро дар ин радиф нависандагоне кам набуданд, ки дар баробари осори ниёғони хешро ҳифз намудан онро ба арабӣ тарҷума кардаанд. Аввалин мутарҷимон ва таблиғгарони осори паҳлавӣ ба забони арабӣ, аз қабили Абулалои Солим, Абдулҳамид ибни Яҳёи Котиб, Абдуллоҳ ибни Мукаффаъ, Саҳл ибни Ҳорун, Ҷабала ибни Солим ва даҳҳо олимону донишмандони дигар, ки мероси илмиву фарҳангии Эронзаминро ба олами ислом ворид кардаанд, маҳз аз ҳамин табақаи котибон буданд. Бо ишора ба ин матлаб Ҷоҳиз дар бораи дабирон мегӯяд: «Ҳар кас аз нависандагони тозақор, ки битавонад бар ҷойгаҳи раёсат таъяда, ба мақоми роизании хулафо ноил гардад ва коғаздонҳо ба канору давоҷ ба пешаш ниҳанд, суҳанони зебову фасеҳ ва донишҳои гарон омӯхта бошад, масалҳои Бузургмехру «Аҳди Ардашер», расоили Абдулҳамиду «Одоб»-и Абдуллоҳ ибни Мукаффаъро ривоят карда, «Китоби Маздак»-ро манбаи донишаш ва

«Калила ва Димна»-ро ганҷинаи ҳикматаш қарор медиҳад ва мепиндорад, ки ӯ дар тадбир Форук ал-Ақбар асту дар таъвил Ибни Аббос... дар маҷлиси ӯ суҳан аз сиёсати Ардашери Бобакон, тадбири Анушервон ва устувории ҳукумати Оли Сосон меравад» (13, II, 191-193).

Тавре дида мешавад, Қохиз дар пораи мазкур дар қанори таълифоти нависандагони бузурги арабизабони эронӣ Абдулҳамиди Котибро (асосгузори жанри тарассул дар адабиёти араб, мақтул соли 750м.) зикр кардааст. Ҳарчанд Абдулҳамиди Котиб китоби мушаххасро аз паҳлавӣ ба арабӣ тарҷума нанамудааст, аммо мавсуф бештар дар номаҳои худ ба осори аҳди Сосониён таъя намуда, минбаъд як силсила расоили худро дар адабиёти арабизабон таъя ба суннатҳои адабиёти тоисломии эронӣ эҷод намудааст. Ба исботи ин гуфтор аз номае, ки онро ба дабирон навиштааст, метавон идома аз суннатҳои адабиёти тоисломии эронӣ муаррифӣ намуд.

Шоистаи зикр аст, ки «Нома ба дабирон»-и Абдулҳамиди Котиб яке аз қадимтарин рисолае мебошад, ки дар он оғиини нигориш, одоби китобат ва вижагиҳои ахлоқии нависандагон нигошта шудааст. Дар муқаддимаи ин нома Қаҳшиёрӣ чунин зикр намудааст: «Ба хатти Маймун ибни Ҳорун китобе аз Абдулҳамид ёфтам, ки дар он барои нависандагон ба тафсил суҳан овардааст ва ҳамаи онро ба тафсил китобат кардам, зеро нависанда аз он бениз нахоҳад буд» (12, 108). Қалқашандӣ номаи мазкурро поя ва асоси одоби китобат ба шумор овардааст: «Асли одоби китобат ва сарчашмаи ҳамаи ин одоб аз рисолаи Абдулҳамиди Котиб медирашад, ки онро ба нависандагон нигоштааст» (7, I, 85).

«Нома ба дабирон»-и Абдулҳамиди Котиб аз идомаи осори тоисломии эронӣ буда, ин матлабро метавон бо намунаҳои осори тоисломии эронӣ, ки дар китобҳои адабию таърихӣ дарҷ ёфтаанд, бо муқоиса бо номаҳои Абдулҳамиди Котиб рӯи ҳам овард. Аз ҷумла, Қаҳшиёрӣ дар китоби «ал-Вузароу- ва-л-қуттоб» бо нақл аз дабирони сосонӣ зикр мекунад: «Подшоҳон нависандагон ва дабиронро бар дигарон муқаддам медоштанд ва ба аҳамияти ҳунари нависандагӣ пай бурда буданд ва ин табақаи мардумро ба худ наздик месохтанд ва меғуфтанд: Эшон низоми умур ва қамоли мамлакат ва равнақи подшоҳ мебошанд» (12, 3). Бо ин мазмун Абдулҳамид дар рисолаи худ менависад: «Парвардигор нависандагонро дар олитарин табақоти мардум қарор дода, онҳоро аз дигар табақаи мардум болотар ғардонидаст, зеро бо онҳо умури ҳилофат низом меёбад ва умури он сомон мепазирад. Парвардигор ба насихатҳои нависандагон подшоҳонро ислоҳ мекунад ва аз панду андарзҳои онон шаҳрҳо обод мешавад» (12, 47; 7, I, 88).

Қаҳшиёрӣ ҳамчунин дастурҳои ахлоқии Ғаштоспро ба дабирон овардааст, ки гуфта буд: «Покдоманиро пешаи худ созед ва дар умуре, ки ба шумо супорида мешавад, амонатдор бошед... Адолат ва инсофро пешаи худ бисозед. Он чиро, ки интиҳоб ва баҳси он барои мо шоиста нест, ба мо ҷилва надихед» (12, 6).

Лозим ба таъкид аст, ки дар осори дигари қарнҳои нахусти ислом низ ишора ба вазифа ва сифатҳои дабирони шохони сосонӣ бо истинод ба китобҳои паҳлавӣ ба назар мерасанд. Аз ҷумла, дар «Уйун-ул-ахбор»-и Ибни Қутайба поре аз «Тоҷнома»-и паҳлавӣ зикр шудааст, чунончи: «Сирро пинҳон дор, суҳан рост гӯӣ, дар неқӣ қардан кӯшиш бикун ва аз ҳазар бим дор» (4, I, 45). Абдулҳамид, ки худ аз осори ниёгони хеш бархурдор буд, дар ин радиф ба дабирони замони хеш меғӯяд: «Покдоманию додғустарӣ ва инсофро пешаи худ кунад ва асрорро пинҳон дорад. Дар саҳтиҳо бовафо бошад ва ҳодисаҳои ояндаро пешбинӣ кунад... » (12, 47-48; 7, I, 88).

Чунончи зикр шуд дар осори сарчашмаҳои адабиву таърихӣ низ ишора ба вазифаҳои дабирони шоҳони сосонӣ ба назар мерасанд. Аз ҷумла Ибни Қутайба дар “Ҷун-ул-ахбор” мегӯяд, ки ӯ дар яке аз китобҳои эронӣ хондааст, ки “мӯбадон мӯбад (қозию-л-қузот)” дабиронро чунин васф мекард: “Дабирон дар назди подшоҳон ба масобаи чашмони бино, ғӯшҳои шунаво ва забони ғӯёи эшон ҳастанд” (4, I, 47). Айни ҳамин маънӣ дар “Нома ба дабирон”- Абдулҳамид чунин омадааст: “Мақоми шумо назди подшоҳон монанди ғӯшҳои эшон аст, ки бад-он мешунаванд ва чашмони эшон, ки бо он мебинанд ва дастҳои эшон, ки ба он қудрат ва нерӯмандии ҳешро нишон медиҳанд” (12, 47; 7, I, 88).

Аз суҳанҳои боло бармеояд, ки “Рисола или-л-қуттоб”-и Абдулҳамиди Қотиб дар пайравӣ аз суннатҳои номанигории тоисломии эронӣ таълиф шудааст. Яке аз донишмандони забардасти аҳди бостон Абӯҳилоли Аскарӣ дар ин маврид чунин мегӯяд: “Ҳар кас балогатро ба яке аз забонҳо биёмузад, сипас забони дигареро низ биёмузад ва санъати каломе, ки дар забони нахустин ба қор мебард, дар забони дувумин метавонад низ ба қор барад. Абдулҳамиди Қотиб мисолҳое, ки аз китобати форсӣ истихроҷ намуда буд ба забони арабӣ интиқол намуд. Аз ин рӯ хутбаҳо ва номаҳои форсӣ ҳамонанд, ки хутбаҳо ва номаҳои арабӣ аст ва дар бисёре аз зарбулмасалҳои форсӣ аз назари маъно ва санъати калом монанди зарбулмасалҳои арабӣ аст ва дар баъзе аз онҳо лафзи форсӣ аз арабӣ фасехтар мебошад” (2, 69). Арабҳо аз шеваи нигориши номаҳои тоисломии эронӣ низ мутаассир шудаанд. Кристенсен дар бораи номаҳои рӯзгори сосонӣ менависад: “Исноди расмӣ ва номаҳои хусусӣ ҳамеша мебоист ба сурати маснӯъ ва сабки муқаррар таҳрир гардад, дар ин номаҳо нақл аз қавли бузургон, насоеҳи ахлоқӣ, пандҳои динӣ, ашъору латифаҳо ва амсоли он ворид мешуд” (8, 94).

Ҷоиз ба таъкид аст, ки номаи мазкур сармашки қори нависандагони баъдина қарор гирифтааст. Тасдиқи ин матлабро дар адабиёти арабизабон аз китоби “Адабу-л-қотиб”-и Ибни Қутайба, “Адабу-л-қуттоб”-и Ибни Сулӣ, “Синаату-л-қуттоб”-и Абӯ Ҷаъфари Нухҳос, “Китабу-л-қуттоб”-и Ибни Дуруставайҳи, “Субҳу-л-аъшо фи синаати-л-иншо”-Қалқашандӣ, “Ғуняту-л-қотиб”-и Ҳасан ибни Абдулмуъминини Хуӣ, “Насру-д-дурар”-и Абӯсаъд Мансур ибни Ҳакам ибни Ҳусайни-л-Обӣ, ва дар адабиёти форсу тоҷик аз китобҳои “Қобуснома”-и Қайковус, “Ҷаҳор мақола”-и Низоми Арӯси Самарқандӣ, “ат-Тавассул ила-т-тарассул”-и Муҳаммад ибни Муиди Бағдодӣ “Дастури дабири”-и Муҳаммад ибни Абдулҳолиқи Меҳанӣ ва низ дар як фасла аз китоби “Насихат-ул-мулк”-и Муҳаммад Ғаззоӣ ба унвони “Андар зикри дабирон ва ҳунармандии эшон”, “Ҷавомеъ-ул-ҳикоят”-и Муҳаммад Авфии Бухорӣ, “Атабату-л-катаба”-и Алӣ ибни Аҳмади Қотиб ва “Дастуру-л-қотиб фи таъйини-л-маротиб”-и Муҳаммад ибни Ҳиндушоҳи Наҳҷувонӣ зикр намуд. Зеро дар китобҳои номбурда мушоҳида мешавад, ки суҳан оид ба шарту шароити нависандагӣ ва он чи ба нависандагон зарур аст суҳан меравад. Қайковус дар китоби худ “Қобуснома” дар боби сиву нӯҳум дар бораи “Ойини қотиб ва шароити қотибӣ” ба фарзанди худ насихат намудааст. Агар номаи мавсуффо бо номае, ки Абдулҳамиди Қотиб онро ба дабирон нигоштааст ба муқойиса бикашем, маълум мешавад, ки номаи мазкур дар пайравӣ аз суннатҳои номанигории Абдулҳамид дар муҳити нав ба таълиф омадааст. Масалан дар номаи Абдулҳамиди Қотиб омадааст: “... дар навиштани хат бикӯшед, зеро он зевари расоили шумост...” (12, 48). Шабеҳи ин матлабро Қайковус дар номаи худ мегӯяд: “Бидон эй писар, ки агар дабир бошӣ, бояд ки бар суҳан қодир бошӣ ва

хатти некӯ дорӣ ва таҷовуз кардан дар хат одат нақунӣ ва бисёр набиштан одат кунӣ, то мохиртар бошӣ дар навиштан” (6,145). Баъд аз он ки Кайковус фарзанди худро аз шарту шароити нависандагӣ таълим медиҳад, боз таъкид медорад, ки низ дар донишони илми ҳисоб тавоно бошад ва асрорро пинҳон дорад, чунончӣ: “Ва бар ҳисоб қодир бош...ва бузургтарин ҳунаре котибро забон нигоҳ доштан аст ва сирри валинеъмат нигоҳ доштан аст...” (6, 150) Айни ҳамин маънӣ дар номаи Абдулҳамид омадааст: “...дар илми ҳисоб низ ғофил набошед ...поқдоманию инсофро пешаи худ қунед ва асрорро пинҳон доред...” (7,1,86).

Афзун бар ин дар “Чаҳор мақола”-и Низоми Арӯси Самарқандӣ низ чанд андешаю афкор дар пайравӣ аз номанигории Абдулҳамиди Котиб омадааст, чунончӣ: “Пас одат бояд кард ба хондани каломи раббонӣ ва ахбори Мустафо, осори саҳоба ва амсоли араб ва калимоти Аҷам...барои дабирон лозиманд”(10,33). Шабехи ҳамин маънӣ дар нома ба дабирон чунин зикр шудааст: “Фанҳои мухталифи адабро фаро гирид ва дар дин андеша қунед, ба Қуръони Парвардигор ва фароизи динӣ олим бошед, забони арабӣ ва адаби онро биёмӯзед...” (7, I,86).

Ба дунболи ин ду нависандаи бузург Муҳаммад Авфии Бухорӣ низ дабирро аз шахсони зарурӣ дар дарбор ҳисобидааст: “Ҳеҷ саноате аз ҳирфати дабири шарифтар нест, ки дабирон маҳраи асрори мулк ва нозири умури давлат...мебошанд”.(15,495) Абдулҳамиди Котиб низ нависандагонро дар олитарин табақаи мардум қарор додааст: “Парвардигор нависандагонро дар олитарин табақоти мардум қарор дода, онҳоро аз дигар табақаи мардум болотар ғардонидаст, зеро бо онҳо умури ҳилофат низом меёбад ва умури он сомон мепазирад” (7, I, 85).

Аз мутолиаи баррасии рисолаи мазкур равшан мегардад, ки Абдулҳамиди Котиб дар рисолати нависанда ва шеваю шартҳои нигорандагӣ аз андешаҳои арзишманд ва дорои аҳамияти волоеро баён дошта, ки ин мулоҳизоти мавсуф баъд аз гузашти чандин аср ҳанӯз ҳам боиси истиқболу пазириш ва пайравӣ мебошад.

Дигар аз таъсири номаҳои паҳлавӣ ба номаҳои Абдулҳамиди Котиб ин бевосита номае мебошад, ки дар васфи бародарӣ нигоштааст. Ин номаро Абдулҳамид перомунӣ ахлоқ, равобити дӯстӣ, тарзи муносибат бо дӯст, эҳтироми хонаводагӣ, муносибати бародару додар, муҳаббату рафқат ва чанд матолиби марбут ба ин мавзӯ нигоштааст. Ба андешаи Абдулҳамиди Котиб мардуми ҳар ҷомеа ба равобити бародарӣ ниёз доранд ва аз ҳоли яқдигар бояд ғофил набошанд. Дар хусуси аҳамият ва арзиши ахлоқӣ ва маърифатии номаи мазкур метавон мушаххасан зикр намуд, ки муаллиф бо нигориши ин нома ахлоқ ва одамятро дар миёни мардум ва ҷомеа муҳимтарин василаи пешрафти маънавии инсон ба шумор овардааст.

Мавзӯи ойинӣ бародарӣ аз мавзӯҳои мебошанд, ки дар аксари китобҳои тоисломии эронӣ дарҷ ёфтаанд. Дар мавриди номаи мазкур Шавқӣ Зайф дар «ал-Фанну ва мазоҳибуху фӣ-н-насири-л-арабии» чунин ибрози назар кардааст: “Номаи мазкур дар адаби ахлоқӣ нигориш ёфта, ки ин равиши маъмул дар номаҳо ва пандҳои аҳди сосонӣ ба назар мерасад ва мавриди таваҷҷӯҳи нависандагону мутарҷимони даврони нахустини исломӣ будааст. Ибни Муқаффаъ низ дар ду китоби хеш «ал-Адабу-л-кабир» ва «ал-Адабу-с-сағир» аз номаи мазкур ёдрас гардидааст” (14, 475-476). Ба ин далел метавон натиҷабардорӣ намуд, ки номаи мазкурро Абдулҳамиди Котиб бевосита дар таълифи номаҳои паҳлавӣ иншо намудааст. Пас аз Абдулҳамид дар насри Арабу Аҷам таълифоти китобҳои мустақил дар ин бахш вусъат пайдо намуд. Аз бузургони ин майдони ҳунар, метавон Саҳл ибни Ҳорун, Алӣ ибни

Убайдаи Райхонӣ, Чабал ибни Язид ва Ибни Қутайба (3,146) ва дар насри форсу тоҷик аз номаҳои Мавлоно Ҷалолиддини Румӣ, Санои Ғазнавӣ ва аз “Қобуснома”-и Кайковус аз анъанаҳои номанависӣ дар адабиёти форсу тоҷик муаррифӣ намуд.

Дар баробари таъсири осори паҳлавӣ таъсири осори ҷунӣ низ ба номаҳои Абдулҳамид ба ҷашм мерасанд. Мисоли ин иддао “Номаи Абдулҳамиди Котиб аз сӯи Марвон ибни Муҳаммад ба писар ва валиаҳди ӯ-Абдуллоҳ” мебошад. Номаи мазкур аз тӯлонитарини номаҳои Абдулҳамиди Котиб мебошад. Номаи мазкурро метавон ба ду бахш тақсимбандӣ кард:

а) Одобу ахлоқи кишвардорӣ

б) Дастурамали низомӣ

а) Одобу ахлоқи кишвардорӣ. Бахши аввали рисола, ки бо зикри одобу ахлоқи кишвардорӣ оғоз ёфтааст, онро Абдулҳамиди Котиб мустақиман аз номаҳои сосонӣ сармашқи кори худ қарор додааст. Ба тариқи мисол метавон аз номаи Абдулҳамид иқтибос овард, ки бештар ба “ал-Адабу-кабир”-и Ибни Муқаффаъ ва “Аҳди Ардашер ба писараш Шопур” шабоҳат дорад (5,245-279; 1,121-122). Ҷунӣ: “Ва аз ҷумлаи ин ту қорҳои дар назар доштаатро ба даст гирӣ, ба лашқарат эҳсон намоӣ, асроратро ниҳон намоӣ, кинаҳоятро бо инсоф даво намоӣ ва нафсатро пайрави адолат соӣ, айбҳоятро маҳфуз гардонӣ, ақлатро аз халали офатҳо нигоҳ дорӣ, сабрро аз малол омадан ва аз даст рафтани амал муҳофизат намоӣ”...(7.X.199)

б) Дастурамали низомӣ. Дар ин маврид Абдулҳамид ҳам номаҳои паҳлавӣ ва ҳам ҷунӣ сармашқи кори худ қарор додааст. Аммо ин бар он далолат намекунад, ки маҳз таъсири номаҳои ҷунӣ дар осори Абдулҳамид бошад, ҷунӣ донишманди маъруф Тоҳа Хусайн ва Шавқӣ Зайф бар ин ақида таъсири осори ҷунӣ ба осори Абдулҳамиди Котиб далел овардаанд. Ибтидои ин донишмандон танҳо дар бахши ҳамаи рисола мебошад, аммо аз дигар номаҳои Абдулҳамидро, ки бештар таъсири номаҳои паҳлавӣ ба назар мерасанд, худроӣ намудаанд ё нодида гирифтаанд (11, II.440-444). Бояд қайд намуд, ки пас аз истилои арабҳо аксари китобҳои паҳлавӣ тавассути мутарҷимони эронӣ, ки зикрашон дар боло гузашт. Ба ақидаи муҳаққиқ агар дар ин бахши рисола таъсири номаҳои ҷунӣ ба назар расад, пас он натиҷаи таъсири мустақими осори ҷунӣ набуда, балки унсурест, ки аз осори тоисломии эронӣ ба эҷодиёти ин нависанда роҳ ёфтааст. Метавон дар ин бахш дар бораи фиреб ва ҷиғуна муомила намудан бо душманонро ном бурд, ки онро Арасту ба Искандар маслиҳат додааст. Бояд қайд намуд, ки номаи Арасту ба Искандарро дар китоби «ас-Саъода ва-л-исъод» нақл шудааст (9,332). Ин асар аз ҷониби адиб ва файласуф Абулҳасани Омирӣ, ки дар асри ҷаҳонӣ ҳамаи умр ба сар бурдааст, таълиф гардидааст. Арасту ба Искандар дар боби фиреб додани душман ҷунӣ мефармояд: «Мактуб навис ба он нафаре, ки ба душманат сардор ҳастанд ва қувваи бештар доранд ва ба душманат бисёр насихатгар ҳастанд, то ба ин васила дар дили душманат нисбати он дӯсти душманат тарс барқарор соӣ ва кӯшиш кун, ки номаи ту ба дасти посбонони душманат биёфтад» (9,332). Шавқӣ ҳамаи маънӣ Абдулҳамид дар номаи мазкур зикр намудааст: «Ба сӯи душманат ҷосусонро бифиреб ва ба раисону сардорашон мактуб навишта, ба онҳо бахшишҳо ва вақолатҳоро ваъда бидеҳ...ва онҳоро водор намое, ки ба дӯстонашон ҳуҷум кунанд, агар нерӯи ҳуҷум қардан надоранд аз ӯ дурӣ ҷӯянд. Ба баъзеи онон китобҳоро таъриф накун, ки гӯӣ он китобҳо бар китоби онҳо раддия бошанд ва аз забони онҳо китобҳое навис, ки онҳоро ба сӯяш ҷалб созад. Ва он китоби соҳибонашонро бар зидди онҳо барангезад ва онҳоро назди соҳибашон мавриди тӯҳмат ва шубҳа қарор диҳад» (7.X.231). Ё

Арасту ба Искандар дар бораи чи гуна бо душман рафтор намуданро таълим медиҳад: «Нисбати душманат чунон гумон бар, ки ӯ соҳиби қувваи бузург аст, пас тибқи чунин гумон бо ӯ рафтор намо. Қабл аз он ки муддат тӯлонӣ гардад, сӯи ӯ қасд намо. Ҷои даридаро дарбех кун, пеш аз он ки туро шарманда кунад» (9, 332). Шабехи ҳамин маънӣ дар рисолаи мазкур чунин омадааст: «Аз он хабаре, ки нисбат ба хатари душман ба ту расидааст бояд эҳтиёт шавӣ ва аз ҳама бештар хатари душмантро бузург дон ва чунон пиндор, ки душманат эҳтиёткор аст ва дар фиреб қавӣ аст» (7.X.213).

Ба ойинҳои ҳарбии тоисломии эронӣ Абулҳасани Омирӣ дар китоби хеш «ас-Саодату ва-л-исъод» низ зимни нақл аз ойини ҳарб дар даврони Сосонӣ ишора намудааст. Дар ин китоб номаи Шопур ба фарзандаш Хурмуз иқтибос шуда ва он фарогири дастурҳои ҳарбӣ аст. Аз ҷумла, яке аз дастурҳо бад-ин шева аст: «Ба сари ҳар сад нафар сардоре қарор бидех» (9,331). Айни ҳамин маъниро Абдулҳамид чунин ба қалам овардааст: «Сипас ба ҳар сад нафар мард, мардеро, ки аз наздикони ту аст, воӣ бигардон» (7.X.230).

Дар фарҷоми суҳан метавон зикр намуд, ки номаи мазкур дар пайравӣ аз суннатҳои номанигории адабиёти тоисломии араб, аз ҷумла паҳлавӣ ва юнонӣ инъикос ёфтаанд.

Ҳамин тариқ, Абдулҳамиди Котиб бо донишу истеъдоди нависандагӣ дар адабиёти арабизабон ва форсу тоҷик асосгузори жанри тарассул шинохта шуд. Ӯ тавассути сеҳри қалами худ бо эҳё намудани осори тоисломии эронӣ тавонист, насри арабро ҷаззобу ҷолибтар намояд. Дар эҷодиёти ин нависанда масоили адабиву ахлоқӣ, иҷтимоӣ сиёсӣ ва ҳарбӣ бо анъана ва суннатҳои тоисломии эронӣ роҳ ёфтаанд. Огоҳии Абдулҳамиди Котиб аз суннатҳои номанигории фарҳангу тамаддуни тоисломии эронӣ, ки дар ағлаби номаҳои ӯ, хосса тан дар “Рисола ила-л-кутуб”, “Дар васфи бародарӣ”, “андарзномаҳо” ва “Номаи Абдулҳамиди Котиб аз сӯи Марвон ибни Муҳаммад ба писар ва валиаҳди ӯ-Абдуллоҳ” ба таври бориз ба назар мерасанд, имкон медиҳад, ки ҳулосаҳои зерин матраҳ шаванд:

1. Қисме аз номаҳои Абдулҳамиди Котиб дар пайравӣ аз ойинҳои тоисломии эронӣ таълиф ёфтаанд, ҳарчанд ки мӯҳтавои онҳо мутобиқ бо воқеияти замони муаллиф аст.

2. Дар “Нома аз сӯи Марвон ибни Муҳаммад ба писар ва валиаҳди ӯ-Абдуллоҳ”, ки моҳиятан аҳдномаест, ки аз ҷониби соҳибсалтанат ба ҷонишини хеш дар мавзӯоти марбут ба одоби кишвардорӣ, тадбири мулк ва сиёсатҳои ҷангӣ таълиф шудааст, суннатҳои андарзнависии сиёсии замони Сосониён мавриди истиқбол ва истифодаи муаллиф қарор гирифтаанд.

3. Баъзе аз аносири юнонӣ, ки дар осори Абдулҳамид ба назар мерасанд, ба номаҳои ӯ на ба таври мустақим, балки тавассути адабиёти тоисломии эронӣ роҳ ёфтаанд.

4. Абдулҳамиди Котиб дар поягузории насри фаннии арабизабон ба суннатҳои адабиёти тоисломии эронӣ таъкил кардааст, вале ин суннатҳоро ба муҳити нави исломию арабӣ ва муқтазоёти даврони ҷадиди сиёсӣ мутобиқ ғардондааст.

Список использованной литературы:

1. Аббос, Эҳсон. *Маломиху юнонияти фи-л-адаби-л-арабиййи (Греческие элементы в арабских литературах)*. – Бейрут, 1993

2. Аскарӣ, Абӯҳилол. *Ас-синоатайн (Книга о двух литературных искусствах)*. / Абӯҳилол, Аскарӣ. – Миср, 1952. – 528 с.
3. Зохидов, Н. *Арабоязычная проза персидско-таджикской литературы в VIII-IX веках*. / Н. Зохидов. – Худжанд: Нури маърифат, 2004. – 402 с.
4. Ибн Кутайба. *Уюн ал-ахбор (Источники рассказов)*. Том 1. / Ибн Кутайба. – Каир: Дор ал-Миср, 1996. – 349 с.
5. Ибни Муқаффаъ, Абдуллоҳ. *Осори Ибни Муқаффаъ (Произведение Ибн Мукаффаа)*. – Бейрут: 1989. – 344 с.
6. Кайковус, Унсурулмаолӣ. *Қобуснома (Кабуснама)*. / Унсурулмаолӣ, Кайковус – Душанбе, 2007. – 200 с.
7. Калкашанди, Абул Аббас. *Субҳ ал-аъшо фи синоат ал-иншо (Светоч для слепого в чистописании)*. Том 10. / Абул Аббас, Калкашанди. – Каир: Дор ал-Миср, 1916. – 475 с.
8. Кристинсин Артур. *Эрон дар замони Сосониён (Иранцы в эпоху Сасанидов)*. / Артур, Кристинсин. – Техрон, 1384. – 712 с.
9. Омирӣ, Абулҳасан. *ас-Саодату ва-л-исъод (Счастье и осчастливливание)*. / Абулҳасан, Омирӣ. – Техрон, 1336. – 220 с.
10. Самарқандӣ, Низомӣ арӯзӣ. *Чаҳор мақола (Четыре беседы)*. / Низомӣ арӯзӣ, Самарқандӣ. – Душанбе, 1986. – 160 с.
11. Таха, Хусайн. *Мин таърих ал-адаб ал-араби (Из истории арабской литературы)*. Том.1-3 / Хусайн, Таха. – Бейрут: Дор ал-илм, 1980. – 480 с.
12. Джахишияри, Мухаммад ибн Абдус. *альВузара ва-лқуттаб (Книга о везирях и писцах)*. Перевод Абул Фазл Таботабои / Мухаммад ибн Абдус, Джахишияри. – Техрон 1348. – 439 с.
13. Джахиз, Амр ибн Бахр. *Аль-Баян в-ат-табийн (Книга ясного изложения и разъяснения)*. Т.1-2. / Амр ибн Бахр, Джахиз. – Миср 1993
14. Шавки, Зайф. *Таърих ал-адаб ал-араб. (История арабской литературы)* / Зайф, Шавки. – Каир: Дор ал-маориф, 1999. – 576 с.
15. Шарҳи аҳвол ва ашъори шоирони бедевор дар қарнҳои 3-4-5 ҳиҷрии қамарӣ. *Тасҳеҳи Маҳмуди Мудаббирӣ*.-Техрон, 1370

Reference Literature:

1. Abbos, Ekhsan. *Greek Elements in Arabian Literature*. – Beirut, 1993
2. Askari, Abuhilol. *The book about two Literary Arts*. // Abuhilol Askari. – Misr, 1952. – 528 pp.
3. Zokhidov N. *The Prose of Persian-Tajik Literature in the VIII-th – the IX-th Centuries Written in Arabic* // N. Zokhidov. – Khujand: Light of Enlightenment, 2004. – 402 pp.
4. Ibn Kutauba. *Sources of Short Stories. V.1* // Ibn Kutayba. – Cairo: Dor-al-Misr, 1996. – 349 pp.
5. Ibni Mukaffa, Abdullokh. *The Works by Ibn Mukaffa*. – Beirut, 1989. – 344 pp.
6. Kaikovus, Unsurulmaoli. *Kabusnoma* // Unsurulmaoli Kaikovus. – Dushanbe, 2007. – 200 pp
7. Kalkashandi, Abul Abbas. *Luminary for the Blind in Calligraphy. Volume 10* // Abul Abbas Kalkashandi. – Cairo: Dor al-Misr. *The Tree of Cognition*, 2016. – 475 pp.
8. Christensen, Arthur. *Iran in the Epoch of the Sasanids* // Arthur Christinsen. – Tehran, 1384 hijra. – 712 pp.

9. Omiri Abulhasan. *Happiness and Making Happy* // Abulhasan Omiri. – Tehran, 1336 hijra. – 220 pp
10. Samarkandi, Nizomi Aruzi. *Four Conversations*. // Nizomi Aruzi Samarkandi. – Dushanbe, 1986. – 160 pp.
11. Taha, Husayn. *From the History of Arabic Literature. Volumes 1-3* // Husayn Taha. – Beirut: *The Tree of Science*, 1980. – 480 pp.
12. Djakhshiyari, Mukhammad ibn Abdus. *The Book about Vezirs (Ministers) and Scribes*. Translated by Abul Fazl Tabotaboi // Mukhammad ibn Abdus Djakhshiyari. – Tehran, 1348 hijra. – 439 pp.
13. Djahiz, Amr ibn Bakhr. *The Book of Clear Rendering and Explication*. VV. 1-2 // Amr ibn Bakhr Djahiz. – Misr, 1993
14. Shavki, Zaif. *The History of Arabian Literature* // Zaif Shavki. – Cairo: *The Tree of Enlightenment*, 1999. – 576 pp.
15. *Biographies and Legacy of the Poets of the III-d, the IV-th, the V-th Centuries who had no Divans of their Own*. Compiler: Makhmud Modabbiri. – Tehran, 1370 hijra

УДК 82
ББК 83.3(0)9

МЕРОСИ НАСРИИ АҲМАДИ ҶОМ *Мирзохофизиён Мехрафкан Мирзохофиз,*
докторанти (Phd) МТД “ДДХ ба номи акад.
Б.Гафуров” (Тоҷикистон, Хуҷанд)

ПРОЗАИЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ АХМАДА ДЖОМИ *Мирзохофизиён Мехрафкан Мирзохофиз,*
докторант (Phd) ГОУ “ХГУ им. акад.
Б. Гафурова” (Таджикистан, Худжанд)

AHMAD JOMI'S PROSAIC HERITAGE *Mirzohofiziyo Mehrafkan Mirzohofiz,*
Doctoral student of the State Educational Institute
“Khujand State University named after acad. B.G.Gafurov”
(Tajikistan, Khujand) **E-MAIL:** mirzohofiz@mail.ru

Калидвожаҳо: Осори насрӣ, адабиёти ирфонӣ, Аҳмади Ҷом, Жандапил, “Анису-т-таибин”, “Равзату-л-музнибин”, “Мифтоҳу-н-наҷот”, “Сироҷу-с-саирин”, “Бихору-л-ҳақиқат”, “Кунузу-л-ҳикмат”

Дар мақола осори насри Аҳмади Ҷом муаррифӣ шудааст. Муаллиф дар мақола асарҳои “Анису-т-таибин”, “Равзату-л-музнибин”, “Мифтоҳу-н-наҷот”, “Сироҷу-с-саирин”, “Бихору-л-ҳақиқат”, “Кунузу-л-ҳикмат” ва “Рисолаи Самарқандия”-и Аҳмади Ҷомро дар алоҳидагӣ мавриди баррасӣ қарор додааст. Зимни баррасӣ ба мундариҷа, сабки таълиф, нусхашиносӣ ва хусусиятҳои адабии осори насри Аҳмади Ҷом таваҷҷуҳи хоса зоҳир гардидааст. Зикр гардидааст, ки Аҳмади Ҷомӣ муаллифи беиштар аз даҳ асари мансур буда, то имрӯз ягон асари насри ӯ дар Тоҷикистон ҷоп нашудааст ва ба муомилоти илмӣ кашидани онҳо ба руидаи беиштари адабиётшиносии тоҷик мусоидат хоҳад кард.

Ключевые слова: Прозаические произведения, мистическая литература, Ахмад Джомӣ, “Жандапил”, “Анису-т-таибин”, “Равзату-л-музнибин”, “Мифтаху-н-наджат”, “Сираджу-с-саирин”, “Бихару-л-хакикат”, “Кунузу-л-хикмат”

Представлено прозаическое наследие Ахмада Джомӣ. Исследованы особенности мистических произведений “Анису-т-таибин”, “Равзату-л-музнибин”, “Мифтаху-н-наджат”, “Сираджу-с-саирин”, “Бихару-л-хакикат”, “Кунузу-л-хикмат” и “Рисолаи Самарқандия”. Уделено пристальное внимание содержанию, кодикологии и литературным особенностям прозаического наследия Ахмада Джомӣ. Отмечено, что перу Ахмада Джомӣ принадлежит более десяти прозаических произведений, и до сегодняшнего дня ни одно из них не опубликовано и не стало объектом исследования. Введение в научный оборот прозаических произведений Ахмада Джомӣ, несомненно, будет содействовать дальнейшему развитию таджикского литературоведения.

Key-words: prosaic literary productions, mystical literature, Ahmad Jomi, “Zhandapil”, “Anisu-t-taibin”, “Ravzatu-l-muznibin”, “Miftahu-n-najat”, “Siraju-s-sairin”, “Biharu-l-hakikat”, “Kunuzu-l-hikmat”

The article under consideration introduces the reader into Ahmad Jom's prosaic heritage. The author of the article canvasses the peculiarities of the following literary productions "Anisu-t-taibin", "Ravzatu-l-muznibin", "Miftahu-n-nadzhah", "Siraju-s-sairin", "Biharu-l-hakikat", "Kunuzu-l- Hikmat" and "Risolai Samarkandia" by Ahmad Jomi separately.

In the course of the study, the author paid close attention to the content, codicology and literary peculiarities of Ahmad Jomi's prosaic heritage.

Таҳқиқи мероси мансур ва омӯзиши адабии онҳо аз самтҳои муҳими пажӯҳишҳои филологӣ ба ҳисоб меравад. Дар ин замина осори насрии Аҳмади Ҷом аз аҳамияти хоса бархурдор мебошад. Бо он ки ин гурӯҳи осори ӯ арзишҳои зиёди адабиро дар худ доранд, то ҳол дар адабиётшиносии тоҷик мавриди таҳқиқи хоса қарор нагирифтаанд.

Дар таҳқиқоти Бадеъуззамони Фурузонфар, Забеҳуллоҳи Сафо, Қосим Ғанӣ, Абдулхусайни Зарринқӯб маълумоти мухтасаре роҷеъ ба ҷаҳони ҳоси ирфонии Аҳмади Ҷом мавриди суҳан рафтааст. Дар адабиётшиносии тоҷик Холиқ Мирзозода доир ба рӯзгор ва мероси Аҳмади Ҷом маълумоти мухтасар дода, дар бораи маслаки ӯ андешаронӣ намудааст [9, қ.1, с.106-110]. Муҳаққиқи мазкур чанд рубоиву ғазалро аз Аҳмади Ҷом иқтибос оварда, ба зикри асомии осори насрии ӯ иқтифо варзидааст [9, қ.1, с.107].

Дар адабиётшиносии тоҷик низ метавон аз “Энциклопедияи советии тоҷик” ва “Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик” дар бораи орифи мазкур маълумот пайдо кард, ки ҳарду ба қалами адабиётшинос Аълоҳон Афсаҳзод тааллуқ дорад. Ин муҳаққиқ низ танҳо номи осори насрии Аҳмади Ҷомро қайд намудааст [25, қ.1, с.335].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон танҳо гулчини ғазалҳои Аҳмади Ҷом бо номи “Жандапил (Гулчин аз девон)” ҷоп гардидааст [6]. Аммо, ҳамон гуна ки ишора шуд, дар мавриди осори мансури Аҳмади Ҷом таҳқиқи хоса анҷом напазируфтааст.

Мероси насрии Аҳмади Ҷом дар байни осори ирфонии аҳди ҳеш мақоми баланд дорад. Зикри шахсият ва осору афкори ӯ дар ашъору осори донишмандони ҳамзамон ва баъдина ба мисли Ҳаким Санои Ғазнавӣ, Яъқуби Ҳиравӣ, Ҳамдуллоҳи Муставфӣ, Ибни Батута, Давлатшоҳи Самарқандӣ, Абдурахмони Ҷомӣ, Алишери Навоӣ, Ҳоҷӣ Халифа, Дорошукӯх ва дигарон далели ин назар аст.

Тасҳеҳ ва нашри осори насрии Аҳмади Ҷом дар қаламрави забони форсӣ низ ин назарро таъйид менамояд. Дар ин замина хидматҳои Алиӣ Фозил, Ядуллоҳ Баҳмани Мутлақ, Сайидмуҳаммади Ростӯ ва Ҳасан Насири Ҷомӣ шоистаи зикр аст. Бо мақсади кӯшиш дар ин самт, ин ҷо ба муаррифии осори насрии бозмондаи Аҳмади Ҷом мепардозем.

“Анису-т-тоибин”. Номи пурраи асар “Анису-т-тоибин ва сиротиллоҳи-л-мубин” буда, бештар бо номи ихтисории “Анису-т-тоибин” зикр мегардад. Дар таъкираи “Ҳафт иқлим”-и Амин Аҳмади Розӣ зери фасли “Шуаро ва нависандагони иқлими робеъ” [13, қ.2, с.177], дар “Кашфу-з-зунун ӯан асмоия-л-кутуби ва-л-фунун”-и Ҳоҷӣ Халифа [21, қ.1, с.197] ва дар “ал-Ансоб”-и Самъонӣ зери фасли “Ҳарфи чим” [16, қ.2, с.13] ба сурати “Анису-т-тоибин” ном бурда шудааст. Мустаҳриқи рус В.Иванов асари мазкурро бо номи “Анису-т-тоибин ва сиротиллоҳи-л-мубин” ба қалам додааст [2, с.27]. Худи муаллиф низ қисмати аввали номи асарро муносибтар медониста, зеро дар “Равзату-л-музнибин”, “Мифтоҳу-н-начот” ва “Бихору-л-ҳақиқат”-и худ бо номи “Анису-т-тоибин” аз он ёд мекунад [3, с.171; 4, с.77].

Таърихи дақиқи таълифи асари мазкур маълум нест. Ба он сабаб, ки дар дигар асарҳои Аҳмади Ҷом “Равзату-л-музнибин” (соли таълиф байни солҳои 1126-1131), “Мифтоҳу-н-начот” (соли таълиф 1128) ва “Бихору-л-хақиқат” (соли таълиф 1133) номи “Анису-т-тоибин” омадааст, метавон таъкид намуд, ки китоби мазкур дар аввали асри XI таълиф гардидааст ва зоҳиран аз нахустин асарҳои Аҳмади Ҷом ба ҳисоб меравад.

Асар аз муқаддима, оғознома ва 45 боб иборат мебошад. Масоилеро, ки дар 45 боби аср баррасӣ ёфтаанд, метавон дар ду меҳвари асосӣ бозшиносӣ намуд:

1) Ирфони назарӣ: Дар иддае аз абвоби китоб масъалаҳои назарии тасаввуф, аз қабили ақл чист ва оқил кист, маърифат чист ва ориф кист, мурид кист ва иродат чист, талаб чист ва толиб кист, фарқ миёни муъҷиза ва қаромат чист, вачд чист ва вочид кист ва ғайраҳо ба ҳс гардидаанд. Мусаллам аст, ки ин навъ масъалаҳо ба ирфони назарӣ пайванд мегиранд.

2) Ирфони амалӣ: Қисме аз бобҳо шомили мабоҳисе мебошанд, ба мисли тавба чист ва тоиб кист, ихлос чист ва мухлис кист, фарқ миёни ҳирс ва ҳиммат чист, қаноат чист ва қонеъ кист, тақво чист ва муттақӣ кист, шукр чист ва шоқир кист, сабр чист ва собир кист ва ғайраҳо мавриди таҳлилу баён қарор гирифтаанд [2, с.15-17].

Кӯтоҳтарин боби асар ин боби севвум ва тӯлонитари онҳо боби чилу севвум мебошад. Дар асари мазкур масъалаҳо асосан аз ду ҷузъ иборат мебошанд. Миқдори ками бобҳо аз як масъала иборатанд. Миқдори масъалаҳоро дар номи бобҳо дида метавонем.

Дар асари “Анису-т-тоибин” Аҳмади Ҷом кӯшида, то матни он сода, раван ва оммафаҳм берун ояд. Аҳмади Ҷом барои тақвияти андешаи хеш аз ашъори суханварони арабу аҷам, зарбулмасалу мақол ва ақволу аҳволи орифон тамассул меҷӯяд. Аҳмади Ҷом кӯшидааст, то ин асари ӯ барои тоибон, баҳусус насли ҷавон, ҳамчун дастурамал хизмат намояд. Бо ин мӯҷиб, бо овардани мисолҳои дилангез аз ҳаёти тавбақорон, ба монанди Насуҳо, Фузайл ибни Иёз ва ғайра матолибро рангину муассир баён доштааст [2, с.66-81].

Чандин нусхаи хаттии ин асар дар китобхонаҳои ҷаҳон ниғаҳдорӣ мешавад, ки муҳимтарини онҳо аз ин қабил аст: Нусхаи китобхонаи Анҷумани Осиёии Бангол, воқеъ дар Калкатта, таҳти рақами 1169; нусхаи китобхонаи “Остони қудси разавӣ” (Машҳад), таҳти рақами 4054; нусха дар китобхонаи Пажӯҳишгоҳи шарқшиносии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Ўзбекистон, таҳти рақами 2781, шаҳри Тошканд; нусхаи мутааллиқ ба Муҳаммад Аъзами Ҷомии Аҳмадӣ, ки дар Ҳирот ва нусхаи китобхонаи марказии Донишгоҳи Техрон, таҳти рақами 6443 ва микрофилми он таҳти рақами 3324 қарор дорад [2, с.35-46, 17, с.163; 20, с.107-110].

“Анису-т-тоибин”-и Аҳмади Ҷом аввалан дар Лоҳур ҷопи сангӣ меёбад. Сипас 20 боби онро Алии Фозил дар ҷопхонаи Доварпаноҳ, интишороти Бунёди фарҳанги Эрон (Техрон, 1350) ва баъдан матни комили онро тавассути интишороти Тӯс (Техрон, 1368) нашр намудааст [20, с.110; 23, с.32; 24, с.216].

Дар маҷмӯъ, “Анису-т-тоибин”-и Аҳмади Ҷом аз сарчашмаҳои пурбори адабиёти ирфонӣ мебошад. Шинохти он дар адабиётшиносии тоҷик аҳамияти фаровон дорад.

“Равзату-л-музнибин”. Ин асар аз ҷумлаи осори арзишманди Аҳмади Ҷом мебошад. Номи пурраи китоб “Равзату-л-музнибин ва ҷаннату-л-муштоқин” аст. Бештар ба сурати кӯтоҳтари “Равзату-л-музнибин” ёд мешавад. Аҳмади Ҷом дар муқаддимаи асар номи онро чунин меорад: “Ин китобро “Равзату-л-музнибин ва ҷаннату-л-муштоқин” ном ниҳодем”; “Ин китобро “Равзату-л-музнибин” аз ин ном

ниҳодем” [4, с.6-14]. Дар байни солҳои 520-526/1126-1131 таълиф гардидааст. “Равзату-л-музнибин” аз осори адабиёти ирфонии форсу тоҷик буда, метавонад барои шинохти андешаҳои орифона хидмат намояд. Китоби мазкур ба султон Санҷар (1084-1157) эҳдо гардидааст.

Муаллиф дар муқаддимаи китоб чунин меоварад: “... Акнун Аҳмад ибни Абулҳасани Номикии Чомӣ ин китобро ба илҳоми Ҳақ, субҳонаҳу ва таъоло, бар номи султони олам, халладаллоҳу мулкаҳу, дар моҳи муҳаррами санаи ʔишрин ва хамсумиа (520/1126) оғози набиштан кард...” [4, с.5; 23, с.32]. Шох Қосими Анвор ин китобро бисёр сутуда ва дар васфаш абёте низ иншо намудааст:

“Равзат-ул-музнибин”-и Аҳмади Чом,

Он наҳанги муҳити баҳрошом.

Осмонест пурмаҳу Парвин,

Бӯстонест пургулу насрин

[15, с.325].

Муҳтавои китобро муаллиф дар қолаби 23 боб рехтааст. Ҳар боб дар навбати худ дорои фасле мебошад. Дар муқаддима чунин зикр менамояд: “Ва ин китобро бар бисту се (23) боб ниҳодем, то агар касе хоҳад, ки аз ин абвоб ва фусул бингарад, бар вай осон бошад, биллоҳи-л- авну ва-т-тавфиқ” [4, с.11-12].

Шеваи нигориш ва насри китоби “Равзату-л-музнибин”-и Аҳмади Чом сода, раван ва хитобии минбарӣ мебошад. Муаллиф кӯшида, то каломаш мавзун ва рӯҳнавоз берун ояд. Шайх Аҳмади Чом дар ин тасниф бо вучуди баёни он бо забони расо ва дур аз овардани гуфтори пешиниён, ба ҷанбаи адабии он аҳамияти хоса додааст.

Дар феҳристҳо ҷаҳор нусхаи дастнависи “Равзату-л-музнибин”-и Аҳмади Чом муаррифӣ шудаанд: Нусхаи китобхонаи “Маҷлиси Шӯрои миллӣ”-и ҚИЭ; нусхаи маҳфуз дар китобхонаи марказии Донишгоҳи Техрон; нусхаи китобхонаи Боязиди Истанбул ва нусхаи китобхонаи Ганҷбахши Исломобод [4, с.98-102; 11, ҷ.7, с.452; 22, с.111-115].

Матни пурраи ин асар бо муқаддима ва тавзеҳи Алии Фозил дар як ҷилд дар ҷопхонаи Ҳайдарӣ, интишороти Бунёди фарҳанги Эрон (Техрон, 1355) ҷоп гардидааст. Бори дигар китоби мазкур бо шарҳу иловаҳо дар Пажӯҳишгоҳи улуми инсонӣ ва мутолиоти фарҳангӣ (Техрон, 1382) нашр ёфтааст [20, с.114-115; 24, с.216].

Сартосари китоби “Равзату-л-музнибин”-и Аҳмади Чом саршор аз нигоштаҳои забони фареҳи мардуми Хуросон ва дурри марвориди замони муаллиф буда, баҳри адабиёти тоҷик ганҷинаи пурбори адабӣ мебошад.

“Сирочу-с-соирин”. Ин китоб аз ҷумлаи нигоштаҳои насрии Аҳмади Чом мебошад. “Сирочу-с-соирин” дар асл аз ҷор ҷилд иборат буда, мутаассифона як ҷилди он дар ҳуҷуми Чингизӣ аз байн рафтааст. Муаллиф онро дар 72-солагӣ оғоз намуда, дар 73-солагӣ ба анҷом расонидааст. Мавзӯи асосии китоб ба илоҳиёт, тиб ва нучум равона гардидааст. 75 боби асар, ки шомили се ҷилд будааст, то замони яке аз фарзандони авлоди Аҳмади Чом-Абулмакорим ибни Алоулмулки Чомӣ мавҷуд будааст. Ӯ дар асари “Хулосату-л-мақомот”-и худ (асри XV), ки ба аҳвол ва рӯзгори Аҳмади Чом бахшида шудааст, аз мавҷуд будани ин асар дар байни орифон ва дарвешони Ҳиндустон маълумот медиҳад.

Шоистаи ёдоварист, ки Шайх Аҳмади Чом дар ин асар, ки шомили ҷор ҷилд аст, ба пайванди адабиёт ва илми кимӣ таваҷҷуҳ зоҳир намудааст. Мутаассифона ҷилдҳои ин асари пуразиш дар ҳаводиси таърих аз байн рафтаанд. Танҳо 24 боби асар то замони мо омада расидааст [13, с.44-49; 14, с.102-105; 23, с.32].

Дар китобхонаи “Остони қӯдси разавӣ”-и Машҳад (Эрон), ягона нусхаи хаттии ин асари пурарзиши адабӣ мавҷуд мебошад, ки таҳти шумораи 2465 ниғаҳдорӣ мешавад То ҳол намунаи дигаре аз он ба даст наомадааст [11, ҷ.7, с.474; 20, с.115-117].

Нахуст Алӣ Фозил мунтахаби матни “Сирочу-с-соирин”-ро дар “Муассисаи чоп ва интишороти Остони Қудси Разавӣ” (Машҳад, 1368) чоп менамояд. Сипас, Ҳасан Насири Ҷомӣ китоби мазкурро дар Пажӯҳишгоҳи улуми инсонӣ ва мутолиоти фарҳангӣ (Техрон, 1389) бо тасҳеҳу тавзеҳ рӯи нашр меоварад [14, с.102-105; 23, с.32; 24, с.216].

Китоби “Сирочу-с-соирин”-ро метавон асари ахлоқӣ-иҷтимоӣ донист.

“Мифтоҳу-н-начот”. Китоби “Мифтоҳу-н-начот”-и Аҳмади Ҷом аз муҳимтарин асари муаллиф буда, дар давраи камолоти илмиву маънавии ӯ, пас аз синни 80 солагӣ (522/1128) навишта шудааст. Зеро аз муқаддимаи “Мифтоҳу-н-начот” бармеояд, ки муаллиф ин китоби худро баъд аз як қатор асарҳои хеш навиштааст [3, с.62; 25, с.335].

Аҳмади Ҷом сабаби таълифи китобро “дар либоси тавба ба бар қардан”-и фарзандаш Начмиддин Абӯбакр ва “таъмини ниёзи солиқон” қаламдод намудааст [3, с.63-64].

Дар сарчашмаҳои илмӣ-адабӣ вақте аз Аҳмади Ҷом ёд шавад, зикри “Мифтоҳу-н-начот”-и ӯ низ ба миён меояд, ки зоҳиран аз шуҳрат доштани асари мазкур дар байни дигар осори муаллиф дарак медиҳад.

Китоб дар қолаби муқаддима, ҳафт боб, ду фаслу як ҳикоя ва як воқеа рехта шудааст. Мавзӯ ва муҳтавои асосии китоби “Мифтоҳу-н-начот”-и Пири Ҷомро дастуроти амаливу назарии равандагони роҳи тариқат ташкил мекунад. Муаллиф зимни баҳс оид ба ҷӣ гуна тавба қардани тоибон, қаноат, самоӣ дарвешон, сифоти арбоби ҳақиқат, аҳамияти илмомӯзӣ ва маърифат таваҷҷуҳи хоса мабзӯл дошта, матолибро бо зикри мисолҳои сода ба хонандагон баён намудааст.

Имрӯз дар Туркия (ду нусха), таҳти шумораи 1728 дар китобхонаи Асъад Афандӣ ва таҳти рақами 1249 дар Музеи Куня; дар китобхонаи Донишгоҳи Тубингани Олмон, таҳти шумораи 1716; дар Музеи салтанатии Вен (Утриш), шумораи нусха 1676 ва дар китобхонаи Вазорати иттилоот ва култури Афғонистон (шаҳри Кобул), умуман панҷ нусхаи хаттии нодир аз китоби пурарзиши “Мифтоҳу-н-начот” маҳфуз мебошад. Аз байни ин нусхаҳои нодир нусхаи аз ҳама қадимтарин ин нусхаи дар Музеи салтанатии Вен (Утриш) мавҷудбуда махсуб мегардад [3, с.29-37; 11, ҷ.7, с.929; 20, с.121-123].

“Мифтоҳу-н-начот”-и Аҳмади Ҷом аз ҷониби Алӣ Фозил бо муқоисаву муқолаи нусхаҳои панҷгонаи мавҷуди он, ки дар китобхонаҳои дунё ниғаҳдорӣ мегарданд, тасҳеҳ ёфта, соли 1347 дар Техрон ба чоп расидааст. Дар маҷмӯъ, “Мифтоҳу-н-начот”-и Аҳмади Ҷом аз ҷумлаи сарчашмаҳои пурбори адабиёти ирфонии форсу тоҷик буда, дар худ ғавоиди фаровони адабро ҷой додааст.

“Бихору-л-ҳақиқат”. Аз осори Аҳмади Ҷом, ки то ба имрӯз чоп нагардидааст. Ин асарро Аҳмади Ҷом соли 527/1133 дар як ҷилд ва 18 боб тасниф намудааст. Шайхӣ Ҷом дар ин китоб ба мавзӯоте ҷун басту таҳлили мабоҳис ва андешаҳои суфӣна сару қор гирифтааст. Ӯ бинобар хоҳиши муридон ва ҳозирони маҷлис ин асарро ба мисоли асари дигари хеш “Қуноз-ул-ҳикмат” бо як сабки дилнишин ва омӯзанда баҳри қуллӣ ҳаводоронаш дар заминаи тарҷума ва тафсири оятҳои Қуръон, бо таваҷҷуҳ ба илми қироат ба қалам овардааст [11, ҷ.7, с.141; 12, с.115-136; 20, с.126-131; 23, с.32].

Имрӯз дар китобхонаҳои давлатҳои Туркия ва Афғонистон ду нусхаи хаттии нодир аз “Бихору-л-ҳақиқат”-и Аҳмади Ҷом маҳфуз мебошад: Нусхаи Ҳирот,

моликияти Муҳаммад Аъзам ибни Шайх Султон Аҳмади Чомии Аҳмадӣ - яке аз боқимондагони авлоди Пири Чом ва нусхаи Китобхонаи умумии Истанбул, нусха дар китобхонаи мазкур таҳти шумораи 3678 қарор дорад [11, ҷ.7, с.141; 20, с.126-131].

Асари “Бихору-л-ҳақиқат”-и Аҳмади Чом дорои мавзуоти ирфонӣ ба тарзи гиро ва дилпазир мебошад.

“Кунузу-л-ҳикмат”. “Кунузу-л-ҳикмат” охирин асари Аҳмади Чом мебошад. Зеро “Анису-т-тоибин” дар аввали асри XI, “Равзату-л-музнибин” (соли таълиф байни солҳои 1126-1131), “Мифтоҳу-н-наҷот” (соли таълиф 1128), “Бихору-л-ҳақиқат” (соли таълиф 1133) ва “Рисолаи Самарқандия” (рисолаи фишурда дар посух ба пурсишҳо, дар сарчашмаҳои илмӣ-адабӣ соли таълифи он дақиқ намодааст) таълиф гардидаанд. Муаллиф ин асарро соли 533/1146 дар охири ҳаёти худ навиштааст. Ба эҳтимоли зиёд китоб дар Ҳирот оғоз ва анҷом пазируфтааст, зеро муаллиф дар охири китоб (боби бистум) чунин ёдоварӣ менамояд: “Як сол зиёдат аст, то ман дар ин вилояти Ҳирот омадам ва ҷустуҷӯ мекунам, то ҳеҷ кас ёбам, ки аз вай чизе ёд гирам. Ва агар аз он чӣ мо донему дорем чизе ба вай диҳам, ҳеҷ кас наёфтам” [5, с.167].

Доир ба номи китоб ва сабаби таълифи он муаллиф дар муқаддимаи асар чунин меоварад: “Ин китобро “Кунузу-л-ҳикмат” ном ниҳодем ва дар ин китоб бисёр дурру ҷавоҳир аст, ҳар ки бартавонад гирифт”.

Муҳтавои асосии китоб ба масъалаҳои заминавии ирфон алоқаманд мебошанд. Аҳмади Чом муҳтавои асарро дар 20 боб ва 14 фасл рехтааст. Аз ин теъдод нима ба тафсири ирфонии оёт (аз боби дуввум то боби ёздаҳум) ва нима дигар (боби аввал ва аз боби дувоздаҳ то боби бистум) ба андешаҳои ирфонии ӯ бахшида шудааст. Нуктаи дигари қобили зикр дар бораи сохтори таркибии китоб хатми бобҳои он мебошад. Баъзе бобҳо бо ҷумлаҳои дуоӣ, ки бештар аз инқисору фурӯтанӣ суҳан меғӯянд, хатм мешавад. Ин навъ хусусият дар дигар осори Пири Чом камтар ба назар мерасад. Хусусияти дигари насри ин китобро метавон дар қорбурди шеърӣ зарбулмаслу мақол ва андарзҳои адибони пешина донист.

Маҷмӯан, “Кунузу-л-ҳикмат” аз сарчашмаҳои адабиёти ирфонӣ мебошад. Услуби ниғориш дар саросари китоб ҳифз гардидааст [5, с.93-123].

Чандин нусхаи хаттии ин асар дар китобхонаҳои ҷаҳон ниғаҳдорӣ мешавад, ки муҳимтарини онҳо аз ин қабиланд: Нусхаи хаттии Турбати Чом; нусхаи хаттӣ, ки ба Муҳаммад Аъзам Чомии Аҳмадӣ, соқини шаҳри Ҳироти Ҷумҳурии Ислонии Афғонистон мутааллиқ мебошад; нусхаи китобхонаи Донишгоҳи Тубинган, воқеъ дар Олмон, ки таҳти шумораи 1716 ниғаҳдорӣ мешавад [5, с.53-57; 11, ҷ.7, с.779; 20, с.123-126].

Китоби ирфонии “Кунузу-л-ҳикмат”-и Аҳмади Чомро Алии Фозил бо муқобалаи нусхаҳо таваассути нашриёти Пажӯҳишгоҳи улуми инсонӣ ва мутолиоти фарҳангӣ (Техрон, 1387) нашр намудааст.

“Рисолаи Самарқандия”. Рисолаи мухтасаре аст. Рисола дорои номаҳои Шайх Аҳмади Чом дар посух ба суолҳои муридон, ёрон, эътиқодмандон ва мардумон мебошад. Аз он рӯ, ки қисми зиёди пурсишҳо аз мардуми Самарқанд ва атрофи он мебошад, рисола бо унвони “Самарқандия” машҳур гардидааст. Инчунин, дар байни номаҳои ҷавобӣ, номае ҳаст, ки он дар посух ба пурсиши султон Санҷар навишта шудааст. Рисолаи мазкур дар таҳқиқи сайри таърихии номанависӣ дар адабиёти тоҷик арзиши хоса дорад [23, с.32; 24, с.216].

Дар китобхонаҳои ҷаҳон ду нусхаи хаттӣ аз ин рисола ниғаҳдорӣ мешавад: Нусхаи китобхонаи “Нофизпошшо”-и Туркия, таҳти рақами 399 ва нусхаи

Китобхонаи марказии Донишгоҳи Техрон, зер шумораи Or.oct.3752, 3753 қарор дорад [20, с.107].

Бахше аз қисматҳои ин рисолаҳо Ҳашматуллоҳи Муайяд дар замиаи “Мақомоти Жандапил” (Интишороти илмӣ-фарҳангӣ, Техрон, 1384) тасҳеҳ ва ҷоп намудааст. Муҳақиқ дар ин китоб зимни замиаи ҷор таҳти унвони “Рисолаи Самарқандия”-и Шайх Аҳмади Ҷом, шаш номаи посуҳии муаллифи рисолаҳо овардааст [7, с.331-347].

Хулосаи омӯзиш ва ошноӣ бо мероси насрии Аҳмади Ҷом моро ба ин назар мерасонад:

а) Аҳмади Ҷом аз ҷумлаи он суҳанварони форсигӯст, ки бо таълифи осори мансур низ ба ташаккули адабиёт хизмат намудааст;

б) Аз Аҳмади Ҷом бештар аз даҳ адад осори насрӣ ба мерос монда, ки омӯзиши он аз аҳамият бархурдор аст;

в) Нусхаҳои хаттии осори насрии Аҳмади Ҷом, ки дар китобхонаҳои кишварҳои муҳталиф нигоҳдорӣ мешаванд, баёнгари истиқболи онҳо аз ҷониби ҷомеаи илмиву адабӣ дар тӯли таърих мебошад;

г) Ҳанӯз осори насрии Аҳмади Ҷом ба таври комил ва шоиста тасҳеҳ ва нашр наёфтаанд;

ғ) Дар Тоҷикистон то ҳол ягон осори насрии Аҳмади Ҷом таҳия ва ҷоп нагардидааст. Интишор ва ба муомилоти илмӣ кашидани онҳо ба рушди бештари адабиётшиносии тоҷик мусоидат хоҳад кард.

Пайнавишт:

1. Алӣ, Муҳаммад Ҳасан. Миръот-ул-булдон / Мусаҳҳагон: Абдулҳусайн Навоӣ ва Ҳошим Муҳаддис. -Қ.4. –Техрон: Донишгоҳи Техрон, 1367. - С. 1992-1995.
2. Аҳмади Ҷом. Анису-т-тоибин / Тасҳеҳи Алиш Фозил. –Техрон: Интишороти бунёди фарҳанги Эрон, 1350. - 478 с.
3. Аҳмади Ҷом. Мифтоҳу-н-наҷот / Тасҳеҳи Алиш Фозил. –Техрон: Интишороти бунёди фарҳанги Эрон, 1347. - 382 с.
4. Аҳмади Ҷом. Равзату-л-музнийин ва ҷаннат-у-л-муштоқин. /Тасҳеҳи Алиш Фозил. – Техрон: Интишороти бунёди фарҳанги Эрон, 1355. - 590 с.
5. Аҳмади Ҷом. Кунузу-л-ҳикмат / Тасҳеҳи Алӣ Фозил. –Техрон: Пажӯҳишгоҳи улуми инсонӣ ва мутолиоти фарҳангӣ, 1387. - 310 с.
6. Аҳмади Ҷом. Жандапил (Гулчин аз девон) / Ҳозиркунандаи ҷоп: Ромиз Собир. – Душанбе: Адиб, 2007. - 120 с.
7. Ғазнавӣ, Садиуддин Муҳаммад. Мақомоти Жандапил / Тасҳеҳи Ҳашматуллоҳи Муайяд. –Техрон: Ширкати интишороти илмӣ ва адабӣ, 1384. - 424 с.
8. Каюмов А.П. Каталог фонда института рукописей / Институт рукописей им.Х.С.Сулейманова АН УзССР. -Т.2. –Тошкент, 1988, - 393 с.
9. Мирзозода, Холиқ. Таърихи адабиёти тоҷик (асрҳои XI-XII). -Қ.1. –Душанбе: Маориф, 1989. - 418 с.
10. Мирзоев А.М., Бертелс Е.Э. Феҳристи дастхатҳои шарқии Академияи фанҳои РСС Тоҷикистон. -Қ.5. –Душанбе, 1974. - С. 380.
11. Мунзавӣ, Аҳмад. Феҳристураи китобҳои форсӣ (Иборат аз 10 ҷилд). -Қ.7. – Техрон: Маркази доиратулмаорифи бузурги исломӣ, 1382. -793 с.

12. Мутлақ, Ядуллоҳи Баҳманӣ. Таҳлили афкор ва муаррифии осори Шайх Аҳмади Чом / Фаслномаи таҳассусии сабқиносии назм ва насри форсӣ, илмӣ-пажӯҳишӣ. Шумораи 3, 1390. - С. 115-136
13. Розӣ, Амин Аҳмад. Ҳафт иқлим. -Қ.2. –Техрон (бидуни соли нашр). - С. 177.
14. Сақой, Нидо. Дар бораи китоби Сироҷу-с-соирин / Гузориши мерос. Шумораи 46, 1390. - С.102-105
15. Самарқандӣ, Давлатишох. Тазкирату-и-шуаро / Таҳияи Мухлиса Нуруллоева. – Хучанд: Ношир, 2015. - 544 с.
16. Самъонӣ, Абдулкарим. ал-Ансоб -Қ.2. –Бейрут, 1988. - 533 с
17. Семенов, А.А. Собрание восточных рукописей АН УзССР (В 11 томах). -Т.3. – Ташкент, 1951-1987. - 553 с.
18. Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ (Иборат аз 2 ҷилд). -Қ.2. –Душанбе: Пажӯҳишигоҳи забон ва адабиёт ба номи Рӯдакӣ, 2008. - С. 496.
19. Фозил, Алӣ. Сайре дар осори Аҳмади Чом (Ҷандатил) / Кайҳони фарҳангӣ. Шумораи 52, 1367. - С. 44-49
20. Фозил, Алӣ. Корномаи Аҳмади Чоми Номикӣ (Пажӯҳиши ва таҳқиқ). –Техрон, 1383. - 511 с.
21. Халифа, Ҳоҷӣ. Каифу-з-зунун ён асоми-л-кутуби ва-л-фунун -Қ.1. –Истанбул, 1951. - С.197.
22. Хонбобо, Мошор. Феҳрасти китобҳои ҷони форсӣ. -Қ.1. - С. 540, 1481, 1732, 1833; Қ.2. - С. 2280, 2538; Қ.3. - С. 3913; Қ.4. - С. 4854, 4875, 4876; Қ.5. - С. 5404. – Техрон, 1350
23. Шамс, Муҳаммадҷавод. Аҳмади Чом / Доиратулмаорифи бузурги исломӣ. -Қ.1. – Техрон, 1375. - С. 30 - 33.
24. Шамс, Муҳаммадҷавод. Аҳмади Чом / Донишномаи адаби форсӣ. -Қ.1, верости 2. –Техрон: Созмони ҷон ва интишиороти Вазорати фарҳанг ва иршоди исломӣ, 1380. - С. 214-217.
25. Энциклопедияи советии тоҷик. -Қ.1. –Душанбе: Нашириёти Комитети давлатии совети вазирони РСС Тоҷикистон оид ба қорҳои нашириёт, полиграфия ва савдои китоб, 1978. - С.335.

Reference Literature:

1. Ali, Muhammad Hasan. Mir'ot-ul-buldon (The Mirror of Countries) / under the editorship of Abdulhusayn Navoi, Hoshim Muhaddis. – V.4. – Tehran: Tehran University, 1367hijra. – P. 1992 – 1995.
2. Ahmadi Jom. Anisu-t-toibin / under the editorship of Alii Fozil. – Tehran: Publishing-house of foundation of Iranian culture, 1350hijra. – 478 pp.
3. Ahmadi Jom. Miftohu-n-najot / under the editorship of Alii Fozil. – Tehran: Publishing-house of foundation of Iranian culture, 137hijra. – 382 pp.
4. Ahmadi Jom. Ravzatu-l-muznibin va jannatu-l-mushtogin / under the editorship of Ali Fozil. – Tehran: Publishing-house of foundation of Iranian culture, 1355hijra. – 590 pp.
5. Ahmadi Jom. Kunuzu-l-hikmat / under the editorship of Ali Fozil. – Tehran: The Scientific Centre of Humanity and Cultural Reading, 1387hijra. – 310 pp.
6. Ahmadi Jom. Zhandapil (Out of Divan) / prepared by Romiz Sobir. – Dushanbe: Man-of-Letters, 2007. – 120 pp.

-
7. Ghaznavi, Sadiduddin Muhammad. *The Place of Zhandapil / under the editorship of Hashatulloh Muayad*. – Tehran: A Company of scientific-literary Edition, 1384hijra. – 424 pp.
 8. Kayumov A.P. *A Catalogue of Fund of the Institute of Handwriting / The Institute of Handwriting named after Kh.S. Suleymanov under the Uz SSR AS*. – V.2. – Tashkent, 1988. – 393 pp.
 9. Mirzozoda, Kholiq. *The History of Tajik Literature (referring to the XI-th – the XII-th centuries)*. – P.1. – Dushanbe: Enlightenment, 1989. – 418 pp.
 10. Mirzoev A.M., Bertels E.Yu. *A Catalogue of Oriental Manuscripts under the Tajik SSR AS*. – V.5. – Dushanbe, 1974. – pp. 380.
 11. Munzavi, Ahmad. *A Catalogue of Persian Books (in ten vlumes)*. – V.7. – Tehran: The Centre of Great Islamic Encyclopedia, 1382hijra. – 793 pp.
 12. Mutlaq, Yadullohi Bahmani. *Some Considerations Beset with Sheykh Ahmadi Jom's Thoughts and Introduction / Quarterly edition of specific stylistics of Persian Prose and Verse, scientific-research. Issue 3. 1390*. – pp. 115 – 136.
 13. Rozi, amin Ahmad. *Seven Climates*. – V.2. – Tehran (without the year of edition). – pp. 177.
 14. Sakoi, Nido. *About Siroju-s-soirin's Book / Report of Heritage. Issue 46, 1390hijra*. – pp. 102 – 105.
 15. Samarqandi, Davlatshoh. *Anthology of Poets / preparation of Mukhlisa Nurulloeva*. – Khujand: Publisher, 2015. – 544 pp.
 16. Sam'oni, Abdulkarim. *Al-Ansob*. – V.2. – Beirut, 1988. – 533 pp.
 17. Semyonov, A.A. *Collection of Oriental Manuscripts under the UzSSR AS (in eleven volumes)*. – V.3. – Tashkent, 1951-1987. – 553 pp.
 18. *Interpretation Dictionary of the Tajik Language. (in two volumes)*. – V.2. – Dushanbe: Research Centre of Language and Literature named after Rudaki, 2008. – pp. 496.
 19. Fozil, Ali. *An Essay to Ahmadi Jom's Creations (Zhandapil) / Cultural Space*. – Issue 52, 1367. – pp. 44 – 49.
 20. Fozil, Ali. *Ahmadi Jomi Nomiki's Researches (exploration and research)*. – Tehran, 1383. – 511 pp.
 21. khalifa, Hoji. *Kashfu-z-zumun an asomi-l-kutubi va-l-funun*. – V.1. – Istanbul, 1951. – 511 pp.
 22. Khonbobo, Moushor. *The Catalogue of Persian Books*. – V.1. – pp. 540, 1481, 1732, 1833; - V.2. – pp. 2280, 2538; - V.3. – pp. 3913; - V.4. – pp. 485, 4875, 4876; - V.5. – pp. 5404. – Tehran, 1350hijra.
 23. Shams, Muhammadjavvod. *Ahmadi Jom / Great Islamic Encyclopedia*. – V.1. – Tehran, 1375hijra. – pp. 30 – 33.
 24. Shams, Muhammadjavvod. *Ahmadi Jom / Persian Literary Encyclopedia*. – V.1., - Tehran: Publishing-House of the Ministry of Culture and Islamic Development, 1380hijra. – pp. 214 – 217.
 26. 25. *Tajik Soviet Encyclopaedia*. – V.1. – Dushanbe: The Central Scientific editorial board of the Tajik USS in regard to publication, polygraph affairs and purchasing book, 1978. – pp. 335.

10 01 10 ЖУРНАЛИСТИКА
10 01 10 JOURNALISM

УДК 654.19 (075.8)
ББК 76.031

**ОБЩЕСТВЕННО-
ПОЛИТИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ
РАЗВИТИЯ «КЫРГЫЗ
РАДИОСУ» НА
СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ**

Султанова Жыпар Оморовна,
к.филол.н., доцент кафедры международной
журналистики Кыргызско-Российского
Славянского университета им. Б.Н. Ельцина
(Кыргызстан, Бишкек)

**ШАРОИТҲОИ ҶАМЪИЯТИЮ
СИЁСИИ ИНКИШОФИ
«ҚИРҒИЗ РАДИОСУ» ДАР
МАРҲИЛАИ МУОСИР**

Султанова Жипар Оморовна,
н.и.филол., доцент кафедры журналистики
байналмилалии ДСҚР ба номи Б.Н. Елсина
(Қирғизистон, Бишкек)

**SOCIO-POLITICAL
CONDITIONS OF " KYRGYZ
RADIO SU" DEVELOPMENT AT
THE PRESENT STAGE**

Sultanova Zhypar Omorovna, candidate of philologi-
cal sciences, Associate Professor of the international
journalism department under the Kyrgyz-Russian Sla-
vonic University named after B.N. Yeltsin (Kyrgyz-
stan, Bishkek) **E-MAIL:** jeep502@inbox.r

Ключевые слова: СМИ Кыргызстана; радиожурналистика; революции; современные коммуникации; СМИ и власть; трансформация кыргызского радио; рынок медиауслуг

Анализируются особенности функционирования СМИ в условиях глобальных политических изменений, а именно «революций». «Революционные» события показали, что СМИ в Кыргызстане занимают важнейшую нишу, особенно в деле освещения и интерпретации событий в период нестабильной общественно-политической ситуации в стране. Мгновенное изменение расклада политических сил заставило журналистику принимать ещё более моментальные решения, быть всегда на шаг впереди. Тенденции развития СМИ в XXI веке исходят из современных реалий. А они в свою очередь состоят не только из внешней социально-политической среды, но и, прежде всего, из внутренней структуры. В наши дни именно технический прогресс приводит к основательной технологической трансформации СМИ, структурным изменениям в медиасекторе и, следовательно, к появлению новых медиапродуктов и медиауслуг.

Калидвожаҳо: ВАО-и Қирғизистон, радиожурналистика, инқилоб, коммуникатсияҳои муосир, ВАО ва ҳукумат, дигаргуниҳои радиои Қирғизистон, бозори медиахизматҳо

Хусусиятҳои ғавҷияти ВАО дар шароити тағйироти глобалии сиёсӣ, ва махсусан «инқилобҳо» мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Ҳодисаҳои «инқилобӣ» нишон доданд, ки ВАО дар Қирғизистон махсусан дар инъикосу шарҳу тавзеҳи руҳдодҳо дар давраи вазъи ноустувори ҷамъиятию сиёсӣ дар мамлакат мавқеи хеле муҳимро ишғол

кардаанд. Тагйирёбии «фаврӣ»-и таносуби нерӯҳои иқтисодӣ журналистонро водор месохт, ки воқуниши саривақтӣ зоҳир намуда, ҳамеша як қадам пештар бошанд. Тамоюли инкишофи ВАО дар асри XXI реша дар воқеияти муосир дорад. Онҳо бошанд, дар навбати худ на танҳо аз муҳити иҷтимоӣ сиёсӣ беруна, балки, пеш аз ҳама, аз сохтори дохилӣ иборатанд. Дар рӯзҳои мо пешрафти техникӣ боиси дигаргуниавии бунёдиҳои технологияи ВАО, тағйироти сохтори дар медиабахш ва бинобар ин пайдоиши медиамахсулот ва медиахизматҳо мегардад.

Key words: *MM of Kyrgyzstan; radio journalism; revolutions; modern communications; MM and authorities; transformation of Kyrgyz radio; media services market.*

In the article the features of functioning of mass-media under the conditions of global political changes, namely "revolutions" are analyzed. "Revolutionary" events showed that the media in Kyrgyzstan occupy the most important niche, especially in the cause of coverage and interpretation of events during the unstable socio-political situation in the country. The "instantaneous" change in the layout of political forces made journalism take even more "instant" decisions, always being one step ahead. Tendencies of mass media development in the 21st century are based on modern realities. And the latters, in their turn, consist not only of an external socio-political environment, but, above all, of an internal structure. Nowadays it is the technological progress that leads to a thorough technological transformation of MM, structural changes in the media-sector, and, consequently, to an emergence of new media products and media services.

Относительная политическая стабильность, наблюдавшаяся в Кыргызстане в первое десятилетие после обретения независимости, закончилась в первые годы XXI века. В марте 2005 года в стране произошёл государственный переворот, который назвали «тюльпановой» революцией. На смену свергнутому президенту Аскарму Акаеву пришёл новый глава государства – Курманбек Бакиев.

Такие политические потрясения, безусловно, не прошли бесследно для всех СМИ республики: во многих сменилось руководство, часть закрылась. На Государственную телерадиокомпанию КР, которая в марте 2007 года была преобразована в Национальную телерадиокорпорацию КР (НТРК), было возложено много надежд. В её составе было много подразделений и редакций, в том числе и «Кыргыз радиосу».

В связи с принятием Закона «О телевидении и радиовещании» не раз возникали вопросы и замечания, так как в нём изначально были неясны конкретные механизмы контроля над деятельностью НТРК, осуществляемого формируемым Наблюдательным советом, и многие другие моменты.

«Революционные» события показали, что СМИ в Кыргызстане занимают важнейшую нишу, особенно в деле освещения и интерпретации событий в стране в период нестабильной общественно-политической ситуации. Мгновенное изменение расклада политических сил заставило журналистику принимать ещё более «моментальные» решения, быть всегда на шаг впереди. Ведь, по мнению специалистов, «любой объект окружающего мира, который определенным образом и зависит от других объектов, и воздействует на них, является действующим элементом коммуникации. В политической коммуникации действующими элементами выступают как субъекты публичной политики (представители различных ветвей власти, выполняющие свои должностные и

общественные функции), так и представители средств массовой информации, обеспечивающие политикам массовую коммуникацию с социально-политическими группами, общностями, институтами, отдельными индивидами, с обществом в целом» [3]. При этом нужно помнить о том, что «осуществляются тенденции сотрудничества действующих элементов между собой с целью лоббирования определенных интересов. За открытой, публичной коммуникацией отдельных лидеров стоят и такие ее действующие элементы, как властные структуры, руководство средств массовой информации, телеканалов, ведущие программ, журналисты и менеджеры ТВ и печати, финансовые олигархи с их подконтрольными СМИ, центры опросов общественного мнения, аудитория приглашенных в студию представителей социума (мини-социум, контент-группы)» [3].

Данный вопрос стал особенно актуален для Кыргызстана после мартовских событий 2005 года, когда под предлогом новых реформ, смены «неправильного» политического курса предыдущего руководства страны начался передел собственности и сфер влияния почти во всех областях жизнедеятельности людей.

Хотя культурно-просветительское направление напрямую не касалось политики, но однозначно зависело от установок «сверху», потому как нововведения, безусловно, затронули и культуру.

Новым переломным моментом в общественно-политической жизни независимого Кыргызстана стала вторая по счёту революция, которую назвали апрельской, поскольку произошла она 7 апреля. По словам экспертов, причиной митинга, собравшего весной 2010 года на улицах г. Бишкека многотысячную толпу, стало недовольство политикой руководства страны. Цель собравшихся состояла в смене обманывавшей и обкрадывавшей народ правящей группировки президента Курманбека Бакиева, итогом явилось отстранение от власти главы государства и его приближенных [11, с.113]. Также политологи считают, что «демократ К. Бакиев довольно быстро превратился в авторитарного правителя, активно избавляющегося от бывших соратников. На ключевые должности в государстве он назначал многочисленных братьев и родственников, а также лично преданных ему людей. В удержании власти он явно делал ставку на насилие. Но специфика киргизского общества, как и многих других государств Востока, состоит в их родоплеменном устройстве. С государственных постов не просто снимались политические оппоненты и конкуренты, а отстранялись от власти целые кланы. В результате К. Бакиев утратил всяческую поддержку населения, которому при нем жилось гораздо хуже, чем при А. Акаеве. Возникла стандартная революционная ситуация, когда низы больше не хотели такой жизни, а верхи уже не могли ими управлять. Опыт «тюльпановой» революции марта 2005 года оказался востребован. Но на этот раз стихийности не было, даже анархия оказалась хорошо организованной» [12, с.46]. Доктор исторических наук, директор Центра постсоветских исследований МГИМО (У) МИД РФ Станислав Чернявский полагает: «...сценарий апрельского народного восстания 2010 года был предопределен теми же факторами, что и события марта 2005 года, когда колонны протестующих пошли на штурм президентского дворца, чтобы свергнуть режим Аскара Акаева. Главные среди этих факторов — тяжелое социально-экономическое положение, глубоко укоренившаяся во всех эшелонах власти коррупция, семейственность и клановость, а также слабость центральной власти и органов правопорядка. <...>. Точкой начала «обратного отсчета» жизнеспособности режима К. Бакиева эксперты считают последнее полугодие 2008 года. Среди знаковых событий называют, в частности, насильственную смерть оппозиционных

журналистов Геннадия Павлюка и Саята Шулембаева...» [12]. После бегства К. Бакиева из страны к власти пришло временное правительство во главе с Розой Отунбаевой, были внесены изменения в Конституцию. А позже, после проведённых президентских выборов, главой государства стал Алмазбек Атамбаев.

На фоне заявлений нового руководства республики о демократизации общества и недопущении кланового управления государством средства массовой информации стали всё больше говорить о свободе слова.

Если говорить о радио, и в частности о «Кыргыз радиосу», то структурная часть программ не претерпела особых изменений, трансформации подверглось содержание некоторых программ. Хотя, что касается культурно-просветительских радиопередач, то можно отметить, что они в какой-то степени стали моножанровыми.

Чтобы не быть голословными, приведём некоторые примеры. Одними из самых популярных на «Кыргыз радиосу» в это время стали программы, которые можно объединить под общим названием «Прошлое умеет говорить». Это радиопередачи о великих сынах Отечества, которых мало назвать творческими и общественно значимыми личностями – их смело следует отнести к легендам. Взгляд на их жизненный путь, сотканный из воспоминаний близких друзей, коллег и соратников, оказывается очень занимательным и многогранным. При этом правильные вопросы и ракурсы, подобранные авторами передач, позволяют раскрыть характер и манеру поведения и работы героев, даже давно ушедших из жизни:

1. В одной из таких программ из цикла «Инсан» («Личность») рассматривается жизнь и творчество народного писателя КР, поэта и журналиста Жуная Мавлянова [5]. У микрофона – Бактыгул Рыскелдиева. Она начинает передачу с того, что герой программы родился в 1923 году в селе Кош-Тебе Аксы́йского района Джалал-Абадской (ранее Ошской) области КР. В 1941 году окончил Джалал-Абадское педучилище и начал работать учителем семилетней школы в Караване. С 1942 по 1944 г. находился на фронтах Великой Отечественной войны, был тяжело ранен. После возвращения домой продолжил работу в семилетней школе родного села сначала заведующим учебным отделом, затем – и директором. Закончил Джалал-Абадский учительский институт, далее – заочное отделение КГУ. С 1961 по 1963 год был слушателем Высших литературных курсов в Москве. Заслуженный деятель культуры КР Асанбай Жусупбеков, председатель Джалал-Абадского отделения национального Союза писателей Кыргызстана, поэт-фольклорист, подаривший вторую жизнь творчеству поэта-импровизатора Женижока, выпустив его стихи отдельной книгой, автор нескольких поэтических сборников, нового варианта героического эпоса «Курманбек», поделился своими размышлениями о творческом пути Ж. Мавлянова (погибшего в автокатастрофе в 2003 году. – *Прим. авт.*). А. Жусупбеков говорит, что впервые познакомился с ним в 1968 году, когда тот был главным редактором газеты «Мугалимдер гезити» («Учительская газета»). Встречались они в доме у разных писателей: Толегена Касымбекова, Салибая Шатманова, Темиркула Умуталиева. Он вспоминает, что Ж. Мавлянов любил давать советы, направлять людей, был спокойным, сдержанным, от него нельзя было услышать плохих слов. Он всегда был радушным, гостеприимным хозяином. Восстановил Союз писателей КР, когда он стал разрушаться на глазах. В продолжение программы ведущая рассказывает о том, что в произведениях Ж. Мавлянова затрагивались темы войны, людей, которым пришлось пережить это страшное событие, а также описывался быт тяжёлых послевоенных лет. Примером могут служить: сборник рассказов и повестей «Кутуу»

(«Ожидание»), роман «Ачык асман» («Открытое небо») и другие. Известный художник-портретист, земляк Ж. Мавлянова Асан Турсункулов характеризует писателя с лучшей стороны, говоря о том, что он был человеком чистой души и помыслов, глубочайшей мудрости. Б. Рыскелдиева подчёркивает, что, как и у многих писателей, литературный путь Ж. Мавлянова начался с поэзии. Затем, наряду со стихами, в областных газетах и журналах стали появляться его очерки, публицистические произведения. Таким образом он перешёл к прозе. Соратник и ученик Ж. Мавлянова, с которым они бок о бок работали в «Учительской газете», посвятивший учителю роман «Кол алдында калган жер» («Земля, затонувшая в озере»), а также автор многих других подобных произведений, член национального Союза писателей КР, отличник народного просвещения, заместитель главного редактора журнала «Кырчын» («Ива-бредина») Тойчубай Суванбеков подчёркивает высокий профессионализм своего учителя, его готовность и желание возвращать новые таланты, во всём поддерживать их. Поэт и журналист, заслуженный деятель культуры КР Тычтыкбек Нурманбетов прочитал стихотворение под названием «Унутулбас устатым» («Незабвенный учитель»), посвященное Ж. Мавлянову, связанное с днём его гибели. Воспоминаниями о нём делился и его близкий друг, народный поэт КР, лауреат Государственной премии им. Токтогула Сатылганова, герой КР Сооронбай Жусуев. Он останавливается на главных фактах из творческой и общественной жизни Ж. Мавлянова, который был известен также как опытный педагог и наставник. Бактыгул Рыскелдиева построила данную радиопрограмму на синтезе фактов и воспоминаний людей, близких к Жунаю Мавлянову. В итоге материал получился довольно разносторонним и многопластовым, что отвечает требованиям к передачам подобного рода.

2. Очередной выпуск программы «Музыкалык тааным» («Музыкальное знакомство») посвящено творчеству народного артиста КР, балетмейстера, основателя национального танцевального ансамбля Нурдина Тугелова [6]. Чтобы экскурс в творческую жизнь героя программы был профессиональным, ведущая Жамиля Маматова обращается с просьбой рассказать о нём к Мелису Асылбашеву, успевшему застать и поработать с Н. Тугеловым. Это народный артист КР, известный балетмейстер, художественный руководитель танцевального ансамбля «Ак-марал». Ведущая в первую очередь описывает чувства, которые возникли у неё при виде грациозных девушек, репетировавших танец лебедей, которых она увидела, когда она пришла в Кыргызскую национальную филармонию им. Т. Сатылганова для встречи с М. Асылбашевым и случайно попала на репетицию ансамбля. Рассказывая о том, как двигались под музыку артистки балета, какими плавными и невесомыми казались их движения, журналист пыталась передать возвышенную атмосферу творческого процесса, его трудоёмкость, несмотря на кажущуюся лёгкость движений артистов. Передать все эти ощущения в формате радиопрограммы помогает музыкальный фон с голосами хореографов, звучащими на заднем плане. После окончания репетиции Ж. Маматова приступает к беседе с М. Асылбашевым, который начинает своё повествование с истории возникновения первого профессионального ансамбля народного танца в СССР – его создателем в 1937 году выступил Игорь Александрович Моисеев. После этого во всех союзных республиках начали формироваться подобные коллективы. По словам балетмейстера, в Киргизской ССР аналогичный танцевальный ансамбль появился в 1966 году. Его основателями были Нурдин Сооронбаевич Тугелов и Сапарбек Имашевич Кабеков. Говоря о том, каким он помнит Н. Тугелова, М. Асылбашев подчёркивает, что мэтр был строг с молодёжью, требовал дисциплины, но без такого отношения было невозможно добиться

хороших результатов. И, несмотря на возраст, он продолжал отлично двигаться: легко и непринуждённо. Особая роль принадлежит Н. Тугелову в качестве постановщика балета «Чолпон». По мнению М. Асылбашева, мастер имел великолепные актёрские данные и в любой постановке обращал внимание не только на танцевальные нюансы, но для него всегда были важны и актёрские, драматические моменты истории. В этом случае он рассматривал спектакль ещё и с режиссёрской точки зрения. Перечисляя многочисленные балеты, в которых участвовал Н. Тугелов, М. Асылбашев подчёркивает, что в своих ролях великий балетмейстер и танцовщик пытался прежде всего воплотить образ, прожить его. Вспоминая Н. Тугелова, хореограф заодно рассказывает об общей истории становления национального танцевального искусства, основанного на традициях и обычаях кыргызского народа. До сих пор в арсенале ансамбля остались танцы, ставшие впоследствии его «визитной карточкой». К таким, к примеру, относятся танцы под названиями «Тюльпан», «Кийиз» (войлок), «Каркыра турна» («Журавль из Каркыры»), «Кымыз». Далее Ж. Маматова предлагает к прослушиванию фрагмент из балета «Чолпон», в котором танцевал Нурдин Тугелов. Поскольку радио не даёт возможности узреть движения артистов, то аудитории в данном случае приходится довольствоваться лишь прослушиванием музыки из этого спектакля. С точки зрения повествования о танцовщике и его творчестве, восприятие только одной музыки не вписывается в концепцию программы. Ведь наша задача – увидеть движения, ощутить энергию и волшебство танца. Поэтому необходимость в данном отрывке из балета, передаваемого по радио, вызывает большие сомнения. Есть, конечно, возможность включить фантазию, но вряд ли она при всём желании заменит мастерство настоящих профессионалов, о которых шла речь в ходе всей программы.

3. Радиопередача «Кайран Райкан» («Горемычный Райкан») [7] повествует о жизни одного из основателей кыргызской драматургии, искусного поэта, писателя и сатирика, театрального актёра и режиссёра Райкана Шукурбекова. Программа приурочена к его 95-летию. В первую очередь автор передачи Турсун Уралиев предлагает прослушать постановку, в которой актёры дают оценку Р. Шукурбекову через образы великих деятелей культуры: в их числе комузист Карамолдо Орозов, поэт-песенник и акын Осмонкул Белебаев, комузист Ыбырай Туманов, манасчи Саякбай Каралаев, верный друг Р. Шукурбекова, поэт-сатирик, драматург Мидин Алыбаев, акын-импровизатор Ысмайыл Борончиев. Слова каждого из них перемежаются друг с другом, что создаёт атмосферу некоего капустника, весёлой посиделки, главной темой которой являются воспоминания о личности и характере Р. Шукурбекова. Далее вниманию слушателей представляется радиоинсценировка встречи в магазине двух закадычных друзей и соратников – Р. Шукурбекова и М. Алыбаева, когда они приветствуют друг друга шутками и прибаутками, общаются на юмористически-сатирической волне. Этим подчёркивается факт, что оба были мастерами слова, никогда не терялись в разговоре, умели красиво ответить даже на самые неожиданные колкости и сами любили пошутить. Р. Шукурбеков и М. Алыбаев обладали уникальной способностью импровизировать на ходу, придумывать, создавать что-то «из воздуха», что и демонстрируется в радиоинсценировке. В работе они вдохновлялись случаями из жизни. Всё вокруг «горело, кипело и почти взрывалось», когда творили эти талантливые, поистине народные поэты. В радиоинсценировке показываются стиль, манера общения поэтов: именно через них передаётся атмосфера их отношения к обществу, к людям, к творчеству, друг к другу. В 1958 году на радио появилась программа «Кутмандуу болсун кунунур» («Доброго дня»), активное участие в создании которой принял Р. Шукурбеков.

Он любил приходить на радио, однажды долго искал там актёра, режиссёра и автора литературно-драматических программ Турсуна Уралиева, при этом начисто забыв, как его зовут, и был не в состоянии вспомнить, для чего его позвали. С Р. Шукурбековым были связаны интересные, порой казусные случаи из жизни, которые нарочно не придумаешь. В ходе разговора Р. Шукурбекова и М. Алыбаева последний благодарит своего друга Райкана за то, что тот помог ему додумать образы главных героев в одной из его пьес. К прослушиванию предлагается удачная сценка из этого творения. Турсун Уралиев говорит о том, ему удалось записать сатирическое произведение Райкана Шукурбекова в его собственном исполнении под названием «Туугандык каттар» («Письма от родственников»), соответственно, далее слушателям предлагают прослушать некоторые фрагменты из него. Также в заключение радиопередачи вниманию аудитории предлагается импровизация Р. Шукурбекова «Жинди суу» (шут. «Водка - бешеная вода». - *Прим. авт.*) в исполнении известного акына, певца, музыканта Эстебеса Турсуналиева. Автор и режиссёр передачи Т. Уралиев вместе с продюсером Кайратом Иманалиевым, звукооператором Гүлмирой Бекбоевой и приглашёнными актёрами создали целую отдельную постановку, творческую картину под названием «Райкан Шукурбеков», вставляя в неё различные интересные, а порой и невероятные истории, случаи из его жизни и творчества. Получилась весёлая и необычная программа с театрализованными эффектами, основанная на юморе и «живых» моментах. Единственным минусом можно назвать то, что, поскольку программа ограничена во времени, отдельные эпизоды, каждый из которых по - своему связан с личностью Р. Шукурбекова, смешались в «одном котле», и здесь появляется опасение, что для слушателя это может превратиться в увлекательный, но всё-таки «винегрет».

4. Следующая радиoproграмма посвящена сороковому дню со дня ухода из жизни выдающегося кыргызского писателя и общественного деятеля Чингиза Айтматова. Автор передачи Элмира Ажыканова говорит о том, что в эти дни по мусульманским традициям по ушедшему человеку читают Куран (Коран), вспоминают о нём. И, безусловно, тяжело вспоминать о таком человеке, как Ч. Айтматов, и осознавать, что его больше нет в этом мире, потому что его никто не заменит. Возникает ощущение духовной пустоты, так как он был центральной фигурой не только литературы, но и всей культуры нашей страны. И творческие люди по-разному пытаются выразить своё отношение к мэтру – один пишет о нём статьи и эссе, другой сочиняет стихи, третий вдохновляется на написание картины, четвёртый рождает душевно наполненную музыку. И вот Элмира Ажыканова предлагает прослушать одно из эссе о Ч. Т. Айтматове под названием «Айтматовсуз кундур» («Дни без Айтматова») [8]. Автором его является писатель и учёный Абдыкерим Муратов. Повествование начинается с того, как А. Муратов узнал о пришедшей из Германии вести о смерти Ч. Айтматова, которая стала для всех громом среди ясного неба, что тело великого писателя привезли на родину, в Кыргызстан. Далее А. Муратов вспоминает, как люди толпились около Кыргызской национальной филармонии им. Токтогула Сатылганова, чтобы успеть попрощаться с Ч. Айтматовым. Тогдашний мэр и министр внутренних дел только пожимали плечами, не зная, как управлять толпой, рвущейся внутрь. Такое прощание с человеком может происходить только раз в столетие. Обращаясь к ярким образам из произведений самого Ч. Айтматова, говоря о памятнике манасчи С. Каралаеву, который расположен у филармонии, автор горестно констатирует, что все плакали: плакала вся природа, весь Кыргызстан. Причём автор эссе описывает события так художественно и метко, что перед глазами возникают все эти сюжеты. Далее он говорит, что если бы прощание с

писателем состоялось в Москве, Анкаре, Астане, то люди, пришедшие с ним проститься, исчислялись бы сотнями тысяч. Но он здесь, у себя в Отечестве, и вот люди следуют за телом Ч. Айтматова по проспекту Чуй по направлению к главной площади «Ала-Тоо», а затем к мемориальному комплексу «Ата-Бейит» (там вместе с остальными репрессированными Сталиным в 30-е годы XX в. представителями кыргызской интеллигенции нашёл последнее пристанище отец писателя Торекул Айтматов – видный политический и государственный деятель). Первым в наши дни там был официально похоронен только Чингиз Айтматов. Здесь А. Муратов обращается к воспоминаниям самого Ч. Айтматова об отце, о детстве, об уроках, которые он тогда получил от мудрых людей и от жизни. Анализируя различные стороны жизни великого писателя, его отношение к миру и людям, он говорит о том, что Ч. Айтматов был человеком мира, его любили и уважали во многих странах. До сих пор там переводят и читают его произведения, к примеру, вышедшую незадолго до смерти автора книгу «Тоолор кулаганда» («Когда падают горы»). В театрах ставят спектакли по его произведениям. Например, в Якутии популярна повесть «Дениз бойлой жорткон ала дебет» («Пегий пёс, бегущий краем моря»). А. Муратов завершает свое радиоссе, полное эмоций и личного отношения к Ч. Айтматову, тем, что обращается к образам из произведения «Ак кеме» («Белый пароход»): «Но ты уплыл. Знал ли ты, что никогда не превратишься в рыбу? Что не доплывешь до Иссык-Куля, не увидишь белый пароход и не скажешь ему: "Здравствуй, белый пароход, это я!"» [1].

На фоне неоднозначных общественно-политических событий, в центре которых прежде всего оказываются СМИ, и произошла первая в Кыргызстане «тюльпановая» революция, ознаменовавшая окончание эпохи правления первого президента КР А.А. Акаева. Это, безусловно, не могло не отразиться на работе ОТРК, так как при таких событиях именно центральный орган СМИ оказывается «под прицелом» захвата. После прихода новой власти ориентиры ведения программ меняются. И на «Кыргыз радиосу» также происходит переоценка ценностей. Радио подвергается структурным и жанрово-тематическим изменениям. Программы о великих деятелях искусства призваны поддержать культурный «имидж» власти, показать, как она ратует за сохранение великого наследия кыргызского народа. Это, без сомнения, тоже некий вид политического «заказа» на освещение культуры.

Период между двумя революциями («тюльпановой» и апрельской) стал для многих СМИ достаточно нестабильным. Это в первую очередь касалось общественно-политических изданий. Однако подвергаются изменениям и культурно-просветительские программы. Как мы видим, на смену многожанровости действительно пришла моножанровость. К примеру, правление президента Курманбека Бакиева, также закончившееся его свержением и обвинениями в узурпации власти, было ознаменовано для «Кыргыз радиосу» изменениями в структуре и форме подачи радиопередач. Жанры и темы трансформируются в угоду освещения злободневных вопросов. Политические игры чувствуются даже в освещении тем культурно-просветительских передач, в попытках переписать историю. Безусловно, подобная ситуация не могла положительно сказаться на содержательной составляющей культурно-просветительских радиопрограмм. В таком «подвешенном» состоянии радио подошло к периоду так называемой второй апрельской революции 2010 года.

Временное правительство, только что пришедшее к власти, начинает обещанные населению реформы именно с ОТРК. Демонстрируя полную готовность отказаться от

влияния на средства массовой информации, новые власти придают телерадиокорпорации статус общественной. В системе ОТРК происходят глобальные преобразования, корпорация переживает ещё один переломный момент в своей истории. «Кыргыз радиосу» не остаётся в стороне от этих процессов. В это время можно заметить плавный переход к моножанровости и тематическому однообразию культурно-просветительских программ. Чтобы лишний раз не волновать и без того взбудораженное население, радиожурналисты акцентируют внимание на нейтральных темах, стараясь не касаться спорных пунктов, к примеру, относящихся к истории или культуре.

Это очень важный момент, так как «в современном информационном поле радиовещание обладает особым социальным потенциалом, что позволяет ему играть заметную роль в процессе созидания гражданского общества. Во многом выполнение этой общественной миссии связано с особенностями радиовещания. Например, в силу его оперативности и демократичности, суть которых заключается в динамичном и открытом прямом эфире, где ведущие, корреспонденты, приглашенные эксперты, а также сами слушатели создают единое целое, радио очень сложно подвергнуть цензуре» [2]. На современном этапе развития «Кыргыз радиосу» стало более интерактивным и нацеленным на обратную связь. Его возможности расширились за счёт новых технологий и, что самое главное, – благодаря необходимости соответствовать и отвечать потребностям слушательской аудитории. И в этом плане у «Кыргыз радиосу» как у аудиального СМИ имеется явное преимущество, ведь «скорость поступления любой информации в радиоэфир и ее доступность многократно выше, чем на ТВ и в прессе, что обеспечивает радио наибольшим потенциалом свободы по сравнению с другими СМИ. Причем именно демократичный характер радиовещания делает его одним из самых эффективных инструментов в утверждении такой демократической ценности, как свобода слова, а в целом усиливает его социально-преобразовательные функции» [2].

В 2010 году, после апрельской революции, декретом Временного правительства Национальная телерадиокорпорация преобразуется в Общественную телерадиовещательную корпорацию Кыргызской Республики (ОТРК). Новые власти объяснили это стремлением избавиться от авторитарных рычагов давления на СМИ, по их мнению, это был новый виток на пути к демократизации, развитию общественного вещания.

Однако Временное правительство (ВП) сегодня критикуют за: 1) инцидент в ИА «24.kg», когда люди, представившиеся сотрудниками службы нацбезопасности, пытались захватить офис агентства; 2) объявление о национализации «5 канала» и «Пирамиды»; 3) угрозы журналистам, критикующим власть, ограничение доступа к информации; 4) отсутствие прозрачности в работе ВП и др. [10]. Оппоненты ВП отмечают, что международные организации выражают озабоченность положением журналистов и состоянием свободы СМИ. Они также подчеркивают, что новое правительство не нашло иных путей взаимодействия с масс-медиа, кроме привычных и апробированных предыдущими режимами [10]. Это подтверждает тенденцию зарождения политического института негосударственных СМИ, а также попытки власти и масс-медиа найти взаимоприемлемые решения [10].

Тенденции развития СМИ в XXI веке исходят из современных реалий. А они в свою очередь состоят не только из внешней социально-политической среды, но и, прежде всего, из внутренней структуры. В наши дни именно технический прогресс приводит к основательной технологической трансформации СМИ, к структурным изменениям в медиасекторе, и, следовательно, – к появлению новых медиапродуктов и медиауслуг. По

словам исследователей, развитие информационно-коммуникационных технологий означает технологическую эволюцию традиционных медиасистем [4]. С этим нельзя не согласиться. И в этом процессе важную роль играет такое понятие, как конвергенция. Слияние информационных, коммуникационных и технологических платформ проявляется на абсолютно разных уровнях работы средств массовой информации.

Сегодня в Кыргызстане, как и во всем мире, конвергентные СМИ становятся всё более востребованными, поскольку включают в себя все основные функции традиционных средств массовой информации, а также новые формы подачи информации, возможность практически мгновенной обратной связи с аудиторией. Это выражается в формах, в которых представлены СМИ, в каналах их распространения, в терминалах для получения и формах потребления. Ярким примером мультимедийной и в то же время организационной конвергенции может служить ОТРК, в состав которой входят несколько телеканалов, студий, радиостанций. Уже с середины XX века наблюдается объективный переход от одного вида СМИ к другому, так как развитие радио и телевидения ещё тогда заложило основу для конвергентной журналистики. В нашей республике становятся всё более популярными онлайн-версии печатных изданий, вещание радио и ТВ в Интернете, появляются и успешно работают самостоятельные онлайн-издания, порталы. По мнению исследователя М.М. Мырзагулова, «общественно-политические трансформации сначала в рамках СССР, а затем в рамках постсоветского пространства внесли значительные коррективы в современную систему СМИ Кыргызстана. Этим обусловлена необходимость детального и комплексного исследования деятельности киргизских СМИ, включая аудиовизуальные каналы распространения информации, которые вследствие процессов политической трансформации все больше подвергаются влиянию новой политической элиты» [9].

В наши дни политики и СМИ стремятся использовать все инструменты влияния на аудиторию, которая уже привыкла использовать различные современные гаджеты, пользоваться новыми продуктами, предлагаемыми технологическими гигантами в сфере IT-технологий. Для достижения своих целей средства массовой информации необходимо идти в ногу со временем, играть на опережение.

Список использованной литературы:

1. Айтматов Ч.Т. Белый пароход// Lib.ru. Библиотека Максима Мошкова [Электронный ресурс]. URL: <http://lib.ru/PROZA/AJTMATOW/parohod.txt> (дата обращения 05.10.2017)
2. Арсланова О.Р. Тенденции развития информационного радиовещания в современной России : автореф. ... дис канд. филол. наук. – М., 2009. Человек и наука [Электронный ресурс] URL: <http://cheloveknauka.com/tendentsii-razvitiya-informatsionnogo-radioveschaniya-v-sovremennoy-rossii#ixzz4l5nmFFW2>(дата обращения: 17.12.2017).
3. Березин Г.В. Особенности влияния СМИ на формирование современных политических ориентаций россиян: на примере телевидения: автореф. ... дис...канд. филос. наук. – М., 2000. disserCat [Электронная библиотека диссертаций] URL: <http://www.dissercat.com/content/osobennosti-vliyaniya-smi-na-formirovanie-sovremennykh-politicheskikh-orientatsii-rossiyan-n> (дата обращения: 08. 01.2018).
4. Вартанова Е. Л. Медиаэкономика зарубежных стран: учебное пособие. –М.: Аспект Пресс, 2003. [Электронный ресурс]. URL: <http://evartist.narod.ru/text11/49.htm> (дата обращения: 20.01.2018).
5. Кыргыз радиосу. – 2007. – «Инсан». Ж. Мавлянов.

6. Кыргыз радиосу. – 2007. – Музыкалык тааным. Н. Тугелов
7. Кыргыз радиосу. – 2008. – Кайран Райкан.
8. Кыргыз радиосу. – 2008. – Айтматовсуз күндөр. – №1790
9. Мырзагулов М.М. Телевидение Кыргызской Республики в контексте формирования и трансформации системы СМИ Среднеазиатского региона: автореф. ... дис...канд. полит. наук. – СПб., 2007. disserCat [Электронная библиотека диссертаций] URL: <http://www.dissercat.com/content/televidenie-kyrgyzskoi-respubliki-v-kontekste-formirovaniya-i-transformatsii-sistemy-smi-sre> (дата обращения: 10.09.2018).
10. СМИ КР: современное состояние и перспективы развития//ArticleKZ.com [Электронный ресурс]. URL: <https://articlekz.com/article/7587> (дата обращения: 09.01.2018).
11. Султанова Ж.О. Культурные связи Кыргызстана и Республики Саха (Якутия). Метафоризированное обращение к эпическим образам при подаче информации о трагических событиях 7 апреля 2010 года, произошедших в Кыргызской Республике, в местных СМИ (на примерах героических эпосов «Манас» и «Олонхо»)/Вестник Кыргызско-Российского Славянского университета. – Бишкек, 2013. – Т. 13. – № 12. – С. 113-116.
12. Чернявский С. Киргизская революция 2010 года: причины и перспективы постреволюционного развития Киргизии//Центральная Азия и Кавказ. – Лüleо, 2010. – Т. 13. – № 2. – С. 44-53.

Reference Literature:

1. Aytmatov Ch.T. The White Ship// Lib.ru. Maxim Moshkov's Library [Electronic Resource]. URL: <http://lib.ru/PROZA/AJTMATOW/parohod.txt> (Date of request: 05.10.2017)
2. Arslonova O. R. Tendencies of Informational Broadcast Development in Contemporary Russia: synopsis of candidate dissertation in philology. – M., 2009. Man and Science [Electronic resource] URL <http://cheloveknauka.com/tendentsii-razvitiya-informatsionnogo-radioveschaniya-v-sovremennoy-rossii#ixzz4l5nmFFW2> (Date of request: 17.12.2017)
3. Berezin G. V. Peculiarities of MM Sway over a Formation of today's Political Bearings Kept to by Citizens of Russia: on the example of television: Synopsis of candidate dissertation in philosophy. – M., 2000 [Electronic library of dissertations] URL <http://www.dissercat.com/content/osobennosti-vliyaniya-smi-na-formirovanie-sovremennykh-politicheskikh-orientatsii-rossiyan-n> (Date of request: 08. 01. 2018)
4. Vartanova Ye. L. Mediaeconomy of Foreign Countries: manual, -M.: Aspect Press, 2003 [Electronic resource] URL <http://evartist.narod.ru/text11/49.htm> (Date of request: 20.01.2018)
5. Kyrgyz Radiosu – 2007– “Insan”. (“An Individual Person”) Zh.Mavlyanov.
6. Kyrgyz Radiosu – 2007. – (“Musical Acquaintanceship”) / N. Tugolov.
7. Kyrgyz Radiosu – 2008. – (“All-Starred Raykan”)
8. Kyrgyz Radiosu – 2008. – (Days without Aytmatov) – №1790
9. Myrzagulov M. M. Television of Kyrgyz Republic in the Context of Formation and Transformation of MM System of Central Asian Region: synopsis of candidate dissertation in politology. – Spb, 2007 [Electronic library of dissertations: URL <http://www.dissercat.com/content/televidenie-kyrgyzskoi-respubliki-v-kontekste-formirovaniya-i-transformatsii-sistemy-smi-sre> (Date of request: 10.09.2018)

-
10. *M M of K R: Current State and Prospects of Development [Electronic resource] URL <https://articlekz.com/article/7587> (Date of request: 9.01.2018)*
 11. *Sultanova Zh. O. Cultural Ties between Kyrgyzstan and Saha Republic (Yakutia). Metaphorical Invocation to Epical Images Accompanying Conveyance of Information Related to the Tragic Events of April 7, 2010 which Took Place in Kyrgyz Republic in Local MM (on the Example of Heroic Eposes "Manas" and "Olonho". (Bulletin of Kyrgyz-Russian Slavonic University. – Bishkek, 2013, N12. V.13 – pp. 113-116.*
 12. *Chernyavsky S. Kyrgyz Revolution of 2010: Reasons and Prospects of post-Revolutionary Development of Kyrgyzia // Central Asia and the Caucasus. – Luleo, 2010, N2. – V. 13. – pp. 44-53*

10 02 00 ЗАБОНШИНОСӢ
10 02 00 ЯЗЫКОЗНАНИЕ
10 02 00 LINGUISTICS

**10 02 20 СРАВНИТЕЛЬНО-ИСТОРИЧЕСКОЕ, ТИПОЛОГИЧЕСКОЕ И
СОПОСТАВИТЕЛЬНОЕ ЯЗЫКОЗНАНИЕ**

10 02 20 COMPARATIVE, HISTORICAL AND TYPOLOGICAL LINGUISTICS

УДК 81

ББК 81.2Т-2

**КАТЕГОРИЯҲОИ ГРАММАТИКИИ
ШАКЛҲОИ ҒАЙРИТАСРИФИИ
ФЕЪЛ ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ
ВА ТОЧИКӢ**

Ибрагимова Раъно Абдушукуровна,
н.и.филол., дотсенти кафедраи тарҷума ва
грамматикаи забони англисии МДТ «ДДХ ба
номи акад. Б.Ғафуров» (Тоҷикистон, Хуҷанд)

**ГРАММАТИЧЕСКИЕ
КАТЕГОРИИ НЕЛИЧНЫХ
ФОРМ ГЛАГОЛА В АНГЛИЙСКОМ
И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ**

Ибрагимова Рано Абдушукуровна,
к.филол. н., доцент кафедры перевода и
грамматики английского языка ГОУ «ХГУ им.
акад. Б. Гафуров» (Таджикистан, Худжанд)

**GRAMMATICAL
CATEGORIES
OF NON-FINITE FORMS
OF VERBS IN ENGLISH
AND TAJIK LANGUAGES**

Ibraghimova Rano Abdushukurovna,
candidate of philological sciences, Associate
Professor of the department of English grammar
and translation under Khujand State University
named after academician Bobojon Gafurov.
E-MAIL: rano1977@list.ru

Калидвожаҳо: шаклҳои ғайритасрифии феъл, вербалия, масдар, герундий, сифати феълии I, сифати феълии II, категорияҳои грамматикӣ, категорияи тартиб, категорияи намуд, категорияи нисбияти замонӣ, категорияи самти амал

Дар мақолаи мазкур категорияҳои грамматикии шаклҳои ғайритасрифии феъл дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ мавриди таҳқиқ ва таҳлил қарор гирифтааст. Категорияҳои грамматикӣ дар низоми шаклҳои ғайритасрифии феъл дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ низоми бисёр мураккаб маҳсуб меёбанд. Дар забони англисӣ: масдар, герундий, сифати феълии I, сифати феълии II ва дар забони тоҷикӣ: масдар, сифати феълӣ, феъли ҳол – шаклҳои ғайритасрифии феъл ба шумор мераванд. Ин вербалияҳо категорияҳои грамматикии ба худ хосро доранд. Дар забонҳои муқоисаишаванда сифати феълӣ категорияи тартиб доранд, ки он дар забони тоҷикӣ сеузва, вале дар забони англисӣ дуузва мебошад.

Ключевые слова: *неличные формы глагола, вербалии, инфинитив, герундий, причастие I, причастие II, грамматические категории, категория порядка, категория вида, категории временной отнесенности, категория залога*

Рассматриваются грамматические категории неличных форм глагола в грамматической структуре английского и таджикского языков. Грамматические категории в системе неличных форм глагола в английском и таджикском языках являются сложной системой. В английском языке неличными формами глагола считаются инфинив, герундий, причастие I и причастие II. В таджикском языке указанными единицами принято считать инфинитив, причастие и деепричастие. Исследуемые вербалии в сопоставляемых языках имеют специфические грамматические категории. В обоих языках причастие характеризуется категорией порядка. В таджикском языке указанная категория причастия является трёхчленной, тогда как в английском эта вербалия является двухчленной.

Key words: *nonfinite forms of verbs, verbals, infinitive, gerund, participle I, participle II, grammatical categories, category of order, category of aspect, category of tense appurtenance, category of voice*

The article dwells on grammatical categories of verbals in grammatical structures of English and Tajik languages. Grammatical categories in the system of verbals in English and Tajik languages present a complicated system. Infinitive, gerund, Participle I and Participle II are verbals of the English language. The verbal system of the Tajik language includes infinitive, participle and subparticiple. The researched verbals in the languages correlated have specific grammatical categories. The participle in both languages is characterized with the category of order in the Tajik language the indicated category of participle is three-membered, while in the English language this non-finite form is two membered.

Шаклҳои ғайритасрифии феъл вохидҳои луғавию грамматикӣ буда, дар баробари маъноӣ амалу ҳолат боз баъзе аломатҳои исму сифатро доро мебошанд. Дар забони англисӣ чор шакли ғайритасрифии феъл ҷудо карда мешавад: масдар (*to send*), герундий (*sending*), сифати феълии I (*sending*), сифати феълии II (*sent*). Сифати феълии I ва герундии забони англисӣ аз рӯи сохт (шакл) ба ҳам монанданд, лекин аз ҷиҳати семантикӣ ва синтаксисӣ аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Дар забони тоҷикӣ шаклҳои ғайритасрифии феъл масдар (*хондан*), сифати феълӣ (*хонда*, *хонда истода*, *мехонда*), феълӣ ҳол (*даво*, *гӯён*) ба шумор меравад. Ҳангоми таҳлил ва тадқиқи сифати феълии забони тоҷикӣ дар асоси таҷрибаҳои таҷрибаҳои назари муҳаққиқон нисбат ба ин ҳодисаи грамматикӣ забони тоҷикӣ ҷудо карда шудааст (3).

Дар забоншиносии англисӣ қайд карда мешавад, ки масдар дорои категорияҳои грамматикӣ намуд, нисбияти замонӣ ва самт мебошад. Аз ҷумла, дар китоби грамматикаи забони англисӣ М.А. Ганшина ва И.М. Василевская оид ба категорияи самт чунин омадааст: “Масдари феълҳои гузаранда тафрикаи категориявӣ самтӣ дорад” (6, с. 251). Дар он инчунин гуфта шудааст, ки сифати феълии феълҳои гузаранда дорои шаклҳои фоил ва мафъуланд (6, с. 282).

Дар забони англисӣ масдар шакли луғавӣ феъл аст. Он аслан нишондиҳандаи худ – ҳиссаҳои «to» - ро дорад, ки дар луғат оварда намешавад, вале дар занҷири нутқ он ҳиссаҳо гоҳо истифода мебаранд ва гоҳо ихтисор мешавад. Мисол:

He seems to have half of dozen languages at his finger-tips; and there is nothing to prevent his keeping up his newspaper connections from here (14, p. 150).

I wonder if you could be an angel and go over and see to it for me (15, p.89).

Дар забони тоҷикӣ масдар аз асосии замони гузаштаи феъл тавассути ҳамроҳ кардани морфемаи «-ан» сохта мешавад. Морфемаи «-ан» гоҳо меафтад, ки ин ҳолатро масдари ноқис мегӯянд.

Мисол:

Ҳамин шуду Стёпа ба нӯшидан одат кард (10, p.54).

Меҳмонон ҳам барои рафтан аз ҷояшон хестанд (8, p.79).

Баъзе ҷадидон ба мо ҳам ёрӣ хоҳанд дод (8, p.85).

Дар ин мисолҳо танҳо «дод» дар таркиби «хоҳанд дод» масдари ноқис маҳсуб мешавад. Масдари ҳар ду забон категорияи ҳудуд дорад:

а) Ҳудуди давомдор, ки ҳоси ду забон аст:

It's extremely funny for me to be consoling you. – Тасаллӣ ёфта истодани ту бароям басо хандаовар буд.

Воҳидов беҳтар шуда истодани корҳои маорифро ба худ нисбат додани шуд (9, p.200). – Vohidov tried to associate improving the system of education with his activity.

Масдар дар забонҳои муқоисашаванда категорияи самт дорад, ки он фарогири ду шакли категориалист:

а) шакли фоили масдар: гирифтани – *to take, to dig – кофтан*;

б) шакли мафъули масдар: гирифта шудан – *to be taken, to be dug – кофта шудан*.

Аз ин мисолҳо аён мегардад, ки масдари мафъул дар ҳар ду забон бо воситаҳои аналитикӣ сохта мешавад. Дар забони англисӣ феъли ёвари «*to be*» ва дар забони тоҷикӣ феъли ёвари «шудан» ба кор меравад. Ҷузъи дуҷумлаи шакли аналитикӣ сифати феълии II (забони англисӣ) ва сифати феълии қабليات (забони тоҷикӣ) маҳсуб мешавад. Дар забони англисӣ аввал феъли ёвар меояд, дар забони тоҷикӣ бошад чунин феъл баъди феъли асосӣ ҷойгир мешавад:

Барои ҷӣ, барои кӣ гирифта шудани ин озуқаро ман аниқ намедонам (9, p.205).

He was burned by an avalanche and had to be dug out (12, p.97).

He caused it (the dining table) to be removed (13, p.115). – Ў сабабгори ба дигар ҷо кӯчонида шудани он (мизи хӯрокворӣ) гардид [8, p. 69].

... аз муаллимӣ озод карда шудани Мансуров як кори тааҷҷубовар аст! – Mansurov's being retired from a teacher's position is an amazing act [9, p. 98].

Моҳияти категорияи самти масдар дар он аст, ки амали бо масдар ифодашаванда бо яке аз предметҳои дар ҷумла зикршаванда дар муносибати объектӣ қарор дорад. Дар мисолҳои мазкур чунин муносибат ба таври зайл ифода гардидааст: *гирифта шудани озуқа, he ... to be dug out, озод карда шудани Мансуров, it to be retired.*

Дар забони англисӣ масдар инчунин дорои категорияи тартиб аст, ки он дар натиҷаи муқобилгузории шакли перфектӣ ба шакли ғайриперфектӣ он сурат меёбад: *to write – to have written, to take - to have taken (5, c.142).* Масдари забони тоҷикӣ чунин категорияи грамматикӣ надорад.

Шакли перфектӣ масдар ба амале далоят менамояд, ки аз амали дигар, ки тавассути шакли тасрифии феъли ҷумла ифода шудааст, қаблан воқеъ гардидааст. Баръакс, масдари ғайриперфектӣ амалеро ифода менамояд, ки он ба амали дигаре ҳамзамон аст ё сониян ба вуқӯъ меояд :

1) *She was going to the station with him, to drive the car back* (13, p.120). – Барои баргардонида овардани автомашина ӯ ҳамроҳи вай ба стансия рафта меистод (мерафт) (масдари ғайриперфектӣ).

2) *I am sorry to have heard bad news of Mr. Barkis* (11, p.114). – Аз шунидани хабари нохуш нисбати ҷаноби Баркис афсӯс меҳӯрам (масдари перфектӣ).

3) *I had some questions to ask him* (11, p.115). – Ман барои аз шумо пурсидан чанд савол доштам (масдари ғайриперфектӣ).

4) *I am sorry to have kept you waiting* (11, p.116). – Барои шуморо мунтазир карданам маъзарат мецоҳам (масдари перфектӣ).

Дар асари Б.И. Илиш роҷеъ ба категорияи самт дар системаи шаклҳои ғайритасрифии феъл чунин қайд гардидааст: “Ба монанди шаклҳои тасрифии феъл, вербаляҳо, яъне шаклҳои ғайритасрифии феъл низ фоил ва мафъул ба тарзе тақсим карда мешавад, ки онро метавон дар тазодди мазкур пай бурд:

Read – be read

Have read – have been read

Reading – being read

Having read – having been read» (7, с. 272)”.

Дар забоншиносии тоҷик бошад, таҳқиқоти махсус роҷеъ ба категорияҳои грамматикӣ масдар, сифати феълӣ ва феъли ҳол мавҷуд нест. Танҳо дар китоби “Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик” маълумоти кӯтоҳ оварда шудааст. Аз ҷумла, дар китоби мазкур Д.Тоҷиев оид ба се шакли ғайритасрифии феъли забони тоҷикӣ маълумоти зеринро овардааст: “Масдар категорияи тарз, яъне шаклҳои фоил ва мафъул дорад” (4, с. 125).

Роҷеъ ба категорияи тарзи сифати феълӣ Д.Тоҷиев менависад: “Феълҳои гузарида дорои тарзи фоил ва мафъуланд. Дар тарзи фоил ҳуди предмет амал мекунад ё амал мекард. Дар тарзи мафъул бошад, амал ба тарафи предмет, ҳамчун объект раво мешавад ё раво шудааст” (4, с.131).

Герундий, ки ҳоси забони англисӣ, аз асоси масдар тавассути морфемаи «-ing» сохта мешавад: *going, taking, being*. Он дар худ хусусиятҳои исм ва феълро таҷассум менамояд. Герундий категорияи самт дорад: самти фоилӣ: *writing, самти мафъулӣ: being written*. Мебинем, ки самти мафъул аз феъли ёвари «to be» + морфемаи «-ing» + «participle II» феъли мустақилмаъно сохта мешавад. Самти фоилӣ бошад, он нишондиҳандаҳои грамматикӣ (*be+en*) надорад. Мисол:

Instead of stopping the rain increased (15, p. 90). – Ба ҷои бозмондан борон боз авҷ гирифт.

Дар ин мисол «*stopping*» герундийи фоил мебошад, зеро амали «*stopping*» субъекти худро (*the rain*) дорад.

Баръакс, герундийи мафъул амалро ифода мекунад, ки предмете ё предметҳое таҳти таъсири он монда, ба ҳолати муайяне афтодааст:

I hate being bothered with silly questions (11, p.117).

Ин ҷумларо таҳтуллафзӣ метавон чунин тарҷума кард:

Ман бад мебинам, ки маро бо саволҳои беҷо ба таъвиш андоханд.

Дар ин ҷумла иҷрокунандаи амали «*being bothered*» (*таъвиш дода шудан, ба таъвиш андохтан*) зикр нашудааст. Вале ба қӣ раво карда шудани ин амал маълум аст (I - маро), ки он объекти ин амал мебошад. Боз як мисоли дигар:

She begged the favour of beign shown to her room (11, p.120). – *Ў илтимос кард, ки илтифот намуда, ҳуҷраашро ба ӯ нишон диҳанд.*

Ин чумла тахтуллафзӣ чунин тарҷума мешавад: *Илтифоти нишон дода шудани ҳуҷраашро хоҳиш кард.*

Дар ин мисол герундийи мафъули «*beign shown*» (*нишон дода шудан*) ба амале далолат менамояд, ки онро на «*she*» (*ӯ*), балки шахси дигаре ба иҷро мерасонаду «*she*» (*ӯ*) бо ҳуҷраи худ шиносӣ пайдо мекунад, яъне *ӯ* на субъект, балки объекти амал аст.

Герундий дорои категорияи тартиб аст:

writing – having written, sending – having sent.

Ин категория ба тартиби иҷро шудани амал далолат мекунад:

You don't think of taking it now? (15, p.92) – *Оё шумо фикри ба даст овардани онро надоред?* (шакли фоилии герундий)

I'm thinking of having him plucked (15, p.94). – *Ман ба ёд оварда истодаам, ки ӯро чӣ тавр горат кардам.*

Тарҷумаи тахтуллафзӣ: *Ман дар бораи ӯро горат карданам фикр карда истодаам.*

Фарқи байни шакли ғайриперфектӣ (*taking*) ва перфектӣ (*having taken*) герундий чунин аст: Шакли аввал ба амале далолат мекунад, ки бо амали дигаре паёпай ё дар як вақт иҷро шудааст. Дар мисоли мо унсурҳои «*think*» ва «*taking*» амалҳои ҳамзамонро ифода меkunанд. Шакли перфектӣ бошад, амали қаблро зикр менамояд. Дар мисоли мо амали «*have plucked*» аз амали «*am thinking*» пештар ба вуқӯъ омадааст.

Сифати феълӣ дар ҳар ду забон мавҷуд аст. Дар забони англисӣ ду сифати феълро ҷудо меkunанд:

1) Participle I

2) Participle II

Дар системаи сифати феълӣ забони тоҷикӣ категорияи тартибро ҷудо мекунам, ки он дар натиҷаи муқобилгузории шаклҳои категориалии «*рафта – рафта истода – мерафта + ғӣ*» ба шаклҳои категориалии феъл – хабари чумла сурат меёбад: *гирифта хондам* (яъне аввал *гирифтам*, баъд *хондам*); *гирифта меҳонам* (яъне аввал *мегирам*, баъд *меҳонам*); *гирифта хоҳам хонд* (аввал *мегирам*, баъд *хоҳам хонд*); *навишта истода дидам* (яъне вақти *навишта* *истодан* *дидам*); *навишта истода мебинам* (яъне вақти *навишта* *истодан* *мебинам*); *навишта истода хоҳам дид* (дар оянда вақти *навиштанам* *мебинам*); *китоби меҳондагиям гӯм шуд* (яъне дар гузашта *хонданам* *лозим буд*, *вале он гӯм шуд*); *китоби меҳондагиям гӯм мешавад* (яъне *китобе*, ки *мебоист хонам гӯм мешавад*); *китоби меҳондагиям гӯм хоҳад шуд* (яъне *китобе*, ки *мебоист дар оянда хонам*, *гӯм мешавад*).

Сифати феълӣ забони тоҷикӣ инчунин дорои категорияи ҳудуд аст, ки он дар натиҷаи муқобилгузории шаклҳои «*хонда – хонда истода – меҳонда*» ба миён меояд. Узви якуми ин тазод (*хонда*) ба амали анҷомёфта далолат мекунад. Узви дууми тазод (*хонда истода*) амали давомнокро ифода менамояд. Узви сеюми тазод (*меҳонда*) бошад, амали ҳудудаш номуайяно зикр менамояд (3).

Се шакли зикршудаи сифати феълӣ забони тоҷикӣ дорои шаклҳои категориалии фоил ва мафъул низ мебошанд:

Бо ишорати чашии амин ҷӯбҳои бардошташуда (шакли мафъулӣ) ба сару зону нафуромада (шакли фоилӣ) дар ҳаво монданд (8, с.87).

Сафар ба чавонзан шинос шуда истода (шакли фоилӣ), номаълум ба сурати девор бо гӯшаи чапнаш назар андохт (9, с.207).

Сафар либоси ҳарбии сар – сарӣ шусташудаистодаи худро (шакли мафъулӣ) боз хунолуд дид (9, с.207).

Зебӣ ганҷҳои гуфта мешудагиро (шакли мафъул) ба рӯи қоғаз навишт (8, с.90).

Охир, чӣ шуд, ки бемор ҳам оҳиста-оҳиста асрори дами худро ба ман ошкор мекардагӣ (шакли фоил), орзую ҳавасҳои ниҳониашро ба забон меовардагӣ шуд (8, с.93).

Ҳамин тавр, дар забони англисӣ Participle I ва Participle II ва дар забони тоҷикӣ се шакли категориалии як сифати феълӣ амал мекунанд.

Сифати феълии I дар забони англисӣ мисли герундий морфемаи «-ing» дорад ва дар ду шакли категориалӣ, ки ба категорияи тартиб дохил мешаванд, истифода мегардад.

Дар ҳар ду забони муқоисашаванда сифати феълӣ категорияи тартиб дорад, ки он дар забони тоҷикӣ сеузва, вале дар забони англисӣ дуузва мебошад: *rafta* – *rafta istoda* – *мерафта*; *having gone* – *going*.

Дар забони англисӣ шакли навъи «мерафта» муодил надорад ва он тавассути шакли тасрифии феъли англисӣ ифода карда мешавад:

Мехоҳам чизҳои намедонистагиромро ёд гирам (10, с.69). – *I want to learn the things which I do not know.*

Имрӯз дидам, ки дар мо одамҳои нағз кор намекардагӣ ҳам будаанд (10, с.70). – *Today I came to know that we have also got such people who don't work well.*

Шакли ғайриперфектии сифати феълии якуми забони англисӣ мисли сифати феълии ҳамзамони забони тоҷикӣ амалро ифода мекунад, ки он бо амали дигаре ҳамзамон ё пайҳам воқеъ гардидааст:

Reaching his room, she turned on all the lights (13, p.117). – Ба ҳуҷрааш расида, ӯ ҳамаи чароғҳоро даргиронид (*пайҳамии амал*).

Coming down the stairs, he was full of happiness (11, p.122). – Аз зинаи фаромада истода, ӯ худро хеле хушбахт ҳис кард (*ҳамзамонии амалҳои coming down – фаромада истода ва was full of happiness – хеле хушбахт ҳис кард*).

Аз ин ду мисол бармеояд, ки шакли ғайриперфектии Participle I-и забони англисӣ гоҳо бо сифати феълии ҳамзамонӣ ва гоҳо бо сифати феълии қабليات тарҷума мешудааст, ки ин ба беҳудуд ё боҳудуд будани феъл вобаста аст. Масалан, унсури “*to teach*” феъли боҳудуд буда, калимаи “*to come*” феъли беҳудуд аст.

Шакли перфектии Participle I ба забони тоҷикӣ ҳамеша ба воситаи сифати феълии қабليات мувофиқат мекунад. Ин навъ сифати феълӣ дар ҳар ду забон ба қабلياتи як амал нисбати амали дигар далолат мекунад:

Having taken the key from the lock, she led the way up (11, p.124). – Калидро аз даруни қулф гирифта, ӯ ба боло раҳсипор шуд.

Яъне ӯ аввал калидро аз даруни қулф кашида гирифт, баъд ба боло раҳсипор гардид.

Participle I-и забони англисӣ категорияи самт дорад: *writing* (самти фоилӣ) – *being written* (самти мафъулӣ).

Hearing this, I determined to go to the house at once (11, p.128). – Инро шунид, ман ба қарор омадам, ки фавран ба хона равам.

Барои сохтани Participle II забони англисӣ воситаи ягона надорад. Феълҳои дуруст морфемаи «-ed» қабул мекунанд: *showed* – *нишон дода (шуда)*, *lived* – *зиста*, *washed* – *шуста (шуда)* ва ғайраҳо. Феълҳои нодуруст шакли Participle II – ро бо

роҳҳои гуногун бунёд мекунад: *take – taken – гирифта (шуда), send – sent – фиристода (шуда), put – put – гузошта (шуда)* ва ғайра.

Ин шакли феълӣ дорои хосиятҳои сифат ва феъл мебошад.

Хосияти феълии Participle II он аст, ки вай маънои мафъул дорад, ки чун натиҷаи амали касе иҷрокарда дарк карда мешавад. Мисол, дар ибораи «*a broken cup*» – «*пиёла шикаста (гӯ)*» Participle II «*broken*» натиҷаи амали касеро ифода менамояд, ки дар натиҷаи он пиёла ба ҳолати шикастагӣ афтодааст, яъне он худаш нашикастааст, балки касе шикастааст. Ба ҷумлаи зерин таваҷҷуҳ кунед:

The frame work is made of an iron plate beaten out then (13, p.122). – *Ин қолаб аз лавҳаи оҳанини тунуккардашуда сохта шудааст.*

Дар ин ҷумла ҳолати лавҳаи оҳанин тасвир гардидааст.

Як хосияти дигари феълии Participle II он аст, ки вай ҳамеша маънои амали ба анҷомрасидаро ифода намуда, дигар маънои замонӣ надорад.

Ҳамин тавр, ибраз бояд дошт, ки категорияҳои грамматикӣ дар системаи шаклҳои ғайритасрифии феъл дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ системаи хеле мураккаб ва печ дар печро ташкил медиҳад, алахусус дар забони англисӣ чор шаклҳои ғайритасрифии феъл мавҷуд аст, ки ба сеи онҳо тазоди тарзи феълӣ хос буда, онҳо сифати феълии I, герундий, масдар мебошанд. Сифати феълии II ягон хел категория, аз он ҷумла категорияи тарзи феълӣ надорад.

Дар забони англисӣ асосан масдар ва сифати феълии I амал мекунад, ки он се шаклҳои категорияи категорияи тартиб дошта, сифати феълии қабليات, ҳамзамон ва минбаъдият номида мешавад.

Герундий, ки хоси забони англисӣ аст, инчунин категорияи тартиб дорад.

Мисли забони англисӣ дар забони тоҷикӣ дар системаи шаклҳои ғайритасрифии феъл тарзи фоили масдар ва сифати феълии забонҳои муқоисашаванда, инчунин герундии забони англисӣ маънои мафъулро ифода карда метавонад.

Пайнавишт:

1. Бархударов Л. С., Штелинг Д. А. Грамматика английского языка. -М.: Высшая школа, 1973.- 423 с.
2. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе, 1986. -372 с.
3. Ибрагимова Р.А. Причастия в современном таджикском и английском языках/ Р.А. Ибрагимова АҚД. Душанбе, 2010.- 24 с.
4. Таджиев Д. Причастие в современном таджикском литературном языке. В кн.: «Очерки по грамматике таджикского языка». Вып. V., -Сталинабад, 1954.- 324 с.
5. Усмонов К. Грамматикаи назарии забони англисӣ. - Хучанд, 2009.- 236 с.
6. Ganshina M. A., Vasilevskaya N. M. English Grammar. -М., 1964.- 543 p.
7. Plyish B. A. The structure of modern English.- L., 1971.- 366 p.
8. Айни С. Ёддоштҳо. - Душанбе, 1990. – 352 с.
9. Ниёзӣ Ф. Сарбозони бесилоҳ. -Душанбе,- 1986. -365 с.
10. Ҷалил Р. Одамони ҷовид, -Сталинобад, 1954. -338 с.
11. Dickens Ch. *Domby and son*. In “readings from English literature” -М., 1972.-330 p.
12. Hardy Th. *Far from the madding crowd*. -Lnd., 1967.-308 p.
13. Galsworthy J. *A modern comedy*. -М., 1956.-387 p.
14. Voynich E. L. *The Gadfly*.- М., 1954.- 343 p.
15. Waugh E. *Prose. Memoirs. Essays*. -М., 1980.-448 p.

References Literature:

1. Barhudarov L.S., Shteling D.A. Д. А. *English Grammar*. -M.: *Visshaya Shkola (Higher School)*, 1973.- 423 pp.
2. *Grammar of Modern Tajik Language*. – Dushanbe, 1986. -372 pp.
3. Ibraghimova R. A. *Participle in Modern Tajik and English Languages/Synopsis of candidate dissertation in philology*. Dushanbe, 2010. - 24 pp.
4. Tojiev D. *Participle in Modern Tajik Literature*. In the book.: “*Articles in Tajik Grammar*”. Ed. -V., -Stalinabad, 1954.- 324 pp.
5. Usmonov K. *Theoretical Grammar of the English Language*. - Khujand, 2009.- 236 pp.
6. Ganshina M. A., Vasilevskaya N. M. *English Grammar*. -M., 1964.- 543 pp.
7. Ilyish B. A. *The Structure of Modern English*.- L., 1971.- 366 pp.
8. Aini S. *Reminiscences*. - Dushanbe, 1990. – 352 pp.
9. Niyoz F. *Non-Armed Soldiers*. - Dushanbe,- 1986.-365 pp.
- 10.Jalil R. *Immortal People*. - Stalinabad, 1954. -338 pp.
- 11.Dickens Ch. *Domby and Son*. In “*Readings from English Literature*” -M., 1972.-330 pp.
- 12.Hardy Th. *Far from the Madding Crowd*. -Lnd., 1967.-308 pp.
- 13.Galsworthy J. *A Modern Comedy*. -M., 1956. - 387 pp.
- 14.Voynich E. L. *The Gadfly*.- M., 1954.- 343 pp.
- 15.Waugh E. *Prose. Memoirs. Essays*. - M., 1980. - 448 pp.

**КАТЕГОРИЯИ ҲУДУДИ ПЕР-
ФЕКТӢ ДАР ЗАБОНҲОИ МУОСИ-
РИ АНГЛИСӢ ВА ТОЧИКӢ**

Исматуллоев Ҳусейнбой Очилович, докто-
ранти (PhD) кафедраи тарҷума ва грамма-
тикаи забони англисии МДТ «ДДХ ба номи
акад. Б. Гафуров» (Тоҷикистон, Хуҷанд)

**КАТЕГОРИЯ ПЕРФЕКТА В
СОВРЕМЕННЫХ АНГЛИЙСКОМ И
ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ**

Исматуллоев Ҳусейнбой Очилович, докто-
рант (PhD) кафедры перевода и грамматики
английского языка ГОУ «ХГУ им. акад. Б. Га-
фурова» (Таджикистан, Худжанд)

**PERFECT TENSES IN MODERN
ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES**

Ismatulloev Husenboy Ochilovich, a second year
doctoral student (PhD) of the Translation and Eng-
lish Grammar Department, KhSU named after
acad. B. Gafurov (Tajikistan, Khujand)
E-MAIL: hismatulloh@mail.ru

Калидвожаҳо: феъл, категорияи феъл, категорияи ҳудуд, шаклҳои перфектӣ, катего-
рияи нисбияти замонӣ, амалҳои пайдарпай, амали ҳамзамон, амали пешомад (қаблӣ)

Мақолаи мазкур оид ба ифодаи категорияи ҳудуди перфектӣ дар забонҳои муосири англисӣ ва тоҷикӣ башида шудааст. Аз рӯи маънои ҳудуди худ ин шаклҳои феълии ду забон ба амали анҷомёта далолат мекунамд. Ин шаклҳо аз лиҳози категорияи ҳудуд тазодди худро доранд, ки амали қаблӣ баанҷомрасида ё давомдорро зикр менамоянд. Дар системаи феъли забони тоҷикӣ категорияи грамматикӣ алоҳида ҷудо карда нашудааст, ҳарчанд ки ба дараҷае онҳо мавҷуданд, ки аз мисолҳои таҳлилгардидаи мақола аён мегардад. Қайд карда шудааст, ки барои изҳори маънои шакли перфекти давомдор дар забони тоҷикӣ шаклҳои махсус вуҷуд надоранд. Ин шакл ба воситаи шакли давомдори сигаи нақлӣ, сигаи хабарӣ ва ба тарзи лексикӣ иброз мешавад.

Ключевые слова: глагол, категория глагола, категория вида, перфектные формы, катего-
рия временной отнесенности, одновременные действия, предшествующие действия

Рассмотрено выражение категории перфекта в современных английском и таджикском языках. Две названные видовые формы в изучаемых языках чаще указывают на совершенные действия в соответствии с их значением. Эти формы имеют собственную оппозицию в соответствии с категорией вида, что указывает на завершённые или продолжающиеся действия. В таджикской языковой системе нет такой грамматической категории, хотя в некоторой степени её можно обнаружить в приведённых в исследовании примерах. Отмечается, что в таджикском языке нет особой формы для выражения формы продолжительного перфекта. Данная форма выражается посредством формы повествовательного наклонения (сигаи накли), изъявительного наклонения, другими лексическими средствами.

Keywords: *verb, the category of verb, the category of aspect, perfect tense, perfect forms, tense form, the category of time relation, simultaneous actions, preceding action*

The article dwells on perfect tenses of the verb in Modern English and Tajik languages. These two aspectual forms existing in the studied languages indicate to terminated actions in accordance with their meaning. The forms in question have their own opposition in compliance with the category of aspect pointing to an action either accomplished or continuing. In the system of the Tajik language there is no such grammatical category though its approximate patterns can be observed to some extent in a number of certain examples. It is underscored that in the Tajik language there is no special form for expressing continuous perfect inherent in the English language. The form in question is expressed by means of that one natural for narrative mood (sigai nakli), indicative mood and other lexical media.

Ба хусусиятҳои фарқкунандаи шаклҳои перфектии феъл ва шаклҳои категориалии ҳудуд ва замон аксари забоншиносон эътибори хосса додаанд. Ба ақидаи А.И.Смирнитский перфект категорияи махсуси грамматикиро (вобаста ба ҳудуд ва замон) ифода менамояд, ки онро категорияи нисбияти замонӣ меноманд [11, с.135]. Забоншиносон Л.С.Бархударов, Д.А. Штелинг [13, с.8] ва дигарон низ ин ақидаро тарафдорӣ кардаанд.

Забоншинос Е.Н.Аксютин ба хусусияти дар боло қайдгардидаи шаклҳои перфектии феъл ҳамфикрӣ баён намуда, қайд менамояд, ки онҳо на танҳо нисбияти замониро ифода мекунад, балки нисбияти бевосита ё нисбияти перфектиро низ ифода мекунад [1, с.98]. Забоншиносон В.С.Хаймович ва Б.И.Роговская ба ҷои категорияи нисбияти замонӣ, категорияи тартибро пешниҳод намудаанд [16, с.19]. Азбаски ба мансубияти категориалии ҳудуди перфектӣ ақидаи ягона вучуд надорад, маъноии асосии грамматикии чунин шаклҳо ба таври гуногун муайян карда шудаанд. Аксари нахвиён нодуруст будани ин ақидаҳоро таъкид карда, мазмуни ҳудуди перфекти ҳозира ва гузаштаро бо ҳам мувофиқ меҳисобанд, гарчанде хусусиятҳои гуногуни истифодаи маъноҳои шаклҳои мазкур вучуд доранд.

Бисёре аз забоншиносон шаклҳои перфектиро чун шаклҳои замонҳои нисбӣ қаламдод мекунад. Ҳ.Суит қайд мекунад, ки маъноии асосии замони перфект – пеш аз ягон амал ба вуқӯъ пайвастанӣ дигар амал, яъне амали гузашта мебошад [18, с.92]. Чунин ақидаро забоншиносон М.А.Брайнт [14, с.57], Ҳ.А.Поустма [17, с.89] ва дигарон ҷонибдорӣ менамоянд. Аз ин лиҳоз, Г.М.Райхел дуруст қайд менамояд, ки амали пеш аз амали дигар ба вуқӯъ пайваста, яке аз се маъноии категорияи тартиби иҷрошавии амал, яъне амали пешомад, амали ҳамзамон ва амали ояндаро ифода мекунад ва категорияи тартиби иҷрошавии амал бошад, бо категорияи замон алоқамандӣ надорад. Нисбияти замон ва замон ҳар ду як маъноро надоранд ва набояд қабليات (амали пеш аз амали дигар ба вуқӯъ омада)-ро маъноии замонӣ ҳисобид, зеро қабليات маъноии он мебошад. Г.М.Райхел шакли Present Perfect – ро аз назар мегузаронад ва маъноии пеш аз як амал ба вуқӯъ омадани амали дигарро омӯхта, қайд мекунад, ки шакли мазкур (Present Perfect) маъноҳои амали паёпай ва амали баанҷомрасидаро дорад [8, с.36].

Оид ба категорияи ҳудудҳои перфектӣ дар забони тоҷикӣ низ якҷанд корҳои илмӣ таълиф шудааст, ки дар онҳо фикрҳои мухталиф доир ба муайян намудани моҳияти ҳудудҳои перфекти забони тоҷикӣ дар муносибат бо роҳҳои ифода ба назар

мерасанд. Шаклҳои перфектӣ низ аз тарафи нахвиёни тоҷик мавриди тадқиқ қарор гирифтаанд. Онҳо шакли алоқаи пайдарпайии шакли перфекти (хондаам, мехондаам, хонда будаам, хонда истода будаам)- ро ҳамчун замони гузаштаи мутлақ, аммо шакли перфекти гузаштаи забони англисиро шакли **замони гузаштаи дур** меҳисобанд, ки дар натиҷа робитаи мавҷуда байни перфектҳои гузаштаву ҳозира инкор мегардад [4, с.70].

Забоншиносон Н.Березин шакли перфекти ҳозираро замони гузаштаи номуайян зикр менамояд; хусусиятҳои асосии онро чун ифодаи таъсири номуайян бидуни мафҳуми замони муайян, вале шакли перфекти гузаштаро –замони гузаштаи дур; хусусиятҳои асосии онҳоро чун ифодаи таъсири амали бавуқӯъпайваста ва ё ин ё он таъсир ба гузашта муайян менамояд [3, с.180-181].

Забоншинос О.А. Сухарева замони перфекти ҳозираро замони гузаштаву ҳозира номбар мекунад, ки он на ба таъсири амал, балки ба натиҷаи он, вазъияти давомнокии он ишора менамояд [12, с.30]. Ақидаҳои болоиро Ш. Рустамов таҳлил намуда, ӯ низ замони перфекти ҳозираро “замони гузаштаву ҳозира”, перфекти гузаштаро замони “гузаштаи дур” меҳисобад [10, с.14].

Оид ба таърифи дурусти ҳудуди перфект дар забони тоҷикӣ метавон ақидаи забоншинос Н.Маъсумиро овард, ки чунин қайд менамояд: “Феъли гузаштаи дур амали гузаштаро ифода мекунад, ки фосилаи замонаш мутлақо ё нисбатан дур мебошад. Ин маъно гоҳо аз мазмуни умумии сухан (матн) баъзан аз калимаҳо, ибораҳои алоҳида фаҳмида мешавад [6, с.255].

Модарам як ҷуволча мавиз хушконда **монда буд** (19, с.129). Он вақт муборизаи синфӣи зидди кулакҳо дар кишлоқ ба авҷаш **расида буд** (22, с.112) .

Забоншиноси мазкур ҳудуди перфекти гузаштаро дар забони тоҷикӣ **замони гузаштаи дури нақлӣ** номида, чунин таърифро пешниҳод кардааст, ки ин ақидаро мо низ ҷонибдорӣ мекунем: “Замони гузаштаи дури нақлӣ аз феълӣ ҳол (сифати феълии замони гузашта ба суфiksi –а) ва шакли нақлии феъли “будан” сохта шуда, монанди замони гузаштаи дур амалеро ифода менамояд, ки пеш аз рӯй додани амали дигар воқеъ шуда анҷом ёфтааст ва натиҷааш низ аён аст. Ин шакл ҳам дар шакли мазмуни сухани дигарон ва ҳам дар хулосабарории мантиқӣ қор фармуда мешавад” [6, с.259]. Барои тасдиқи гуфтаҳои болоӣ ба мисолҳо муроҷиат мекунем:

Падарам хатту савод дошта, дар вақтҳои ҷавонӣаш чанд сол дар мадрасаҳои Бухоро истиқомат **карда будааст**. Мадрасаи Олимҷон дар аввал мадраса бино карда **нашуда будааст** (22, с.17)

Забоншинос Б.Н.Ниёзмухаммадов замони перфекти ҳозираро замони гузаштаи одии номуайян ва дар тадқиқоти минбаъдааш ба монанди дигар забоншиносон замони гузаштаи номуайян, замони перфекти гузаштаро “замони гузаштаи дур” [6, с.193] зикр кардааст.

Муҳаққиқ А.З.Розенфелд замони перфекти ҳозираро гузаштаи одӣ номида қайд менамояд, ки аз рӯи хусусиятҳои натиҷавӣ ин замон метавонад ҳосияти бо тартиб иҷро гардидани амалро ифода намуда натиҷаи хулосаҳои мантиқиро муайян менамояд. Ӯ замони перфекти гузаштаро чун амали гузаштаи дур номидааст [9, с.42-45]. Тафсири ин шакли замонӣ дар «Грамматикаи забони тоҷикӣ» инъикоси худро ёфтааст [4, 134-137].

Хусусияти асосии замони перфекти ҳозира дар таъсири натиҷавӣ, замони перфекти гузашта дар таъсири гузашта мавҷуд мебошад.

Забоншиносони тоҷик шаклҳои перфектро ба гурӯҳҳои зерин ҷудо мекунанд:

- а) шакли «**мехондааст**» аксар шакли перфекти давомдор;
- б) шакли «**хонда будааст**» шакли перфекти гузаштаи дур;
- в) шакли «**хонда истода будааст**» шакли муайяни перфект;

Забоншинос Ҳ. Суит қайд менамояд, ки маънои амали баанҷомрасида ба ҳуди шаклҳои перфектӣ хос набуда, балки аз контекст ва аз маънои луғавии феъл сарчашма мегирад. Ба ақидаи ӯ лаҳзаи баанҷомрасида бо лаҳзае, ки дар маълумот дода шудааст ё ин ки дар замони Past Perfect бо ягон замон дар гузашта бо ҳам муносибат пайдо мекунанд, шабоҳат дорад [18, с.56-58].

Ба ақидаи И.П.Иванова дар баъзе ҳолатҳо маънои натиҷавии перфект мушоҳида карда мешавад, яъне маънои вазъияти нав – ҳун натиҷаи амали ба вуқӯ овардашуда ба амал омадааст. Бинобар ин, ӯ маънои асосии перфектро натиҷавӣ намеҳисобад. Маънои асосии перфектро забоншинос ҳамчун амали ҷудогонаи то лаҳзаи нутқ иҷрошуда муайян менамояд, ё ин ки маънои амали иҷрошуда, амали пуррагардидае, ки охири он ба ягон марҳилаи муайян ҷудо карда нашудааст ва дар шакли умум омӯхта мешавад [5, с.15].

Забоншинос А.И.Смирнитский ба нахвиёни дар боло зикршуда, ки шаклҳои перфектиро ҳамчун шаклҳои замонӣ ба маънои замони гузашта маънидод мекунанд пайравӣ намуда, қайд менамояд, ки “шаклҳои перфектӣ нисбат ба баъзе лаҳза ё марҳилаи замон, ки дар назар дошта шудааст ё дар бораи он сухан меравад, маънои замони гузаштаре мефаҳмонад” [11, с.301]. Ӯ худ маъноҳои байни категорияи нисбияти замони бо категорияи ҳудуд ва замон як мешуморад, ки ин ақида ҳилофи ҷудо кардани категорияи грамматикӣ ва махсус ҳун категорияи нисбияти замонӣ мебошад.

Забоншиносон Л.С.Бархурдаров, Д.А.Штелинг, И.Б.Хлебникова, К.В.Авдеев ва дигарон низ шаклҳои перфектиро ба категорияи нисбияти замонӣ мувофиқ мешуморанд [2, с.23]. Забоншинос И.Б.Хлебникова собит менамояд, ки “шаклҳои перфектии феълҳои забони англисӣ аз ҷиҳати маъно духӯраанд: амале, ки пеш аз амали дигар ба вуқӯ мепайвандад, яъне замони перфекти ҳозира ва амале, ки бо амали дигар дар як замон ба вуқӯ мепайвандад, амали ҳамзамон аст. Ин тазоди асосии категорияи нисбияти замони ташкил менамояд. Чӣ хеле ки зикр шуда буд, тазоди духӯра дар низомии забон яке аз намудҳои алоқаро ташкил медиҳад ва тафовут байни муносибатҳои номуайяни ва перфектӣ, ки аз ҳисоби амали қаблӣ ё набудани он амал, ё худ аз муносибати амал ба ҷараёнёбии дохилии он асос меёбад. Шаклҳои перфектӣ метавонанд ҳам маънои муносибатҳои замони нисбӣ ва ҳам мутлақро ифода намоянд.

Гурӯҳи дигари нахвиён ақидаҳои забоншинос А.И.Смирнитскийро тарафдорӣ намуда, таърифи дигари перфектро пешниҳод мекунанд. Забоншинос Е.Н.Аксютин дар мақолаи худ “Системаи ягонаи феъл” шабоҳати хусусияти системаи феълро дар забони муосири англисӣ қайд менамояд ва ҳамзамон ӯ ба ҷои таърифи маъмули шаклҳои перфектӣ ҳун категорияи нисбияти замонӣ, ки аз тарафи профессор А.И.Смирнитский пешниҳод шудааст, таърифи худро манзур мекунанд. Ба ақидаи ӯ: “Категорияи нисбият ба иҷро расидани як амал нисбат ба лаҳзаи дигар ё нисбат ба амали дигарро нишон медиҳад” ва ӯ ду шакли нисбиятро ҷудо менамояд: нисбияти бевосита (Immediate Correlation) ва нисбияти перфектии муқобил (Perfect Correlation) [11, с.13]. Ин ақидаҳо забоншинос Б.А.Илиш дар асари худ “Соҳиби забони муосири

англисӣ” ҷонибдорӣ намуда, ба ҷои истилоҳи “бевосита” “(Immediate) истилоҳи “ғай-риперфект” (Non Perfect) – ро пешниҳод менамояд [15, с.99].

Аз таҳлили ақоиди дар боло зикршуда ба хулоса омадан мумкин аст, ки амалҳои феълӣ дар шаклҳои перфектӣ ҳаракатеро ифода менамоянд, ки то лаҳзаи нутқ ба анҷом расидааст. Онро дар забони тоҷикӣ бо истилоҳи “замони гузаштаи мутлақ” ифода кардаанд. Барои исботи гуфтаҳои болоӣ ба мисолҳо муроҷиат мекунем:

Quality **has vanished** from the aims of the book business and quantity **has taken** its place (2.7.). It took me some time to realize that he **had** completely **forgotten** the dollar (2.1.) Jack, oh, before the end of the week I shall have got rid of him. I’ll say he died in Paris of apoplexy (24, с.29).

Мусаллам аст, ки хусусиятҳои асосии перфект дар сиғаи ҳабарӣ на ҳама вақт бо ҳаракати натиҷавӣ, яъне вазъияти нави объект, субъект ва ҳодиса робита дорад. Маъмулан, натиҷа на аз шаклҳои перфект сарчашма мегирад, балки пеш аз ҳама, бо маънои ҳуди феъл мувофиқ меояд ё аз вазъият ва контекст вобаста мебошад.

Масалан: «Ман дар Самарқанд калон **шудаам**» (21, с.49); «Ман ба Ҳукумати Шӯро душманӣ **накардаам**» (19, с.371); «Ин ҷавон бародари ҳамон духтар аст, ки Ҷамилаи моро ба духтарӣ **ғирифтааст**» (22, с.215).

Дар ҳамаи мисолҳои овардашуда шакли асосиро ҳаракат ифода мекунад, ки он дар лаҳзаи ахбор сурат ғирифтааст, яъне дар вазъияти комил иҷро шудаву қарор мегирад. Алоқаи лаҳзаи амал бо лаҳзаи нутқ бо воҳидҳои зарфӣ ё бидуни онҳо ифода мегарданд:

“I’ve **never seen** you before in my life” (23, с.47). **Have you ever heard** of the Siberian wolves? (23, с.86). She began to think of all that had happened during the day (25, с.197).

Хусусияти асосии лаҳзаи вақт ба ғайр аз ифодаи маънои замон метавонад дигар маънохоро ба вуҷуд орад, ки тартиби иҷрошавии амалро ифода менамояд. Ин хусусиятро дар ҳудуди перфект мушоҳида кардан мумкин аст, ки амалҳо дар лаҳзаҳои гуногуни вақт марҳила ба марҳила иҷро мегарданд.

Чандин вақт ин тараф, ки харбуза нахӯрдаӣ, даҳонат маззафаҳмиро гум **кардааст**, -гуфт Валӣ малулу маҳзунона (22, с.65). Хушкӣ ва қаҳтии ду соли пай дар пай ба кӯхистони Ҳисору Кӯлоб рӯй оварда, ҳатто кӯдакони хурдсолро ҳам алафшинос **кардааст** (21, с.63). Зебӣ бошад, ҳоло Одил Саркорро надидааст, аз ӯ аризаро **нағирифтааст**, чӣ тавр шуд, ки фармон аллакай тайёр (21, с.70).

Лаҳзаи вақт, ки дар он амал ба вуқӯъ пайваستاаст ва ба ҳудуди худ расидааст, якчанд ҳел мешавад. Мисол:

I’ve **just left** the Prime Minister you are to have vacant seat in the Cabinet (25, с.18). I was four years old when that was locked Barbara. It’s **never been opened** since (23, с.290). He **had just installed** a new American lift at Head Office (24, с.55). The early years of their marriage had been happy enough. At that time, he and Nan had talked about nothing but themselves (25, с.63)

Чунон ки мебинем хусусияти ҳаракати натиҷа на дар ҳуди шакли феъл шароит фароҳам овардааст, балки бо маънои лексикӣ феъл ё вазъияту контекст сурат мегирад. Гарчанде ки мисолҳои овардашуда, ба назари аввал ба ҳудуд вобаста набошад ҳам, лекин гӯянда на ба чунин ҳолат, балки ба лаҳзаи алоҳидаи он чун натиҷаи ҳудуд, инчунин ба анҷом расидан ва яқлуктии он амал диққати касро ҷалб мекунонад. Дар забони тоҷикӣ шакли ҳудуди перфект мавҷуд аст ва маънои асосии он чун амали ба-

анчомрасида ва том мебошад. Намуди шакли перфект дар сиғаи хабарӣ бояд аз шаклҳои сиғаи феъли нақлӣ алоҳида баррасӣ гардад.

Аз таҳлили боло чунин хулосаҳо бармеояд:

1) ҳудуди перфектӣ дар забонҳои муқоисашаванда бо услуби аналитикӣ таркиб меёбад: дар забони англисӣ – бо сифати феълии II ва феъли ёвари «to have», дар забони тоҷикӣ низ бо сифати феълии замони гузашта ва феъли ёвари «будан» (ҳаст) дар шаклҳои тасрифшаванда ифода карда мешавад.

Маъноӣ асосии грамматикӣ ҳудуди перфект чун дар забони англисӣ ва дар забони тоҷикӣ низ ин ифодаи амал мебошад, ки дар ҳудуди муайяни вақт воқеъ шудааст ва амалу ҳолати яққаратаи баанҷомрасида мебошад.

Ҷонишини шумо нағз ғайрат **кардаанд** (20, с.723).

2) Вобаста аз контекст, ҳолат ва ифодаҳои адвербиалие, ки бо онҳо ҳудуди перфект истифода мешаванд, маъноӣ натиҷавӣ, алоқаи паёпай байни амалҳо ва амали қаблятро ифода менамоянд.

3) Дар забонҳои муқоисашаванда ҳудуди перфект баъзан бо мазмуни муайяни вақт ифода меёбад.

4) Шакли ҳудуди перфектии забони англисӣ бо ду шакли фарқкунанда бо забони тоҷикӣ мувофиқат мекунад, ки ба сиғаҳои гуногун дохил мешавад: агар дар забони англисӣ ҳосияти амал ду ҳел бошад, «худудӣ» ва «нақлӣ» амал бо як шакл иброз карда мешавад ва дар забони тоҷикӣ бошад, он бо феълҳои гузаштаи наздик ва нақлӣ ифода меёбад.

5) Мазмуни ҳудуди мутлақ дар забони тоҷикӣ назар ба забони англисӣ бо ду шакли замонӣ баён мешаванд: замони ҳозира ва гузашта, дар ҳолате ки дар забони англисӣ шакли перфекти давомдор низ мавҷуд бошад. Маъноӣ мазкур дар забони тоҷикӣ асосан бо ҳолатҳои лексикӣ баён мешавад.

Ҳамин тавр, аз фикрҳои дар боло қайдгардида бармеояд, ки истифодаи шаклҳои ҳудуди перфектӣ дар забонҳои муқоисашаванда бисёр монандӣ доранд, лекин истифодаи ин шаклҳо дар забони англисӣ назар ба забони тоҷикӣ васеътар мебошад. Ин шаҳодат аз он меҷаҳат, ки дар забони тоҷикӣ ин амали замонӣ аз шаклҳои сиғаи хабарӣ охиста-охиста ба шаклҳои сиғаи алоҳида гузашт, ки бештар аз маъноӣ яққелаи шаклҳои ҳудуди мутлақи давомдори забони англисӣ бармеояд.

Барои изҳори маъноӣ шакли перфекти давомдор дар забони тоҷикӣ шаклҳои махсус вучуд надоранд. Ин шакл бо воситаи шакли давомдори сиғаи нақлӣ, сиғаи хабарӣ ва тарзи лексикӣ, бо роҳи феълҳои мураккаби мувофиқоянда бо шакли намуни мутлақ иброз мешавад.

Чунон ки маълум аст, дар забони англисӣ шакли “Past Perfect” низ мавҷуд буда, дар забони тоҷикӣ “замони гузаштаи дур”-ро ифода мекунад. Ин шакл низ амалро иброз медорад, ки қабл аз ягон лаҳзаи гузашта оғоз гардидааст ва то он лаҳзаи вақти дигар анҷом ёфтааст.

Пайнавишт:

1. Аксютин, Е. Н. Единая система глагола и комплексный путь обучения.-М.,1965.-258 с.
2. Бархурдаров Л.С. Очерки по морфологии современного английского языка.-М., 1965.-296 с.
3. Березин Н. Грамматика персидского языка.-М., 1953.-492 с.
4. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик.-Душанбе, 1985.- 365 с.

5. Иванова И.П., Бурлакова В.В., Почепцов Г.Г. Теоретическая грамматика современного английского языка.-М., 1981.-35с.
6. Маъсумӣ Н. Асарҳои мунтахаб. Иборат аз ду ҷилд. Ҷилди II назири дуввум. Забонишиносӣ. -Душанбе: Адиб, 2005.-351с.
7. Ниёзмӯҳаммадов Б. Забони адабии ҳозираи тоҷик.-Душанбе, 1982.-177 с.
8. Райхел Г.М Грамматика и история английского языка.-М., 1973.-258 с.
9. Розенфельд А. З. Глагол. Очерки по грамматике современного таджикского языка.- Сталинабад, 1954. Вып.3.-321с.
10. Рустамов Ш. Забони адабии ҳозираи тоҷик (ЗАҲТ).-Душанбе, 1982.- 248 с.
11. Смирницкий А.И. Грамматика английского языка.-М., 2002.-256 с.
12. Сухарева О.А.Руководство для изучения таджикского языка.-Душанбе,1939.-198 с.
13. Штелиг Д.А. Грамматическая семантика английского языка. Фактор человека в Языке. Учебное пособие.-М., 1996.-254 с.
14. Bryant M.A Functional English grammar. Boston D. C. Heath and Co., 1945 -326с.
15. Ilyish B.A. The Structure of Modern English.-L., 1971. 245с.
16. Khaimovich B.S. Rogovskaya B.I. A Course in English Grammar.-М.,1967.-30с.
17. Poutsma H. A Grammar of Late Modern English. Part II, Groningen. 384с.
18. Sweet H. A New English Grammar, Logical and Historical. Part I. Oxford. 1982. 321с.

Рӯйхати адабиёти бадеӣ

19. Айни С. Қуллӣ. Душанбе, 1964.-555с.
20. Иқромӣ Ҷ. Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро. Душанбе, 1989.-952с.
21. Ниёзӣ Ф. Вафо, ҷ 1. Душанбе,1954.-320с.
22. Ҷалил Р. Шӯрӯб, китоби 2. Душанбе,1967.-304с.
23. Abrahams P. The path of Thunder.-M. Higher school publishing house, 1971.-336с.
24. Stevenson R. L. Treasure Island. The 3 d edition. M. «Foreign Languages Publishing House".1963.-280с.
25. Voynich E.L. The Gadget.-M. 1954. -352с.

Reference Literature:

1. Aksyutina E.N. The Unique Verb System and Complex Way of Tuition.-М., 1965. - 258pp.
2. Barkhurdarov L.S. Essays on the Morphology of Modern English.-М., 1965. - 296pp.
3. Berezin N. The Grammar of the Persian Language.-М., 1953. - 492pp
4. Modern Literary Tajik Language. - Dushanbe, 1985. - 365pp.
5. Ivanova I.P., Burlakova V.V., Pochepstov G.G. The Theory of Modern English Grammar.-М., 1981. - 35pp.
6. Ma'sumi N. Selected Works. In two parts. Part II. Linguistics.-Dushanbe, "Man-of-Letters", 2005.-351pp.
7. Niyozmuhammedov B. Modern Tajik Literary. - Dushanbe, 1982. - 177pp.
8. Raykhel G.M. Grammar and History of the English Language.-М., 1973. - 258pp.
9. Rozenfeld A.Z. Verb. Essays on Modern Tajik Grammar. Part III. Dushanbe, 1954. - 321pp.
10. Rustamov Sh. Modern Tajik Literary Language.-Dushanbe, 1982. - 248pp.
11. Smirnitsky A.I. The Grammar of the English Language.-М., 2002. - 256pp.
12. Sukhareva O.A. Guidebook for Learning Tajik Language. Dushanbe, 1939.-198pp.
13. Shtelig D.A. Grammar and Semantics of the English Language. Factors of the Human in the Language. Scholarly manual. -М., 1996. - 254pp.
14. Bryant M.A Functional English Grammar. Boston D. C. Heath and Co., 1945. - 326 pp.

15. Ilyish B.A. *The Structure of Modern English*. - L., 1971. - 245pp.
16. Khaimovich B.S. Rogovskaya B.I. *A Course in English Grammar*. - M., 1967. - 30pp.
17. Poutsma H. *A Grammar of Late Modern English. Part II*, Groningen. - 384pp.
18. Sweet H. *A New English Grammar, Logical and Historical. Part I*. Oxford. 1982. - 321pp.

Reference Fiction Literature:

19. Ayni S. *Compositions*. Dushanbe, 1964.-555pp. (in Tajik)
20. Ikromi J. *Twelve Gates of Bukhara*. Dushanbe, 1969. - 952pp.
21. Niyozhi F. *Vafo, Part I*. Dushanbe, 1954.-320pp.
22. Jalil R. *Shurob. Part II*. Dushanbe 1967. - 304pp.
23. Abrahams P. *The Path of Thunder*-M. Higher school publishing house, 1971. - 336pp.
24. Stevenson R. L. *Treasure Island. The 3d edition*. M. «Foreign Languages Publishing House».1963. - 280pp.
25. Voynich E.L. *The Gadfly*. -M. 1954. - 352pp.

УДК 80/81
ББК 81.2-7

**ОСОБЕННОСТИ
ИСПОЛЬЗОВАНИЯ
СТИЛИСТИЧЕСКОГО ПРИЁМА
СРАВНЕНИЯ В
ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТЕКСТАХ**

**ХУСУСИЯТҲОИ ИСТИФОДАИ
ВАСИЛАИ УСЛУБИИ ҚИЁС ДАР
МАТНҲОИ БАДЕӢ**

**PECULIARITIES OF USAGE OF
THE STYLISTIC DEVICE OF
SIMILE IN BELLES LETTRES
TEXTS**

Сайфитдинова Мунира Рахматовна,
преподаватель кафедры перевода и грамматики
английского языка ГОУ “ХГУ им. акад. Б.
Гафурова” (Таджикистан, Худжанд)

Сайфитдинова Мунира Раҳматовна, омӯзгори
кафедраи тарҷума ва грамматикаи забони
англисии МДТ “ДДХ ба номи акад. Б. Гафуров”
(Тоҷикистон, Хучанд)

Sayfitdinova Munira Rahmatovna, teacher of the
department of English grammar and Translation
under the SEI “KhSU named after B. Gafurov”
(Tajikistan, Khujand)
E-MAIL: msayfitdinova_28@mail.ru

Ключевые слова: роман Сорбона “Туграл”, роман Дж. Лондона “Мартин Иден”, стилистический приём сравнения, классификация сравнений, структурные типы, эксплицит, имплицит

На материале произведений таджикского писателя Сорбона “Туграл” и английского писателя Джека Лондона “Мартин Иден” выявлены и описаны структурно-семантические особенности стилистического приёма сравнения. Отмечается, что стилистический приём сравнения является одним из основных способов выражения образности. Установлены и выявлены алломорфные и изоморфные особенности функционирования приёма сравнения. Предложена классификация структурных типов сравнений, которая определяет их семантические типы, такие как имплицитные и эксплицитные. Доказывается, что предложенные структурные типы сравнения в исследуемых языках совпадают, и наблюдаются лишь частичные различия. В таджикском языке стилистический приём выражается б`ольшим количеством компаративных связей, чем в английском языке. Делается вывод, что сравнения передаются не только компаративным выражением, но и предложениями с обстоятельственными придаточными сравнения.

Калидвоэжаҳо: қиёс, намудҳои сохторӣ, эксплицит, имплицит

Мақола ба таҳлили созишҳои семантикии қиёс дар асоси асарҳои бадеии нависандаи тоҷик Сорбон “Туграл” ва нависандаи амрикоӣ Чек Лондон “Мартин Иден” бахшида шудааст. Тазакур меравад, ки василаи услубии қиёс яке аз воситаҳои асосии ифодаи фасоҳат аст. Хусусиятҳои алломорфӣ ва изоморфии василаи услубии қиёс қайд гардидаанд. Муаллиф таснифоти гунаҳои сохтории қиёсро пешниҳод менамояд, ки намудҳои семантикии имплицитивӣ ва эксплицитивӣ муайян мекунад. Собит шудааст, ки намудҳои сохтории қиёсе, ки муаллиф пешниҳод намудааст, дар забонҳои таҳқиқшуда

ванда мутобиқат доранд. Байни онҳо фарқҳои ҷузъӣ танҳо фарқиятҳои қисман мушоҳида мешавад. Қайд шудааст, ки қиёс на танҳо бо ибораи компаративӣ, инчунин бо ҷумлаи пайрави ҳоли қиёс низ ифода меёбад.

Key words: Sorbon's novel "Tugral", Jack London's novel "Martin Eden", stylistic device of simile, classification of similes, structural types, explicit, implicit

The given article dwells on structural and semantic peculiarities of simile based on belles lettres novels of "Tugral" by Tajik writer Sorbon and "Martin Eden" by American writer Jack London. It is pointed that the stylistic device of simile is one of the main ways of expressing figurativeness. Allomorphic and isomorphic features of simile functioning are established and revealed. The author suggests the classification of structural types of simile that defines the semantic ones, like explicit and implicit.

It is proved that structural types of simile, suggested by author, coincided in researched languages and only some partial differences are observed. In the Tajik language the stylistic device is expressed by more comparative conjunctions than in English.

It is concluded that similes are conveyed not only by a comparative expression but by adverbial clauses of comparison either.

Образность является важной частью каждого художественного произведения. Образность в широком смысле слова – как живость, наглядность, красочность изображения – неотъемлемый признак всякого вида искусства, форма осознания действительности с позиций какого-либо эстетического идеала; частное её проявление – образность речи. Словесным образом в узком смысле является троп, а образностью художественного текста – его метафоричность, выразительный потенциал его единиц, наличие тропов [6, с. 8]. Сравнение как один из тропов художественного произведения выражает образность, способствует созданию оценочной характеристики героев посредством сопоставления их чувств, мыслей, эмоций, внешних данных, особенностей поведения и различных явлений действительности.

Существует множество классификаций сравнений. Мы проанализировали классификацию сравнений Л. В. Щепиловой, в рамках которой выделяются простые и развёрнутые сравнения [7, с. 122].

Следующая классификация предложена М. Д. Кузнец, согласно которой сравнения группируются исходя из их морфологических характеристик [2, с. 87]. Анализ фактологического материала позволяет нам выделить следующие структурные типы сравнения в текстах художественных произведений на английском и таджикском языках.

Рассмотрим **структурные модели сравнения** в английском языке:

1. Сравнение, в котором эксплицитно выражены субъект и объект сравнения; структурная модель: **like (as) + N**.
2. Сравнение, выраженное сочетанием прилагательного и субстантивной группы; структурная модель: **as+adj+as+N**.
3. Сравнение, в котором сравниваются ситуации: **like + ситуация**.

Рассмотрим **структурные модели сравнения** в таджикском языке:

1. Сравнение, где субъект и объект выражены эксплицитно, структурным типом является **мисли+ N, чун + N, N+барин**.

2. Сравнение, выраженное сочетанием существительного и прилагательного, структурным типом которого является *мисли + N + adj, чу + N+adj*.

3. Сравнение, где сравниваются ситуации, структурным типом которого является *зӯё + ситуация, чун+ ситуация, чунон ки+ ситуация*.

Структурные типы сравнения в английском языке		Структурные типы сравнения в таджикском языке	
1. <i>like (as) + N</i>	Имплицитно	1. <i>мисли+ N, чун + N, N+барин</i>	Имплицитно
2. <i>as+adj+as+N</i>	Эксплицитно	2. <i>мисли + N + adj, чу + N+adj</i>	Эксплицитно
3. <i>like+ ситуация</i>	Имплицитно	3. <i>зӯё + ситуация, чун+ ситуация, чунон ки+ ситуация</i>	Имплицитно

Как показали результаты исследования иллюстративного материала английских и таджикских авторов, структура сравнения обладает большим разнообразием:

1. Первые структурные модели в исследуемых языках частично совпадают как по структуре, так и по семантике, и не выражают признака действия и исполнителя действия.

2. Вторая структурная модель в сопоставляемых языках не совпадает по структуре, но совпадает по семантике, так как эксплицитно выражает признаки действия и исполнителя действия.

3. Третья структурная модель в исследуемых языках совпадает как по семантике, так и по структуре.

Более того, анализ иллюстративного материала позволил нам выделить следующие **тематические группы** в исследуемых языках:

1. Образы персонажей:

- а) положительный образ;
- б) отрицательный образ.

2. Внешность.

3. Душевное состояние.

4. Статус/положение.

Проанализируем примеры сравнений в исследуемых языках на основе выделенных структурно-семантических принципов:

1. Сравнение в тексте художественного произведения **эксплицитно выражено субъектом и объектом, но признак действия - имплицитно**. Структурная модель: *Like (as) + N* в английском языке; *мисли+ N, чун + N, N+барин* в таджикском языке. Обратимся к примерам: *Knowledge seems to me like a chart-room. Whenever I go into the library, I am impressed that way* [11, с. 53]. = *Илм ба назарам ҳуҷраи штурман барин менамояд, ки дар он ҷо ҳаритаҳои баҳрро нигоҳ дошта мешаванд* [8, с. 88].

Протагонист романа “Мартин Иден” - человек необразованный. В возрасте 16-17 лет он начинает заниматься самообразованием. Не имея никакого представления о знании и науке, он сравнивает науку с рубкой на судне. Такое сравнение обусловлено тем, что Мартин – моряк, он хорошо знает морское дело. Мы видим, что субъектом сравнения в примере выступает **наука**, а объектом сравнения является **рубка на судне**. Автор произведения имплицитно характеризует, не приводит прямого указания на признаковый компонент, по которому осуществляется сравнение, и его отсутствие подталкивает читателя к индиви-

дуальному прочтению анализируемого сравнения; более того, благодаря существительному *chart-room*, читатель может сам дать оценку способностям главного героя.

Рассмотрим пример из таджикского языка, в котором сравнение выражает бессилие народа: *Санедҳо омаданд, ки мо подшоҳием, сурхҳо омаданд, ки ҳукуматием. Ҳарду душмани якдигар. Боз моро чун дона зери ду санги гарон орд мекунад* [9, с. 254].

В данном контексте функционируют два образных средства языка - метафора и сравнение. Метафора “*сурх*” является в языке истёртой, так как русских захватчиков в народе называли “*красными*”. Метафора “*сафед*” является окказиональной: автор называет последних правителей Бухарского эмирата “*белыми*”, и окказионализм придаёт контексту ироничность. Создавая сравнение, автор произведения показывает недовольство народа обоими правителями, при этом не указывает на признаковые компоненты, но даёт читателю подсказку. Сравнение людей с зёрнами указывает на их бессилие.

Рассматриваемый структурный тип сравнения в сопоставляемых языках может способствовать передаче отрицательных эмоций героев романа. Например: *I feel always like a cat when he is around*[11,99]. = *Вақте ки ба ман наздик мешавад, гурба барин сару рӯяиро харишиданиам меояд* [8, с. 163].

В примере субъектом сравнения выступает *человек (героиня)*, а объектом сравнения является *кошка*. Одна из главных героинь романа, Руфь, выражает плохое отношение к одному из героев романа, сравнивая себя с кошкой, намекает, что желает ссориться, ругаться и драться.

Рассмотрим пример в текстах художественных произведений на таджикском языке, который способствует передаче эмоционального состояния героев: - *Дар тамоми музофот як раммолзан ҳаст ё...-Якта, якта...-Ҳамон гуфтааст, ки дунё мисли киштӣ дар рӯи об аст? -Ҳамон...[9, с. 108].*

В данном примере субъектом сравнения является *дунё (жизнь)*, объектом является *киштӣ (корабль)*. Автор произведения не указывает признаковых компонентов.

Данный структурный тип сравнения широко используется таджикскими авторами: *бо хандаи чун хониши кабк...., соҳибонашон мурғвор, даҳон кушода ҳамчу моҳии, мисли ин кӯҳҳои Зарафшон ...*, ду ранг мисли хайру шар [9, с. 265].

Если в английском языке структурной моделью для имплицитного выражения является *like (as) + N*, то в таджикском языке его структура разнообразна. В таджикском языке существует следующая структурная модель сравнения: *существительное + барин*.

1. Гунохам *кӯҳ барин* шуд[9, с.102]. 2.Зиндагӣ *як бинои амонат барин*[9, с. 10]. 3.Саллаи сари ту *лонаи мусича барин* [9 с. 286].

4. Алопар раҳо кард, аммо *Сиёҳ мурда барин* намечунбид [9, с. 315].

Используя данный тип сравнения, авторы художественных произведений не эксплицируют признаки и характеристики субъектов, оставляя эту задачу читателям. Традиционно между субъектом и объектом сравнения стоит союз, но в данном случае союз находится после объекта, а фактический материал также свидетельствует об использовании только союза “*барин*” в структурном типе *существительное + союз*.

Известно, что лингвисты часто определяют приём “сравнение” как отношения, которые могут устанавливаться между объектами одной категории и между представителями разных классов. В данном случае лингвисты указывают на образное сравнение [1, с. 277].

2. Вторая структурная модель в сопоставляемых языках **эксплицитно выражает признаковые компоненты сравниваемых предметов**, структурная модель: *as+adj+as+N* в английском языке, *мисли + N + adj, чу + N+adj* в таджикском языке.

Рассмотрим примеры: *He did not know how she was dressed, except that the dress was as wonderful as she. He likened her to a pale gold flower upon a slender stem* [11, с. 3]. = Ў намендонист, ки духтар дар кадом сарулибос аст, - танҳо ҳаминаширо фаҳмид, ки *сарулибоси мисли худаи басо зебост* [8, с. 6].

В данном контексте герой сравнивает платье героини с ней самой, при этом эксплицируя определение «прекрасный». Герой сравнивает героиню с цветком, и данное сравнение, включающее эксплицитный признак *pale- gold*, подчёркивает восхищение героя – в жизни он ещё не встречал такую красивую и необыкновенную девушку.

В следующем примере сравнения автор показывает положительные качества Руфи - воспитанность, здравый ум и сдержанность: *Her judgment was as young as she, but her instincts were as old as the race and older* [11, с. 102]. = *Ақлу хиради Руф мисли худаи ҷавон буд. Аммо савқи табиаи мисли башиариат нир ва ҳатто аз он ҳам ғиртар буд* [8, с.167].

Руфь - образованная девушка из высшего общества - не могла позволить себе отношений с необразованным и бедным парнем, между ними была большая пропасть. Автор эксплицирует признаки “young”(молодой) и “old” (старый), показывает восхищение одного из героев романа Руфью.

Рассмотрим схожее явление и в художественном тексте на таджикском языке. Окаzionale сравнение подчёркивает положительные замыслы героя: “*Мисли ин кӯҳҳои Зарафишон сокину ором будан рафтори нек бувад. Хомӯшии ҳам гуфтори нек аст. Он чӣ аз дил мегузаронаму намегӯям, пиндори нек*” [9, с. 313].

В анализируемом примере автор сравнивает *молчание человека с горами*, при этом использует топоним “Зарафишон”, подчёркивая *красоту* местности в Таджикистане. Авторское сравнение передаёт доброту, хорошие манеры и воспитанность, а также добрые намерения протагониста романа Туграла.

В следующем примере сравнение носит устоявшийся характер: оно достаточно широко используется как в художественной литературе, так и в повседневном общении, вследствие чего его образность несколько утрачивается. С другой стороны, ироничность контекста, в котором употребляется данное сравнение, способствует тому, что само сравнение воспринимается более эмоционально: *That he loved her, on the other hand, was as clear as day, and she consciously delighted in beholding his love-manifestations* [11, с. 102]. = *Мисли рӯз равшан буд, ки Мартин ўро дӯст медорад ва ў аз зухуроти муҳаббати вай - дурахшии ҷашмон, ларзиши дастон ва сурхӣ, ки гоҳ-гоҳе ба рухсораҳои офтобхӯрдаи медамид, лаззат мебурд* [8, с. 167].

Такая же позиция наблюдается и в таджикском языке. Обратимся к примерам: *Аммо Лутфия тоқат намекард. Ў мисли мурги посӯхта беқарор буд* [10, с. 110].

В анализируемом примере автор с помощью сравнительного оборота “*мисли мурги посӯхта*” эксплицитно показывает состояние одной из героинь романа “Восе”, Лутфии. Сравнивая женщину с обожжённой курицей, автор демонстрирует внутреннее состояние героини: она “не находит себе места”.

Употребление сравнительного оборота “*мисли мурги посӯхта*”, который носит устойчивый характер, органично вписывается в использованный контекст, так как героиня не только обеспокоена, но и обижена и расстроена. Предательство мужа приводит её в

печальное и суетливое состояние. В контексте использования сравнительный оборот приобретает другую эмоциональную нагрузку.

В следующем примере сравнение эксплицитно показывает действие героини: *Her shoulder touched his as lightly as a butterfly touches a flower, and just as lightly was the counter-pressure*[11, с.106]. = *ӯ ба китфи Мартин ҳаёле, ҷунонки ки гулпарак пойҳои худро ба гул мерасонад, китф расонад*[8, с. 174].

Автор произведения сравнивает действия и эксплицирует признак «легко». Сравнение исполнителя действий «человек – насекомое» придаёт контексту образность. Кроме того, автор уточняет и показывает читателю эмоциональное состояние и отношения героев. Несмотря на пропасть между ними, Мартин и Руфь продолжают встречаться.

В приведённом примере герой романа даёт положительную оценку внешности героини: *Like a rose petal, he thought; cool and soft as a snowflake. He had never thought that a mere woman's hand could be so sweetly soft* [11, с. 57]. = *Мисли барги настанан нозук; мисли зарраи барф сарду сабук. ӯ ҳаргиз ба ҳаёлаш ҳам наоварда буд, ки дасти зан ин қадар нарму нозук мешудааст*[8, 37].

Герой романа беден, он знаком только с людьми из рабочего класса. Он не знаком с интеллигенцией, в его окружении были исключительно работающие женщины. Сравнение рук героини с лепестками роз выражает восхищение героя, а также, сравнивая её руки со снежинкой, автор зрительно воссоздаёт черты её рук.

Не менее ярким является сравнение людей с объектами природы в произведениях на таджикском языке: *Масчоихо гӯянд: "Худованд моро мисли он донаҳои хирмани кишоварз офарида, ки гоҳ сабз гардонанд, гоҳ бирён кунанд ва зиёдтар орд гардонанд* [9, с. 254].

Окказиональное сравнение людей с зёрнами показывает состояние народа во время захвата русскими завоевателями. Создавая такое сравнение, автор произведения описывает внутренние переживания героев романа, которые чувствуют себя «использованными и брошенными».

Или другой пример окказионального сравнения: *Шоир чу кабки тирхӯрда аз даъон монд. Аммо андеша, фикр ва мағзи сараи он қадар галаён дошт ва хуни гармаи то ҷое ҷӯшид.....* [9, с. 360].

В данном случае субъектом сравнения является **человек**, объектом - **куропатка**. Используя такой структурный тип сравнения, автор определяет признаковые компоненты субъекта. Сравнивая человека с раненой птицей, автор передаёт эмоциональное состояние героя. Протагонист романа расстроен, испытывает отчаяние, внутренне потерян.

Структурная модель **as+adj+as+N** в рассматриваемых произведениях на английском языке в основном показывает «**восхищение**», тематической группой является «**положительный образ**».

В рассматриваемых произведениях на таджикском языке авторы при сравнении субъектов и объектов часто уподобляют людей птицам, животным и природе.

3. Нередко образность сравнения может создаваться и за счёт детального, предельно конкретного описания признака сравнения. Особенно ярко это проявляется в употреблении сравнений, в которых **сравниваются ситуации**. Третья структурная модель сравнения в сопоставляемых языках совпадает по семантике и по структуре. Сравниваются ситуации, в которых эксплицитно выражены признаки действия и его исполнителя. Его структурным типом является **like + ситуация в английском языке, гӯё + ситуация, чун+ ситуация, ҷунон ки+ ситуация в таджикском языке**.

Обратимся к примерам: *“What I read was the real goods. It was all lighted up and shining, and it shun right into me and lighted me up inside, like the sun or a searchlight [11, с. 7]. = Чизҳои ман хондагӣ хеле хушоянд буданд. Гӯё, ки дили одамро офтоб ва ё прожектор барин чиз мунаввар мекарда бошад [8, с. 12].*

Сравнение в данном примере передаёт эмоциональное состояние протагониста романа, тем самым, вероятно, подчёркивая его восторженно-радостное состояние, более того, в сочетании с глаголом **light** анализируемое сравнение усиливает эту эмоциональность.

Рассмотрим структурную модель **чунон ки + ситуация**: *Эй офаридгор! Ин дарси таърих бувад..... одам шудааст, ки бародар то накушад бародарро, ба максад нарасад. Он қадар китоби таърих хондем, он қадар ҷанғномаҳо хондем ва донистем, ки одам ба одам дӯст набудааст чунон ки гург бо гӯспанд. Чунон ки гурба бо муш; шер бо нахчир, наҳанг бо моҳӣ, боз бо кабк, қарғас бо лоша... [9, с. 256].*

В данном случае отчаяние героя передаётся несколькими сравнениями и в одном из сравнений присутствует образность: *ки одам ба одам дӯст набудааст чунон ки гург бо гӯспанд*. Автор сравнивает человеческие отношения с отношениями в мире животных, тем самым имплицитно состояния “враждебность”, “ненависть” и “злоба”. Эффект также усиливается за счёт параллельных конструкций: *Чунон ки гурба бо муш; шер бо нахчир, наҳанг бо моҳӣ...*

Как видно из примеров на таджикском и английском языках, в них эксплицитно выражены признаки действия. В структурном плане сравниваемые ситуации помещены во второй части сложноподчинённого предложения.

Рассмотрим пример эксплицитного выражения признаков действия с компонентом “огонь” в исследуемых языках: *At the slightest impact of the outside world upon his consciousness, his thoughts, sympathies, and emotions leapt and played like lambent flame [11, с. 3]. = Баробари таъсири майдатарини муҳити беруна эҳсос ва тафаккураи мисли аланга шӯъла мезад [8, с. 6]. Дар кафаси синааш оташе давр зад, чунон ки оташалоб даруни танӯр [9, с. 116].*

В первом примере ощущения и чувства героя, которые вспыхнули в нём во время игры героини на пианино, сравниваются с пламенем. Он теряет дар речи, счёт времени, и его чувства загорелись, эксплицитно состояние «взволнованности» и «возбуждённости». Чувства героя перескакивают из одного состояния в другое. Сравнение его чувств с пламенем объединяет общий признак: «встревоженный».

Во втором примере вспыхнули чувства у героя Бурхона, причиной тому является решение старшины его местности об их переезде в другое место. Мать героя в отчаянном состоянии. Как женщина со стереотипами, она не хотела покидать свой дом. Увидев состояние матери, он приходит в безумие. Его состояние сравнивается с огнём, пылающим в тандыре. Сравнение чувств героев с пламенем в первом примере имеет положительный характер, а во втором примере – отрицательный.

Анализ иллюстративного материала даёт нам возможность определить алломорфные и изоморфные особенности:

1. В структурно-семантическом плане первая и третья структурные модели сравнения частично совпадают. Отличительной чертой в английском языке является употребление одного союза -“*like*” в структурном типе сравнения ситуаций. В таджикском языке используются союзы *чунон ки*, *мисли*, *чун*, *гӯё*, *барин*. Семантическая сторона сравнения заключается в том, что признаки действия имплицитуются.

2. Второй тип сравнения, выраженный сочетанием существительного и прилагательного, также частично совпадает. В английском языке структурой второго типа сравнения является: союз+*adj.*+союз+ N. В таджикском языке: союз+ N+ *adj.* Схожесть наблюдается в семантике данного типа сравнения: эксплицитно выражается признак действия и даётся характеристика субъекта.

3. Третий тип сравнения в исследуемых языках не различается. Как в английском, так и в таджикском языке в текстах художественных произведений широко используется структурная модель *союз+ситуация*. В исследуемых языках данная структурная модель выражает признак действия как эксплицитно, так и имплицитно.

Далее определим доминирующий структурный тип сравнения в исследуемых языках. В рассматриваемых английских романах среди структурных типов сравнений преобладают сравнения, в которых сравниваются ситуации; данный тип сравнений составляет 52 % от общего числа проанализированных сравнений. Далее следуют сравнения, выраженные структурой *прилагательное + субстантивная* группа; их количество составляет 27 %. Следующими по частотности являются сравнения, в которых сравниваются ситуации. Наименее частотными являются сравнения, в которых эксплицитно выражены субъект и объект сравнения, причём последний выступает в качестве предикативного члена; их количество составляет 16 %.

В рассматриваемых таджикских романах среди структурных типов сравнений преобладают сравнения, в которых сравниваются ситуации, они составляют 52 % от общего числа проанализированных сравнений. Второе место по частотности употребления занимают сравнения, в которых эксплицитно выражены субъект и объект, что составляет 27 %. Следующими по частотности являются сравнения, в которых характеристика субъекта выражена посредством конструкции *союз+прилагательное+существительное*. Наименее частотными являются сравнения, в которых субъект, объект и союз выражены в конце; их количество составляет 16 %.

Среди выделенных тематических групп сравнений в исследуемых языках доминирует тематическая группа «образ персонажей» с подгруппами «положительный образ» и «отрицательный образ».

Список использованной литературы:

1. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека. - М.: Школа «Языки русской культуры», 1999. - 896 с.
2. Кузнец М. Д. Стилистика английского языка: пособие для студентов. -Л.: Учпедгиз, 1960. -175 с.
3. Фарҳанги забони тоҷикӣ (ФЗТ): дар зери таҳрири М.Ш. Шукуров, В.А. Капранов, Р. Ҳошим, Н.А.Маъсумӣ. – М.: Советская Энциклопедия, 1969. – 984 с.
4. Улмасова З.Х. Вижагиҳои корбасти зарбулмасалу мақол ва ибораҳои рехта дар эҷодиёти Сорбон дар мисоли романҳои “Достони Писари худо” ва “Туграл” // Ахбори ДДХБСТ, Худжанд, 2014. - №4. - С.214-222.
5. Усмонов К.У. Услубиёти забони англисӣ ва муқоисаи он бо забони тоҷикӣ.- Хучанд: Нури маърифат, 2015- 128с.
6. Халикова Н. В. Категория образности художественного прозаического текста: автореф. дисс. ... док. филол. наук: 10.02.01. - М., 2004. - 44 с.
7. Щепилова Л. В. Введение в литературоведение: учебник для студентов филологических факультетов.- М.: Высшая школа, 1968. - 375 с.

Источники иллюстративного материала:

8. Лондон Ч. Мартин Иден/тарҷумаи Ӯ. Холиқов. - Душанбе: Ирфон, 1981. – 408 с.
9. Сорбон. Қуллӣёт. Ҷилди VI. – Душанбе: Эҷод, 2009. – 432 с.
10. Улугзода С. Восеъ. - Душанбе: Ирфон, 1979. – 368 с.
11. London J. Martin Eden. – Moscow: Foreign Languages Publishing House, 1953. – 432p.

Reference Literature:

1. Artunova N.D. *Language and the world of Man*. – M.: “The Language of Russian Culture”. School. 1999. - 896 pp.
2. Kuznetz M. D. *Stylistics of the English Language: Lectures for Students*. – L.: State publishing-house for educational literature, 1960. – 175 pp.
3. *The Explanatory Dictionary of the Tajik Language in 2 volumes*, edited by M. Sh. Shukurov, V. A. Kapranov, R. Hoshim, N. A. Masumy. - M.: Soviet Encyclopedia, 1969. – 984 pp.
4. Ulmasova Z. H. Peculiarities of Usage of Proverbs, Sayings and Phraseologisms in Sorbon’s Novels “The Poem about God’s Son” and “Tygral”.- *Bulletin of TGUPBP*. №4. 2014. – 214 - 222 pp.
5. Usmonov K.U. *The Stylistics of the English Language and its Comparison with Tajik Language*. - Khujand: Light of Enlightenment, 2015 - 128 pp.
6. Halikova N. V. *The Category of imagery of Belles-Lettres Prosaic text: abstract. Doctoral dissertation in phlology: 10.02.01*. - M., 2004. - 44 pp.
7. Shepilova L. V. *Introduction to Literary Criticism: a textbook for students of philological faculties*. - M.: High School, 1968. - 375 pp.
8. London J. Martin. Translated into Tajik by Holikov U.- Dushanbe: Irfon, 1981. – 408 pp.
9. Sorbon. *Collection of Works. V.VI*. - Dushanbe: Creation, 2009. – 432 pp.
10. Ulugzade S. Vose. - Dushanbe: Cognition, 1979. - 368 pp.
11. London J. Martin Eden. – Moscow: Foreign Languages Publishing House, 1953. – 432 p.

**10 02 22 ЯЗЫКИ НАРОДОВ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН ЕВРОПЫ, АЗИИ, АФРИКИ,
АБОРИГЕНОВ АМЕРИКИ И АВСТРАЛИИ**

**10 02 22 LANGUAGES OF FOREIGN COUNTRIES PEOPLES OF EUROPE, ASIA,
AFRICA, NATIVES OF AMERICA AND AUSTRALIA**

**УДК 80/81
ББК 83.3Т**

ОККАЗИОНАЛИЗМҲО ДАР “ДЕВОН”-И ФАРЗОНА *Савринисо Ганизода, н. и. филол., дотсенти кафедраи забони тоҷикии МДТ “ДДХ ба номи акад. Б. Гафуров” (Тоҷикистон, Хучанд)*

ОККАЗИОНАЛИЗМЫ В “ДИВАНЕ” ФАРЗОНЫ *Савринисо Ганизода, к. филол. н., дотсент кафедры таджикского языка ГОУ “ХГУ им. акад. Б. Гафурова” (Таджикистан, Худжанд)*

OCCASIONALISMS IN FARZONA'S “DIVAN” *Ganizoda, Savriniso, candidate of philological sciences, Associate Professor of the Tajik language department under KhSU named after acad. B. Gafurov (Tajikistan, Khujand) E-MAIL: nokilova@gmail.com*

Калидвожаҳо: “Девон”-и Фарзона, окказионализм, маъноҳои узуалӣ ва окказионалӣ, идиоматизатсия, тема, рема, категорияи ономасиологӣ, таркиби ономасиологӣ

Баррасии як миқдори муайяни окказионализмҳои «Девон» - и Фарзона нишон дод, ки ба намудҳои гуногуни ин навъи ҳодисаи забонӣ шоира калимаҳои нав сохта, ба ин васила бой гардидани таркиби лугавии забони тоҷикиро таъмин намудааст. Барои муайян намудани хоси эҷоди ин шоира будани калимаҳои навсоخت ба фарҳангҳои муътабар муроҷиат шуда, маҳсули асрҳои надик аз назар гузаронида шуд.

Калимаҳои навсохти таҳлилишуда ба қолаби анъанавии классикӣ мутобиқат карда, дар онҳо асосан ҳиссаҳои рематикӣ тафсири маъноӣ актуалӣ шудаанд ва худи навсохтҳо категорияҳои ономасиологӣ аломати шахс, аломати предмет ва аломати амалро ифода мекунанд.

Ключевые слова: окказионализм, «Диван» Фарзоны, узуальные и окказиональные смыслы, идиоматизация, тема, рема, ономасиологическая категория, ономасиологическая структура

Изучение определенного количества окказионализмов из «Дивана» Фарзоны показало, что ею созданы разные примеры этого языкового явления, которые обогащают лексический состав таджикского языка. Для определения факта, что новообразования являются плодом творчества поэтессы, были привлечены известные толковые словари.

Проанализированные новые слова соответствуют традиционной классической модели, в них из состава семантического толкования главным образом актуализирована рематическая часть. Вновь созданные слова выражают ономасиологические категории признака лица, признака предмета и признака действия.

Key words: occasionalism, Farzona's “Divan”, usual and occasional senses, idiomatization, theme, rhyme, onomasiological category, onomasiological structure

A certain number of occasionalisms from Farzona's “Divan” showed that the poetess created diverse examples of this linguistic phenomenon which enrich the lexical stock of the Tajik language. Well-known interpretation dictionaries were involved having helped determine the fact that new coinages resulted from the poetess' creative imagination.

The new words correspond to the traditional classical model when a rhematic part is actualized from semantic interpretation. The newly-born lexical units express onomasiological categories, the tokens of person, subject and action.

Идомабахши умдатарин анъанаҳои шеърӣ классикӣ ва муосир, пайвандгари асрҳои наслҳо, ахтари тобони назми форсизабонони ҷаҳон, Шоири халқии Тоҷикистон Фарзона, ки дарки маънии ашъораш андешаи амиқро тақозо менамояд ва ба таъбири адабиётшиносон, саҳли мумтанеъ аст, натавон моро, ки ҳамзамони ӯем, балки фарзонашиносони ояндаро ҳам дар тафсири маънии шеърҳои ӯ ва тадқиқи хусусиятҳои забони назмаш ба олами андешаҳо ҳоҳад бурд.

Чунон ки дар пешгуфтори асари мазкур омадааст: “Соҳибдевор будан дар гузашта баҳои баландтарин махсуб мешуд ва барои таъкиди мақоми суҳанвар ҳамин қадар кофӣ буд бигӯянд, ки “Фалонӣ аз шуарои соҳибдевор аст”....баъди тақрибан сад соли сукут шарафи эҳё намудани яке аз наҷибтарин анъанаҳои шоирони порсигӯ- таҳияи Девони ғазалиёт ба шахбонуи шеърӣ имрӯзаи форсӣ Фарзона насиб гардид”. (8, 4-5).

То ҳол як идда забоншиносон, ба мисли А.Ҳасанов(10), С.Ҳочиев (11), М.Олимҷонов (6,7), З.Қўрғонов (3), паҳлӯҳои алоҳидаи эҷодиёти Фарзонаро мавриди тадқиқ қарор додаанд ва гузоришҳо қарда, мақолаҳои алоҳида ба нашр расонидаанд. Вижагиҳои забони ашъори ин суҳанвари мумтоз, махсусан, калимасозии он диққати моро ба худ ҷалб қард ва тасмим гирифтм, ки калимаҳои мураккаби “Девон”-и шоираро баррасӣ намоем.

Ҳадафи баррасии мо муқаррар қардани таносуби маъноии ҷузъҳои калимаҳои мураккаби типӣ тобеъ бо қолабҳои гуногуни калимасозии мураккаб ва аз мавқеи нахви ақтуалӣ муайян қардани онҳост.

Маводи баррасишаванда, ки ба фикри мо, эҷоди ҳуди шоира аст, дар илми забоншиносӣ бо истилоҳи “калимаҳои окказионалӣ” ё “маъноҳои окказионалӣ” маъмул аст (5,80). Дар Қомуси Интернет (википедия) дар бораи окказионализм чунин маълумот оварда шудааст: окказионализм аз калимаи латинии окказионалис, яъне “тасодуфӣ” гирифта шуда, неологизми инфиродии як муаллиф мебошад, ки аз ҷониби шоир ё нависанда аз рӯи қолабҳои мавҷудаи бемаҳсули калимасозӣ, вале маҳз дар шароити матнӣ муайян ҳамчун воситаи лексикӣ ифодаи бадеӣ ва санъатҳои лафзӣ истифода бурда мешавад.

Окказионализмҳо одатан серистеъмол намешаванд ва ба таркиби луғавии забон дохил намегарданд. Мутаносибан ба ин нукта, яъне ба таркиби луғавии забон ворид нашудани окказионализмҳо забоншинос Мелников чунин ибрози назар қардааст: “Дар фарҳангҳои тафсирий, агар он фарҳанги суҳанвари алоҳида набошад, маҳз маъноӣ узуалии аломати забон қайд меёбад. Чунончи, дар ибораи **роҳи оҳан** тасаввурот дар бораи ҳама гуна воситаи ҳамлу накле, ки аз рӯи он қатораҳо мераванд, ифода меёбад. Азбаски маъноҳои узуалӣ дар тасаввури соҳибони забон ба истилоҳ

дар шакли тайёр вучуд доранд, бояд ассотсиатсияи ин маъноҳо бо тобишҳои гуногуни аломатҳои сода ва мураккаби забонӣ мавҷуд бошанд. Ҳар он фикре, ки маънои узулӣ ҳисоб намеёбад, маънои окказионалӣ номида мешавад” (5,79).

Дар луғати тафсирии Т.Ф.Ефремова окказионализмҳои калимаҳои мебошанд, ки дар лаҳзаи муайяни замон мутаносибан ба ягон воқеаи махсус ҳамчун як навъ аз неологизмҳои ташаққул меёбанд (1).

Дар Луғати истилоҳоти забоншиносӣ, ки дар Назран аз тарафи нашриёти Пилигрим соли 2010 нашр шудааст, окказионализм чунин тавсиф ёфтааст: окказионализмҳои калимаҳои муштаке мебошанд, ки бо қонуншиканӣҳои калимасозӣ ва вайрон кардани меъёрҳои калимасозӣ алоқаманд мебошанд. Якҷанд намуди окказионализмҳои фарқ карда мешаванд:

1. калимаҳои муштақи дар натиҷаи вайрон шудани шартҳои ин ё он қолаб сохташуда;
2. калимаҳои муштақи бо роҳҳои окказионалӣ сохташуда;
3. калимаҳои бофта, нофаҳмо;
4. калимаҳои муштақи аз рӯйи қолаби бемаҳсул сохташуда;
5. калимаҳои муштақи бо иваз кардани ҳарфи аввали калима сохташуда (4).

Бояд қайд кард, ки аз ин панҷ намуди окказионализмҳои дар маводи мо, ки аз мутолиаи ғазалҳои “Девон” ба даст омадааст, намудҳои якҷум, дуҷум, чорҷум ва панҷҷум дучор шуданд.

Ба намуди якҷум мисол шуда метавонанд: **шикастақонун, умрбохта, субҳбохта, кӯрараҳ**. Ба намуди дуҷум мисолҳои афзунтаранд: **асомижгон, барфгӯр, шафактаркиб, кулаҳфаранг, умрхор, арзанзамир, нозбунёд, нафасшумор, шакарнам, офтобчашм, савсанмуҳр**. Ба намуди чорҷум мисол шуда метавонанд: **ғамписанд, худқоҳ, маъсиятварз, дерруста, малакназир, кӯҳнадил, садқаб**. Ба намуди панҷҷум мисолҳои камтаранд: **хунукмеҳр, тунукмеҳр**.

Барои муайян кардани ҳоси эҷоди ин ё он эҷодкор, нависанда ва ё шоир будани калимаи навсохт ногузир аст, ки ба фарҳангҳои муътабар муроҷиат шуда, маҳсули як ё ду асри наздик аз назари муҳаққиқ гузарад. Азбаски Фарҳанги забони тоҷикӣ маводи аз асри X то XX-ро фароҳам овардааст, тақриби асосии мо бар он қарор гирифт. Инчунин ба фарҳангҳои муътабари дигар низ муроҷиат ба амал омад.

То чое, ки мо балад ҳастем, он калимаҳои мураккабро, ки эҷоди Фарзона меҳисобем, дар луғатҳои дучор нашудаем. Дар ҳусуси иддае муштакоти ашъори шоира забоншиносии варзида М.Олимҷонов чунин ибрози назар намудааст: “Калимаҳои сохтаи Фарзона дар муътабартарин фарҳангҳо”, ба монанди “Луғатнома”-и Дехқудо, “Фарҳанги форсӣ”-и Муин ба ҷашм намерасанд ва дар ин замина ин ҷониб ба ҳулосае омад, ки калимаҳои фавқ (**рӯҳнавард, ҳечзор, табассумқада, дашномқада, одамраб**), мантар, **нофарҳод**-С.Ғ.) маҳсули тафаккури шоираанд” (7,251).

Тибқи баёни боло, пайванди анъанаҳои назми классикӣ ва муосир гуфта онро дар назар дорем, ки калимаҳои мураккабе, ки ин шоири баландноми тоҷик ва “суханвари масеҳонафас” эҷод кардааст, асосан бо қолаби анъанавии калимасозии мураккаби забони адабии тоҷикӣ мутобиқат дорад. Ба ҳамагон маълум аст, ки яке аз вижагиҳои барҷастаи калимаҳои мураккаб ихчамбаёнӣ ва муҷазбаёнӣ қардан дар фикр аст. Ин вижагӣ дар ашъори шоираи хушбаён бо як маҳорати беназир риоя гардидааст. Калимаҳои мураккабе, ки аз тарафи ин суханвари беҳамто сохта шудаанд, бештар

дар аналогияи калимаҳои мураккаби мавҷудаи таркиби луғавии забони тоҷикӣ ташаккул ёфтаанд. Вале қобили зикр аст, ки дар радифи онҳо калимаҳои мураккаби аномалие низ, ба мисли **офтобчашм, шафақтаркиб, кӯрараҳ, асомижгон, савсанмуҳр, барфгӯр, шакарнам, ҳавасчарон, наҳсбод, оинасулул, сахарханда, офтобоғӯш, зулматкуш, ҳинобаста, фурӯнишаста** вомехӯранд, ки идиоматизатсияи баланди маъноиро дороянду тафаккури мантиқии таҳассусӣ ва ассотсиатсияи ногузирро тақозо менамоянд. Инчунин калимаҳои мураккабе, ба мисли **ғамписанд, худкоҳ, дерруста, малакназир, кӯҳнадил, садқабо. шикастақонун, умрбохта, фурӯнишаста, кулаҳфаранг, арзанзамир, нозбунёд, деркарда, дерхоб, исинафас, меҳрнажод, фардобар, охирфурӯз, имрӯзфурӯз, маъсиятварз** низ аз ҷониби шоираи мумтоз сохта шудаанд, ки дар онҳо бештар ҷузъҳо ба маънои аслии омада, дарёфти воҳиди маҳраҷӣ, дарёфти асоси истеҳсолкунанда, тафсири маъноии онҳо ва таносуби маъноии ҷузъҳо сабуктар аст.

Окказионализмҳои мавриди баррасӣ асосан категорияҳои ономасиологияи шахс, аломати шахс, аломати предмет, аломати амалро ифода мекунанд ва бо қолабҳои исму исм, исму асоси замони ҳозираи феъл, исму сифати феълӣ, шумораву исм, зарфу сифати феълӣ, сифати феъливу исм, ҷонишину исм, сифату исм сохта шудаанд.

Азбаски ҳадафи асосии мо баррасии таносуби маъноии ҷузъҳои окказионализмҳои асар аст, ба равиши дарки чанде аз онҳо таваҷҷӯҳ менамоем. Дар калимаи мураккаби **кулаҳфаранг** базиси ономасиологӣ берун аз таркиби ономасиологӣ ҷойгир шуда, худ калимаи мураккаб аломати ономасиологиро ифода кардааст. Дар ин калима дар истифодаи ҷузъи якум, яъне **кулаҳ** кӯчиши маъно ба амал омада, дар зер мафҳуми он матлаби шоир тамоми либоси аврупоӣ аст, яъне **кулаҳфаранг** “он ки сарупои аврупоӣ дорад” тафсир мешавад. Воҳиди маҳраҷии ин калима ибораи **кулаҳи фарангӣ** аст. Вале ин воҳидҳо категорияҳои ономасиологияи гуногунро ифода мекунанд: дар тафсири якум (он кӣ сарупои аврупоӣ (фарангӣ) дорад) шахс (субъект) ва дар воҳиди маҳраҷӣ аломати предмет ифода ёфтааст. Дар таркиби ин калимаи мураккаб тема ихтисор шуда, танҳо ҳиссаи рематикӣ бо кӯчиши маъно боқӣ мондааст. Муқоиса кунед: амома – маънои салларо дорад, вале дар байт бошад, аҳли дин дар назар аст:

Ноқобили бубин, ки муқобил нишастаанд,

Як сӯ кулаҳфарангу дигар сӯ амомаҳо (8,52).

Дар калимаи мураккаби **арзанзамир** базиси ономасиологӣ берун аз таркиби ономасиологӣ ҷойгир аст ва худ калимаи мураккаб аломати ономасиологиро ифода менамояд. Дар ин ҷо низ темаи тафсири маъноӣ ихтисор шуда, танҳо ҳиссаи рематикӣ дар таркиби калимаи мураккаб актуалӣ гардидааст. Ҷузъҳо ба маънои маҷозӣ истифода шуда, ҳар яке ҳиссаи худро дар ташаккули калимаи мураккаб гузоштаанд. Дар Фарҳанги забони тоҷикӣ калимаи **арзан** ба маънои “навъе аз ғалладона, ки хӯроки паррандагон аст ва аз орди он нон ҳам мепазанд”(9,83) омадааст. Вале дар калимаи мураккаби мавриди таҳлил ҷузъи **арзан** ба маънои “ночиз, беарзиш” истифода шудааст, ки далели он дар байни халқ мавҷуд будани гуфтори “Арзан барин ҳам кадр надорад”, яъне “ночизу беарзиш” мебошад. Ҷузъи **замир** ба маънои “хаёл”(9,34) омада, дар алоқамандӣ бо ҷузъи **арзан** чунин формулаи дефинитсиониро ташаккул додааст: “он кӣ хаёли ночизу беарзиш дорад”:

Ҳосидеро гуфтам: эй арзанзамири кӯҳхор,

Қулла шав в-он гаҳ бизан хуришедро минқорҳо. (8,50)

Воҳиди истехсолкунанда ё тафсири маъноии калимаи мураккаби **нозбунёд** “он кӣ сиришт ё ниҳоди хушу масрур дорад” мебошад, ки аз маънои чузъҳои таркибии **ноз** – ба маънои 1. хушаҳволӣ, хушдимоғӣ (9, 863) ва **бунёд** – ба маънои маҷозии 2. сиришт, ниҳод (9, 213) ҳосил шудааст. Воҳиди маҳраҷии ин калима ибораи изофии **бунёди ноз** мебошад, ки дар аналогияи **бунёди бад**, **бунёди ҳӯй** (9, 213) сурат гирифтааст.

Базиси ономасиологии калимаи мураккаби мазкур берун аз таркиби ономасиологӣ ҷойгир шуда, аломати ономасиологиро ҳуди калимаи мураккаб ташкил мекунад. Темаи тафсири маъноӣ ихтисор шуда, дар таркиби калимаи мураккаб танҳо ҳиссаи рематикӣ актуалӣ шудааст. Ин калима категорияи ономасиологии аломати шахсро ифода мекунад:

Бо нозбунёде чу ман офоқ тундӣ мекунад,

Нӯшобаи дил хушк шуд то мақдами дилёбҳо (8,47).

Дар калимаи мураккаби **ғамписанд**, ки дар аналогияи калимаи мураккаби **дилписанд** сохта шудааст, чузъҳо ба маънои аслӣ омада, базиси ономасиологӣ берун аз таркиби ономасиологӣ ҷой гирифтааст ва ҳуди калимаи мураккаб аломати ономасиологиро ифода мекунад ва дар он танҳо ҳиссаи рематикӣ тафсири маъноӣ актуалӣ шудааст. Ин калимаи мураккаб категорияи ономасиологии аломати предметро ифода мекунад ва дорои чунин формулаи дефинитсионӣ аст: он кӣ ғаму ғуссаро мақбул дорад:

Ба кучо занам, Худоё, сари дардманди худро,

Ба чӣ раҳ нишот бахшам дили ғамписанди худро (8,39).

Дар калимаи мураккаби **деркарда**, ки чузъҳо ба маънои аслӣ истифода шудаанд, базиси ономасиологӣ (он чӣ) берун аз таркиби ономасиологӣ ҷой гирифта, калимаи мураккаб аломати ономасиологиро ифода мекунад. Дар айни замон ҳиссаи рематикӣ тафсири маъноӣ актуалӣ шудааст ва калимаи мураккаб категорияи ономасиологии аломати амалро мефаҳмонад. Одатан таркиби феълии **дер кардан**, ки воҳиди маҳраҷии калимаи мураккаби мазкур маҳсуб мешавад, ба шахс нисбат дода мешавад. Дар ашъори шоираи хушсалика бошад, бо исми маънӣ, яъне калимаи **тавба** таносуб пайдо кардааст, ки дар забони тоҷикӣ ҷадид аст. Пас, формулаи дефинитсионии калимаи мураккаби **деркарда** чунин сурат мегирад: он чӣ дер кардааст, ба таъхир ба амал омадааст:

Тавбаи деркардаам то дари Ёрасид? На?

Тоza ба тоza дидаам раҳмати Кирдигорро (8,31)

Дар калимаи мураккаби **худкоҳ** базиси ономасиологӣ берун аз таркиби ономасиологӣ ҷой гирифтааст ва ҳуди калимаи мураккаб таҷассумгари аломати ономасиологӣ мебошад. Дар ин калима низ танҳо ҳиссаи рематикӣ тафсири маъноӣ актуалӣ шудааст ва калимаи мураккаб категорияи ономасиологии аломати шахсро мефаҳмонад. Дар ин калимаи мураккаб чузъи якум – ҷонишини **худ** ба маънои аслӣ ва чузъи дуюм, асоси замони ҳозираи феъли **коҳ** аз феъли **коҳидан** ба маънои маҷозии 3. азоб додан, азият додан (9, 569) истифода шудааст. Формулаи дефинитсионии калимаи мураккаби **худкоҳ** чунин аст: он кӣ (касе ки) худро азияту азоб медиҳад. Муқоиса кунед бо калимаи мураккаби **худбин** – касе, ки танҳо манфиати худро дар назар дорад), ки дар аналогияи он калимаи мавриди таҳлил сохта шудааст:

Ишқ, рав, дигар мадеҳ заҳмат мани худкоҳро,

Чашиҳои ту наёмад бар тавофи чашии ман (8,36).

Дар калимаи мураккаби **умрбохта** чузъҳо ба маънои аслиашон истифода шудаанд, базиси ономасиологӣ берун аз таркиби ономасиологӣ чой гирифтааст ва калимаи мураккаб аломати ономасиологиро ифода карда, ҳиссаи рематикии тафсири маъноӣ актуалӣ шудааст. Ин калима дар аналогияи калимаи мураккаби **дилбохта** сохта шудааст ва категорияи ономасиологии аломати шахсро мефаҳмонад.

Воҳиди маҳраҷии ин калимаи мураккаб, ки дар Фарҳанги забони тоҷикӣ оварда шудааст; феъли таркибии **умр бохтан** ба маънои “умр сарф кардан, умр фидо намудан” (9,390) мебошад, ки дар натиҷаи универбизатсияи он калимаи мураккаб сохта шудааст ва формулаи дефинитсионии зеринро дорост: он кӣ умр сарф кардааст, умр фидо намудааст:

Равзана боз мекунад шоири умрбохта,

То дар уфуқ чаро диҳад чаҳми фурӯнишастаро (8,28).

Дар калимаи мураккаби **умрхор**, ки чузъи якумаш –**умр** ба маънои асли ва чузъи дуюмаш –**хор** аз феъли **хӯрдан** ба маънои маҷозии “3. несту нобуд кардан, маъзул кардан” (9,517) омадааст, базиси ономасиологӣ берун аз таркиби ономасиологӣ чойгир шудааст, ҳуди калимаи мураккаб аломати ономасиологиро ифода мекунад. Дар таркиби калимаи мураккаб ҳиссаҳои рематикии тафсири маъноӣ актуалӣ гардида, он категорияи ономасиологии аломати амалро фаро гирифтааст. Формулаи дефинитсионии калимаи мураккаби **умрхор** чунин шакл мегирад: он кӣ умрро аз байн барад, маъзул кунад:

Дастур деҳ зи хӯрдани ғамҳои умрхор,

Парҳез бояд ин дили беистихоларо (8,15).

Дар калимаи мураккаби **кӯрараҳ** чузъҳои таркибӣ дорои маъноҳои луғавии зеринанд: **кӯр** - касе, ки чашмҳояш намебинад, нобино (9,581). Идомаи тафсири ин калима чунин низ буда метавонад, ки ба ин фикр мисоле аз Ибни Сино далел аст: “Чунон ки хушии чашм рӯшноист ва нохушии вай **торикӣ** ва рӯшноии қавӣ вайро кӯр кунад” (9,581); **раҳ**, ки темаи тафсири маъноӣ аст, ба маънои аслии “гузаргоҳ, кӯча” (9,146) ба қор рафтааст.

Калимаи “торик”-и дар таркиби маънои луғавии калимаи **кӯр** буда моро ба дарки он маънӣ дар таносуби он бо **раҳ** равона месозад, ки роҳ торик асту поёнаш номаълум мебошад. Зимнан қайд кардан ҷоиз аст, ки дар забони зиндаи халқ ифодаи “Ин чиз ба ман торик аст” ба маънои “номаълум” мавҷуд аст, ки шояд асоси ташаккули тафсири маъноии мазкур бошад. Инчунин ба ин фикр дар забони тоҷикӣ мавҷуд будани воҳиди маҳраҷӣ, ибораи **роҳи кӯр** – киноя аз роҳе, ки аз он рафтуомад кам аст, кӯчаи сарбаста (9,147) далолат мекунад, зеро дар айнӣ ҳол кӯчиши маъно ба амал омада, категорияи ономасиологии шахсро ба категорияи ономасиологии аломати макон табдил додааст. Аз ҷиҳати савтиёт бошад, барои ба вазни шеър мутобиқат намудан ба калимаи **кӯр** овози “а” илова гардидааст. Муқоиса кунед: факки овози “а” аз таркиби калимаи мураккаби **сиркангубин** (сиркангубин).

Дар калимаи мавриди таҳлил базиси ономасиологӣ ва темаи тафсири маъноӣ ифода ёфта, аломати ономасиологӣ дар ҷараёни калимасозӣ маънои маҷозӣ гирифтааст. Аз ин рӯ, формулаи дефинитсионии калимаи мураккаби **кӯрараҳ** чунин сураат мегирад: “ҷое, ё роҳе, ки поёнаш торик, номаълум аст”:

Ту, эй ҷароғи ҳидоят, ту эй фурӯғи савоб,

Ғитодаем дар ин кӯрараҳ, ба мо бартоб (8,59).

Хамин тавр, баррасии як микдори муайяни окказионализмҳои “Девон”-и Фарзона нишон дод, ки ба намудҳои гуногуни ин навъи ҳодисаи забонӣ шоира калимаҳои нав сохта, бой гардидани таркиби луғавии забонро таъмин намудааст. Калимаҳои навсохти таҳлилшуда ба қолаби анъанавии классикӣ мутобикат карда, дар онҳо асосан ҳиссаҳои рематикӣ ва тафсири маъноӣ актуалӣ шудаанд ва ҳуди навсохтҳо категорияҳои ономазиологияи аломати шахс, аломати предмет ва аломати амалро ифода мекунанд.

Пайнавишт:

1. Ефремова, Т.Ф. *literary-criticism.academic.ru*
2. Қомуси интернет <https://ru.m.wikipedia.org>
3. Қўрғонов, З. Муродифот дар ашъори Фарзона.-АКД -Хуҷанд, 2009 – 26 с.
4. Луғати истилоҳоти забонишиносӣ [манбаи электронӣ] <https://lingvistics-dictionary.academic.ru>
5. Мельников, Г.П. Скрытая смысловая деривация с позиции системной лингвистики // Словообразовательные и семантико-синтаксические процессы в языке. – Пермь, 1977 – № 6. С. 64-92.
6. Олимҷонов, М. Муруре ба дастабандии истилоҳот дар назми Фарзона //Сунъи беҳин (маҷмӯаи мақолаҳо).-Хуҷанд: Ношир, 2017.- С.164-182.
7. Олимҷонов, М. Калимасозии нодири ашъори Фарзона//Сухан аз гавҳариёни сухан (маҷмӯаи мақолаҳои илмӣ. – Хуҷанд: Нури маърифат-2017.-С.246-253.
8. Фарзона, Девон. Панҷсад газали дилангез-Хуҷанд: Хуросон, 2014.-540с.
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ: Иборат аз ду ҷилд.-М.: Сов.энциклопедия, 1969. Ҷ.1.-951с.-Ҷ.2.-952с.
- 10.Ҳасанов, А. Ҳарфи тозаи Фарзона//Таҳаввули таърихӣ ва вожаҳои тоҷикӣ.-Хуҷанд: Ношир, 2017.- С.220-229.
- 11.Ҳоҷиев, С. Баъзе мулоҳизаҳо дар атрофи пасванди -тарин //Сунъи беҳин (маҷмӯаи мақолаҳо).-Хуҷанд: Ношир, 2017.- С.118-130.

Reference Literature:

1. Gefremova T. *literary-criticism.academic.ru*
2. Wikipedia <https://ru.m.wikipedia.org>
3. Kurgonov Z. Synonymity in Farzona's Creation. Synopsis of candidate dissertation. Khujand, 2009. – 26 pp.
4. The Dictionary of Linguistic Terms.[Electronic Resurs]: <https://lingvistics-dictionary.academic.ru>
5. Melnikov G.P. Concealed Sensible Derivation from the Position of Systemic Linguistics // Word-Building and Semantic-Systemic Processes in Language. – Perm, 1977. – pp. 64-92.
6. Olimjohnov M. Certain Considerations on Classification of Terms in Farzona's Creation // The Best Production. Collection of Articles. – Khujand: Publisher, 2017. – pp. 164 – 182.
7. Olimjohnov M. Rare Forms of Word-Building in Farzona's Creation. (collection of scientific articles). – Khujand: Light of Enlightenment, 2017. – pp. 246 – 253.
8. Farzona “Divan” Five hundred Inspiring Gazels. – Khujand: Khuroson, 2014. – 540 pp.
9. Tajik Language Dictionary. In two volumes. – M.; 1969. V.I. – 951 pp.; V.II. – 952 pp.
- 10.Hasanov A. Farzona's New Word. Historic Evolution of Tajik Words. – Khujand: Publisher, 2017. – pp. 220 – 229.
- 11.Khodjiyev S. Some Considerations on the Suffix –tarin // The Best Production (collection of articles). – Khujand: Publisher, 2017. – pp. 118 – 130.

УДК 8-222.1
ББК 81.2-4(Э)

**ФАРҲАНГИСТОНҲО ВА
МАСОИЛИ РУШДИ
ЗАБОНИ ФОРСИИ ИМРӯЗА** *Муҳаббатов Абулфазл, н.и.филол., дотсенти
кафедраи филологияи Эрони Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон (Тоҷикистон, Хучанд)*

**ФАРҲАНГИСТОН И
ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ
СОВРЕМЕННОГО
ПЕРСИДСКОГО ЯЗЫКА** *Муҳаббатов Абулфазл, к. филол. н., доцент кафедры
иранской филологии Таджикского национального
университета (Таджикистан, Худжанд)*

**FARHANGISTON AND THE
PROBLEMS OF
DEVELOPMENT OF PERSIAN
LANGUAGE** *Muhabbatov Abulfazl, candidate of philological sciences,
Associate Professor of the department of Iranian philology
of Tajik National University (Tajikistan, Dushanbe)
E-MAIL: usmonova@inbox.ru*

Калидвожаҳо: пок намудани забон, иқтибосот, Фарҳангистони забон ва адаби форсӣ, лексика, ҳаракати пуристӣ, демократонии забон, таъсири забони арабӣ ва форсӣ

Дар мақола ҳаракати зиёиёни пешқадами эронӣ ва роҳбарияти давлат баҳри демократонии забони адабии форсӣ дар охири асри XIX ва аввали садаи XX дар Эрон мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Зикр гардидааст, ки ҳаракат баҳри демократонии забон, махсусан забони матбуот дар солҳои инқилоби Маишута (1906-1911) вусъат ёфт ва дар ҳамин даври вуруди назарраси вожаю ибораҳои халқӣ ба забони адабӣ сурат пазируфт. Таъкид шудааст, ки ба раванди рушду таҳаввули забону адаби форсӣ дар оғози асри XX навири маҷмӯаи Сайид Муҳаммадалӣ Ҷамолзода «Яке буду яке набуд» тақони ҷиддӣ бахшидааст. Маҳз мубориза баҳри демократонии забон заминаро барои пайдоиши ҳаракати пуристӣ таҳти шиори тоза кардани забони модарӣ аз иқтибосот, махсусан вомвожаҳои арабӣ омода сохт. Нақши Фарҳангистон дар танзими раванди эҷоди истилоҳот зикр шудааст.

Ключевые слова: очищение языка, заимствования, Фархангистон (Академия персидского языка и литературы), лексика, пуристическое движение, демократизация языка, влияние арабского языка на персидский

Рассматривается движение персидской прогрессивной интеллигенции и руководства государства за демократизацию персидского литературного языка в конце XIX-начале XX веков в Иране. Отмечается, что движение за демократизацию языка, особенно языка прессы, усилилось в годы революционного движения - Маишуты (1906-1911 гг.), когда произошло первое значительное проникновение в литературный язык народных слов и оборотов. Подчёркнуто, что издание сборника рассказов «Яке буду яке набуд» («Были и небылицы») Сейида Мухаммада Али Джамал-заде дало мощный импульс процессу эволюции персидского языка и литературы. Именно борьба за демократизацию языка подготовило почву для возникновения пуристического движения под лозунгами очищения родного языка от заимствований, особенно от заимствованных арабских слов. Раскрыта

роль Фарҳангистона (Академии персидского языка и литературы) в регулировании процесса создания терминов.

Key words: language refinement, borrowings, Farhangiston, (Academy of Persian language and literature), lexis, puristic movement, democratization of the language, impact of the Arabic language on Persian.

The article considers the movement of the Persian advanced intelligentsia and state authority for democratization of the Persian language at the end of XIX-th - beginning of the XX-th centuries in Iran. It is noted that movement for democratization of the language, especially press language had been intensified during the years of revolutionary campaign – Mashrutes (1906 – 1911), when the first significant penetration of folk words and expressions occurred in the literary language. The author emphasizes that edition of collection of the stories “Yake budu yake nabud” (Facts and fables) by Seyid Muhammad Ali Jamalzade gave a powerful impetus to the process of evolution of Persian language and literature. It was the struggle for democratization of the language that caused emergence of the puristic movement under the slogans of native language refinement from the borrowings, especially from Arabic ones. The role of Farhangiston in regulation of the process of term formation is disclosed in the article.

Пажӯҳишгарон ва забоншиносон ба масоили истилоҳ, истилоҳгузинӣ ва усули илмӣ ташаккули истилоҳот дар Эрон дар аввоили қарни XX ба таври ғайрирасмӣ ва аз ибтидои солҳои 30-юми қарни гузашта ба сурати созмонёфта машғул шуданд. Бархе аз муҳаққикон ба омӯзиш ва баррасиву таҳлили ин мавзӯ рӯ оварданд ва бархе амалан даст ба вожагузинӣ ва истилоҳсозӣ барои мафҳуми ҷадид, ки дар он айём ниёзмандии шадида барои баёни онҳо дар забони форсӣ эҳсос мегардид, заданд. Дар натиҷа мақолоти зиёде аз сӯи донишмандони саршинос, аз қабili устодон Муҳаммадали Фурӯғӣ, Муҳаммади Муин, Ризозода Шафак, Парвиз Нотили Хонларӣ, Ҷалоли Матин, Мухити Таботабой, Али Кофӣ, Ризо Содикӣ, Алӣ Ашрафи Содикӣ ва муҳаққикони бисёри дигар дар робита ба ин масъала таълиф ва мунташир шудааст. Ба хотири сару сомон бахшидан, танзим ва ба маҷрои илмӣ даровардани масоили истилоҳшиносӣ дар Эрон аз солҳои сиюми қарни XX ба ин тариқ се бор зери номҳои мухталиф «Фарҳангистони Эрон» (1935-1941), «Фарҳангистони забони Эрон» ё «Фарҳангистони дувум» (1971-1979) ва «Фарҳангистони забон ва адаби форсӣ» (1979) таъсис ва фаъолият намуданд. Фарҳангистони сеюм ҳанӯз ҳам машғул ба фаъолият мебошад. Натиҷаи қору заҳмати кормандону мутахассисони ин фарҳангистонҳо ба таъъ расидани теъдоди зиёди луғатномаҳои соҳавии хурду бузург марбут ба риштаҳои гуногуни донишҳои нав ва фановариҳои замонавӣ мебошад.

Донишмандон ва пажӯҳишгарони забони форсӣ масъалаи истилоҳсозӣ дар Эронро бо ҷараёни пуристии забон, яъне ҷараёне, ки муборица барои поксозии забон аз аносири бегона ва эҷоди истилоҳот бар пояи калимаҳои форсӣ ва воҳидҳои калимасозии онро дастури қори худ қарор дода буданд, алоқаманд медонанд.

Ҷараёни пуристӣ дар Эрон дар солҳои охири салтанати Ризошоҳ – аз соли 1935 то соли 1941, яъне то оғози Ҷанги ҷаҳонии дувум рушду такомул ёфтааст. Тавре ки донишманди маъруф Д.С.Пейсиков таъкид мекунад, дар ин давра чунин як ҷараёнҳои мушобеҳ дар тамоми Шарқи наздик бо обу ранги мухталиф ба мушоҳида мерасиданд. Ба таври мисол, дар Туркия шиорҳои поксозии забон аз иқтибосот ва таъмини рушди маустақили забон ва ҳамчунин шиори раҳой аз вобастагии феодалии исломӣ эълон

шуда буд. Дар Миср тақрибан дар ҳамин давра Фарҳангистони забон таъсис дода шуд, ки машғул ба офариниши истилоҳоти нави илмӣ буд ва то январи соли 1939 674 истилоҳи илмӣ ва 293 истилоҳи мусикӣ таҳия карда буд. Дар Афғонистон чараёни пуристӣ ба шакли намуди дигар зухур кард. Қароре ки маълум аст, то охири соли 1936 дар Афғонистон як забони давлатӣ – форсӣ буд. Дар моҳи ноябри соли 1936 фармони шоҳ содир гардид, ки бар тибқи он забони қабоили афғонӣ – забони пашту забони расмӣ эълон гардид. Ҳамаи кормандони идораҳои давлатӣ вазифадор шуданд, ки дар мӯҳлати се сол забони навро биёмузанд. Пас аз фармони шоҳ шабақоти густурдаи курсҳо ва мактабҳо роҳандозӣ шуда, рӯзномаҳо ба забони пушту шурӯъ ба нашр шудан гирифтанд. Тамоюлотҳои пуристӣ ва таблиғи забони пушту вазъи бисёр печидаи забонӣ дар Афғонистонро ба вуҷуд овард [3, с.138].

Лозим ба ёдоварӣ аст, ки дар Эрон қабл аз вукӯи чараёни пуристӣ чараёнҳои дигаре фаъолият менамуданд ва онҳо баъдан заминаи ба вуҷуд омадани чараёни пуристиро омода сохтанд. Ҳанӯз аз нимаи дувуми қарни XIX ва ба вижа ибтидои қарни XX ҳаракатҳои демократӣ намудани забони адабии форсӣ, ки бо далели хеле «китобӣ» ва дури аз забони гуфтор буданаш воқеан мушкил ва душворфаҳм гардида буд, оғоз шуданд. Ҳаракати демократӣ намудани забони адабӣ ва ба хусус забони матбуот дар солҳои Инқилоби Машрута (1906-1911) шурӯъ мегардад, ки маҳз дар ҳамин давра, яъне дар замони авҷи Инқилоби Машрута ва авҷ гирифтани мубори-заҳои сиёсӣ барои бори аввал мавҷи фаровони ибороти мардумӣ вориди забон мегардид, ки қаблан аз вуруди онҳо бо ҳар роҳ худдорӣ мешуд. Ба гуфтаи Малик уш-шуаро Баҳор аносири демократӣ намудани забони форсӣ ҳанӯз аз авосити қарни XIX шурӯъ мешавад, ки нависандагоне чун Мирзо Малқумхон, Зайналобиддини Маро-ғой, Ҳасани Муқаддам, Алиакбари Деххудо ва дигарон саъю талош намуданд, ки забонро аз калимаҳои тумтароқ, иқтибосоти бечои арабӣ ва сабки тантанавӣ, ки ҳоси суннани китобӣ-адабии кӯҳан буд, пок созанд [3, с.133].

Баъдан бо дар Берлин дар соли 1922 бо забони форсӣ чоп шудани маҷмӯаи «Яке буду яке набуд»-и Саид Муҳаммад Алии Ҷамолзода тақавулсозе дар забон ва адабӣ форсӣ ба вуҷуд омад. Ба ин маҷмӯа ҳуди муаллиф пешгуфтори ҳаҷман калоне навишта, зарурати ворид намудани ислоҳот ба забони форсиро таъкид ва дар охири маҷмӯа феҳристи истилоҳотро ҷиҳати истифода пешниҳод мекунад. Воқеан, Саид Муҳаммад Алии Ҷамолзода ҷиҳати ба мардум наздик намудани забони форсӣ ҷӣ аз тариқи осори бадеӣ ва ҷӣ аз роҳи иншоӣ мақолоти илмӣ саҳми босазое гузоштааст. Мо ин ҷо танҳо аз як мақолаи ӯ бо номи «Тарзи ислоҳи забони форсӣ» меҳохем ёдовар шавем, ки дар он бисёр аз фикру мулоҳизаҳои судманди муаллиф ҷиҳати рушд ва густариши забони форсӣ баён шудаанд, ки солҳои баъдӣ дар Эрон бештаре аз онҳо ҷомаи амал пӯшиданд. Дар мақолаи мазкур Ҷамолзода барои ислоҳ ва рушду тақомули забони форсӣ чунин пешниҳод мекунад:

1. Барои соҳаҳои мухталифи илм луғатҳои махсуси соҳавӣ тартиб додан.
2. Як теъдод вомвожаҳои арабӣ дар забони форсӣ муодил надоранд ва аз истеъмоли онҳо набояд худдорӣ шавад.
3. Барои сохтани калима ва истилоҳ созмони босалоҳият ифтидох намудан.
4. Тартиб додани луғатҳои тафсирий, ки дар онҳо шарҳи калимаҳои қадимӣ ва наф, тафсири калимаҳои лаҳҷавӣ ва зарбулмасалҳо мундариҷа гардад.
5. Ҳар ҷи бештар таълиф намудани китобҳои дастурӣ барои забони форсӣ бо усулҳои нави аврупоӣ.
6. Омода кардани мутахассисони забоншинос.

7. Қорӣ кардани курсҳои махсус доир ба забон дар макотиб ва донишгоҳҳо.

8. Ҳар чи бештар чоп намудани китобҳо ба забони форсӣ [10, с.104-111].

Ҳамчунон ки маълум аст, даъвати Ҷамолзода ҷиҳати демократӣ намудани забони форсиро нависандагони шинохта Содиқ Ҳидоят, Маҳмуди Беҳозин, Содиқ Ҷӯбак, Саид Нафисӣ, Бузург Алавӣ ва дигарон дастгирӣ намуданд ва дар содаву ба мардум наздик намудани забони форсӣ хидматҳои арзандаеро анҷом додаанд.

Тавре ки дида мешавад, қабл аз пайдоиши ҷараёни пуристӣ дар Эрон ҷараёнҳо ва ҳаракатҳои мухталифе барои ислоҳ, поксозӣ ва сода намудани забони форсӣ фаъолият намудаанд, ки ба фикри мо маҳз онҳо заминаҳои ба вучуд омадани ҷараёни пуристиро гузоштанд. Дигар аз омили умда, ки боиси авҷи пуризми забонӣ дар Эрон гардид, ин буд: дар солҳои сиюми қарни гузашта дастгоҳи ҳокима сиёсати эронӣ намудани кишварро пеш гирифта, кӯшишҳо ба харҷ дод, то доираи фаъолияти забонҳои ақаллиятҳои миллиро тангтар кунад ва нақши забони форсиро чун забони воҳиди умумимиллӣ баланд бардорад. Давлат ҷиҳати амалӣ сохтани ин амр як силсила тадбиреро роҳандозӣ мекунад: чопи рӯзнома ва китобҳо ба забонҳои ақаллиятҳои миллиро мамнӯъ эълон медорад, номҳои ҷуғрофӣро тағйир, лавҳаҳо ва ановини кӯчаву хиёбонҳоро, ки ба забони форсӣ ҳамоҳанг набуданд, иваз мекунад, фамилиясозиро ба сабки форсӣ табдил медиҳад. Шиори поксозии забони форсӣ аз иқтибосоти арабиву забонҳои дигарро эълон медорад.

Дар чунин як шароите ҷараёни пуристии забонӣ намоёндагони дорои фикру ақидаҳои мухталифро дар худ муттаҳид мекард. Намоёндагони сарсаҳти он арзи ҳастӣ намуданд, ки онҳо ҳудро ҷонибдори забони поки форсӣ медонистанд ва пешниҳод мекарданд, ки забонро бояд қомилан аз қалимаҳои бегона бо кӯмаки эҳёи қалимаҳои забонҳои форсии бостон ва миёна пок намуд. Махсусан, дар ин амр маҷаллаи «Эрони бостон», ки он солҳо мунташир мешуд, сарсаҳти нишон медод. Аммо ба тадриҷ ҷои ин шояхон ифротгаро дар ҷараёни пуристиро ҷараёнҳои нисбатан мӯътадил гирифтанд, ки ҷонибдорони онҳо ба лексика ва истилоҳоти классикони эронии то исломӣ арҷ қойл шуда, талош намекарданд, ки забонро аз ҳамаи вомвожаҳои арабӣ поксозӣ намоёнд, чун ки ба гуфтаи онҳо бисёре аз вожаҳои арабӣ дар забон устувор шуда, муодилҳои форсии худро надоранд.

Дар миёни ҷонибдорони нисбатан мӯътадили пуризм лозим аст, то аз донишманд ва таърихшиноси бузурги эронӣ Аҳмади Қасравӣ ёдовар шавем, ки ӯ ба масоили ислоҳоти забон ва ҳати форсӣ аз худ таваҷҷӯҳи зиёде нишон медод.

Саид Аҳмади Қасравӣ соли 1308 ҳиҷрӣ (1929 мелодӣ) дар шаҳри Табреш таваллуд ёфта, таҳсилоти ибтидоӣ ва мутаваасситаро дар зодгоҳаш фаро гирифта, дар мадрасаи амрикоӣ ба омӯзиши забони англисӣ мепардозад ва сипас дар ҳамон мадраса адабиёти арабӣ ва форсиро тадрис мекард. Вай муддате қорманди вазорати адлия шуда фаъолият намуд. Аммо пас аз ҷанде ин қорро раҳо кард ва ба Техрон омад ва дар мадрасаи «Сарват» ба тадриси забони арабӣ машғул шуд. Вале дубора ба вазорати адлия баргашт ва муддати даҳ сол дар мақомоти мухталифи ин вазоратхона анҷоми вазифа кард.

Саид Аҳмади Қасравӣ бар асари муҳолифатҳое, ки бо рӯҳониюн дошт, дар исфандмоҳи соли 1324 (соли 1945 мелодӣ) дар маҳзари додгоҳи адлия ба зарби гулӯла ва ханҷар ба ҳалокат расонида шуд.

Саид Аҳмади Қасравӣ осори бисёр қаронбахое аз худ ба ҷой гузоштааст, ки роҷеъ ба бахшҳои гуногуни таърих, забон ва масоили иҷтимоӣ ва сиёсӣ таълиф шудаанд, ки таҳлил ва омӯзиши онҳо хеле муҳим ба назар мерасад.

Дар таълифоти худ Касравӣ бисёре аз масоили забонӣ, аз қабили зарурати таъви-зи алифбо ба алифбои нави латиниасос, пок намудани забони адабии форсӣ аз иқти-босоти изофӣ, роҳҳои офариниши истилоҳоти нав, барҳам додани баъзе қоидаҳои дастурии забони форсӣ ва ғайраро матраҳ менамуд. «Дар баробари ин Касравӣ чонибдори демократӣ намудани забони форсӣ буд: ӯ даъват мекард, ки забони адабиёти бадеӣ ва матбуот ба забони гуфтор, ба хоҳири дар дастрасии тӯдаҳо ва аз ҷумла намоёндагони ақаллиятҳои миллии дигар қарор гирифтани он наздиктар карда шавад» [3, с.139].

Ба таъйиди пужухишгарон яке аз корҳои асосии А.Касравӣ пиромуни масоили забоншиносии иҷтимоӣ (социолингвистика) ин рисолаи «Забони пок» мебошад. Дар ин китоб фикру ақоиди ӯ дар мавриди ислоҳоти забони форсӣ ва поксозии он аз иқтибосоти изофӣ матраҳ гардидааст [3, с. 140]. Худи муаллиф аз забони форсии «истилоҳшуда» ва «беҳбуд ёфта»-и бо лексика ва морфологияи ба таври маснӯӣ тағйир ёфта истифода мекунад. Дар охири китоб луғатномаи истилоҳоте, ки худи Касравӣ истифода мекунад бо шарҳу тавзеҳоти маъноии онҳо оварда шудааст.

Аз он ҷо, ки манзури мо перомуни масоили забонии забони форсӣ ва таъсиси Фарҳангистони аввал аст, мехостем бархе аз бахшҳои рисолаи «Забони пок»-и С.А.Касравиро мавриди омӯзиш ва таҳлил қарор бидиҳем. Ин нукта шоёни зикр аст, ки агарчи С.А.Касравӣ донандаи хуби забони арабӣ буд, талоши бисёре барои зинда кардани вожаҳои форсӣ ба ҷойи вожаҳои арабӣ мекард. Дар кишварҳои, ки дини ислом дини расмӣ аст, даст задан ба ин мавзӯё ори аз хатар нест ва бибинед, ки С.А.Касравӣ дар кучо ва чи тарз ба қатл расонида шуд.

Ӯ менависад: «... чунон ки гуфтем яке аз окҳои бузурги форсӣ баҳамхӯрдани гунаҳои корвожҳо ва миён рафтани бештари онҳост. Ин ок яке аз чизҳост, ки забонро бисёр танг гардонида буд» [А.126]. Дар ин як иқтибоси хурд мо ба ду вожа-истилоҳи пешниҳодкардаи С.А.Касравӣ рӯ ба рӯ мешаваем. Нахуст, ӯ ба ҷойи вожаҳои арабии «нуқс, навоқис» вожаи форсии «ок»-ро меоварад, ки мутассифона дар забони форсӣ пазируфта нашуд.

Дар ин иқтибос С.А.Касравӣ аз вожаи «гуна»-и форсӣ истифода кардааст, ки ба ҷойи вожаи арабии «навъ» мустаъмал шудааст. Тавре ки маълум аст дар забони тоҷикӣ ба ҷойи «гуна»-и ноби тоҷикӣ аз вожа-истилоҳи иборавии калкашуда аз забони русӣ «ҳиссаҳои нутқ» истифода мегардад. Дар забоншиносии Эрон низ «гуна» пазируфта нашуда, ҳамон вожаи арабии «навъ» ва шакли ҷамъаш «анвоъ» дар истифода аст. Масалан, вақте ки мегӯянд «анвои калима бар чанд навъ аст», манзур дар забони форсӣ чанд «ҳиссаи нутқ» аст.

Дар идома С.А.Касравӣ дар мавриди сохтори забон чунин менигорад: «Медонем, ки забон аз ҷумлаҳо ва ҷумлаҳо аз вожаҳо падида ояд, низ медонем, ки вожаҳо ба се гуна аст: номвожа (исм), корвожа (феъл), бандвожа (ҳарф)» [7, с.126].

Дар ин иқтибоси ғайрӣ С.А.Касравӣ ҳиссаҳои нутқ дар забони форсиро ба се гуна гурӯҳбандӣ намудааст, ки дар он замон ағлаби забоншиносони Эрон бар тибқи дастури забони арабӣ, ки ҳиссаҳои нутқ дар он забон ба исм, феъл ва ҳуруф гурӯҳбандӣ мешаванд, мутақоид буда, ҳиссаҳои нутқи забони форсиро низ се навъ медонистанд. Албатта, ин нуктаи назар дар забоншиносии Эрон мавриди таҷдиди назар қарор гирифта, ҳиссаҳои нутқи забонро тақрибан ба ҳиссаҳои нутқ дар забони тоҷикӣ бо каме ихтилофи назар дар истилоҳот ҳамгун сохтаанд.

Аҳмади Касравӣ дар ин мақола, яъне «Забони пок» ба феъл чун як унсури умдаи дастури забон бештар тавачҷуҳ зоҳир карда, чунин менависад: «Агар шумо мегӯед:

«Бехзод рафт, аз як вожаи «рафт» чанд маънӣ фаҳмида мешавад, зеро ҳам рух додани кор ва ҳам замони он муҳим ин, ки раванда як тан буда фаҳмида мешавад» [7.126].

Ҳамчунон ки дар фавқ зикр шуда буд, А.Касравӣ талош мекард, ки бо забони поки форсӣ сухан бигӯяд ва бинависад, ӯ саъй мекард ба ҷойи вожаҳои арабӣ вожаҳои форсиро, ҳатто гуфториро ба кор бибарад. Дар иқтибоси фавқ вожаи «شوند» «šavand» ба кор бурда шудааст, ки дар забони форсии гуфторӣ ба маънии «сабаб, далел» аст. Вале ин вожаи пешниҳодии ӯ низ пазируфта нашуд.

Агар ба чанд иқтибоси оварда шудаи А.Касравӣ дақиқтар назар афканем, мебинем, ки ӯ воқеан, барои поксозии забони форсӣ хеле талош ва мубориза кардааст ва ниҳоятан, маҳз ба хотири ҳамин пофишорияш дар ростои поксозии забон аз тарафи як идда мутаассибон ва худфурӯшон ба қатл расонида шуд.

Вале, лозим ба зикр аст, ки бисёре аз вожаҳо ё истилоҳоти пешниҳоди ӯ имрӯз ҳам дар забони форсӣ, ҳам тоҷикӣ ва ҳам дарӣ маъмулӣ гардида, дар истифодаи умум қарор доранд.

Аҳмади Касравӣ ҷонибдорон ва пайравони зиёде дошт, ки ӯ онҳоро дар атрофи маҷаллаи машҳури он замон «Паймон» ҷамъ оварда буд. Ҳамаи онҳо кӯшиш мекарданд, ки дар таълифоти худ забони форсиро аз калимаҳои арабӣ ва иқтибосоти забонҳои дигар пок нигоҳ доранд ва ҷонибдори он буданд, ки дар забони форсӣ фақат ҳамон иқтибосоте боқӣ бимонад, ки дигар барои онҳо муодилҳои форсӣ пайдо нашавад ва ин иқтибосот бояд бо заҳои лексикаи форсии бостон ва даврони авҷи шукуфои адабиёти классикии форсӣ таъвиз шаванд.

Боз як чараёни миёнарави пуристӣ бо роҳбарии Фурӯғӣ, Тақизода ва дигарон ғаъолият мекард, ки гурӯҳи калони равшанфикрони эрониро дар атрофии худ муттаҳид карда буд. Бо вучуди мавҷудияти ихтилофи назарҳо дар дохили ин чараён пирумунӣ бархе аз масоили ислоҳотии забон, аммо масоили лексикӣ аз сӯи ин гурӯҳ, умуман яқдилона роҳи ҳалли худро пайдо мекарданд.

Дар авоили сентябри соли 1935 дар маҷаллаи вазорати омӯзишу парвариш мақолаи барномавии Саид Ҳасани Тақизода зери унвони «Ҷунбиши миллии адабӣ» ба ҷоп расид. Дар мақолаи мазкур муаллиф зидди ҳаргуна ифротгароӣ дар масъалаи ислоҳоти забон баромад намуд.

Бо ин вучуд рӯхониюн ўро мутаҳам дар қатли Бехбаҳонӣ ва ўро кофир эълон карданд. Тақизода ба ночор аз Эрон аввал ба Амрико ва сипас ба Уругвай фирор кард.

Ба назари ӯ таъвири калимаҳо ва таъбирҳои иқтибосӣ, ки дар забони форсӣ мавқеи устувор пайдо намудаанд бо калимаҳои матруки форсӣ ҳамчунон қароҳат дорад, ки агар, фаразан, ҷунин суннатҳои дини зардуштӣ ба мисли партофтани ҷасади ғавтидагон ба назди парандагони ваҳшӣ ва никоҳ миёни ҳешовандони наздиқро дубора эҳё кунанд. Тақизода даъват ба амал меоварад, ки Фарҳангистони забон ва адаб ифтитоҳ гардад, луғати калимаҳои арабие, ки дар забони форсӣ тасбит шудаанд, мураттаб гардад, ҳамчунин луғатномаи иқтибосоти фарангӣ, ки таи 100 соли охир вориди забони форсӣ шудаанд, мураттаб ва истеъмоли калимаҳои нави аврупоӣ бидуни иҷозаи Фарҳангистон мамнӯъ эълон гардад. Ҳамзамон бо ин Тақизода муҳолифати худро алайҳи пуризми давлатӣ, ислоҳсозии забон аз боло тавассути дастурҳо ва эҳсосоти миллигарона ва ғайра пинҳон наметдорад. Ҷунин рафтори Тақизода ба доираҳои ҳоким маъқул набуд ва шумораи навбатии маҷалла аз фурӯш мусодира шуд ва ўро ба чанд ҷурм, аз ҷумла иртиҷой будан муттаҳам намуданд.

Яке аз дигар намоёнҳои барҷастаи чараёни пуристӣ дар Эрон, донишманди шинохта ва арбоби ҷамъиятӣ ва аввалин раиси Фарҳангистони забон ва адаб

Муҳаммадалии Фурӯғӣ мебошад, ки дар суханронихо ва мақолоти худ аз Тақизода пуштибонӣ намуда таъкид мекард, ки ба ислоҳоти забон на бояд обуранги сиёсӣ ва мазҳабӣ дода шавад, ӯ мегуфт мо даъват ба поксозии забон аз иқтибосоти бечои бегона намуда, муқобили ҳар гуна ифротгароӣ мубориза мебарем, ки бо ин муносибати худро на бо арабҳо, на ба дини ислом, на ба урупоиҳо иброз медорем.

Каме дертар Фурӯғӣ афкор ва ақидаи худро дар мавриди ислоҳоти забон ва масоили марбут ба он дар мақолаи «Паёми фарҳангистон» иброз дошт, ки ба назари соҳибназарон ин яке аз беҳтарин корҳои он замон дар иртибот ба тамоюлоти пуриزمӣ забонӣ махсуб мегардад [7, с.141]. Дар ин асари худ Фурӯғӣ таъкид ба амал овард, ки аз забони форсӣ қомилан хориҷ кардани калимоти арабӣ ва соири иқтибосот ва таъвири онҳо бо калимаҳои матруки форсӣ ғайри имкон аст. Фурӯғӣ даъват мекард, ки танҳо бо ифроту тафрит дар сиёсати забонӣ, бо истеъмоли бечо ва нодурусти калимаҳои бегона мубориза бояд бурд. Гарчанде Фурӯғӣ муҳолифи дубора зинда кардани калимаҳои матруки форсӣ буд, аммо дар бархе маврид истеъмоли онҳоро зарурӣ ва лозим медонад. Масалан, ӯ дар мавриди истеъмоли калимаҳои «посух» ва «пезешк» ба ҷои калимаҳои арабии «ҷавоб» ва «табиб» муҳолифат намекунад ва истеъмоли онҳоро дар забон дуруст мешуморад. Аммо Фурӯғӣ эътирози шадид дар мавриди воҷасозии кӯркӯрона намуда, афроди дур аз илми забоншиносиро, ки аз роҳи калка меҳостанд воҷасозӣ намоянд, одилона тамасхур мекунад.

Муҳаммадалии Фурӯғӣ дар ҳамин «Паёми фарҳангистон», ки зери унвони «Айби забони форсӣ» низ ба ҷоп расидааст, таъкид бар он мекунад, ки омехтагии форсиро ба арабӣ айб хондаем аз он рӯ, ки албатта, асл дар ҳар забон ин аст, ки аз авомили бегона пок бошад. Дар идома меафзояд, ки ин амр ғайри мумкин аст, зеро ки миллатҳо ҳамеша дар иртиботи мутақобил қарор доранд ва бояд дошта бошанд. Ҳамчунин муҳоҷиратҳои фардӣ ва гурӯҳӣ ба назари Муҳаммадалии Фурӯғӣ боис мегардад, ки хунҳо ва наҷодҳо омехта шаванд [7, с.72]. Ба назари Муҳаммадалии Фурӯғӣ тичорат, сиёсат, зиёрат, бо ҳам рафту омад аз дигар авомиле мебошанд, ки боиси вуруди вожаҳо ба забонҳо мегардад. Аз назари Муҳаммадалии Фурӯғӣ «ин қор омили муҳими таракқии навъи башар аст, ки маълумот фаро мегиранд» [7, с.72].

Баъдан ӯ таъкид мекунад, ки ҳамаи ин ба забон бе таъсир намеронад, аз он ҷо ки забон амри табиӣ ва мутааллиқ ба умуми мардум ва «забон аз чизҳои аст, ки дар ихтиёри касе нест» [7, с.72].

Дар идома М.Фурӯғӣ таъкид бар он мекунад, ки шояд дар ҷаҳон забоне набошад, ки дар он вомвожаҳо мавриди истифода қарор нагиранд. Вале, ҳамзамон бо ин ӯ таъкид мекунад, ки пазириши вомвожаҳо ҳаде дорад:

“Агар вуруди аносири бегона дар ҷиғунагӣ ва баёни сухангӯии мардум таъсир накунад ва табиати забонро тағйир надиҳад ва агар форсӣ ба ҳама андоза ва ҳамин қисм бо арабӣ махлут шуда буд, айб надорад” (7, с. 72).

Тавре ки аз ин гуфтаҳои М.Фурӯғӣ нахустин раиси Фарҳангистони аввал дида мешавад, ӯ қомилан зидди поксозии забони форсӣ аз вомвожаҳо буда, онҳоро як падидаи маъмулии забон медонад. Вале дар баробари ин, ӯ таъкид мекунад, ки «омехтагии форсӣ ба арабӣ аз ҳади маъқул таҷовуз карда аст» [7, с. 72]. М.Фурӯғӣ ин фикри худро бо ин далел меоварад, ки шумораи вожаҳои арабӣ дар забони форсӣ аз шумораи вожаҳои ҳиндӣ бештар шудааст. Ин ҷо ӯ ин нуктаи муҳимро таъкид мекунад, ки забони форсӣ ва забони ҳиндӣ ба хонаводаи ҳинду аврупоӣ шомил буда ва гузашта аз ин ин ду забон ба гурӯҳи ҳинду эронӣ тақсим мешаванд.

Муҳаммадалии Фурӯғӣ зикр мекунад, дар баробари бисёре аз вомвожаҳои арабӣ баробар вожаҳои форсӣ мавҷуд буд ва ҳаст, лекин аз вожаҳои арабӣ истифода мекунад дар сурате ки:

“Он лафзҳо (вожаҳои арабӣ) аз ҳама қисм аст, яъне ҳам аз ашёи моддӣ ва ҳам аз умури маънавӣ ва ҳам чизҳое, ки муодили он дар форсӣ будаву ҳаст” (7, с. 72).

Чунин як натиҷагирӣ аз таъсири забони арабӣ ба забони форсӣ, яъне парҳез аз истифодаи вожаҳои асили форсӣ дар муқобили баробарвожаҳои арабиرو соири донишмандон низ таъкид кардаанд. Масалан, Л.С.Пейсиков дар ин маврид чунин мегӯяд, ки донишмандон ва устодони сухани даврони классикӣ ва ба вижа, насрнависон ба тамоюли саҳти арабгарой итоат намуда, ба вожаҳои арабӣ, дидаю дониста тарҷеҳ медоданд, дар ҳоле ки дар забони форсӣ ба андозаи кофӣ васоили лексикӣ барои баёни онҳо мавҷуд буд. Дар идома ӯ ба унвони намуна, мутародифҳои форсии зерро меоварад ва таъкид мекунад:

«kārzār, nabard, jang, āviz, raghāš ва ғайра, ки форсианд муаллифон мусиррона худнамоӣ карда, аз вожаи арабии «harb» истифода мекарданд» [3, с.36].

Муҳаммадалии Фурӯғӣ сабабҳои чунин ранг гирифтани вожаҳои арабӣ дар забони форсиро дар чанд омил мебинад, ки мантиқан дуруст ба назар мерасанд. Ба назари ӯ яке аз сабабҳои асосӣ ин аст, ки «чирагии (пирӯзии) араб бар кишвари мо (яъне, Эрон) ва устувор шудани ҳукумати арабӣ дар чандин қарн...» [7, с.73].

Дигар аз омилҳои умда ба назари М.Фурӯғӣ ин аст, ки ҳамаи осори хатии забони форсӣ дар натиҷаи тасарруфи араб аз миён рафт ва ниҳоят яке дигар аз омилҳои асосӣ «наздиқ ба сесад сол забони форсӣ ба ҷуз дар назди рустоиён ва табақоти авом ба қор нарафт ва «навишта нашуд» [7, с.73].

Ниҳоят, ӯ ин фикру назарҳои худро дар мавриди нуфузи забони арабӣ ба забони форсӣ ба сурати зер хулоса мекунад, ки ҳангоме ки эронӣ дар қарни чаҳоруми ҳиҷрӣ хоستانд «боз ба форсӣ сухан бигӯянд ва бинависанд, бисёре аз лафзҳо фаромӯш шуда буд ва чорае надоштанд ҷуз ин ки ба ҷойи онҳо лафзҳои арабӣ ба қор бибаранд» [7, с.73].

Тавре ки дар оғоз таъкид гардида буд “Паёми фарҳангистон”-и Муҳаммадалии Фурӯғӣ – нахустин раиси Фарҳангистони нахуст аз тарафи пажӯҳишгарони забони форсӣ ба таври мусбат пазируфта шуд. Вале ин нукта лозим ба зикр аст, ки ҳанӯз ҳам андешаҳои ин донишманди шинохтаи Эрон, ки дар солҳои сиюми қарни гузашта иб-роз шуда буданд, имрӯз ҳам чи барои забони форсии Эрон ва чи барои забони тоҷикӣ Тоҷикистон аҳамият ва муҳимияти худро гум накардаанд. Имрӯза, ки Тоҷикистон кишвари мустақил ва соҳибистиклол аст ва забони тоҷикӣ забони давлатӣ эълон гардидааст, вазифа ва қарзи ҳар фарди тоҷик аст, ки барои ниғаҳдошти забони худ талошу кӯшиш кунад. Зеро бештари аҳли зиё ва равшанандешони мо аз таркиби луғавии забон ва ҳамчунин раванди вомвожа қабул кардани забон огоҳии муқаддамотӣ надоранд. Ба назари инҷониб хуб мешуд, ки дар ҳама донишгоҳҳо ва донишқадаҳои кишвар курси махсуси «Авомил ва сабабҳои пайдоиши вомвожаҳо дар забони тоҷикӣ» бо ҷалби бехтарин донандагони ин баҳши забоншиносӣ ба роҳ андохта шавад. Ба назари мо, ин яке аз омилҳои умда ва асосӣ дар худшиносӣ ва ниғаҳдошти забон аст.

Дар мавриди чараёни пуристии солҳои 30-юми қарни гузашта сухан ронда, набояд аз нақши як нашрияи дигар, яъне маҷаллаи илмӣ ва иҷтимоиву сиёсии «Дунё» ғофилгир бимонем. Маҷаллаи мазкур муносибати худро дар маосили марбут ба забон чунин иброз дошта буд: «Дунё» дар робита ба забон, сабк ва сарфу наҳв бо ҳеҷ гуна муҳофизакорӣ муртабит нест. Он дар сурати зарурат ҳам аз калимоти фарангӣ

ва ҳам аз калимоти арабӣ истифода мекунад, вале ҳамзамон бо ин ҳам бо фарангмаобӣ ва ҳам арабмаобӣ бегона аст» [3, с.142].

Сарфи назар аз ин тамоюлотӣ пуристӣ рӯ ба хомӯшӣ намеовард. Ҳукумати Ризошоҳ ошкоро аз чараёнҳои нисбатан ифротгарои пуристӣ химоят намуда, дар соли 1935 «Фарҳангистони Эрон»-ро таъсис дод ва дар назди он чунин вазифахоро гузошт:

- Поксозии забони форсӣ аз калимаҳои арабӣ ва урупоӣ
- Таъвири онҳо бо калимаҳои форсӣ
- Рафъи ҳарчу марчи мавҷуда дар истилоҳгузинӣ

Аз нуқтаи назари мақомоти расмӣ Фарҳангистон то соли 1938 нахуст зери роҳбарии Муҳаммадалии Фурӯғӣ ва сипас Восуғ натавонист аз иҷрои вазифаҳои худ барояд. Бинобарин моҳи май соли 1938 дар қор ва сохтори Фарҳангистон таҷдиди назар ба амал омад ва Фарҳангистон дар тобеияти вазорати омӯзишу парвариш қарор гирифт. Ин иқдом мавҷи нави фаъолияти пуристиро ба бор овард. Дар сохтори дохилии Фарҳангистон 8 гурӯҳ ё комиссия чиҳати таҳияи истилоҳоти соҳавӣ созмон дода шуд. Тартиби қабул ва пазириши истилоҳи нав муқаррар гардид, тасвиби ниҳой чиҳати қорӣ намудани истилоҳи нав ба ихтиёри шоҳ гузошта шуд.

Ҳамин тариқ дар давраи фаъолияти панҷсолаи худ (1935 – 1940) Фарҳангистон беш аз 1500 истилоҳро, ки аз онҳо 126 истилоҳи пизишкӣ, 100 истилоҳи бонкӣ, 75 истилоҳи ҳуқуқӣ, беш аз 100 истилоҳи идорӣ, 90 истилоҳи ҷуғрофӣ ва даҳҳо истилоҳи дигарро ба тасвиб расонид. Ин дар ҳоле аст, ки Вазорати дифоъ ё ба истилоҳи он замон Вазорати ҷанг мустақиман таҳти роҳбарии шоҳ ва вазири дифоъ машғули истилоҳсозӣ буд.

Ниҳоятан, зарурӣ ба назар мерасад, ки аз бархе аз аъзои пайвастаи (академикҳои) Фарҳангистони Эрон (аввал) ёд оварем то маълум гардад, кич и шахсиятҳои бузурге узви ин Фарҳангистон будаанд ва чи хидматҳои шоистаеро дар ниғаҳдошт ва рушду такомули забони форсӣ аз худ ба ҷой гузоштаанд:

Малик-уш-шуаро Баҳор, аллома Деххудо, Муҳаммадалии Фурӯғӣ, Абулҳасани Фурӯғӣ, Саид Нафисӣ, Саид Насруллоҳи Такво, Ризозода Шафак, Бадё-уз-замон, Алӣ Асғари Ҳикмат, Абулазимхони Қариб, Ҳусайни Гули Гулоб, Рашиди Ёсамӣ. Бархе аз донишмандон ва адибону нависандагони зер ифтихори узви вобастаи (аъзо-корреспонденти) Фарҳангистони Эрон (аввал)-ро доштанд:

Муҳаммадалии Ҷамолзода, Фаҳр Адҳам, Кристен Сен (Дания), Ҳанри Мосе (Фаронса).

Зикри номи чунин шахсиятҳо шаҳодат аз он медиҳад, ки масъулон ва дастандаркорони Фарҳангистони Эрон (аввал) саъй бар он кардаанд, ки бехтарин донишмандони замонро ҷалби Фарҳангистон кунанд.

Пайнавишт:

1. Бертельс Е.Э. История таджикско-персидской литературы. М., 1960.
2. Основы иранского языкознания. Т. III. Новоиранские языки. – М., 1982. – 573 с.
3. Пейсиков Л.С. Лексикология современного персидского языка. – М., 1975. – 206 с.
4. Назарзода С. Пояҳои густариши забони милли. Душанбе, 2016. – 271 с.
5. Рубинчик Ю.А. Грамматика современного персидского литературного языка. – М., 2001. – 601 с.
6. Усул ва завобити вожагузинӣ ҳамроҳ бо шарҳу тавзеҳот// ҷони фарҳангистони забони форсӣ, Техрон, 1378.
7. Афшор, Эраҷ. Насри форсии муосир. – Техрон, 1330.

-
8. Таботабой, Муҳаммад. Кори Фарҳангистон аз забон то форсии дарӣ // Ваҳид, соли ҳашиҷум, шумораи 2. – Техрон, 1349.
 9. Муҳаммад Чаъфарӣ, Саъид Муҳаммад Маҳдӣ. Фарҳангистон ва сарнавишти наҷӯҳии дар Ҷумҳурии Исломии Эрон, дар наири Дониш, давраи ду. – Техрон, 1361.
 10. Меҳрин. Меҳрдод. Ҷамолзода ва афкори ӯ. – Техрон, 1344. – 311 с.

Referance Literature:

1. Bertels E.A. History of Tajik –Persian literature. M., 1960.
2. Basis of Iranian linguistics. P.III. New Iranian languages. – M., 1982. – 573 p.
3. Peysikov L.S. Lexicology of modern Persian language. – M., 1975. – 206 p.
4. Nazarzoda S. Basis of national language development. Dushanbe, 2016. – 271 p.
5. Rubinchic Yu.A. Grammar of modern Persian literary language. - M., 2001. – 601 p.
6. The ways of derivation with definition // print of Persian farhangiston, Tehron, 1378.
7. Afshor, Eraj. Modern Persian prose. – Tehron, 1330.
8. Tabotaboi, Muhammad. Farhangiston's work from language to Persian-Dari // Vahid, the 8th year, number 2. Tehron, 1349.
9. Muhammad Jafari, Said Muhammad Mahdi. Farhangiston and research case in Islamic Republic of Iran, Donish edition, second stage. – Tehron, 1361.
10. Mehrin. Mehrdod. Jamolzoda anf his thought. – Tehron, 1344. – 311 p.

**РОЧЕЪ БА ЭТИМОЛОГИЯИ
ЧАНД ВОЖАИ ИФОДАГАРИ
ЧОНВАРОНИ ДОМӢ ДАР
“ХАМСА”-И НИЗОМИИ
ГАНЧАВӢ**

Бобочонова Дилбарчон Абдумӯминовна,
н.и.филол., дотсенти кафедраи
умумидонишгоҳии забони тоҷикии МДТ
“Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи акад.
Б.Ғ.Гафуров” (Тоҷикистон, Хуҷанд)

**НЕКОТОРЫЕ СООБРАЖЕНИЯ
ОБ ЭТИМОЛОГИИ ЗООНИМОВ,
ОЗНАЧАЮЩИХ ДОМАШНИХ
ЖИВОТНЫХ, В “ХАМСЕ”
НИЗАМИ ГАНДЖЕВИ**

Бободжанова Дилбарджон Абдумуминовна,
к.филол. н., доцент общеуниверситетской
кафедры таджикского языка ГОУ «ХГУ им.
акад. Б.Г.Гафурова» (Таджикистан,
Худжанд)

**SOME CONSIDERATIONS
CONCERNED WITH ETYMOLOGY OF
ZONYMS DESIGNATING
DOMESTIC ANIMALS IN NIZAMI
GYANDJEVI'S “HAMSA”**

Bobojonova Dilbarjohn Abdumuminovna,
candidate of philological sciences, Associate
Professor of the general University department of
the Tajik language under the State Educational
Institution “Khujand State University” KhSU named
after acad. B. Gafurov (Tajikistan, Khujand)
E-MAIL: bobojonova1977@mail.ru

Калидвожаҳо: этимология, “Хамса”, Низомии Ганҷавӣ, зооним, ҷонварони домӣ, ҷонварони дадӣ, фарҳангҳои асримиёнагӣ

Дар мақола зоонимҳои ифодакунандаи ҳайвоноти хонагӣ дар “Хамса”-и Низомии Ганҷавӣ ба риштаи таҳлил кашида шудааст. Зикр гардидааст, ки Низомии Ганҷавӣ зоонимҳои ифодакунандаи ҷонварони хонагиро барои тасвири ҳолати рӯҳии қаҳрамонони асар ва вижаҳои ҷою макони амали қаҳрамонон мавриди истифода қарор додааст. Ба муайян сохтани этимологияи зоонимҳои тоҷикиасл, аз ҷумла **дад**, **дом**, **меиш**, **барра**, **буз** ва ғайра диққати махсус дода шудааст. Шарҳу тавзеҳоти этимологии вожаҳо дар асоси асарҳои соҳавӣ, ҳамчунин фарҳангҳои мӯътабари қуруни вусто “Бурҳони қотеъ” (XVII) ва «Ғиёс-ул-лугот» (а. XIX) пешкаш шудаанд. Ҳамчунин этимологияи зоонимҳои иқтибосии арабӣ, аз ҷумла **ҳайвон**, **вуҳуш**, **ноқа** баррасӣ шудааст.

Ключевые слова: этимология, “Хамса” Низами Ганджеви, зоонимы, домашние животные, дикие животные, средневековые словари

Предпринята попытка этимологического анализа зоонимов, означающих домашних животных, в “Хамсе” Низами Ганджеви. Отмечается, что Низами Ганджеви широко использует зоонимы, означающие домашних животных, для описания душевного состояния героев и передачи особенностей мест их действия. Уделено особое внимание выяснению этимологии исконно таджикских зоонимов, в том числе **дад** (дикие животные), **дом** (травоядные животные), **меиш** (овца), **барра** (ягненок), **буз** (коза) и т.д. Для этимологических экскурсов наравне со специальной литературой, использованы авторитетные средневековые толковые словари “Бурхони қотеъ” (XVII в.) и “Ғиёс-ул-

лугот" (XIX в.). Также рассмотрена этимология заимствованных арабских зоонимов, в том числе хайвон (животное), вухуш (дикие животные), ноқа (верблюдица).

Key-words: etymology, "Hamsa" by Nizami Gyandjevi, zoonym, domestic animals, wild animals, mediaeval dictionaries

The author undertakes an endeavor of etymological analysis in regard to zoonyms designating domestic animals for a description of characters' spiritual state and the peculiarities of the places where the action unfolds in Ghyandjevi's "Hamsa". Special attention is paid to the etymology of primordially Tajik zoonyms. E.g.: dad (wild animals); dom (herbivorous animals); меш (sheep); бappa (lamb); буз (goat) and etc. For etymology excursions authoritative mediaeval interpreting dictionaries are used on a par with special literature; among them we find "Burkhoni Kote" (the XVII-th c.) and "Ghiyas-ul-Lugat" (the XIX-th c.) The author touches also upon the etymology of borrowed Arabian zoonyms: khayvon (animal), vukhas (wild animal), nokka (female camel).

Истилоҳи **чонвар**, ки зери ин мафҳуми васеъ ҳайвон ва анвои он дар назар аст, дар тадқиқотҳои олимони забоншинос ва луғатнигорон ба риштаи таҳлил кашида шудааст. Баррасӣ ва таҳлили онҳо имкон медиҳад, ки перомунӣ истилоҳоти **чонвар**, **ҳайвон**, **ҳайвони ваҳшӣ** ва **ҳайвони домӣ** (хонагӣ), **чонварони дигар** (аз қабилӣ парандаю чарандаю хазандаю шинокунанда ва ғайраҳо) маълумот дода шавад. Бамаврид аст, қайд намоем, ки дар забоншиносии муосир барои ифодаи номҳои ифодагари чонварон истилоҳи зооним (юн. зоо-ҳайвон ва onim-ном) [2, с. 133; 15, с. 58] истифода бурда мешавад ва ҳамин истилоҳ бидуни тарҷума дар забоншиносии тоҷик низ дар ғардиш мебошад.

Профессор Д.Саймиддинов дар тадқиқоти хеш оид ба "Вожашиносии забони форсии миёна" дар номбурди махлуқот истилоҳи "чонварон"-ро мавриди истифода қарор дода, таъкид месозад, ки "ба луғати мазкур (чонварон – Д.Б.) ҳама навъи мавҷудоти зинда новобаста ба чинс шомил мебошад" ва таъкид менамояд, ки дар суннати хатти эронӣ масоили чонваршиносӣ беш аз ҳама дар осори паҳлавӣ тасниф гардидааст, ки инро дар масоили "Бундаҳишн" (бахши 13 ва "Виздагиҳи-и Задсирахм" (бахши 42) метавон тасвиб кард" [16, с. 91]. Муаллифи мазкур дар заминаи омӯзиш ва таҳлили осори паҳлавӣ ба натиҷае мерасад, ки "дар забони форсии миёна ҳама чонварон таҳти номи муштаракӣ "gyānwar" "чонвар" ёд мегарданд" [16, с. 91]. Муҳаққиқ "gyānwar" (чонвар)-ро аз ду ҷузъ иборат медонад: gyān - "чон" ва war - "вар<бар" (аз феъли "бурдан"). Ин вожа дар муқобили олами наботот мавҷеъ дорад [16, с. 9]. Дар паҳлавӣ бо тасдиқи донандагону пажӯҳишгарони осори паҳлавӣ ҷаҳорпоёни дастомӯхт ё домӣ (ахлӣ ва ё хонагӣ) дар муқобили ваҳшӣ ва ё кӯхиву биёбонӣ ба вожаи "saḥārpāy" ифода карда шудаанд. **Дад** бошад, ифодагари ҳайвоноти ваҳшӣ ва мавҷудоти чондори аҳриманӣ будааст. Ҳамин гуна бо таҳлили муҳаққиқи осори паҳлавӣ профессор Д.Саймиддинов ба забони паҳлавӣ ин истилоҳ аз забони авестӣ "daitika" иқтибос шудааст [16, с. 92].

Шарҳи **дом** ба маънии чонварони ғайридарранда дар "Ғиёс-ул-луғот" ҷолиб шарҳ ёфтааст, ки аз ин иборат аст: **дом** دالم маъруф аст; ва чонварони ғайрисаҳроӣ, ки гиёҳ истеъмол мекунанд, мисли оҳу ва ғавазн ва амсоли он; нақизи дад, ки ба маънии чорпоёни зиноб аст, мисли шеру паланг ва гургу сағ [7, ҷ. 1, с. 323-324].

Боз як нуктаро бояд таъкид сохт, ки дар “Ғиёс-ул-луғот” **ҳайвон** дар шакли **ҳаявон** шарҳ ёфтааст: **ҳаявон** حيوان масдар аст; зинда будан ва зиндагонӣ ва ба маънии ҷондор маҷоз аст. Форсиён ба ҳар ду маънӣ бештар ба сукуни сонӣ (яъне ҳайвон) истеъмол кунанд (аз “Баҳори Аҷам”) [7, ҷ.1, с.288-289].

Дар осори “Хамса”-и Низомии Ганҷавӣ ҳайвонҳо мисли таснифи имрӯза ба ду гурӯҳи калон дастабандӣ мешаванд: якум, **ҳайвони хонагӣ, ромишуда ё домӣ** ва дуюм, **ҳайвоноти ваҳшӣ ё дадӣ**.

Умуман, дар “Хамса” барои ифодаи умумии ҳайвоноти хонагӣ ё ромгашта вожаи тоҷикиасли **дом** истифода гардидааст, ки дар боло зикр намуда, барои шарҳи он аз маънидоди чанд луғати тафсирии гузаштаю имрӯза нуктаҳои заруриро манзур кардем.

Қобили зикр аст, ки дар “Хамса” вожаҳои ифодагари номи ҳайвонот (дадӣ, домӣ) вобаста ба тасвири рӯҳияи қаҳрамонони он ва инчунин иштироки ин ҳайвонот (дадӣ, домӣ) дар суҷаи умумии дostonҳо якнаво ва якгун набудааст. Масалан, дар як doston – “Лайлӣ ва Мачнун” тасвири фаровони ҳайвонҳои дадӣ ва домӣ ба назар мерасад ва иштироки онҳо дар doston барои тасвири рӯҳияи Лайлӣ ва Мачнун бисёр тавъам омадааст, ки мо инро дар яке аз мақолаҳои қаблии ба ҷопрасидаи хеш ҳадафи баррасӣ қарор дода будем [3].

Ҳаким Низомии Ганҷавӣ барои ифодаи гурӯҳи дигари ин категорияи махлуқот вожаҳои **ваҳшӣ, вуҳуш, ваҳш** ва ғайраҳоро ба кор мебарад:

Дар ваҳшати хеш ғаштаам гум,

***Ваҳшӣ** назияд миёни мардум.*

*Бо **ваҳш** касе, ки унс ғирад,*

Ҳам одати ваҳшиён назирад [11, с. 177];

дад, сибоъ:

Додаш чу мусофирони ранҷур,

*Аз бими **дадон** саломе аз дур [11, с.216];*

*Зад бонг бар он **сибоъи** ҳоил,*

То тег кунанд дар ҳамоил [11, с. 239];

дар(р)андагон:

Ў чун маликон ҷиноҳ баста,

*Дар қалбгаҳи **дадон** нишаста.*

*Аз бими **дарандагони** хунхор,*

Бо суҳбати ӯ надошт кас кор [11, с. 188]

Дар ду байти мисолҳои охир овардашуда, ки дар онҳо вожаҳои **дадон** ва **дар(р)андагон** ба назар мерасад, табиати нарму ҳолати рӯҳии Мачнун хеле муассир тасвир шудааст ва он баёнгари муносибати мавсуф ба дадон ба ҳисоб меравад. Аз он бармеояд, ки Мачнун дар авсати дадон қарор дошта, чун “маликони ҷиноҳ*” дар байни дадон ҷойгузин мебошад. Ба вай даррандагон коре надоштаанд ва ба назар мерасад, ки гӯё вай аз табори онҳо мебошад, вале бинанда, ки хоҳиши суҳбат ба Мачнун дорад, аз ҳароси даррандагон аз суҳбати вай дурӣ интиҳоб менамояд.

Дар “Хамса” дар паҳлуи дадон як гурӯҳ ҳайвоноти домию хонагӣ дар мавридҳои зарурӣ сазовори тасвири муаллиф гаштаанд ва мо дар заминаи маводи дастрас

* ҷиноҳ – бол, пар

онҳоро ба таҳлил мекашем. Дар байни ҳайвоноти домӣ беш аз ҳама ҷонварони зерин ба риштаи назм кашида шудаанд, ки дар “Хамса” барои ошкор намудани рӯҳияи қаҳрамонон ва амсоли онҳо нақши вижа доранд. Аз ҷумла, *меш*, *гӯсфанд*, *барра* ва ғайра.

Меш:

Афтида зи меш гургро зӯр,

Бардошта шер панҷа аз гӯр [11, с. 188]

Тибқи баррасии профессор Д.Саймиддинов дар “Бундаҳишн” “ҳама навъи гӯсфандон бо номи “меш” ёд гардидаанд ва О.Қосимов низ така ба тадқиқоти мавсуф дар атрофи “меш” дар “Шоҳнома” ва муродифоти он афкори ҷолиб пешниҳод кардааст [16, с. 201; 5, с. 14].

Мувофиқи тадқиқоти Д.Саймиддинов “меш” дар забони “Авесто” шакли “maēša”-ро дорад. Инчунин, барои ифодаи “меш” дар забони авестой “rāh” ва “pasu” низ ҷун муродифи он ба назар мерасанд. Дар забони форсии миёна “rāh” нисбат ба “meš” камистеъмол мебошад. Ба ақидаи Д.Саймиддинов “rāh” дар осори паҳлавӣ ифодагари вожаи “pasu” (шакли ҷанубӣ-ғарбии авестой) махсуб меёбад ва он дар забони авестой ба “fšu” як маъноро ифода мекард: мукоиса карда шавад: авесто – fšu – гӯсфанд ва fšu-pana – “шӯбон”, дар паҳлавӣ – šuban [16, с.94-95].

“Дар ташхиси анвои гӯсфандон аз нигоҳи ранг ва дигар нишонаҳои фарқкунанда, – менависад Д.Саймиддинов, танҳо “меш” ҳамчун ҷузъи асосӣ истифода мешавад: “meši dutf” “меши сиёҳ”, “meši tagil” “қўчқори ҷангӣ”, “sag-meš” “як навъ меши сақой ва “meš-sār” “дорони сари меш”, дар форсии миёна “rah” дар муқобили “meš” мустаъмал нест [16, с. 95]. Имрӯз низ дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ ва лаҳҷаи шеваҳои он “меш” ҳале серистеъмол буда, маънои гуногунро ифода мекунад. Масалан, “меш” дар луғати устод С.Айнӣ ба маънии “модагӯсфанд”:

Чун гург бара зи меш бирбуд,

Фарёди шубон кучо кунад суд (Низомии Ганҷавӣ)

ё “мешӣ” чармест нарм, ки аз пӯсти гӯсфанд месозанд” [1, с. 210];

Меш 1. меш, гӯсфанди мода; 2. гӯсфанди ёбӣ (кӯҳӣ, ваҳшӣ) [17, с. 447] ва ғайраҳо.

Дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” вожаи “меш” ба таври воҳиди мустақили луғавӣ манзур набуда, шакли вожаи мураккаби “мешсор” 1.нақши каллаи меш нақшунигоришуда, ба нақши сари меш ороста:

Яке тахти пирӯзаи мешсор,

Яке хусрави тоҷи гавҳарнигор (Фирдавӣ) [18, ҷ.1, с. 682]

Қобили зикр аст, ки “меш” дар ташаккули як гурӯҳ вожаҳои мураккаб иштирок менамояд, аз ҷумла, “говмеш” (гов ва меш). Дар баъзе лаҳҷаҳо вожаи “пирмеш” (пир ва меш) ба маънии меши пир мавриди истифода аст (шеваи марказӣ). Воқеан, на ҳамеша гӯсфанди пир мегӯянд.

Гӯсфанд:

Ҳар рӯз шудино гӯсфанде,

Дар матраҳи он сагон ғигандӣ [11, с. 190]

Дар “Ғиёс-ул-луғот” шарҳи зайл манзур аст: ба маънии *меш*, муқобили *буз*, ҷунончи *мааз* дар арабӣ муқобили *заън* аст (мустафод аз “Қомус” ва “Суруҳ”); ва баъзе навиштаанд, ки итлоқи *гӯсфанд* бар *меш* ва ҳар ду омада (аз “Сироч”) [7, ҷ.2, с. 200]. Ё шарҳи “Фарҳанги забони тоҷикӣ” – *гӯспанд/гӯсфанд* گوسپند/گوسپند ҳайвони

маъруфи хонагӣ: Чун гӯсфанде сурати гург дидӣ, душмани вай бидонистӣ, ки душмани андар ваҳм бувад (Ибни Сино);

Гӯспанд аз барои ҷӯпон нест,

Балки ҷӯпон барои хидмати ўст (Саъдӣ) [18, ҷ.1, с. 304]

Мувофиқи бардошти муҳаққиқон *гӯсфанд* (ф.м. *gōsrand*) дар осори форсии миёна, аз ҷумла паҳлавӣ ифодагари ҷунин маъниҳо арзёбӣ гардидааст: ҷаҳорпоён (муштарақан ҷорвои хурду калон)>ҷорвои хурд (ба таври умум)>(бузу гӯсфанд ва >гӯсфанд). Хамин маънои охир баъдан маънои асосии ин ном қарор мегирад. Қобили зикр аст, дар мазҳаби ислом гӯсфанд аз ҷумлаи ҷонварони қудсӣ ба ҳисоб рафта, дар таҷлили Иди Қурбон дар мадди аввал гӯсфандро қурбонӣ мекунанд.

Барал/барра мувофиқи шарҳи “Ғиёс-ул-луғот” бачаи гӯспанд ва оҳу; ва ба маънии бурҷи Ҳамал, ки маҳалли шарафи Офтоб...” [7, ҷ.1, с.128]. Ба маънии бачаи оҳу дар забони адабии тоҷикӣ ва “Хамса” инчунин *оҳубара* истифода мегардад:

Азбаски чу сағ забон кашидан,

З-оҳубара сабзаро буриданд [11, с. 84]

Муҳаққиқон дар радифи *меш* ва *гӯсфанд* *бузро* ҷойгузин намудаанд. Вожаи ифодагари шакли навзоди *бузғола* дар “Хамса” истифода гардидааст ва имрӯз низ дар забони адабии тоҷикӣ ва шеваҳои он дар хамин шакл серистеъмол аст:

Ҷаддӣ сари худ чу буз бурида,

К-афсонаи “Сарбузӣ” шунда;

Чун зи камон тири шакарзахма рехт,

Заҳр зи бузғолаи хонаш ғурехт [12, с. 26]

Дар “Ғиёс-ул-луғот” *буз*, яъне бо биззам ва таҳфиф (яъне буз) дар форсӣ ба маънии гӯспанд, ки дар хиндӣ онро *бакрӣ* гӯянд. Ва киноя аз бурҷи Ҳамал, ки хонаи Зӯҳал аст; ва ба маънии масҳара низ меояд (маънии аввал аз “Бурҳон” ва боқӣ аз “Латоиф”) [7, ҷ.1, с. 131]. Шарҳи *бузғола* дар “Ғиёс-ул-луғот” хеле ҷолиб аст: *бузғола* بوزغاله бузи кӯҳӣ; чи *ғол* ба маънии шигоф ва ғор, ки дар кӯҳ бошад ва *ҳо* барои нисбат [7, ҷ.1, с. 131]. *Буз* ва таърихи он дар ҳошияи “Бурҳони қотеъ” ба таври зайл оварда шудааст: авесто – būza, паҳлавӣ – buč, арманӣ – buč (бара), ваҳӣ – buč ва дар ғӯишҳои забони форсӣ bōz ва ғайраҳо [10, ҷ. 1, с. 271].

Тазаккур бояд дод, ки воҳидҳои луғавии “буз” ва “бузғола” дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” тафсир наёфтаанд, ки ҷои тааҷҷуб аст. Дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” (2010) шарҳи вожаҳои марбути “буз” манзур гардидааст: *буз* بوز ҳайвони ҷуфтсуми алафхӯри хонагӣ аз ҷинси гӯсфанд, ки дорои шох, риши дароз ва думи кӯтоҳ аст ва барои ғӯшт, пашм ва шир парвариш мекунанд; *бузи* کوهي як зоти бузи шабеҳи оҳу, ки дар кӯҳҳои Тоҷикистон мавҷуд аст; *бузғола* بوزغاله бачаи буз, бузича; синоними он бузак: 1. шакли тасвир ва навозишии буз; бузғола [19, ҷ.1, с. 250]. Тафсири устод С.Айнӣ ба тафсири боло ҳамшабеҳ аст [ниг.: 1, с. 58]. Доро Начот дар фарҳанги хеш кӯшидааст, ки “бузғола”-ро ҳамачониба тафсир намояд. Дар тафсири вай *бузғола* (исми мураккаб) (ҷонв.) 1. бачаи буз, бузича, бузи то яксола: Дар сари ҷар мечарад бузғолаи шӯҳ, Духтаре болои санге шишта сархам (Р.Назрӣ, “Дар лаби ҷар”); 2. (с.н.) (нуч.) яке аз бурҷҳои фалакӣ; дар арабӣ *ҷадаӣ* ба маънии бузғолаи нар ва дар форсӣ ҷадӣ. Бурҷи даҳум аз бурҷи дувоздаҳгонаи фалакӣ аст, ки офтоб ба он дар 23 декабр ворид мешавад. Ин суvari афлок ба шакли бузғола метобад [4, с. 85]. *Бузғола* дар “Фарҳанги форсӣ”-и Муин чун воҳиди луғавӣ ба назар нарасид [ниг.: 8].

Дар байни номҳои ҳайвоноти домӣ гурӯҳи вожаҳои ифодагари уштур, шутур ва силсилаи муродифоти он “Хамса” мавқеи хосаро ишғол мекунад ва онҳо дар инъикоси муҳити зисти қаҳрамонони “Хамса”-и Низомии Ганҷавӣ ва рӯҳияи онҳо хидмати беназир мекунад: Шутур ва ё уштур дар саҳроҳову даштҳои беканору беоби кишварҳои араб беҳтарин ва қавитарин нақлиёти сафарӣ дар гузаштаю имрӯз ба ҳисоб меравад. Низомии Ганҷавӣ, ки дар як гурӯҳ манзумаҳои хеш, дар мадди аввал “Лайлӣ ва Мачнун” тасвири ин маконро ҷойи амали қаҳрамонони хеш пазируфтааст, барои табиӣ баромадани тасвир аз хидмату иштироки он дар суҷаи асар истифода мебарад ва то ҷое аз муродифоти он фаровон дар баёни хеш баҳрабардорӣ мекунад. Аз ҷумла, *шутур//уштур* ҳайвони аҳлии боркаши калонҳаҷм [18, ҷ.2, с. 606]:

В-аз баҳри фарешҳои зебо,

Чандин шутураш ба зерӣ дебо [11, с. 158]

Дар “Хамса” ному калимоти дигар истифода гардидаанд, ки шутурро ифода мекунад ва аз рӯи истеъмол нисбати *шутур//уштур* дар сатҳи пастаре қарор доранд. Таъкид намудан бамаврид аст, ки *шутур//уштур* дар забони тоҷикӣ серистеъмол маҳсуб ёфта, робитаи ногустастанӣ ва мустақими моро бо забони “Хамса” нишон медиҳад. Ҳамин тавр, дар зер мо чанд муродифи истифодабурдаи шоирро нишон медиҳем:

Бухтӣ – навъе аз шутури қавӣ ва бузурги сурхранг, ки аз ҷониби Хуросон оранд. Ва ин мансуб ба Бухт аст, ки подшоҳе будааст ва онро Бухтнассар низ мехонанд. Подшоҳи мазкур модашутури араб ва наршутури аҷамро ҷуфт сохта буд. Натиҷае, ки аз он ҳосил шуд, онро шутури бухтӣ гӯянд (аз “Латоиф” ва “Мунтахаб” ва “Қашф”) [7, ҷ.1, с. 120].

Уштур шакли дигари *шутур* [18, ҷ.2, с. 399]:

Чун мавсими ҳаҷ расид бархост,

Уштур талабиду маҳмил орошт [11, с.99]

Ноқа а. шутури мода [18, ҷ.1, с. 875]. Ин калима аз иқтибосоти арабӣ маҳсуб меёбад:

Ҳар ғамзадае, ки шеъри ӯ хонд,

Он ноқа, ки дошт, сӯи он ронд [11, с. 238]

Чам(м)оза а. шутури тезрафтор [18, ҷ.2, с. 771]:

Сокин шав аз ин чамоза рондан,

Бо ёвагии фарас давондан [11, с. 173]

Ёдрас бояд шуд, ки дар байни ҷонвару ҳайвоноте, ки дар кишварҳои араб маҳбубияти зиёд доранд ва аз ҷумлаи нақлиёти маъруфи ҳарбӣ ва хидматӣ ба шумор мераванд, *асп* ё *асб* аст. Дар осори гузаштагонамон, аз ҷумла “Хамса” дар ҳамин ду шакл мавриди истифода буда, имрӯз ин шаклҳо дар забони тоҷикӣ ва ҳамаборони он – форсӣ ва дарӣ маъруф мебошанд. Барилова, дар “Хамса” иддае аз муродифоти вожаи *асп//асб* ба назар мерасанд, ки шоир барои гурез кардан аз такрори истифодаи *асп//асб* аз онҳо бархӯрд намудааст. Ҳамин тавр, *асп//асб* 1. ҷорҳои хонагии сумдори саворӣ ва боркаш:

Саранҷом аспро парвоз доданд,

Инони худ ба маркаб боз доданд [12, с. 189];

2. донаи аспшакли шоҳмот; 3. паҳлуи ҷуқурчаноки бучул, ки бучулбозӣ бурдро ифода мекунад [18, ҷ.1, с. 93].

Сайри таърихии “asp” чунин аст: дар авесто “aspa”, форсии қадим “asa” [14, с. 47], “as” (дар “asa-baga” ба маънии “асп бурдан” [16, с. 96], дар забони скифӣ “asp”, суғдӣ

“šp”, форсии миёна “asp”, забони адабии ҳозираи тоҷикӣ “asp//b”, форсии ҳозира “äsp”, забони пашту “ās” [13, с. 30-31; 6, с. 10].

Дар “Хамса” Низомии Ганҷавӣ ба сифати муродифҳои **асп** вожаҳои зеринро истифода кардааст:

Шабдиз:

Бути лашикаршикан бар пушти Шабдиз,

Саворе тунд буду маркабе тез [12, с. 189]

Номи аспи Хусрави Парвиз, ки сиёҳранг будааст [18, ҷ.2, с. 554]

Бора/борагӣ:

Шитобон кард Ширин борагиро,

Ба талхӣ дод ҷон якборагиро [12, с. 191]

Асп, фарас [18, ҷ.1, с.203]

Тавсан:

Магар к-аз тавсанонаш бадлигоме,

Даҳан бар киштае зад субҳи боме [12, с. 166]

1. аспи ҷавони ромнашуда, аспи саркаш; асп... 2. маҷ. саркаш, гарданкаш, яқрав: Забунӣ ҷӣ дидӣ, ки **тавсан** шудӣ, Ҷӣ бедод кардам, ки душман шудӣ (Низомӣ) [18, ҷ.2, с. 301]

Саманд аспи рангаш моил ба зардӣ, малла ва ғайраҳо:

Самандаш киштзори сабзро х(в)ард,

Ғуломаш ғӯраи деҳқон табаҳ кард [12, с. 166]

Шабранг се маънӣ дорад: 1. шабгун, сиёҳранг, тирагун; 2. номи аспи Нуъмон ибни Манзар; 3. маҷ. аспи сиёҳранг [18, ҷ.2, с.556]

Ба шабранге расӣ, Шабдиз номаш,

Ки сарсар дарнаёбад гарди гомаш [12, с. 169]

Буроқ 1. аспи афсонавӣ, ки Муҳаммад пайғамбар дар шаби меъроҷ ба он савор шуда, ба осмон баромадааст; 2. маҷ. асп [18, ҷ.1, с.214]

Бале, чандон шикебам дар фироқаш,

Ки барқе ёбам аз наъли буроқаш [12, с. 190]

Сабзхинг киноя аз осмони нилгун; маҷ. асп:

Фалак бар сабзхинге тундхез аст,

Зи роҳаш ақдро ҷои гурез аст [12, с. 248]

Аблақ 1. ҳар чизи дуранга, сафеду сиёҳ, ало; 2. маҷ. асп [18, ҷ.1, с.27]

Аз ин аблақ савори нимзангӣ,

Ки дар зер аблақе дорад дурангӣ [12, с. 263]

Низомии Ганҷавӣ, инчунин, чанде аз номҳои асп, ки сифати онро ифода мекунад, мавриди истифода қарор додааст, ки таҳлили онҳоро ба вақти дигар вомегузорем, зеро ҳаҷми мақола инро тақозо мекунад. Аз ҷумла, бур, кумайт, фарас, тозифарас, чаниба, хинги шабоҳанг, рахш, саманд, тақовар ва ғайраҳо.

Омӯзиши вожаҳо дар осори гузаштагонамон яке аз мавзӯҳои доғи имрӯза забоншиносии тоҷик маҳсуб меёбад. Дар атрофи ин мавзӯ корҳои ҷашмрас рӯи кор омадаанд. Мақолаи манзури ҷоп дар ҳамин радиф раҳандозӣ гардида, дар мисоли маводи забонии “Хамса” масъалаи вожаҳои ифодагари ҷонварон (ҳайвонот)-и домӣ ё ҳонагӣ ба риштаи таҳлил кашида шудааст. Таҳлили маводи “Хамса” баёнгарии он аст, ки ҷонварони домӣ ё ҳонагӣ чун ҷонварони дадӣ (вахшӣ) ба таври фаровон аз ҷониби Низомии Ганҷавӣ барои тасвири ҳолати рӯҳии қаҳрамонони асар ва вижаҳои ҷою

макони амали қахрамонон мавриди истифода қарор гирифтаанд. Маводи вожаҳои асар моро ба ҳулосае овард, ки дар манзумаи “Лайлӣ ва Мачнун” ҷонварон аз ҳама фаровону бештар мавриди тасвири шоир гардидаанд ва бештари онҳо дар шакли истифодашудаи “Хамса” дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ мустаъмал мебошанд.

Пайнавишт:

1. Айнӣ С. *Лугати нимтафсилӣ барои забони адабии тоҷик*//Куллийёт. Ҷилди 12.- Душанбе: Ирфон, 1976. - 506 с.
2. Бобомуродов Ш., Мухторов З. *Фарҳанги истилоҳоти забониносии*. – Душанбе, 2016. – 428 с.
3. Бобоҷонова Д. *Номвожаҳои ҳайвоноту маҳлуқоти дигар дар “Лайлӣ ва Мачнун”-и Низомии Ганҷавӣ*//“Номаи Донишгоҳ”, 2015, №3(44), с.204-209.
4. Доро Наҷот. *Фарҳанги Доро*. – Душанбе: *Пажӯҳишгоҳи фарҳанги форсӣ-тоҷикии Сафорати ҶИЭ дар Тоҷикистон*, 2012. – 600 с.; +8 с. *форсӣ*
5. Касимов О.Х. *Картина животного мира в «Шахнаме» Абулькасима Фирдоуси*. – Душанбе: *Дониш*, 2011. – 136 с.
6. Мирзоев Х.Х. *Таджикская и английская гиппологическая терминология в историческом и сравнительном освещении*. – Душанбе: *Ирфон*, 2010. – 152 с.
7. Муҳаммад Ғиёсуддин. *Ғиёс-ул-лугот (таҳияи матн бо пешгуфтор, тавзеҳот ва феҳристи А.Нуров)*/ Ғиёсуддин М. – Душанбе: *Адиб*, ҷ.1, 1987.- 480 с.; ҷ.2, 1988. - 416 с.; ҷ.3, 1989. - 304 с.
8. Муҳаммад Муин. *Фарҳанги форсӣ*. - *Техрон*, 1380. – 1339 с.
9. Муҳаммад Ҳасани Дӯст. *Фарҳанги татбиқӣ-мавзӯии забонҳо ва ғӯйишҳои эронии нав*. – *Фарҳангистони забон ва адаби форсии Техрон*, 2010 (1389). *Дар ду ҷилд*. – 1189 с.
10. *Муҳаммадхусайн, Бурҳон. Бурҳони қотеъ. Дар панҷ ҷилд*. – *Техрон: Амири Кабир*, 1391. – 2470с.
11. *Низомии Ганҷавӣ. Куллийёт. Ҷилди 2. Лайлӣ ва Мачнун*. – *Душанбе: Ирфон*, 1982. – 368 с.
12. *Низомии Ганҷавӣ. Хамса. Махзан-ул-асрор*. – *Душанбе: Адиб*, 2012. – 480 с.
13. *Оранский И.М. Введение в иранскую филологию*. – *М.: Наука*, 1960. – 388 с.
14. *Оранский И.М. Иранские языки*. – *М.: ИВЛ*, 1963. – 204 с.
15. *Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии*. – *М.: Наука*, 1978. – 154 с.
16. *Саймиддинов Д. Вожашиносии забони форсӣ*. – *Душанбе: Пайванд*, 2001. - 310 с.+ 94 с.*форсӣ*.
17. *Фарҳанги ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ. Мураттибон: М.Маҳмудов, Ғ.Ҷӯраев, Б.Бердиев*. – *Душанбе: Пажӯҳишгоҳи фарҳанги форсӣ-тоҷикии Сафорати ҶИЭ дар Тоҷикистон*, 2012. – 946 с.
18. *Фарҳанги забони тоҷикӣ. Дар ду ҷилд*. – *М.: Советская энциклопедия*, 1969, ҷилди 1. – 952 с.; ҷилди 2. – 952 с.
19. *Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ*. – *Душанбе*, 2008, ҷ.1. – 950с.; ҷ.2. – 945с.
20. *Ҳофизи Ҷӯбаҳӣ. Тӯҳфат-ул-аҳбоб*. – *Душанбе: Ирфон*, 1992. – 288 с.

Reference Literature

1. *Aini. S. Interpretation Dictionary of Modern Tajik Language // Compositions. V.12. – Dushanbe: Cognition, 1976. – 506 pp.*

-
2. Bobomurodov Sh., Mukhtorov Z. *The Dictionary of Literary Criticism Terms*. – Dushanbe, 2016, - 428 pp.
 3. Bobojohnova D. *Names of Various Animals in Nizami Gyandjevi's "Leili and Medjnun" // Nomai Donishgoh (University Bulletin)*. 2015, N3 (44). – pp. 204 - 209
 4. *Doro's Dictionary*. – Dushanbe: Scientifico-Research Institute of Persian-Tajik Culture under the Iranian Embassy in Tajikistan. – 2012 – 600 pp. 8 pp in Farsi
 5. Kasimov O. Kh. *The Picture of Fauna in Abulkasim Firdawsi's "Shakhname"* – Dushanbe: Knowledge, 2011. – 136 pp.
 6. Mirzoyev Kh. Kh. *Tajik and English Hypological Terminology in Historical and Comparative Elucidation*. – Dushanbe: Cognition, 2010. – 152 pp.
 7. Ghiyosuddin, Mukhammad. *Ghiyos-ul-Lugot (preparation of the text, preface, commentaries and indications by A. Nurov) // M. Ghiyosuddin*. – Dushanbe: Man-of-Letters V.1. 1987 – 480 pp; V. 2, 1988 - 416 pp; V.3, 1989. – 304 pp.
 8. Muin, Mukhammad. *Persian Dictionary*. – Tehran, 1380 hijra. – 1339 pp.
 9. Dust, Mukhammad Hasani. *Correlative-Thematic Dictionary of Iranian Languages and New Vernaculars*. – The Academy of Persian Language and Literature. – Tehran, 2010 (1389). In two volumes. – 1189 pp.
 10. Burkhan, Muhammadhusain. *"Burkhoni Kote"*. In five volumes. – Tehran: The Great Amir. 1391 hijra – 2470 pp.
 11. Nizami Gyandjevi. *Compositions. V. 2. Leili and Medjnun*. – Dushanbe: Cognition, 1982. – 368 pp.
 12. Nizami Gyandjevi. *"Hamsa". Treasury of Mysteries*. – Dushanbe: Man-of Letters, 2012. – 480 pp.
 13. Oransky I. M. *Introduction into Iranian Philology*. – M.: Science, 1960. – 388 pp
 14. Oransky I. M. *Iranian Language*. – M.: Oriental Literature, 1963. – 204 pp.
 15. Podolskaya N. V. *The Dictionary of Russian Onomastic Terminology*. – M.: Science, 1978. – 154 pp.
 16. Saymiddinov D. *Persian Language Lexicology*. – Dushanbe: Union, 2001- 310 pp. 94 pp. in Farsi
 17. *The Dictionary of Southern Vernaculars of the Tajik Language*. Compilers: M. Makhmudov, H. Djurayev, B. Berdiyev. – Dushanbe: Scientifico-Research Institute of Persian Language and Literature under Iranian Embassy in Tajikistan. 2012. – 946 pp.
 18. *Tajik Language Dictionary*. In two volimes. – Soviet Encyclopedia, 1969. V.1. – 952 pp.; V.2 -952 pp.
 19. *Interpretation Dictionary of the Tajik Language*. – Dushanbe, 2008. V.1 - 950 pp.; V.2 – 945 pp.
 20. Ubakhi, Khafiz. *"Tuhfat-l-ahbob"*. – Dushanbe: Cognition, 1992. – 288 pp.

**РОБИТАИ ЧАНД ВОЖАИ МАРБУТ
БА ҶОНИШИНИ «ТАЪРИХИ
БАЙҲАҚӢ» БО ӢӢИШӢОИ
МУОСИРИ ТОЧИКӢ**

Азимова Умеда Абдумавлоновна,
унвонҷӯи кафедраи забони тоҷикии МДТ
«ДДХ ба номи акад. Б. Гафуров»
(Тоҷикистон, Хучанд)

**СВЯЗЬ МЕЖДУ НЕСКОЛЬКИМИ
ЛЕКСЕМАМИ, СВЯЗАННЫМИ С
МЕСТОИМЕННИМИ, В «ИСТОРИИ
МАС`УДА», С СОВРЕМЕННЫМИ
ГОВОРАМИ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА**

Азимова Умеда Абдумавлоновна,
соискатель кафедры таджикского языка
ГОУ «ХГУ им. акад. Б. Гафурова»
(Худжанд, Таджикистан)

**ASSOCIATION BETWEEN SEVERAL
LEXEMES REFERRING TO
PRONOUNS IN "THE HISTORY OF
MASUD" AND CONTEMPORARY
VERNACULARS OF THE TAJIK
LANGUAGE**

Azimova Umeda Abdumavlonovna,
claimant for candidate degree of the Tajik
language department under the SEI
"Khujand State University named after
academician B. Gafurov" (Tajikistan,
Khujand) **E-MAIL:** mavlon_1954@mail.ru

Калидвожаҳо: калима, шева, лаҳҷа, «Таърихи Байҳақӣ», осори асримиёнагӣ, ҷонишин, бандакҷонишин, тахфифёфта, вариант, шакли маъмул

Мақола ба робитаи забони «Таърихи Байҳақӣ» бо шеваҳои муосири тоҷикӣ дар мисоли корбурди ҷонишинҳо ва бандакҷонишинҳо баҳшида шудааст.

Муаллиф дар асоси маводи ғирдоварда муайян кардааст, ки истифодаи бархе аз ҷонишинҳо ба шакли ғайримаъмул ё дар вазифаи хосса ҳодисаи имрӯза ё дирӯзи наздик набуда, таърихи ҳазорсола доранд.

Дар ҷараёни таҳлили ин гурӯҳи унсурҳои лугавӣ муаллифи мақола ба бардоште расидааст, ки ҷонишини шумо ҳанӯз дар «Таърихи Байҳақӣ» нисбат ба шахсҳои дуҷуми танҳо ва ҷамъ ба кор рафтааст. Аз ин рӯ, он «эҷод»-и соҳибони шеваи шимолии забони тоҷикӣ нест. Дар шакли тахфифёфта мавриди истифода қарор доштани иддае аз унсурҳои грамматикӣ марбут ба ҷонишин низ сарнавишти қухан доранд.

Ключевые слова: язык «Истории Мас`уда», говор, диалект, связь, средневековые памятники, местоимение, местоименный суффикс, вариант

Анализируется связь языка средневековой летописи «История Мас`уди» с современными таджикскими говорами на примере использования местоимений и местоименных суффиксов. На основе фактического материала установлено, что использование некоторых местоимений в необычных формах или в специальных функциях имеет тысячелетнюю историю. На основании веских аргументов делается вывод, что в книге «История Мас`уда» (XI век) местоимение **Шумо** использовалось для выражения формы второго лица единственного и множественного числа. Следовательно, данное явление нельзя считать «нововведением» носителей северных диалектов

таджикского языка, как это утверждают некоторые исследователи. Подчеркивается, что практика использования усеченных форм некоторых грамматических элементов, связанных с местоимениями, также имеет древние традиции.

Key-words: “The History of Masud” language, vernacular, dialect, association, mediaeval monuments, pronoun, pronominal suffix, variant

The article dwells on the association of the language of mediaeval chronicles “The History of Masud” with contemporary Tajik vernaculars on the example of the used pronouns and pronominal suffixes. Designing on the premise of factual material, it is elicited that the usage of some pronouns in unusual forms or in special functions enjoys the history of millennium. On the basis of valid arguments the author comes to the conclusion that in the book “Masud’s History” (the XI-th century) the pronouns Shumo was used for the form of the 2-nd person both in singular and plural. Consequently, the given phenomenon can’t be considered as “innovation” ascribed to the bearers of northern vernaculars of the Tajik language by some researchers.

It is underscored that the practice of using shortened forms of some grammatical elements associated with pronouns is also traced back to ancient traditions.

Таърихномаи Абулфазли Байҳақӣ дар қатори чунин осори арзишманди ниёғони тоҷикон қарор дорад, ки муаллифаш онро бо забони содаву шево ва диққат-ҷалбкунанда таълиф карда, кӯшиш бар он доштааст, ки тамоми дороиҳои луғавии забони замонашро ба хонанда нишон диҳад. Барои ба чунин мақсад расидан Абулфазли Байҳақӣ аз вожаҳои мансуб ба қабатҳои мухталифи таркиби луғавии забон истифода намудааст. Дар байни чунин воҳидҳои луғавӣ калимаҳои хоси лаҳҷаҳои минтақаҳои гуногуни он даврон ё онҳое, ки бо ин ё он шакл имрӯз дар шеваҳои лаҳҷаҳои алоҳидаи тоҷикӣ маҳфуз мондаанд, мақоми шоистаеро ишғол мекунанд. Аз таҳлили ин гуна воҳидҳои луғавӣ кас ба чунин бардоште мерасад, ки ин гуна калимаву ифодаҳои дар «Таърихи Байҳақӣ» дучороянда аз нигоҳи ҳудуди истифодаашон дар давраи ҳозира ягона нестанд: қисме аз онҳо дар баъзе лаҳҷаҳои тоҷикӣ, ҳиссаи дигар дар забони тоҷикони манотиқи мухталифи Тоҷикистон ва берун аз он дучор меоянд. Бо сабаби дар доираи як мақола набудани имкони таҳлили ҳамаи ин гуна воҳидҳои луғавӣ мо фақат дар мисоли чанд ҷонишин ва унсурҳои грамматикӣ ба онҳо алоқаманд хусусиятҳои пайдормонии чунин унсурҳои луғавиро дар «Таърихи Байҳақӣ» ва дар байни мардуми минтақаҳои гуногуни тоҷикнишини имрӯза нишон додан мехоҳем.

Агарчи ҷонишинҳо дар забони тоҷикӣ мисли забонҳои дигари ҷаҳон аз нигоҳи миқдор кам ҳастанд, вале онҳо дар матн вазифаи бузургеро иҷро карда, бар ивази гурӯҳи калони вожаҳои мансуб ба ҳиссаҳои номии нутқ меоянд. Инро ҳангоми ба риштаи таҳлил кашидани вижагиҳои корбурди онҳо дар «Таърихи Байҳақӣ» дарк намудан мумкин аст. Ин ҷо ҳоҷат ба таҳлили тамоми вижагии чунин ҷонишинҳо нест, зеро ин масъаларо ба таври дақиқ забоншиносии тоҷик шодравон Б. Сиёев мавриди баррасӣ қарор додааст (11, с. 205-206). Ҳадафи мо ин ҷо танҳо ба хонанда нишон додани вижагиҳои истифодаи чунин воҳидҳои луғавӣ ва боқимонии ин гуна хусусият дар шеваҳои лаҳҷаҳои ҳозираи тоҷикӣ аст.

Бояд гуфт, ки ин гурӯҳи воҳидҳои луғавӣ ҳанӯз аз даврони пешазмелодии инкишофи забонҳои эронӣ, ба хусус тоҷикӣ ба сифати ивазкунандаи асосии унсурҳои

луғавии мансуб ба ҳиссаҳои номии нутқ истифода шуда меоянд. Яке аз чунин вожаҳо *они* / *аз они* аст, ки дар давраи миёнаи инкишофи забони тоҷикӣ (асрҳои IV-III п. а. м.-садаҳои VII-VIII м.) ба ҷои унсурҳои иртиботдиҳандаи давраи қадим арзи ҳастӣ намуд. Муҳаққиқи тавоноӣ эронӣ П.Н. Хонларӣ хангоми таҳлили ин унсур зикр кардааст, ки “калимаи *они* ё *аз они* бо касраи изофа мулкияту тааллуқро мерасонад ва ҷонишини калимае монанди “мутааллиқ ба” ё “мухтас(с) ба” аст. Ва ишора ба исме ё замире аст, ки пештар зикр шуда ё сипас зикр шавад...” (15, с.191). Тавассути унсури *они* ханӯз дар забони порсии/тоҷикии миёна муносибати поссессивӣ ифода мешуд, ки он дар забони порсии қадим аз тариқи дар падежи генитив омадани калима сурат мегирифт (8, с. 87; 12, с. 334; 16, с. 31).

Таҳлили раванди истифодаи *онилаз они* дар матнҳои асрҳои миёна, аз ҷумла «Таърихи Байҳақӣ» нишон медиҳад, ки ин унсур луғавӣ дар вазифаи зикргардида хеле серистеъмол шуда будааст. Ҷумлаҳои зерин метавонанд далели чунин гуфтаҳо бошанд: ...агар дар он вақт сукуно (пов. барои ҳифзи оромиш) коре пайвастанду ихтиёр карданд, андар он фармоне *аз они* худованди мозӣ, разияллоху анху, нигоҳ доштанд (с. 48). Ва намози дигари он рӯз силате *аз они* вай расулдор бибурд... (с. 93). Ва ғуломе турк *аз они* писараш ба саройи амир оварда буданд, то харида ояд, фармуд, ки он ғуломро низ бояд дод... (с. 173-174). Ва духтаре *аз они* Қадархон ба номи амир Муҳаммад ақди никоҳ карданд... (с. 252). Ва фармуд, то расулони Гургонро ба рӯз дароваранд ва пас аз маҳдҳо, ки рост карда буданд, бо занони мухташамони Нишобур *аз они* раису қузоту фуқаҳо ва ақобиру уммол ба шаб пеши маҳди духтари Боқалиҷор бурданд (с. 435). Чун ҳоли муқаддами қавм бар ин ҷумла бошад, тавон донист, ки *аз они* дигарон чӣ бувад (с. 642).

Мутолиаи таърихномаи мазкур далели он аст, ки ин унсур луғавиро Абулфазли Байҳақӣ басо фаровон ба кор бурдааст (ниг. с. 63, 69, 84, 91, 107, 112, 119, 122, 126, 144, 176, 181, 185, 213, 231, 257, 257, 263, 339, 439, 524, 524).

Имрӯз дар лаҳҷаҳои шимолӣ мансубиятро бо вожаҳои *анилайни* ва дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ ва ҷанубӣ-шарқӣ бо калимаи *ини* ифода мекунанд, ки он осори ҳамон *онилаз они*-и даврони асримиёнагӣ ҳисоб мешавад.

Таҳлилу муқоиса нишон медиҳад, ки ба сабаби ба амал омадани тағйироти сохторӣ дар забон, яъне дар натиҷаи гузариш аз ҳолати флективӣ ба аналитикӣ дар шакли зоҳирии вожаҳо низ таҳаввулоти муайян рӯй дод, вале мушкилӣ дар он аст, ки бо сабаби дар муддати шаш қарн (садаҳои III п.а.м.-III.м.) дастрас набудани осори хаттӣ бо порсии миёна замони сурат гирифтани чунин дигаргуниро ба тарзи мушаххас муайян кардан хеле душвор аст. Ин нукта маълум аст, ки дар натиҷаи ба вуқӯъ пайвастанӣ таҳаввулот дар забон минбаъд баробари истифодаи шаклҳои маъмул боз ба кор бурдани гунаи ғайримаъмули як гурӯҳ воҳидҳои луғавӣ ривоч гирифт. Ин гуна усули истифодаи калимаҳоро дар мисоли ҷонишини шахсии шахси дуҷуми чамъ - *шумо/шумоён* нишон додан мумкин аст. Аз зоҳири шакли дуҷуми ин ҷонишин-*шумоён* аён аст, ки он дар натиҷаи ҳамроҳгардии яке аз шаклҳои пасванди – *он*, яъне –*ён* (пас аз садоноки «о») ба *шумо* ба вучуд омадааст. Маълум аст, ки сарчашмаи ҳиссаи асосии ҷонишини мазкур (яъне *шумо*) *хštaxāt* -и эронии қадим ба шумор меравад (8, с. 81; 12, с.138).

Таҳлили корбурди ҷонишини мазкур дар таърихномаи Байҳақӣ нишон медиҳад, ки муаллифи асар онро дар ду шакл: *шумо* ва *шумоён* мавриди истифода қарор додааст. Ба назар чунин мерасад, ки Абулфазли Байҳақӣ хангоми зикри шахси дуҷуми шумораи чамъ варианти *шуморо* истифода намудааст. Инро метавон аз ҷумлаи зерин

дарк кард: *Шумо* сахт ба таъчил омадаед, бозгардед ва замоне биёсоед ва намози дигарро бозоед, то пайғомҳо бигузореда ва ҳолҳо бознамоед (с. 95).

Вале хангоми ифодаи гурӯҳи мардум истифода намудани гунаи *шумоёнро* авло хисобидааст: Гуфт: «Фардо шумоёнро мисол дода ояд, ки сӯи Ҳирот бар чӣ чумла бояд рафт (2, с.52)...ва лашкарро гуфт: «Фардо *шумоёнро* мисол дода ояд, ки сӯи Ҳирот бар чӣ чумла бояд рафт» (с. 96). Ва *шумоёнро* аз ин ахбор тафсиле дорам сахт равшан, чунонки оварда ояд, иншоаллоҳу таоло (с. 108). Ва Аҳмади Ҳасан *шумоёнро* нек шиносад, бар он чумла, ки то акнун будааст, фаро наситонад (пов. маънои чумла: то ин дам давраи ҳарчу марҷ буда ва аз ин рӯз пас талабот дигар мешавад) (с. 208). Таваккуф кунед, чандонки ман фориғ шавам ва *шумоёнро* бихонанд (с. 280). *Шумоёнро* фармон набуд чанг кардан, чаро чанг кардед? (с. 288).

Таҳлилу муқоиса ба он шаҳодат медиҳад, ки дар қиёс бо шакли *шумо* дар асари мазкур гунаи *шумоён* бештар ба кор рафтааст (ниг. 2, с.: 573, 603, 607, 681, 709, 724).

Баъзе муҳаққиқон дар натиҷаи қиёси истифодаи шаклҳои ҷонишини мазкур ба чунин бардошт расидаанд, ки дар қатори ду шакли боло дар осори гузаштагон инчунин вариантҳои дигари он низ мавриди истифода қарор доштааст. Чунончи, олими эронӣ П.Н. Хонларӣ аз хусуси истифодаи шаклҳои дигари ҷонишини номбурда дар осори нависандагони асримиёнагӣ овардааст, ки «...аз замири шунавандаи чамъ низ суратҳои *шумоҳ* ва *шимо* ва *шумон* дар маъдуде аз маворид вучуд дорад, ки гумон меравад асари ғӯишҳои маҳаллӣ бошад...» (15, с.186). Муҳаққиқон К. Г. Залеман ва В. А. Жуковский низ ханӯз дар охири асри XIX «замири шахсии омиёна» ба ҳисоб рафтани ҷонишини зикргардидаро дар қатори дигар ҷонишинҳо қайд намуда буданд (5, с.32).

Маълум мешавад, ки иддае аз шаклҳои ҷонишини мазкур бо таъсири лафзи ғӯишӣ ба забони адабӣ роҳ ёфтаанд. Бояд ёдовар шуд, ки дар сарчашмаҳои даврони минбаъдаи инкишофи забони тоҷикӣ истифодаи шаклҳои *шумоҳо* ва *шумоён* ривоч пайдо намуда (18, 53), охири асри XIX ва оғози садаи XX ба таври васеъ ба гардиш даромад (13, 3).

Дар таърихномаи Байҳақӣ ҳолатҳои нисбат ба гурӯҳи мардум ба кор рафтани ҳар ду шакл: *шумо* ва *шумоён* низ мушоҳида карда мешавад. Чунончи:...вазир гуфт, ки: «Дар боби *шумо* шафоат кардам ва подшоҳро бар он овардам, ки *шумо* дар ин вилоят, ки ҳастед, бибошед ва мо бозгардему ба Ҳарӣ равем ва Нисову Боварду Фарова ва ин биёбонҳову ҳадҳо *шумоёнро* мусаллам фармуд...» (с. 618).

Олим ва луғатшиноси эронӣ А. Деххудо дар осори шоиру нависандагони асримиёнагӣ дучор наомадани шакли *шумоҳоро* ишора карда навиштааст, ки «имрӯза аз замири шахси *мо* ва *шуморо* дар тадовули омма бо-ҳо чамъ банданд: *моҳо*, *шумоҳо*. Ва ба ҳукми шавоҳиди бадастомада дар забони адабии қадим *мо* ва *шуморо* чамъ мебастанд, он ҳам бо -он, на бо -ҳо ба сурати *моён* ва *шумоён*» (4, с.570).

Аз таҳлилу муқоисаи ин гуна шаклҳо кас ба чунин андеша мерасад, ки шаклҳои *шумоҳо* ва *шумоён* дар забони осори асримиёнагӣ бо сабаби духӯрагии вазифаи ҷонишини шахси дувуми чамъ *шумо* ва ҳалалёбии баён, возеху нишонрас ифода нагардидани фикр вобаста аст (18, с.53), яъне суръатгирии тамоюли корбурди *шумо* нисбат ба шахси дууми танҳо боиси ба ин шакл ҳамроҳшавии пасванди -ҳо ва шакли -ён-и пасванди -он шудааст. Ба ин гуна шакл ба кор бурдани ҷонишини мазкур боиси он гардид, ки ба духӯрагии истифодаи ҷонишини шахси II чамъ *шумо* хотима дода шавад. Бо ҳам муқоиса намудани шаклҳои ҷонишини мазкур дар «Таърихи Байҳақӣ»

ва шеваҳои имрӯзаи тоҷикӣ нишон медиҳад, ки баробари шаклҳои «дарозумр»-и он баъдан вариантҳои зиёди **шумо** ба вучуд омадааст, ки гунаҳои *шумо, шумоён, шумоҳон, шумухон, шумоҳо, шумоо, шумҳо, шумаҳон, шумҳон, шумоҳун, шумон, шумоюн, шумо, шимиён, шмоҳо* аз ҳамин қабиланд (12, с.82; 3, с.160; 7, с.39).

Соҳибони лаҳчаҳои шимолии тоҷик аз байни гунаҳои зикрффта шаклҳои *шумон, шумоҳон, шумҳо* ва *шумоҳо* бештар истифода менамоянд (1, с. 170, 183).

Имрӯз аз байни лаҳчаҳои тоҷикӣ нисбат ба шахси дуҷуми танҳо истифодашавии ҷонишини *шумо* бештар дар лаҳчаҳои шимолӣ ба мушоҳида мерасад.

Вобаста ба корбурди ҷонишинҳо зарур меояд, ки ин ҷо як нукта таъкид карда шавад. Дар «Таърихи Байҳақӣ» баробари истифодаи шакли маъмули бандакҷонишинҳо инчунин дар шакли муҳаффаф ё ихтисоргардида ба кор рафтани онҳо ба мушоҳида мерасад. Дар ҷунин мавридҳо аз таркиби бандакҷонишинҳо садоноки онҳо ғуруғузор шуда, танҳо овози охирашон боқӣ мемонад. Масалан, дар ҷумлаи зерини таърихномаи мазкур аз бандакҷонишини шахсии шахси сеҷуми шумораи танҳо *-ат* танҳо *-т* истифода шудааст: Ва вай марде хушёр ва хирадманд аст ва ҳаққи *бузургитро* нигоҳ дорад (2, с.10).

Муқоисаи маводи «Таърихи Байҳақӣ» бо баъзе осори даврони баъдина дар баробари шакли маъмулӣ ривҷёбии шакли таҳфиффтаро низ нишон медиҳад. Масалан, Ҷалолуддини Румӣ дар «Маснавии маънавӣ»-яш гунаи ихтисоргардидаи ин бандакҷонишинро зиёд ба кор бурдааст (10): лабхот (с. 61, 447), рахтхот (с. 160, 537), бозут (с. 162), аждархот (с. 249, 290), рӯт (с. 334, 536), туррахот (с. 552, 584), ишоратхот (с. 631). Ҷунин тарзи корбурди бандакҷонишини мазкурро дар саҳифаҳои минбаъда низ метавон дучор омад (ниг. с. 31, 59, 61, 72, 85, 109, 122, 123, 144, 166, 168, 220, 226, 131, 132, 137, 142, 159, 186, 194, 304, 312, 248, 394, 405, 412, 436, 447, 448, 524, 542, 548, 586, 594, 597, 602, 610, 623).

Айни ҷунин ҳолатро бо бандакҷонишини шахсии шахси сеҷуми шумораи танҳо, яъне *-аш* низ дучор омадан мумкин аст, яъне Байҳақӣ дар баъзе ҳолатҳо бар ивази шакли маъмули бандакҷонишини *-аш* гунаи *-ш*-ро мавриди истифода қарор додааст. Ҷунончи, дар «Таърихи Байҳақӣ» хонанда дар шакли *авлиёш, аъдош, қабош, корҳои, бақош, неъматҳои* ва м. инҳоро бар ивази шакли маъмули онҳо- *авлиёяш, аъдояш, қабояш, корҳои, бақояш, неъматҳои* дучор меояд: Ҳамеша ин хонадони бузург поянда бод ва *авлиёш* мансуру *аъдош* мақхур (пов. душманаш мағлуб) ва султони муаззам Фаррухзод - фарзанди ин подшоҳи бузург комравову комқору бархурдор аз мулку ҷавонӣ ба ҳаққи Муҳаммадин ва олиҳӣ (с. 161). Ва ғуломони Ҳасирӣ дар ин мард париданду (пов. ҳучум карданд) вайро қафосе чанд бизаданд (пов. яъне бар пушти сараш чанд мушти обдор заданд) ва *қабош* пора карданд (с. 211)...ғуломонро бифармуд, то бизаданд, задане саҳт ва қабош пора карданд...(с. 213)...ва дармеҳаҳад аз *ӯ* мададгӯрӣ дар он ҷӣ *ӯ*ро бар он водошта ва роҳнамояш дар он ҷӣ талаби риоят карда аз *ӯ* ва он, ки мададгӯри *ӯ* бошад дар ҳама *корҳои* ва муваффақ гардонад *ӯ*ро дар азиматҳои (с. 354). Расул гуфт: «Бо тандурустию шодқомӣ ҳама *корҳо* бар мурод ва за султони муаззам, ки *бақош* бод ва *ӯ*ро бузургтар рукнест, хушнуд» (с. 410). Ва қасон рафтанду сарояш ғуру ғирифтанд ва ҳама *неъматҳои* мавқуф карданд...(с. 450).

Ин шакли бандакҷонишини мазкур низ дар бархе осори асрҳои баъдина ривҷ пайдо кард. Як нигоҳи сатҳӣ ба «Маснавии маънавӣ»-и Румӣ метавонад ҷунин иддаоро собит намояд (10): хуррамиш (с. 114), рӯш (с. 202, 296, 439), пош (с. 239, 260, 299),

васиятхош (с. 395), бедориш (с. 421), дандонхош (с. 508), иноятхош (с. 569), коғазпорахош (с. 607), ҳикоятхош (с. 647), қалъахош (с. 650), бурҷхош (с. 650), ташнагиш (с. 661).

Дар саҳифаҳои баъдӣ низ чунин шакли ин бандакҷонишин истифода гардидааст (ниг. с. 39, 46, 53, 54, 69, 100, 107, 114, 128, 134, 141, 166, 171, 184, 190, 202, 205, 231, 239, 240, 152, 153, 259, 260, 268, 288, 348, 379, 460, 491, 539, 544, 551, 565, 568, 569, 599, 601, 602, 604, 604, 613, 615, 635, 647, 650, 661).

Вале дар қиёс бо ду бандакҷонишини номбурда дар таърихномаи Байҳақӣ дар шакли ихтисоргардида ба кор рафтани бандакҷонишини шахсии шахси сеюми шумораи ҷамъ, яъне –*аишон* ба гунаи *-ишон* хеле кам ба назар мерасад: Ва *бунаҳоишон* бештар он аст, ки Шохмалик ғорат карда ва бибурда ва саҳт шикастадиланд ва он ҷӣ мондааст, бо хеш доранд...(с. 511).

Таҳлилу муқоиса нишон медиҳад, ки тарзи тазақкурёфтаи ин бандакҷонишин низ мисли ду унсӯри дигари ифодакунандаи шахс дар асрҳои минбаъда давом кардааст (ниг. с.: 10, 40, 57, 70, 211, 222, 234, 261, 267, 271, 281, 480, 579, 584, 585, 584).

Ба ҳама маълум аст, ки имрӯз дар ҳамаи шеваҳои тоҷикӣ ба шакли таҳфифёфта ба кор рафтани кулли чунин бандакҷонишинҳо маъмул аст. Аз таҳлилу муқоиса метавон ба натиҷае расид, ки дар чунин шакл ба кор рафтани ин гуна унсӯрҳои грамматикӣ имрӯзу дирӯзи наздик пайдо нашуда, онҳо қариб ҳазор сол пеш ба гардиш ворид шудаанд.

Пайнавишт:

1. Абдуллозода Р. Ибораҳои халқӣ. – Душанбе: Дониш, 1974. – 204 с.
2. Байҳақӣ, Хоҷа Абулфазл Муҳаммад ибни Ҳусайн. Таърихи Байҳақӣ. Таҳиягари матн, муаллифи муқаддима, ҳавошӣ ва феҳристҳо Сайфуллоҳи Муллоҷон. – Душанбе: Бухоро, 2014. Ҳамаи мисолҳо аз ҳамин нашр аст. Аз ин рӯ, бори аввал рақами китоб ва саҳифаи мисол зикр гардида, минбаъд танҳо саҳифаи ишора мешавад.
3. Валии Самад, Аъзами Худодод. Дурахши як ахтари сӯзон. – Душанбе: Матбуот, 2001. – 317 с.
4. Деҳхудо А. Лугатнома. Ҷилди 29. – Техрон, 1373. – 568 с.
5. Залеманн К.Г., Жуковский В.А. Краткая грамматика новоперсидского языка с приложением метрики и библиографии. – СПб., 1890. – 189 с.
6. Маҳмудов М., Ҷӯраев Ф, Бердиев Б. Фарҳанги ғӯишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ. – Душанбе, 2012. – 874 с.
7. Расторгуева В. С. Очерки по таджикской диалектологии. Выпуск 3. – М.: Изд-во АН СССР, 1956. – 190 с.
8. Расторгуева В.С., Молчанова Е.К. Среднеперсидской язык// ОИЯ. Среднеиранские языки. – М.: Наука, 1981. – С. 6-147.
9. Расторгуева В.С., Молчанова Е.К. Парфянский язык// ОИЯ. Среднеиранские языки. – М.: Наука, 1981. – С.147-232.
10. Румӣ Ҷ. Маснави маънавӣ. Танзим, таҳия ва баргардони Бадриддин Алиев ва Алӣ Муҳаммади Хуросонӣ. – Техрон: Замон, 1379//2001. – 728 с.
11. Сиёев Б. Таърихи ҷонишинҳои забони тоҷикӣ. – Душанбе, 1972. – 235 с.
12. Сиёев Б. Ташаққули ҷонишинҳо дар забони тоҷикӣ. – Душанбе: Ирфон, 2002. – 495 с.
13. Сияев Б. Формирование местоимений в таджикском языке: автореф.дисс...докт-ра филол.наук. – Душанбе, 2003. – 57 с.
14. Ҳасанов А. Унсӯрҳои лугавӣ ва сарфию наҳви осори садаҳои X-XIII дар ғӯиши ши-молӣ (баҳши Фарғонаи гарбӣ). – Хуҷанд: Нури маърифат, 2003. – 254 с.
15. Хонларӣ П.Н. Дастури таърихӣ забони форсӣ. Ҷони аввал. – Техрон, 1369, – 254 с.

16. Шамисо С. Сабкииносии наср. - Техрон, 1357. – 147 с.
17. Шарият М.Ҷ. Дастури забони форсӣ. Чони панҷум. - Техрон, 1357. – 328 с.
18. Шарифов Б. Хусусиятҳои морфологии «Бадоеъ-ул-вақоеъ». – Душанбе: Дониш, 1979. – 215 с.

Reference Literature:

1. Abdullozoda R. *Folk Expressions*. – Dushanbe: Knowledge, 1974. – 204 pp.
2. Baykhaki, Khodja Abulfazl Mukhammad ibni Khusayn. *The History of Baykhaki. Preparation of the text, introduction, notes and indications by Sayfulloh Mullojon*. – Dushanbe: Bukhara, 2014
3. Samed Vali; Khudodod, Azam. *A Glimpse of Shining Star*. – Dushanbe: Print, 2001. – 317 pp.
4. Dehudo A. *Dictionary*. V. 29. Tehran, 1373 hijra – 568 pp.
5. Zalemann K. G. Zhukovsky V. A. – *Brief Grammar of New-Persian Language with Appendix of Metrix and Bibliography*, SPb, 1890. – 189 pp.
6. Makhmudov M., Djurayev H., Berdiyev B. *The Dictionary of Southern Dialects of the Tajik Language*. – Dushanbe, 2012. – 874 pp.
7. Rastorguyeva V. S. *Essays on Tajik Dialectology*. Issue 3. – M.: USSR AS publishing-house. 1956. – 190 pp.
8. Rastorguyeva V. S., Molchanova E. K. *Middle Persian Language // Middle Iranian Languages*. – M.: Science, 1981. – pp. 6 - 147
9. Rastorguyeva V. S., Molchanova E. K. *The Parfyan Language // Middle Iranian Languages*. – M.: Science, 1981. – pp. 147 - 232
10. Rumi Dj. *The Poem about Concealed Sense. Preparation of the text, compilation, translation by Badriddin Aliyev and Ali Mukhammadi Khurosoni*. – Tehran, 1379 // 2001. – 728 pp.
11. Siyoyev B. *The History of Tajik Language Pronouns*. – Dushanbe, 1972. – 235 pp.
12. Siyoyev B. *Formation of Pronouns in the Tajik Language*. – Dushanbe: Cognition. 2002. – 495 pp.
13. Siyoyev B. *Formation of Pronouns in the Tajik Language. Synopsis of doctoral dissertation in philology*. – Dushanbe, 2003. – 57 pp.
14. Hasanov A. *Lexical and Morphological Elements of the Monuments of the X-th – the XII-th Centuries in Northern Vernaculars (Western Ferghana Region)*. – Khujand: Light of Enlightenment, 2003. – 254 pp.
15. Honlari P. N. *Historic Grammar of the Persian Language. Part one*. – Tehran, 1369 hijra. – 254 pp.
16. Shamiso S. *Stylistics of Prose*. Tehran, 1357 hijra. – 147 pp.
17. Shariat M. Dj. *Grammar of the Persian Language. The fifth edition*. Tehran, 1357 hijra. – 328 pp.
18. Sharifov B. *Morphological Peculiarities of "Badoe-ul-Vakoye"*. – Dushanbe: Knowledge, 1979. – 215 pp.

УДК 81
ББК 81.2-7

**САРНАВИШТИ ЧАНД
ВОЖАИ ФАРОМУШШУДАИ
ТОҶИКИАСЛ ДАР ЗАБОНИ
АНГЛИСИ**

Ҳикматуллоева Наимахон Анвархочаевна,
унвонҷӯи кафедраи забони тоҷикии МДТ
«ДДХ ба номи акад. Б. Гафуров»
(Тоҷикистон, Хучанд)

**СУДЬБА НЕСКОЛЬКИХ
ЗАБЫТЫХ ИСКОННО
ТАДЖИКСКИХ СЛОВ В
АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ**

Ҳикматуллоева Наимахон Анварходжаевна,
соискатель кафедры таджикского языка ГОУ
«ХГУ им. акад. Б. Гафурова» (Таджикистан,
Худжанд)

**THE FATE OF SOME FORGOT-
TEN PRIMORDIAL TAJIK
WORDS IN THE ENGLISH LAN-
GUAGE**

Khikmatulloyeva Naimahon Anvarkhodjayevna, claim-
ant for candidate degree of the Tajik Language Depart-
ment under the State Educational Institution “KhSU
named after acad. B. Gafurov” Tajikistan, Khujand

Калидвожаҳо: вомвожа, дублетҳои этимологӣ, решашиносӣ, забони миёнарав, мувозӣ, қиёфаи овозии калима, забони форсии қадим, форсии миёна

Мақола ба масъалаи вожаҳои дар ҳуди забони асл фаромушшуда, вале дар забони англисӣ мустаъмал бахшида шудааст. Муаллиф дар заминаи маводи аз ду забони бо ҳамдигар ҳеҷ: тоҷикӣ ва англисӣ муайян кардааст, ки сарвати лугавии дар забони умумиэронӣ ҷойдошта дар даврони баъди инкишоф дар бархе аз забонҳои аз он зухуркарда, ба хусус тоҷикӣ аз байн рафтанд, аммо дар иддаи дигар, амсоли забони англисӣ ҳамчун унсурҳои иқтибосӣ пойдор монданд. Аз таҳлили масъалаи мазкур муаллиф ба бардоште расидааст, ки вижагии маҳфузмонии чунин аносири лугавии эронӣасл, ба хусус тоҷикӣ дар забони англисӣ ягона набуда, балки онҳо мухталиф ҳастанд. Дар натиҷаи таҳқиқи муаллиф ба хулосае омадааст, ки аглаби иқтибосҳои тоҷикии дар забони англисӣ мавҷуда тавассути як ё ду забони миёнарав ба таркиби лугавии он забон роҳ ёфтаанд.

Ключевые слова: заимствованные слова, этимологические дублеты, этимология, языки-посредники, параллели, фонетический облик слова, древнеперсидский язык, среднеперсидский язык

Произведен анализ персидско-таджикских слов, забытых в языке оригинала, но сохранившихся в английском языке. На основе фактологического материала двух родственных языков – таджикского и английского – определяется, что лексические единицы, существовавшие в общеиранском языке, в дальнейшие периоды развития исчезли из таджикского языка, но сохранились в качестве заимствованных элементов в английском языке. Сохранение указанных исконно иранских элементов в английском языке обусловлено разными причинами. Делается вывод, что большинство таджикских заимствований, существующих в английском языке, проникли в словарный состав этого языка через один или два языка - посредника.

Key words: borrowed words, etymological doublets, etymology, languages-mediators, parallels, phonetical sounding of word, Old Persian, Middle Persian

The article dwells on the analysis of Persian-Tajik words forgotten in the language of the original, but preserved in the English language. Designing on the premise of the factological materials of the two cognate languages – Tajik and English, the author of the article determines that lexical units which existed in the common Iranian language disappeared from the Tajik language throughout farther periods of evolution, but preserved in the English language as borrowed elements. Retainment of the primordial Iranian elements in the English language is preconditioned by different reasons. The inference is made that the majority of Tajik borrowings existing in the English language penetrated into its basic stock of words through one or two languages-mediators.

Забони тоҷикӣ дар катори забонҳое қарор дорад, ки аз қадимулайём бо чанде аз забонҳои дунё робитаи устувор дошта, баробари аз онҳо қабул намудани унсурҳои муайяни луғавӣ худ низ барои ғанигардии луғоти дигар забонҳо нақши шоиста гузоштааст. Ниёғони шарофатманди мо бо забони хеш тавонистанд нишон диҳанд, ки забони модарияшон бо сабаби решаи басо куҳан доштани имкони ифодаи падидаҳои тозаии ҷаҳони донишро тавассути калимаву ибораҳои худӣ дорад. Ин аст, ки аз ҳамон гузаштаи дур то имрӯз ба аксари забонҳои дунё зеботарин вожаҳои гуногунсохти ин забон роҳ ёфтаанд.

Як сабаби асосии роҳёбии дастаи калони калимаву ибороти забони тоҷикӣ ба забонҳои ғайр ба домани пурвусъати паҳнгардии забони ниёғони пуршарафи халқи тоҷик иртибот дорад. Дар ин хусус забоншиноси номвар профессор Ҳ. Маҷидов овардааст, ки «шукӯҳу шахомати форсии дарӣ дар охири асри X ба андозае буд, ки ҳатто баъд аз барҳам хӯрдани хонадони миллии мардуми тоҷик-Сомониён ҳамчун забони давлатдорӣ, забони адабиёт, забони илм мақоми таърихӣ худро ниғаҳ дошт. Дар асрҳои баъдина он ҳатто ба мамлакатҳои зиёди дуру наздик-ба сарзаминҳои имрӯзаи Эрон, Туркия, Қазқоз, Афғонистону Ҳиндустон ва соири дигар доман паҳн кард. Бо ин забон дар муддати қариб ҳазор соли охир аз Ҳиндустон сар карда то ба Осиёи Сағир ва аз Эрони ҷанубу ғарбӣ то ба Ҳафтрӯд мардумони гуногун гуфтугӯ мекарданд, донишмандону адибон асарҳои илмиву бадеӣ эҷод менамуданд. Он дар ин паҳноии беҳадду канор мақоми забони байналхалқиро касб карда буд ва бесабаб нест, ки то имрӯз ҳам шухрати он дар ин минтақаи бузург аз байн нарафтааст» (5, с. 116-117).

Забони англисӣ низ мисли тоҷикӣ аз ҷумлаи забонҳои куҳанбунёду куҳанмеёр ба шумор меравад. Ин аст, ки вожаҳои дар таркиби луғавии он мавҷуда инъикоскунандаи даврони тӯлонии инкишофи ин забон ва робитааш бо забонҳои дигар ба шумор меравад. Забоншиноси маъруфи рус В. Д. Аракин таркиби луғавии забони мазкурро аз назаритаҳлил гузаронида, онро ба гурӯҳҳои зерин дастабандӣ намудааст: 1. Вожаҳои умумихиндуаврупоӣ, ки дар забон-асос вучуд доштанд; 2. вожаҳои умумигерманӣ, ки танҳо ҳоси забонҳои германӣ буда, берун аз он ба назар намерасанд; 3. вожаҳои ҳоси забони англисӣ; 4. вожаҳои иқтибосӣ (1, с. 99).

Таърих гувоҳ аст, ки инкишофи кулли забонҳои дунё дар даврони мухталифи инкишофашон ба таври ягона ҷараён нагирифта, нуфузи онҳо ҳамеша якранг набудааст. Маълум аст, ки имрӯз забони англисӣ дар сатҳи ҷаҳонӣ яке аз забонҳои басо тараққикарда ва назар ба аксари забонҳои дигар нуфуздошта ба шумор меояд. Ин нукта низ маълум аст, ки имрӯз ҳудуди паҳнгардии забони англисӣ басо

вусъатнок аст ва бо он дар кишварҳои Британияи Кабир, Ирландия, Америкаи шимолӣ, Австралия, Зеландияи Нав, инчунин дар як қатор мамлакатҳои Осиёву Африко гуфтугӯ мекунанд. Забони мазкур ба сифати забони расмӣи Шохигарии Муттаҳидаи Британияи Кабиру Ирландияи шимолӣ, Иёлоти Муттаҳидаи Амрикову Австралия, Зеландияи Нав ва Ирландия (дар Канада дар радиои забони франсавӣ, дар Ирландия дар қатори забони ирландӣ) истифода гардида, баробари ин, чун забони расмӣи Ҳиндустон (муваққатан), 15 давлати Африко (Ҷумҳурии Африқои Ҷанубӣ, Ҷумҳурии Федеративии Нигерия, Ҷумҳуриҳои Ганаву Угандаву Кениву Танзания ва м. инҳо) дар гардиш қарор дорад. Маҳз ҳамин нуфузи он боиси ба як қатор забонҳо роҳёбии калимаҳои муқаррарӣ ва истилоҳоти он гардидааст. Лозим ба зикр аст, ки дар гузаштаи дур ҳамин гуна мақому мавқеъро забонҳои Машриқзамин, хосса тоҷикиву арабӣ дошта, дар ҳамон рӯзгори куҳан таъсири амиқе дар улуму фунуни мардуми Инглистон гузошта буданд. Раиси Анҷумани филологияи англисӣ Ҳ. В. Бейлӣ дар вақташ ба ҳамин нукта ишора намуда таъкид карда буд, ки “як донишҷӯи англисӣ, ки бихоҳад забони модарии худро неқ бидонад, боястӣ, ки аз катибаҳои форсии бостон иттилоъ ба даст оварад...донишҷӯёни забону адабиёти Инглистон барои фаҳми решаҳои забони худ боястӣ ҳадди ақалл чанд воҳид дарси забони авастой, порсии куҳан ва порсии навро бигзаранд» (ниг. 6, с. 98).

Албатта, дараҷаи таъсири забони тоҷикӣ ба англисии ҳар кишвар ягона нест. Чунончи, таҳлилу муқоисаи вариантҳои забони англисӣ дар манотиқи мухталифи ҷаҳон аз он шаҳодат медиҳад, ки теъдоди вожаҳои тоҷикӣ дар англисии мутадовили Ҳинд ва Покистон ва Малайзия дар қиёс бо англисиҳои дар дигар кишварҳо мавҷуда фаровон будааст. Бояд ёдовар шуд, ки чунин калимаву иборот дар забони англисии классикӣ ҳам нуфузи калон доштаанд.

Бояд гуфт, ки баръакси иқтибосҳои англисии ба забони тоҷикӣ воридгардида вомвожаҳои тоҷикии дар забони англисӣ мавҷуда таърихи басо тӯлонӣ доранд. Дар ин хусус профессор Ҳ. Маҷидов овардааст, ки «қабати қадимаи лексикаи иқтибосӣ миқдори башумори калимаҳоро дар бар гирифта бошад ҳам, аз робитаҳои хеле куҳани забонамон бо забонҳои дигар дарак дода, муносибатҳои мухталифи халқи моро бо аҷнабиён ва халқҳои ҳамхуни ҳамсоя собит менамояд» (4, с. 100).

Ин нуктаро низ ёдовар шудан зарур аст, ки вожаҳои тоҷикии ба забони англисӣ воридгардида чи нигоҳи қиёфаи овозӣ ва чи аз вачҳи ифодаи маъно мисли унсурҳои луғавӣ ба забонҳои дигари ҷаҳон, мисли урду, курдӣ, туркии усмонӣ, ҳиндӣ, пашту, инчунин бисёр забонҳои дигари аврупоӣ ва осӣёи иқтибосшуда (5, с. 198) таваҷҷӯхро ба худ ҷалб менамоянд. Бархе аз чунин унсурҳои луғавӣ агарчи имрӯз дар ҳуди забони тоҷикӣ ба назар намерасанд ё шакли аз асл дурашон ба қор мераванд, вале дар қатори чанд забони дигари дунё дар забони англисӣ низ истифода мешаванд. Ин гуна унсурҳои луғавӣ мисли вожаҳои англисии тавассути якҷанд забони дигари миёнарави оилаҳои ҳиндааврупоӣ ё туркӣ ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ воридшуда ба воситаи чанд забони миёнарави ҷаҳон ба забони англисӣ роҳ ёфтаанд. Ин аст, ки чунин воҳидҳои луғавӣ чанд маротиба қиёфаи овозии худро тағйир дода, симои баъзеяшон ба ҳадди шинохтанашаванда дигаргун шудааст. Азбаски дар доираи як мақола инъикос намудани роҳи духули кулли ин гуна калимаҳо имконнопазир аст, ин ҷо танҳо дар мисоли чанд намунаи онҳо усули воридгардии вожаҳои тоҷикиро ба забони англисӣ нишон доданим.

Баъзеи вожаҳои тоҷикӣ ибтидо ба забони ҳиндӣ ва сонӣ ба арабӣ иқтибос гардида, баъдан ба забони англисӣ дохил шудаанд. Масалан, калимаи *обкор*, ки маънои ибтидоияш “чизи бошукӯҳ” буд, ба забони ҳиндӣ роҳ ёфт (10, ҷ. 3, с. 961) ва пасон шакли муарраби *абқарӣ*-ро гирифта, дорои маъноҳои 1. мансуб ба Абқар; 2. либоси нафис, чомаи ҳарир”-ро соҳиб гардид (9, ҷ. 1, с. 30) ва ба забони англисӣ дар шаклҳои *abkaree*, *abkary* иқтибос шуд.

Ҳиссаи дигари чунин унсурҳои луғавии тоҷикиасл тавассути забони испанӣ ба забони англисӣ дохил гардидаанд. Чунончи, дар забони тоҷикӣ вожаи *асниҷулусниҷ* истифода мешавад, ки маънои «юнучқа»-ро дорад (9, ҷ. 1, с. 87; ҷ. 2, с. 676-677). Дар луғати А. Мамадназаров решаи калимаи мавриди таҳлил арабӣ ҳисобида шудааст (3, с. 46), ки баҳснок аст, зеро *асниҷулусниҷ* ҳанӯз дар форсии миёна, ки худуди хронологии мавҷудияташ асрҳои IV-III-п. а. м. VIII-IX-и м.-ро дар бар мегирад, дар шакли *aspast* гардиш дошт ва решааш ба **aspa-asti* / **aspa-(a)sti*- «хӯроки асп», «хӯрок, ғизо»-и эронии бостон мерасад (7, ҷ. 1, с. 245). Баъзе аҳли таҳқиқ дар ниҳояти қор ба забон-асоси ҳиндуаврупой расидани решаи вожаҳо ишора намудаанд (10, ҷ. 1, с. 196-197). Аз ин рӯ, арабӣ будани асли решаи *асниҷулусниҷ* басо шубҳанок ба назар мерасад. Алоқамандона ба масъалаи мансубияти забонии калимаҳои алоҳида ин ҷо як нуктаро таъкид намудан зарур менамояд. Одатан ҳангоми нишон додани решаи аслии вожаҳо аз ҷониби бархе аз аҳли таҳқиқ ба ифротгароӣ роҳ дода шуда, бидуни огоҳии комил ё дидаю дониста, решаи аслии онҳо ғалат нишон дода мешавад. Масалан, имрӯз чун одат аксари калимаҳои бунёди эронӣ доштаро иддае аз муҳаққиқони аврупой юнонӣ меҳисобанд, дар ҳоле ки дар даврони қадим олимоне, мисли Афлотун, Сукрот, ки баръакси аврупоиёни дар масъалаи бардошти юнониҳо аз эронӣ хомӯшбуда эронисл будани чунин воҳидҳои луғавиро эътироф кардаанд. Агар ба ёд орем, ки дар даврони Ҳахоманишиён Юнон муддати тӯлонӣ таҳти таъсири онҳо қарор дошт, ҳақиқати масъала ошкор хоҳад гардид. Аз ин рӯ, метавон тахмин кард, ки *асниҷулусниҷ* низ яке аз он вомвожаҳое мисли садҳо калимаҳои иқтибосии дар забони арабӣ мавҷуда бошад.

Тибқи ишораҳои алоҳида *асниҷулусниҷ* ба забони англисӣ ба воситаи забони испанӣ дар шакли *alfalfa* дохил гардидааст (10, ҷ. 1, с. 196-197).

Дар осори ниёғони тоҷикон вожаи мазкур дар мувозихои *aspist* / *uspist* ба қор рафтааст (7, ҷ. 1, с. 245).

Бархе аз ин гуна воҳидҳои луғавӣ ба забони англисӣ тавассути забонҳои туркӣ ва итолиёӣ роҳ ёфтаанд. Мисоли ин гуна вожаҳо *дулбанд* «дастор, аммома, тоҷ, кулоҳ, салла» (2, ҷ. 7, с. 9692; 3, с. 867) аст. Шакли қуҳани ин калима **daurband* «давrbанд» (он чӣ ба даври сар банданд) буда, он ибтидо ба забони туркии усмонӣ дар шакли *tülbent* иқтибос шуда, баъдан дар қатори чанд забони аврупой ба воситаи забони итолиёӣ ба забони англисӣ ба гунаи *turban* «аммома, дулбанд» ворид шудааст (10, ҷ. 2, с. 1337-1338).

Ховёр низ аз ҷумлаи воҳидҳои луғавии эронисл аст (10, ҷ. 2, с. 1100-1101), ки ба забони англисӣ ба воситаи забони туркии усмонӣ ворид шудааст. *Ховёрро* баъзе луғатнигорон тухми анвои мухталифи моҳии *асипенсер* ё сағмоҳӣ” шарҳ додаанд, ки ба сурати моддаи ғизоӣ даромадааст (2, ҷ. 6, с. 8331). Дар забони туркии усмонӣ унсури луғавии мазкур дар шакли *хавуар* мавриди истифода қарор дошт. Дар гузашта дар забонҳои эронӣ, ба хусус тоҷикӣ калимаи мазкур дар ду шакл: гунаи эронии шимолӣ-

ғарбии *xawadar* (ба маънои тахтуллафзии “ҳоядор, дорои тухм”) истифода мегардид. Чунон ки ишора гардид, вожаи номбурда бо дигар кардани қиёфаи овозии ибтидоияш ба забони англисӣ ба гунаи *caviar* ба ҳамон маънои зикршуда иқтибос шудааст (3, с. 144).

Қисме аз чунин вомвожаҳо қабл аз роҳёбияшон ба таркиби луғавии забони англисӣ аввал чанд муддат дар забони арабӣ гардиш карда, пасон ба забони англисӣ иқтибос шудаанд. Мисоли равшани ин гуна калимаҳо *қабо* аст, ки як навъ либоси рӯпӯши дарози пешкушодаи мардона; чома, либос, боронӣ, шинелро ифода менамояд (3, с. 136; 9, қ. 1, с. 650). Бояд гуфт, ки *қабо* шакли муарраби калимаи форсии миёнаи *караҳ* аст, ки маънои «ридо, қабо»-ро дошт ва он худ сарчашмаашро аз решаи *кар*-и эронии бостон ба маънои «гирифтани, ниғаҳ доштан, ҳифз кардан» гирифтааст. Унсури луғавии номбурда ба забони англисӣ ба гунаи *sare* иқтибос шудааст (10, қ. 3, с. 2053).

Бархе аз чунин воҳидҳои луғавӣ дар забони асл дорои чанд маъно буда, ба забони англисӣ танҳо ба як маънои мушаххас иқтибос гардидаанд. Чунончи, вожаи *хадев* / *хидев* дар осори ниёғони тоҷикон маъноҳои зайлро дошт: «1. подшоҳ, сардор, соҳиб; 2. Худо; 3. лақаби подшоҳони Миср» (9, қ. 2, с. 417). Аз як қайди М. Ҳасандӯст бармеояд, ки дар гузашта дар забони балхӣён ин калима дар шакли *хоадёо* ба маънои «сарвар, шоҳ, худованд» истифода мешудааст ва он сарчашмаи хешро аз вожаи **hvatāvya* гирифтааст (10, қ. 2, с. 1113). Ба назар чунин мерасад, ки калимаи мазкур ба забони англисӣ тавассути забони арабӣ иқтибос шудааст. Дар забони арабӣ *хидев* ба гунаҳои *хадев*, *хидев*, *худайвӣ* фақат ба маънои «амир, хидев» гардиш намуда, баъдан ба англисӣ низ дар шакли *khedive* танҳо ба як маънои мушаххас ворид шудааст.

Дар забони англисӣ чанде аз унсурҳои луғавии тоҷикиасле истифода мешавад, ки роҳи иқтибосгардиашон ба он забон равшан нест.

Чунин унсурҳои луғавӣ ба кадом усуле ба англисӣ роҳ наёфта бошанд, вучуди онҳо дар он забон он аз ҳешиву пайвандии забонҳои тоҷикиву англисӣ, ки ҳар ду аз хонаводаи забонҳои ҳиндааврупоиянд, шаҳодат медиҳад. *Сахтиён* яке аз ҳамин гуна вожаҳост, ки маънои «пӯсти ошдодашуда; чарми нозук ва мулоими буз, сафён»-ро дорад (9, қ. 2, с. 226). Ин калима ба маънои зикргардида дар забони форсии миёна дар шакли *saxtag* ба кор рафта, сарчашмаи он, дар навбати худ, **saxtaka*-и эронии бостон аст, ки маънои «чарми сохта, чарми даббоғишуда»-ро дошт. Дар қатори чанд забони дунё, мисли русӣ, ки сарчашмаи худро аз ҳамин вожаи эронии бостон гирифтаанд, асли *saffian* ба маънои «тимоч, чарми буз»-и англисӣ низ **saxtaka*-и эронии бостон ҳисоб мешавад (10, қ. 3, с. 1701-1702).

Теъдоди чунин вожаҳо бо ҳамин чанд унсури луғавӣ маҳдуд намешавад. Ин ҷо мо бо таҳлили як калимаи дигар- *яшб* / *яшм* / *яшп* маҳдуд хоҳем шуд. Вожаи мазкур дар осори ниёғони тоҷикон дар ифодаи маънои «як хел санги сафеди сабзтоби шаффофи гаронбаҳо, ки барои ороиши деворҳо ва сохтани асбобу зарфҳо истифода мешавад» (9, қ. 2, с. 693), ба кор мерафт. Муҳаққиқи калдонӣ Э. Шир форсиасл будани ин калимаро зикр намуда навиштааст, ки «ин вожа дар бештари забонҳои машхур ёфт мешавад» (13, с. 242). Аз таъкиди муҳаққиқи номбурда маълум мегардад, ки ин воҳиди луғавӣ дар қатори гардишаш дар чанд забони дигар дар забони англисӣ низ ба гунаи *jasper* мустаъмал будааст.

Як ҳиссаи ин гуна унсурҳои луғавӣ баъди ба забони англисӣ роҳ ёфтанишон хусусияти сермувозигӣ гирифтаанд. Муҳаққиқон таъкид намудаанд, ки мувозӣ ё гунаҳои калима аз рӯи хусусияти худ метавонанд чанд навъ шаванд: 1. мувозихонӣ

савтӣ, ки дар натиҷаи дигаргунии мухталифи овозҳои таркиби калимаҳо (мисли ҷойивазкунии овозҳои таркиби воҳидҳои луғавӣ, дигаршавии ҷунин овозҳо, монандишавии ин ё он овози калима ба овози дигар, таҳфиф, ивази яке аз овозҳои таркиби вожа) ба вучуд оянд; 2.гунаҳои сарфии унсурҳои луғавӣ, ки он бештар дар шакли ҷойивазкунии морфемаҳои таркиби вожаҳо, ба ивази якдигар ба кор рафтани вандҳои калимасоз ба амал меояд (4, с. 46-47; 11, с. 29-69, 96-133).

Дар забони англисӣ калимаи *sacre / sacer* дучор меояд, ки сарчашмаи он *чарг* ба маънои «парандаи сиёранги зӯрчанголи шикорӣ аз ҷинси уқоб, сақар; шохин, шахбоз» аст (9, ҷ. 2, с. 537). Лозим ба ёдоварист, ки воҳиди луғавии мазкур дар забони форсии миёна ба гунаи *čark* ва форсии бостон ба шакли *čarka / čakra* гардиш дошта, он худ ибтидояшро аз решаи *kar-* (х. а. 1. **k^uel-* «чархидан, гардидан») гирифтааст (10, ҷ. 2, с. 1012-1013).

Аз мисоли боло мушоҳида мегардад, ки бо гузашти замон баробари як шакли калима метавонад гунаи дигар низ пайдо гардад, ки решаи ҳар ду ягона аст. Нисбат ба ҷунин шаклҳои вожаҳо муҳаққиқон истилоҳи «дублетҳои этимологӣ»-ро ба кор бурдаанд (1, с. 183-184).

Вожаи *сон* ба маънои «санги фасон, санге, ки бо он корд, шамшер ва ғ. тез мекунанд» (9, ҷ. 2, с. 260), низ мисоли ҳамин гуна дублетҳост. Сарчашмаи ин калима **sāna*-и эронии бостон буда, решааш *sā(y)*- «тез кардан» аст. Бояд гуфт, ки ин вожа дар забони англисии куҳан дар шакли *hān* ва англисии нав ба гунаи *hone* ба ҳамон маънои тазаккурёфта дар истифода аст (3, с. 408; 10, ҷ. 3, с. 1651).

Хулоса, вожаҳои тоҷикиасл дар муддати истифодаи тӯлонияшон дар қатори як силсила забонҳои дунё ба забони англисӣ низ роҳ ёфта, бо вижагиҳои муайяни овозиву маъноӣ истифода шудаанд. Ҷунин унсурҳои луғавӣ дар аксар маврид дар забони номбурда фақат ба як шаклу маъно ба кор рафтаанд, вале баъзан дар ду мувозӣ мустаъмал шуданашон низ ба мушоҳида мерасад.

Қариб кулли ин гуна воҳидҳои луғавӣ тавассути як ё ду забони миёнарав ба таркиби луғавии забони англисӣ иқтибос шудаанд.

Пайнавишт:

1. Аракин В. Д. История английского языка. –М.: ФИЗМАТЛИТ, 2003.-272 с.
2. Деҳхудо А. Лугатнома. Ҷилдҳои 1-14. Техрон, 1373.
3. Мамадназаров А. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ. –Душанбе: Эр-граф, 2011. 1015 с.
4. Маҷидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Ҷилди 1. Лугатишиносӣ. –Душанбе: Деваитиҷ, 2007.
5. Маҷидов Ҳ. Сеҳри сухани форсии тоҷикӣ. –Душанбе: Дақиқӣ. 2014. 351с.
6. Montgomery W.W. The influence of Islam over Medieval Europe. Edinburgh at the University press / W.W. Montgomery. – 1972. – 125p.
7. Расторгуева В. С., Эдельман Д. И. Этимологический словарь иранских языков / В. С. Расторгуева, Д. И. Эдельман. – М.: Восточная литература, 2000. – Т. 1. – 327 с.
8. Султон М. Ҳ. Ташаққул ва тақомули истилоҳоти илмӣи форсӣ-тоҷикӣ. –Душанбе: Дониш, 2008. 334 с.
9. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Зери таҳрири Назарзода С. ва дигарон. Ҷилдҳои 1 (949с.)-2 (944с.). Душанбе, 2008).
10. Ҳасандӯст М. Фарҳанги решашинохтии забони форсӣ. Ҷилдҳои 1-4. Техрон, 1384.

11. Ҷабборова М. Гунаҳои вожаҳо дар осори тарҷумавии асри X (дар асоси маводи тарҷумаи «Тафсири Табарӣ» ва «Таърихи Табарӣ»-и Балъамӣ). –Хучанд: Меъроҷ, 2014. -157с.
12. Швейцар А.Д. и др. Английский язык / Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1990. –С.33-34.
13. Шир Э. Вожаҳои форсии арабишуда. Тарҷумаи Ҳамиди Табибиён. Техрон, 1389. -290 с.

Reference Literature:

1. Arakin V. D. The History of the English language. – M.: PHYSMATHLIT, Physico-Mathematical Literature 2003. – 272 pp.
2. Dehhudo A. Dictionary. Volumes 1-14. Tehran, 1373 hijra
3. Mamadnazarov A. English-Tajik Dictionary. – Dushanbe: Er-Graph, 2011. – 1015 pp.
4. Madjidov Kh. Modern Tajik Literary Language. V.1. Lexicology. Dushanbe: Devashtich, 2007
5. Madjidov Kh. Indian-Persian-Tajik Word. – Dushanbe: Precision, 2014. – 351 pp.
6. Montgomery W.W. The Influence of Islam over Medieval Europe. Edinburgh at the University press / W.W. Montgomery. – 1972. – 125pp.
7. Rastorguyeva V. S., Edelman D. I. Etymological Dictionary of Iranian Languages // V. S. Rastorguyeva, D. I. Edelman. – M.: Oriental Literature, 2000. – V.1. – 327 pp.
8. Sulton M. Kh. Formation of Persian-Tajik Scientific Terminology. – Dushanbe: Knowledge, 2008. – 334 pp.
9. Interpretation Dictionary of the Tajik Language // Under the editorship of Nazarzoda S. et alia. VV. 1 (949 pp.) – 2 (949 pp.) Dushanbe, 2008
10. Hasandust M. Etymological Dictionary of the Persian Language. VV. 1 - 4. Tehran, 1384 hijra
11. Djabborova M. Variation of Words in the Translated Literature of the X-th Century (on the Material of the Translation of Tabari's "Commentaries" and "The History of Tabari" Done by Balami) – Khujand: Ascension, 2004. – 157 pp.
12. Shveitsar A. D. et alia. The English Language // Linguistic Encyclopaedic Dictionary. – M.: Soviet Encyclopaedic. 1990. – pp. 33-34
13. Shir E. Arabized Persian Words. Translation by Hamid Tabibiyon. Tehran, 1389 hijra. – 290 pp.

МУНДАРИЧА СОДЕРЖАНИЕ

07 00 00 ИЛМҲОИ ТАЪРИХ ВА АРХЕОЛОГИЯ

07 00 00 ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ И АРХЕОЛОГИЯ

07 00 02 Отечественная история	5
<i>Аюбов А.Р. Вопросы топонимики и локализации столичных городов Ферганы в китайских источниках и в современной историографии</i>	<i>5</i>
<i>Хокиров А. Ю. Функционирование милиции Северного Таджикистана как государственного органа Таджикской АССР в 1924-1929 гг.</i>	<i>15</i>
<i>Рахимов Н.Т. Ценное исследование по исторической географии Центральной Азии.....</i>	<i>27</i>

10 01 00 АДАБИЁТШИНОСӢ

10 01 00 ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

10 01 03 Литература народов стран зарубежья	36
<i>Мирзоев С. Х. Ҷойгоҳи достонҳои рамзии ирфонӣ дар осори Соинуддини Хуҷандӣ</i>	<i>36</i>
<i>Хамидова Н. Ш. Мулоҳизаҳо дар бораи ғайриҷамъияти тарҷумони Лоик Шералӣ</i>	<i>45</i>
<i>Шокиров Ҷ.В. Таъсири осори паҳлавӣ ба номаҳои Абдулҳамиди Котиб ва ривоҷи он дар номанигории арабизабон ва форсу тоҷик</i>	<i>55</i>
<i>Мирзоҷофизӣ М.М. Мероси насри Аҳмади Ҷом</i>	<i>64</i>
10 01 10 Журналистика.....	73
<i>Султанова Ж.О. Общественно-политические условия развития «Кыргыз радиосу» на современном этапе</i>	<i>73</i>

10 02 00 ЗАБОНШИНОСӢ

10 02 00 ЯЗЫКОЗНАНИЕ

10 02 20 Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание .85	
<i>Ибрагимова Р.А. Категорияҳои грамматикӣ шаклҳои ғайритаҷрифии феъл дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ</i>	<i>85</i>
<i>Исматуллоев Ҳ. О. Категорияи ҳудуди перфектӣ дар забонҳои муосири англисӣ ва тоҷикӣ</i>	<i>93</i>
<i>Сайфитдинова М.Р. Особенности использования стилистического приёма сравнения в художественных текстах</i>	<i>101</i>
10 02 22 Языки народов зарубежных стран Европы, Азии, Африки, аборигенов Америки и Австралии.....	110
<i>Ғанизода С. Окказионализмҳо дар “Девон”-и Фарзона</i>	<i>110</i>
<i>Муҳаббатова А. Фарҳангистонҳо ва масоили рушди забони форсии имрӯза</i>	<i>117</i>
<i>Бобоҷонова Д.А. Роҷеъ ба этимологияи чанд вожаи ифодагари ҷонварони домӣ дар “Ҳамса”-и Низомии Ганҷавӣ</i>	<i>127</i>
<i>Азимова У. Робитаи чанд вожаи марбут ба ҷонишини «Таърихи байҳақӣ» бо ғӯишҳои муосири тоҷикӣ</i>	<i>136</i>
<i>Ҳикматуллоева Н.А. Сарнавишти чанд вожаи фаромӯшшудаи тоҷикиасл дар забони англисӣ</i>	<i>143</i>

CONTENTS

07 00 00 HISTORICAL SCIENCES and ARCHEOLOGY

07 00 02 Home History	5
<i>Ayubov A.R. The Issues of Toponymy and Localization of the Capital Cities of Ferghana in Chinese Sources and Modern Historiography</i>	<i>5</i>
<i>Khokiroev A. Y. Functioning of Militia in Northern Tajikistan as a State Body of Tajik Autonomous Soviet Socialist Republic (ASSR) in the Period of 1924 - 1929.....</i>	<i>15</i>
<i>Rahimov N.T. Valuable Study on the Historical Geography of Central Asia</i>	<i>27</i>

10 01 00 LITERARY CRITICISM

10 01 03 Literature of Foreign Countries Peoples.....	36
<i>Mirzoyev S. Kh. The Place of Allegorical Mystical Dastans in the Creation of Soinuddin Khujandi .</i>	<i>36</i>
<i>Hamidova N. Sh. Some Considerations Related to Loik Sherali's Activity Concerned with Translation</i>	<i>45</i>
<i>Shokirov Dj. V. The Influence of Pekhlevi Prose upon Abulhamid Katib's Epistolary Legacy and its Development in Arabic and Persian-Tajik Literatures.....</i>	<i>55</i>
<i>Mirzohofiziyo M. M. Ahmad Jomi's Prosaic Heritage</i>	<i>64</i>
10 01 10 Journalism	73
<i>Sultanova Zh. O. Socio-Political Conditions of " Kyrgyz Radiosu" Development at the Present Stage.....</i>	<i>73</i>

10 02 00 LINGUISTICS

10 02 20 Comporative, Historical and Typological Linguistics	85
<i>Ibraghimova R. A. Grammatical Categories of Non-Finite Forms of Verbs in English and Tajik Languages.....</i>	<i>85</i>
<i>Ismatulloev H. O. Perfect Tenses in Modern English and Tajik Languages.....</i>	<i>93</i>
<i>Sayfitdinova M.R. Peculiarities of Usage of the Stylistic Device of Simile in Belles Lettres Texts</i>	<i>101</i>
02 22 Languages of Foreign Countries Peoples of Europe, Asia, Africa, Natives of America and Australia.....	110
<i>Ganizoda S. Occasionalisms in Farzona's «Divan»</i>	<i>110</i>
<i>Muhabbatov A. Farhangiston and the Problems of Development of Persian Language.....</i>	<i>117</i>
<i>Bobojonova D. A. Some Considerations Concerned with Etymolgy of Zoonyms Designating Domestic Animals in Nizami Gyandjevi's "Hamsa"</i>	<i>127</i>
<i>Azimova U. A. Association between Several Lexemes Referring to Pronouns in "The History of Masud" and Contemporary Vernaculars of the Tajik Language.....</i>	<i>136</i>
<i>Khikmatulloyeva N.A. The Fate of some Forgotten Primordial Tajik Words in the English Language.....</i>	<i>143</i>

БАРОИ ИТТИЛОЪ:

Маҷаллаи «Ахбори ДДХБСТ» нашрияи илмӣ-назариявии Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон буда, аз силсилаи илмҳои ҷомеашиносӣ ва гуманитарӣ иборат мебошад ва тибқи «Қонун дар бораи матбуот ва воситаҳои ахбори умум» ба нашр омода мешавад.

Аҳдофи маҷаллаи илмӣ тақризиавандаи «Ахбори ДДХБСТ. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ»

- инъикоси саривақтии натиҷаҳои фаъолияти тадқиқотии олимони ҚТ, ҳамчунин олимони мамолики хориҷаи наздику дур тибқи соҳаҳои зерини илм: улуми таърихшиносӣ ва филология;
- инкишофи ҳамкориҳои байналхалқӣ дар соҳаи таърихшиносӣ ва филология;
- ба муҳаққиқон фароҳам сохтани имкони нашри натиҷаҳои ҷустуҷӯҳои илмӣ;
- инъикоси масоили мубрам ва самтҳои ояндадори улуми таърихшиносӣ ва филология;
- ҷустуҷӯи донишҳои нав барои рушди иҷтимоию иқтисодии ҚТ умуман ва минтақаҳои он;
- тарғиби дастовардҳои фаъолияти илмӣ тадқиқотии олимони ДДХБСТ, ҳамчунин олимони донишгоҳҳои дигар ва муассисаҳои маорифу илми ҚТ.

Шартҳои нашри мақола дар маҷаллаи «Ахбори ДДХБСТ. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ»

- ҳайъати таҳрири маҷалла мақолаҳои илмӣ, тақризҳо, обзорҳои илмӣ қаблан дар нашрияҳои ҷопию электронӣ нашрнашударо барои баррасию нашр қабул мекунад, ки ғояҳои илмӣ, натиҷаҳои дастовардҳои тадқиқоти бунёдии назарӣ амалӣ оид ба соҳаҳои дониш дар улуми таърихшиносӣ ва филология дарбар гиранд;
- қарор дар бораи нашр ё радди нашр дар асоси муҳимият, навоҷӣ ва аҳамияти илмӣ маводи пешниҳодгардида қабул карда мешавад;
- муаллиф (ҳаммуаллиф) масъулияти саҳеҳии иттилооти илмӣ пешниҳодгардида ва ҳамаи додаҳои, ки мақола, обзорҳо ва тақризҳо дар бар мегиранд, ба зимма доранд;
- ҳамаи маводи ба идораи маҷалла омада хатман дар сомонаи antiplagiat.ru мавриди тафтиш қарор мегиранд, сипас ҳайати таҳрир муаллиф (ҳаммуаллиф)-ро дар бораи натиҷаи арзёбии дастнавис ва ба тақризи минбаъда қабул шудани мавод ё радди пешниҳоди он ба тақриз огоҳ мекунад;
- мақола, обзор ва тақризҳои ба идора омада дар сурати ҷавоби мусбат баъди тафтиш дар сомонаи antiplagiat.ru ба мақсади арзёбии онҳо аз ҷониби мутахассисони пешбари соҳаҳои дахлдори илм ба тақризи дохилӣ ирсол мегарданд;
- мақолаҳои ба тақризи дохилӣ пешкашшуда бояд пурра тибқи талаботе, ки дар сомонаи маҷалла: www.vestnik.tj зикр гардидаанд, таҳия карда шаванд;
- агар дар тақриз оид ба ислоҳу тақмили мақола тавсияҳо пешниҳод шуда бошанд, ба муаллиф эроду мулоҳизаҳои муқарриз (бе сабти ному насаби ӯ) барои тақмили ислоҳи мавод ирсол мешавад;
- муаллиф маводи тақмилидодаро ба идораи маҷалла мефиристад ва идора онро яққол ба ҷавоби муаллиф тибқи ҳар моддаи эродҳо ба тақризи тақрирӣ мефиристад.
- ҳайати таҳрир ба таҳрири мақола бидуни тағйир додани мӯҳтавои илмӣ он ҳақ дорад. Хатоҳои имлоӣ услубӣ мусаллаҳ бидуни мувофиқа бо муаллиф (ҳаммуаллиф) ислоҳ мекунад. Дар мавридҳои зарурӣ ислоҳҳо бо муаллиф (ҳаммуаллиф) мувофиқа карда мешавад;
- варианти барои тақмил ба муаллиф (ҳаммуаллиф) фиристода бояд дар мӯҳлати муқарраргардида, баъди ворид сохтани ислоҳу тағйирот дар намунаҳои электронӣ ва ҷопӣ ба идора баргардонда шаванд;
- мақолаҳое, ки ба ҷоп қабул нашудаанд, ба муаллиф (ҳаммуаллиф) баргардонда намешаванд. Дар мавриди радди ҷопи мавод идораи маҷалла ба муаллиф (ҳаммуаллиф) раддияи муаллиф ирсол мекунад;
- тибқи дархости шӯроҳои коршиносии КОА назди Президенти ҚТ ва КОА ВМИФР идораи маҷалла ба онҳо тақризҳои пешниҳод мекунад.

***Талабот ба таҳияи мақолаҳо (обзорҳо, тақризҳо), ки ба маҷаллаи илмию назариявии «Ахбори
Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ»
барои чоп ирсол мегарданд***

1. Барои чойгир кардан дар маҷалла мақола, тақриз ва обзорҳои илмӣ тибқи ихтисосҳои илмӣ **07 00 00 – илмҳои таърих ва археология** (рамзҳои 07.00.02; 07.00.09; 07.00.15; 07.00.06) ва **10 00 00 – илмҳои филология** (рамзҳои 10.01.03; 10.01.10; 10.02.20; 10.02.22), ки қаблан дар ҳеч чой чоп нашудаанд, қабул мегарданд.

2. Муаллифон ба идораи маҷалла ҳатман бояд ҳуҷҷатҳои зеринро пешниҳод кунанд:

- матни мақола ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ, ки дар гунаи чопии он муаллиф (ҳаммуаллифон) имзо гузоштаанд;

- тақризи доктор ё номзади илм, ки ба он шӯъбаи кадрҳои ҷои кори муқарриз мӯҳр гузоштааст;

- маълумотнома аз ҷои таҳсил (барои аспирантҳои магистрантҳо)

- гунаи чопии ҳуҷҷатҳо ба идора ба суроғи зерин ирсол мешавад: 735700, ҚТ, вилояти Суғд, ш. Хучанд, микроноҳияи 17, бинои 1, ДДХБСТ, бинои асосӣ, утоқи 307

Гунаи электронии мақола ба почтаи электронии vestnik-tsulbp@mail.ru ирсол мешавад. Телефон барои маълумот: 8 (3422) 2-05-63; суроғи сомона www.vestnik.tj

***Тибқи талаботи КОА назди Президенти ҚТ ва КОА ВМИ ФР мақола бояд унсурҳои зеринро
дарбар ғирад:***

- индекси УДК ва ББК (дар аввали мақола дар шакли сатри алоҳида, дар тарафи чап гузошта мешавад);

- ному насаби пурраи муаллиф (ҳаммуаллифон) ба забонҳои тоҷикӣ ва русию англисӣ;

- унвони илмӣ, дараҷаи илмӣ муаллиф (ҳаммуаллифон), ном ва рамзи ихтисоси илмӣ (тибқи номгӯй), ки тадқиқот тибқи он сурат мегирад, ба забонҳои тоҷикӣ ва русию англисӣ;

- аспирантон унвонҷӯён, муаллифон, докторантҳо номи кафедра ва муассисаи илмиро (магистрантҳо – самти тайёриро) ба забонҳои тоҷикӣ ва русию англисӣ;

- зикри мансаб, ҷои кор, шахру мамлакат ба забонҳои тоҷикӣ ва русию англисӣ;

- e-mail;

- номи мақола ба забонҳои тоҷикӣ ва русию англисӣ, ё тоҷикию русию англисӣ (бо ҳарфҳои калон, ҳуруфи Times New Roman 14 ё Times New Roman TJ 14);

- ҷакида ба забонҳои тоҷикӣ ва русию англисӣ аз 100 то 150 вожа бо сабти мақсаду вазифаи таҳқиқ, баёни мухтасари кор ва ҳулосаҳои асосие, ки навовариҳои илмӣ корро дар бар мегирад;

- вожаҳои калидӣ ба забонҳои тоҷикӣ ва русию англисӣ оварда мешаванд (5-7 калима ё ибора, ки ду ё се вожаро дарбар мегирад);

- ба мақола ҳатман номгӯи маохизи мавриди истифода бо зикри танҳо сарчашмаҳои иқтибосгардида замиа мешавад; Рӯйхати адабиёт дар охири мақола бо назардошти саҳифаи умумии сарчашмаи истифодашуда навишта мешавад. Рӯйхати мазкур аз рӯйи тартиби овардани иқтибосҳо ва мувофиқи талаботи ГОСТ таҳия карда мешавад;

- иқтибосҳо дар қавсайн бо қайди рақами адабиёт аз рӯи рӯйхати сарчашмаҳо ва саҳифаи он бояд ишора шаванд;

- матни мақолаи пешниҳодшаванда нусхаи ниҳой махсуб шуда, бояд пурра аз назари таҳрир гузаронида шавад ва аз ғалат тоза бошад.

Мақолаҳое, ки ба идораи маҷалла бо нақзи талаботи мазкур ирсол мегарданд, мавриди баррасӣ қарор намегиранд.

Масъулияти бозғимодии аснод ва мӯҳтавои мақолот бар дӯши муаллифон ва муқарризон мебошад.

Идораи маҷалла

К СВЕДЕНИЮ АВТОРОВ

«Вестник ТГУПБП» - научно-теоретический журнал Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики, публикующий материалы серии общественных и гуманитарных наук, издаётся согласно закону Республики Таджикистан «О печати и средствах массовой информации».

Целями научного рецензируемого журнала «Вестник ТГУПБП. Серия гуманитарных наук» являются:

- оперативное освещение результатов исследовательской деятельности учёных Республики Таджикистан, а также учёных стран ближнего и дальнего зарубежья по следующим отраслям науки: филологические науки, исторические науки и археология;
- развитие международного сотрудничества в сфере языкознания, литературоведения, истории и археологии;
- предоставление возможности исследователям публиковать результаты научных изысканий;
- освещение актуальных проблем и перспективных направлений филологических и исторических наук;
- поиск новых знаний для духовного и социального развития населения Республики Таджикистан в целом и её регионов;
- пропаганда достижений научно-исследовательской деятельности учёных Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики, а также исследователей других вузов и учреждений образования и науки Республики Таджикистан.

Условия публикации статей в журнале «Вестник ТГУПБП. Серия гуманитарных наук»:

- редакционная коллегия журнала принимает для рассмотрения и публикации ранее не опубликованные в печатных и электронных изданиях научные статьи, рецензии, научные обзоры, отзывы, содержащие научные идеи, результаты и достижения фундаментальных теоретических и прикладных исследований по следующим отраслям знания: филологические науки, исторические науки и археология;
- решение о публикации или об отказе в публикации принимается на основе актуальности, новизны и научной значимости представленных материалов;
- авторы (соавторы) несут всю полноту ответственности за достоверность представляемой научной информации и всех данных, содержащихся в статьях, отзывах, обзорах и рецензиях;
- все представленные в редакцию журнала материалы в обязательном порядке проходят проверку на сайте antiplagiat.ru, после чего редколлегия извещает авторов (соавторов) о результатах оценки рукописи и сообщает о приёме материала к дальнейшему рецензированию или об отказе от рецензирования;
- поступившие в редакцию статьи, отзывы, обзоры и рецензии в случае положительного ответа после проверки на сайте antiplagiat.ru направляются на внутреннее рецензирование с целью их экспертной оценки ведущими специалистами в соответствующей отрасли науки;
- статьи, допущенные к внутреннему рецензированию, должны быть оформлены в полном соответствии с требованиями, предъявляемыми к публикациям, которые размещены на сайте журнала: www.vestnik.tj;
- если в рецензии содержатся рекомендации по исправлению или доработке статьи, автору направляются замечания и предложения рецензента (без указания сведений о нём) для доработки и исправления материала;
- доработанный материал представляется автором в редакцию журнала и направляется на повторное рецензирование вместе с ответом автора по каждому пункту замечаний;
- Редколлегия имеет право на редактирование статей без изменения её научного содержания. Орфографические и стилистические ошибки исправляются корректором без согласования с автором (авторами). При необходимости правка согласуется с автором (авторами);
- вариант статьи, направленный автору (авторам) на доработку, должен быть возвращён в редакцию в оговоренный срок с внесёнными исправлениями и изменениями в электронном и распечатанном виде;
- статьи, не принятые к опубликованию, автору (авторам) не возвращаются. В случае отказа от публикации материала редакция направляет автору (авторам) мотивированный отказ;

- редакция предоставляет рецензии по запросу экспертным советам ВАК при Президенте и ВАК МОН РФ.

Требования к оформлению статей (обзоров, отзывов, рецензий), присылаемых для публикации в научно-теоретический журнал «Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия гуманитарных наук»

1. Для размещения в журнале принимаются ранее нигде не опубликованные научные статьи, обзоры, рецензии, отзывы, соответствующие научным специальностям: **07 00 00 – Исторические науки и археология** (шифры 07.00.02; 07.00.09; 07.00.15; 07.00.06); **10 00 00 – Филологические науки** (шифры 10.01.03; 10.01.10; 10.02.20; 10.02.22).

2. Авторы в обязательном порядке предоставляют в редакцию следующие документы:

- текст статьи на таджикском, русском или английском языках объемом 10-15 страниц с обязательной подписью автора (авторов) на печатном варианте статьи;
- рецензию доктора наук, заверенную в отделе кадров по месту его работы;
- справку с места учёбы (для аспирантов и магистрантов).

Печатные варианты документов направляются в редакцию по адресу: 735700, Республика Таджикистан, Согдийская обл., г. Худжанд, 17 мкр-н, д.1, ТГУПБП, главный корпус, каб. 307. Электронные версии – по адресу электронной почты: vestnik-tsulbp@mail.ru. Телефон для справок: 8 (3422) 2-05-63; адрес сайта: www.vestnik.tj

В соответствии с требованиями ВАК при Президенте РТ и ВАК МОН РФ, статья должна содержать:

- индекс УДК и ББК (размещается в начале статьи отдельной строкой слева);
- фамилию, имя, отчество автора (авторов) полностью на русском и английском или таджикском, русском и английском языках;
- учёную степень, учёное звание автора (авторов), наименование и шифр научной специальности (согласно номенклатуре), по которой ведётся исследование, на русском и английском или таджикском, русском и английском языках;
- аспиранты, соискатели, преподаватели, докторанты указывают кафедру и учебное заведение (магистранты – направление подготовки) на русском и английском или на таджикском, русском и английском языках;
- указание на должность, место работы, город, страну на русском и английском или на таджикском, русском и английском языках;
- e-mail;
- название статьи на русском и английском или на таджикском, русском и английском языках (заглавными буквами, шрифт Times New Roman 14 или Times New Roman tj 14, выравнивание по центру);
- аннотация на таджикском, русском и английском языках от 100 до 120 слов с указанием цели и задач исследования, краткого хода работы и основных выводов, содержащих научную новизну;
- ключевые слова на русском и английском языках (не менее 6 слов или словосочетаний из двух или трёх слов, через запятую, шрифт TNR 14, начертание – курсив, выравнивание по ширине);
- статья в обязательном порядке должна содержать список использованной литературы с указанием только цитируемых работ. Список литературы приводится в конце статьи с общим объемом страниц источника. Список использованной литературы оформляется в порядке цитирования в соответствии с ГОСТ;
- ссылки даются в квадратных скобках, в которых указывается номер использованного источника согласно списку использованной литературы, а затем цитируемая страница.

Статьи принимаются в течение года. Редакция оставляет за собой право отбора материала, а также право сокращения публикуемой статьи.

Текст присылаемой рукописи является окончательным и должен быть тщательно выверен и исправлен. Статьи, направляемые в редакцию с нарушением перечисленных требований, к рассмотрению не принимаются.

За содержание публикуемых материалов несут полную ответственность авторы и рецензенты.

Редакция журнала

TO THE NOTICE OF THE AUTHORS

“**Bulletin of TSULBP**” is a scientifico-theoretical journal of the Tajik State University of Law, Business and Politics which publishes the materials referring to the series of the humanities is it edited in pursuance with the law of Tajikistan Republic “On Press and Mass-Media”.

The Objective of the Scientific Reviewed Journal « Bulletin of TSULBP, Series of Humanitarians Sciences» are:

- operative elucidation of the results related to the research activities of the scholars living both in Tajikistan Republic and in the countries of far and near abroad on the following branches of sciences: philological sciences, historical sciences and archeology;
- development of international collaboration in the spheres of linguistics, literary criticism and archeology;
- providing researchers with availabilities of publishing the results of scientific explorations;
- elucidation of actual problems and prospective trends in philological and historical sciences;
- quest of new knowledge for spiritual and social development of the population of Tajikistan Republic upon the whole and its separate areas in particular;
- propaganda of the achievements of scientific-research activities obtained by the scholars of the Tajik State University of Law, Business and Politics and also by those ones working in other higher schools and institutes of education and science of Tajikistan Republic.

Terms and Conditions of Publication of Articles in the Journal “Bulletin of TSULBP, Series of Humanitarians Sciences”

- the journal editorial board accepts for consideration and publication scientific articles, reviews, scientific surveys, comments reflecting scientific opinions, results and achievements of fundamental theoretical and applied researches on the following branches of knowledge: linguistics, literary criticism and archeology:
 - solution on publication or on refuse in it is adopted according to the character of the materials submitted: their actualness, novelty and scientific significance;
 - an author (authors) bears (bear) all the completeness of responsibility for authenticity of the presented scientific information and all the data contained in articles, commentaries, surveys and reviews;
 - all the materials submitted to the editorial board are subjected to compulsory monitoring on **antiplagiat.ru** site after what the editorial board notifies authors (co-authors) about the results of a manuscript assessment and informs about an acceptance of materials for further review or about refuse in it;
 - articles, commentaries, surveys and reviews in case of a positive answer after the monitoring in question are referred to internal review with the aim of their expertise assessment by leading specialists in a respective branch of knowledge;
 - articles admitted to internal review should be framed in full correspondence with the requirements for the publications allocated on the journal site: www.vestnik.tj;
 - If a review contains recommendation on corrections or improvement remarks and suggestions of a reviewer (without information about him\ her) it is sent to the author (authors);
 - an improved material is submitted to the editorial board and referred to the second review together with the author's answer on every item of remarks;
 - the editorial board has a right for recension of articles without changing its scientific contents. Spelling and stylistic mistakes are corrected by a proof-reader without coordination with an author (authors);
 - a variant of the article sent to author (authors) for improvement should be returned to the editorial board in a stipulated term with amendments and alterations in the terms of a hard copy and e.mail.ru;
 - articles non-accepted for publication are not returned to the author (authors). In case of refusal in publication the editorial board sends a motivated rejection to the author (authors);
 - the editorial board gives reviews to RF ESM HAC (Higher Attestation Commission under Education and Science Ministry of Russian Federation) expert councils if requested.

Requirement for Framing Article (Surveys, Commentaries, Reviews) Sent for Publication into the Scientific-Theoretical Journal (Bulletin of the Tajik State University of Law, Business and Politics, series of Humanitarian Sciences)

1. For allocation the journal accepts scientific articles (surveys, commentaries, reviews) on respective scientific specialities never published anywhere before: **07 00 00 – Historical sciences and archeology; 10 00 00 – philological sciences.**

The following papers ought to be submitted by authors to the editorial board compulsorily:

- the text of the article (in Russian and English, with Russian translation) or in Tajik with an obligatory author's (authors') signature (-s) on a hard copy of the article;
- a review of Dr. or Candidate of sciences certified in a staff registration office under the establishment of a reviewer's place of work;
- certificate from the place of studies (for post-graduates and master's degree students).

Hard copies of documents are sent to the editorial board according to the address: 785700, Tajikistan Republic, Sughd viloyat, Khujand, microdistrict 17, building 1, TSULBP, main building, office 367. Electronic versions – e-mail address: info@vestnik.tj; vestnik-tsulbp@mail.ru. Telephone for reference, 8 (3422) 2-05-63, site address, www.vestnik.tj.

In accordance with RF ECM HAC requirements the article should contain:

- UDC index (to be located at the beginning of the article by a separate line from the left);
- LBC index (to be located ibidem);
- author's last name, first name, patronymic, nomination and code of scientific speciality (according to the range) the research is conducted - in Russian, English or Tajik, Russian and English;
- post-graduates, claimants for Candidate and Doctoral's degrees, teachers specify a department and an educational establishment (master's degree students specify speciality of learning) in English or Tajik, Russian and English;
- position, place of work, city, country should be presented in Russian and English, or in Tajik, Russian and English;
- E-mail.ru;
- the title of the article in Russian and English or in Tajik, Russian and English (in capital letters, **print Times New Roman 14** or **Times New Roman Tj 14**, center alignment);
- abstract in Russian and English (**print TNR 14**), italics alignment, width alignment in the range of 100-120 words with indication of goals and objectives of research, brief course of work and major conclusions containing scientific novelty;
- key words in Russian and English (5-7 words or word-combinations of two or three words, through a comma, **print TNR 14**, italics alignment, width alignment);
- the article should compulsorily contain a list of reference literature with indication of cited works only.
- The list of literature is adduced at the end of the article with a general amount of pages of the original source. The bibliographical list of the literature used is framed in alphabetical order in concordance with **GOST** (State Standart).
- references are given in brackets where you should indicate the number of the used original source according to the literature list followed by a cited page.

Articles are accepted throughout a year. The editorial board is entitled to the right of selection in reference to materials and of reduction in regard to the article bound to being published.

The text of the manuscript sent is to be a final one, it must have been verified and corrected thoroughly. Articles sent to the editorial board with violation of the above-mentioned requirements are not accepted for consideration.

Full responsibility for competence and contents of the materials published rests on authors and reviewers.

Editorial-board of the journal

Ахбори ДДХБСТ.
Силсилаи илмҳои гуманитарӣ
2019, №1 (78) 158 с.

Мухаррирон:
Шамуродова О.Б.
(муҳаррири русӣ),
Балтина С.П.
(муҳаррири англисӣ)
Мухаррири техникӣ:
Ҳакимхоҷаева М.К.

Вестник ТГУПБП.
Серия гуманитарных наук
2019, №1 (78) 158 с.
Редакторы: Шамуродова О.Б.
(редактор материалов на
русском языке)
Балтина С.П.
(редактор-переводчик)
Технический редактор:
Хакимходжаева М.К.

Bulletin of TSULBP.
Series of Humanitarian Sciences
2019, №1 (78) 158 pp.
Editors:
Shamuradova O.B.
(Russian texts)
Baltina S.P.
(English texts)
Technical editor:
Khakimkhojayeva M.K.

Суроғани маҷалла: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд, микроноҳияи 17, бинои 1, ДДХБСТ.
Тел. сармуҳаррир: 8(3422)2-38-11, тел. идора: 8(3422) 2-05-63;
e-mail: vestnik-tsulbp@mail.ru

Ҷунали электронии маҷалла дар сомонаи www.vestnik.tj; www.tsulbp.tj ҷойгир аст.

Адрес редакции: 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, 17 мкр, дом 1, ТГУПБП.
Тел. гл.редактора: 8(3422)2-38-11, тел. редакции: 8(3422) 2-05-63;
e-mail: vestnik-tsulbp@mail.ru

Электронная версия журнала размещена на сайте www.vestnik.tj; www.tsulbp.tj

Address of the editorial-board: 735700, Tajikistan Republic, Khujand, microdistrict 17, building 1, TSULBP.
Editor-in-chief's telephone: 8(3422) 2-38-11, editorial board's telephone: 8 (3422) 2-05-63
e-mail: vestnik-tsulbp@mail.ru

Full textual version of the journal is placed on site www.vestnik.tj; www.tsulbp.tj

Ба ҷопаш 17.04.2019 имзо шуд. Андоза 84x108/16. Ҷоғазии офсет. Ҷопии офсет. 16,5 ҷш.ч.
Ҷеъдоии нашр 420 адад. Супориши № 51. Нарҳаш шартномавӣ.

Нашриёти «Дабир»-и ДДХБСТ, 735700, ш. Хучанд, микроноҳияи 17, бинои 1

Парки технологияи ДДХБСТ

Подписано в печать 17.04.2019. Формат 84x108/16. Бумага офсетная. Печать офсетная. 16,5 усл.
Тираж 420 шт. Заказ № 51. Цена договорная.

Издательство «Дабир» ТГУПБП, 735700, г. Худжанд, 17 мкр, дом 1

Технологический парк ТГУПБП

Signed for printing 17.04.2019. Format 84x108/16. Paper offset, offset print. Circulation 420 copies.
Order #51. Price on contractual agreement

The publishing house "Dabir" under TSULBP, 735700, Khujand, mico-district 17, building 1

The technological park under TSULBP

Напечатано согласно предоставленному редакцией оригиналу-макету